ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ: ΙΣΤΟΡΙΑΣ & ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ - ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ: ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΜΣ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ

ΟΙ ΕΠΙΣΚΕΠΤΕΣ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΗΣ ΔΩΔΩΝΗΣ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΟΥΛΑΣ

Κέρκυρα 2020

Επιβλέπων Καθηγητής: Ηλίας Κ. Σβέρκος

Μέλη συμβουλευτικής επιτροπής:

-Αναπλ. Καθηγητής Κωνσταντίνος Σμπόνιας

-Επίκ. Καθηγήτρια Καλομοίρα Ματαραγκα

Αριθμός μητρώου: ΜΤΙΤ 1503

Ημερομηνία έγκρισης:

«Η έγκριση της Μεταπτυχιακής Εργασίας από το Τμήμα Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου δεν υποδηλώνει υποχρεωτικά ότι το Τμήμα αποδέχεται τις απόψεις του συγγραφέα».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6-10
I. ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΠΡΟΝΟΜΙΩΝ	11-14
I. 1. ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΗ ΠΡΟΝΟΜΙΩΝ ΣΕ ΗΠΕΙΡΩΤΕΣ	14-21
I. 2. ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΗ ΠΡΟΝΟΜΙΩΝ ΣΕ ΠΡΟΣΩΠΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΥΠΟΛΟΙΠΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΟΣΜΟ	21-30
I. 3. ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΗ ΠΡΟΝΟΜΙΩΝ ΣΕ ΙΤΑΛΙΩΤΕΣ-ΡΩΜΑΙΟΥΣ	30-33
I. 4. ΓΛΥΠΤΕΣ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΔΩΔΩΝΗΣ	33-34
II. ΤΑ ΝΑΪΑ	35-37
III. ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΕΣ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ	38-45
IV. ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΑ ΑΝΑΘΗΜΑΤΑ	46-48
IV. 1. ΗΠΕΙΡΟΣ	48-52
IV. 2. ΑΙΤΩΛΙΑ ΚΑΙ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ	52-55
IV. 3. ΝΗΣΙΑ ΤΟΥ ΙΟΝΙΟΥ	55-59
IV. 4. ΘΕΣΣΑΛΙΑ	59-60
IV. 5. ΑΘΗΝΑ	60-62
IV. 6. ΚΥΠΡΟΣ	63-64
IV.7. ΙΛΛΥΡΙΑ	64-65
IV. 8. INCERTI	65-71
V. ΧΡΗΣΤΗΡΙΑ ΕΛΑΣΜΑΤΑ	72-76

V. 1. Ήπειρος

V. 1. 1. Ηπειρωτικα φυλα 77-80

V. 1. 2. Ηπειρωτικες πολεις 80-85

V. 2. Πολεις στις ακτες της Αδριατικης και την Ιλλυρια 85-88

V. 3. Ιλλυριοι 88-90

V. 4. Δυτικη Ελλαδα-νησια του Ιονιου 90-94

V. 5. Μακεδονια –Θρακη 95-96

V. 6. Θεσσαλια 96-103

V. 7. Βοιωτια-Μεγαρις-Φωκις-Λοκρις 103-105

V. 8. Αθηνα 105-108

V. 9. Πελοποννησος 108-112

V. 10. Ευβοια 112-113

V. 11. Ασια 114

V. 12. Μεγαλη Ελλαδα – Ιταλια 115-118

V. 13. Incerti 119-127

Συμπερασματα 128-131

Συντομογραφιες – Βιβλιογραφια 132-156

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ιδέα για την συγγραφή της παρούσας εργασίας γεννήθηκε στο πλαίσιο των εξαμηνιαίων εργασιών του Μ.Π.Σ. «Ιστορία και Τεκμηρίωση - Ιστορία της Αρχαιότητας» του Ιονίου Πανεπιστημίου όπου μια πρωτόλεια μορφή της στάθηκε αφορμή για την ουσιαστικότερη έρευνα του θέματος. Η ολοκλήρωσή της δε θα μπορούσε -νομίζω- να πραγματοποιηθεί χωρίς την καθοδήγηση και το ενδιαφέρον του καθ. κ. Ηλία Κ. Σβέρκου, ο οποίος όχι μόνο μου υπέδειξε την σπουδαιότητα του θέματος, αλλά μου συμπαραστάθηκε σε όλα τα στάδια πραγμάτευσής του και μου μετέδωσε την αγάπη για την μελέτη των επιγραφικών τεκμηρίων. Στη συμβολή του οφείλεται και η απάλειψη πλήθους σφαλμάτων. Οπωσδήποτε, για όσα απομένουν, φέρω αποκλειστικά την ευθύνη.

Δεν θα μπορούσα να παραλείψω εδώ να ευχαριστήσω τόσο τους καθηγητές κ.κ. Καλομοίρα Ματαράγκα και Κωνσταντίνο Σμπόνια, μέλη της συμβουλευτικής επιτροπής, όσο και στο υπόλοιπο διδακτικό προσωπικό του φιλόξενου Ιόνιου Πανεπιστημίου για την άρτια ακαδημαϊκά διοργάνωση του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών.

Ευχαριστίες οφείλονται επίσης στην καθ. κα. Αρ. Γκάρτζιου-Τάττη για τη συνεχή παρότρυνση επί σειρά ετών για τη μελέτη του ιερού της Δωδώνης αλλά και τις ουσιαστικές υποδείξεις της σε θέματα λατρείας. Τέλος η μελέτη αυτή θα πρέπει να αφιερωθεί ως «αντίδωρο» στα τέκνα μου, Μαρκέλλα και Ευάγγελο, για τον πολύτιμο πατρικό χρόνο που στερήθηκαν στην παιδική τους ηλικία. Θεωρώ ότι χωρίς τη διαρκή κατανόηση και συμπαράσταση τους η περάτωσή της δεν θα ήταν εφικτή.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ιερό της Δωδώνης ανήκει στην κατηγορία των Πανελλήνιων ιερών. Σύμφωνα με την αρχαία ελληνική παράδοση αποτελούσε όχι μόνο το αρχαιότερο ελληνικό μαντείο αλλά και -μέχρι κάποια συγκεκριμένη εποχή- το μοναδικό στον ελλαδικό χώρο. Η παράδοση αυτή, παγιωμένη προφανώς ήδη κατά την αρχαϊκή εποχή, συνόδευε το ιερό του Διός και της Διώνης καθ' όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας και συνέβαλε στην ευρύτατη αποδοχή του πανάρχαιου μαντείου. Σε αντίθεση, ωστόσο, με τον μεγάλο του «ανταγωνιστή», δηλαδή το μαντείο των Δελφών, για το οποίο η γραπτή παράδοση επιβεβαιώνεται και από τον πλούτο των αρχαιολογικών ευρημάτων, ο πανελλήνιος χαρακτήρας και η εμβέλεια του ιερού της Δωδώνης δεν αντανακλάται με αντιπροσωπευτικό τρόπο στα έως τώρα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος που έχουν έλθει στο φως. Οπωσδήποτε η σημασία και η εμβέλεια του ιερού της Δωδώνης κατά την αρχαιότητα, αλλά και ο πλούτος των ευρημάτων που ήρθαν στο φως ήδη με την έναρξη των ανασκαφών στην περιοχή από τον Κ. Καραπάνο, τροφοδότησαν ένα αδιάπτωτο μέχρι σήμερα ενδιαφέρον για την ιστορία του ιερού. Παράλληλα ο όγκος του αρχαιολογικού υλικού που ήρθε στο φως χάριν στις συστηματικές έρευνες που διεξάγονται μέχρι σήμερα στη Δωδώνη υποχρέωσε την έρευνα στην κατάτμησή του και στη μελέτη του κατά ειδολογικές ενότητες.

Αφήνοντας το πολύπλοκο και δυσερμήνευτο -λόγω των περιορισμένων ανασκαφικών δεδομένων- θέμα της κατοίκησης του χώρου κατά την προϊστορική περίοδο και της ίδρυσης του ιερού[1] η φήμη που απέκτησε προσείλκυσε ήδη από τη Γεωμετρική περίοδο μεγάλο αριθμό επισκεπτών, οι οποίοι προέρχονται τόσο από άλλες πόλεις ή κοινότητες της Ηπείρου όσο και από άλλες περιοχές του ελληνικού κόσμου. Η παρουσία των προσώπων αυτών στη Δωδώνη συνδέεται κυρίως με τη μαντική δράση του ιερού, στην οποία καταφεύγουν πρόσωπα ποικίλης γεωγραφικής προέλευσης αναζητώντας την επίλυση των προβλημάτων τους. Παράλληλα, η λειτουργία του ιερού ως πολιτικού κέντρου των Ηπειρωτών και η σύνδεσή του με σημαντικά πολιτικά γεγονότα και πρόσωπα της ιστορίας της Ελλάδος εξηγεί την παρουσία σ' αυτό προσώπων οι οποίοι τιμώνται για ποικίλους λόγους.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι, όπως δηλώνει και ο τίτλος της, η συγκέντρωση και ιστορική αξιοποίηση των επιγραφικών κυρίως πηγών που έχουμε για τους επισκέπτες

[1] Η παρουσία τριών χάλκινων αντικειμένων της ΥΕ ΙΙΙ Α-Γ περιόδου από μακρινούς προορισμούς δείχνουν ότι στην προ-ομηρική Δωδώνη λάμβανε χώρα μια δυναμική παρουσία προσώπων με σχέσεις τόσο με τον Ελλαδικό χώρο όσο με τα Βαλκάνια και την Ιταλία. Πρόκειται για: i) χάλκινο αμφίστομο πέλεκυ του τύπου «Καλίνδρια», ii) χάλκινο μονόστομο πέλεκυ ευρωπαϊκού τύπου (Nackenscheibenaxt), iii) χάλκινο εγχειρίδιο τύπου «Peschiera». Πρβ. Dieterle 2007, 234-262· Kleitsas 2017, 401-406· Fotiadi 2018, 64.

του ιερού της Δωδώνης. Οπωσδήποτε δεν αποτελεί μια σύνθεση όλων των δεδομένων, η οποία θα κάλυπτε τα ερωτήματα τα οποία προκύπτουν από την παρουσία στο ιερό πολιτικών φορέων, πόλεων ή προσώπων και τούτο κυρίως διότι οι επιγραφικές μαρτυρίες είναι κατά περίπτωση πολύ περιορισμένες. Πρόκειται επομένως για ορισμένες παρατηρήσεις οι οποίες παρουσιάζονται ανά γεωγραφικές ενότητες προέλευσης των επισκεπτών οι οποίες στόχο έχουν την πληρέστερη κατανόηση της λειτουργίας του ιερού στα λατρευτικά, ιστορικά και πολιτικά συμφραζόμενα και του ρόλου που αυτό είχε στις εξελίξεις αυτών των παραγόντων.

Κριτήριο για τη διάρθρωση της παρούσας εργασίας αποτελεί η ειδολογική κατάταξη των επιγραφικών μαρτυριών. Σύμφωνα με αυτή στο πρώτο μέρος σχολιάζονται τα τιμητικά ψηφίσματα, ήτοι αποφάσεις των πολιτικών οργάνων της Ηπείρου με τις οποίες παραχωρούνται προνόμια σε διάφορα πρόσωπα. Στο δεύτερο τμήμα γίνεται μία σύντομη -εξαιτίας του περιορισμένου υλικού- αναφορά στην εορτή των Ναΐων, τα οποία διεξάγονται στη Δωδώνη και προσελκύουν αθλητές και ανθρώπους του θεάματος από όλο τον ελληνικό κόσμο. Ως ειδική κατηγορία εξετάζονται στη συνέχεια οι απελευθερωτικές επιγραφές, στις οποίες κάποια πρόσωπα αναγράφουν μεταξύ των στοιχείων της ταυτότητάς τους και το εθνικό. Το τέταρτο κεφάλαιο εστιάζει σε δημόσια και ιδιωτικά ενεπίγραφα αναθήματα, οι αναθέτες των οποίων έχουν ποικίλη γεωγραφική προέλευση, ενώ στο πέμπτο περιλαμβάνονται οι χρηστήριες επιγραφές ήτοι ερωτήματα προσκυνητών του ιερού προς το μαντείο.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τη σημαντικότερη -από άποψη κυρίως περιεχομένου και ιστορικών συμφραζομένων- ομάδα αποτελούν κείμενα «δημοσίου» χαρακτήρα ο αριθμός των οποίων -συμπεριλαμβανομένων κι εκείνων που σώζονται αποσπασματικά- ανέρχεται στα εβδομήντα οκτώ και είναι χαραγμένα σε λίθο ή χαλκό[2]. Θα πρέπει ωστόσο να επισημανθεί εξαρχής ότι οι λόγοι που υπαγορεύουν την παρουσία των παραπάνω

[2] Οι υπολογισμοί της Meyer 2013, 19 σημ. 29 (εβδομήντα εννέα κείμενα) δεν είναι ορθοί. Και τούτο διότι δεν περιλαμβάνει όλα τα δημοσιευμένα στοιχεία και αθροίζει τον αριθμό των επιγραφών που περιλαμβάνει ο Cabanes 1976, 534-592 στις 61 αντί 49. Σε αυτές τις 49 επιγραφές θα πρέπει να προστεθούν οι: i) Οι *SGDI* II 1342, *SGDI* II 1345, *SGDI* II 1366 και *SGDI* II 1367· να σημειωθεί ότι η *SGDI* II 1364, την οποία αναφέρει η Meyer 2013, 19 σημ. 29 είναι ενεπίγραφο ανάθημα και δεν θα περιληφθεί εδώ (βλ. σημ. 191). ii) Δέκα χάλκινα θραύσματα, τα οποία παρουσίασε ο Carapanos 1878, πίν. 22-23 αλλά δεν εκδόθηκαν στο *SGDI*. iii) Οι επιγραφές στο Robert 1936, 42 αρ. 36-37, 43 αρ. 38. iv) Την επιγραφή στο Ευαγγελίδης 1931, 86 και στο Ευαγγελίδης 1956, 156. v) Δύο αποσπασματικές επιγραφές στο Ευαγγελίδης 1935, 251 αρ. 5-6. vi) Τις επιγραφές στο Ευαγγελίδης & Δάκαρης 1959, 175-176 αρ. 30, 31, 32. vii) Την χάλκινη πινακίδα στο Δάκαρης 1967, 48. viii) Τέσσερις επιγραφές από τις νεότερες ανασκαφές: 1) Δάκαρης 1972α, 97, εικ. 71γ· 2) *SEG* XLVII 823 = Cabanes 1987, 109-110, Cabanes 1997, 103· 3) Δάκαρης 1989, 179-180 (*SEG* XXXVIII 457 & *SEG* XLIII 317)· 4) Σούλη & Βλαχοπούλου & Γραβάνη 2003, 69 (*SEG* LIII 571). Στις δημόσιου χαρακτήρα επιγραφές θα πρέπει να προστεθεί και η χάλκινη πινακίδα *SGDI* II 1365 (= Cabanes 1976, 592 αρ. 77) σύμφωνα με το κείμενο της οποίας κάποιος *Σύμμ*[*αχος*], ο οποίος πιθανόν κατάγεται από άγνωστη περιοχή της Ηπείρου, αφιερώνει την περιουσία του στην Διώνη. Πρβ. και τα σχόλια στο *SEG* XXVI 715. Δωρεά στο ιερό ενδεχομένως αφορά και η χάλκινη πινακίδα Robert 1936, 42 αρ. 36.

κειμένων στο ιερό του Διός και της Διώνης ποικίλουν. Έτσι, διαφορετικά είναι τα κίνητρα βάσει των οποίων εξηγείται η παρουσία κειμένων πολιτικού χαρακτήρα και αφορούν στην πολιτική φύση του ιερού ως κέντρο των Μολοσσών και του Κοινού των Ηπειρωτών. Εδώ οι πολιτικές συγκυρίες, οι πολιτικοί συσχετισμοί ή οι πολιτικοί ανταγωνισμοί φαίνεται να παίζουν κυρίαρχο ρόλο. Αντίθετα, η ύπαρξη αναθημάτων ή των χρηστήριων ελασμάτων συνδέεται με την κύρια λειτουργία του ιερού ως κέντρο μαντείας. Αυτός είναι άλλωστε και ο λόγος που εξηγεί τον ιδιαίτερα μεγάλο -σε σύγκριση με τις λοιπές κατηγορίες κειμένων- αριθμό των ερωτημάτων στο μαντείο, καθώς αυτά ερμηνεύονται από την ψυχολογική ανάγκη των ανθρώπων να αναζητήσουν τη βοήθεια κάποιου διακεκριμένου μαντείου για την επίλυση των προβλημάτων τους. Επιπλέον, με τον πανελλήνιο χαρακτήρα της εορτής συνδέονται και τα σχετιζόμενα με τα Νάϊα κείμενα, ενώ στην περίπτωση των απελευθερωτικών επιγραφών, οι θεότητες λειτουργούν ως εγγυητές της πράξης απελευθέρωσης.

Η ειδολογική διαφοροποίηση αλλά και η αποσπασματικότητα του υλικού αποτέλεσαν περιοριστικά στοιχεία ως προς τη διατύπωση υποθέσεων η γενικεύσεων. Και τούτο για τους εξής λόγους: Πρώτα πρώτα, ως γνωστόν, η Ήπειρος, ως τμήμα της περιφέρειας του ελληνικού κόσμου στερείται από την πλευρά των αρχαίων συγγραφέων της τεκμηρίωσης που τυγχάνουν άλλες περιοχές. Αυτό έχει ως συνέπεια τόσο η πολιτική της οργάνωση, όσο και η διάκριση των επιμέρους φύλων ή άλλων μικρότερων πολιτικών σχηματισμών να μην διακρίνεται για τη σαφήνειά της. Κι αν η γεωγραφική χωροθέτηση των ηπειρωτικών φύλων γίνεται με δυσκολία, ακόμη πιο δύσκολη είναι η διάκριση μεταξύ των εθνικών ονομάτων εκείνων που τεκμηριώνονται στις επιγραφές και που θα μπορούσαν να παραπέμπουν όχι μόνον σε φύλα, αλλά και σε μικρότερες μορφές πολιτικής οργάνωσης, πόλεις ή ακόμα και κώμες. Επιπλέον, επιγραφικές μαρτυρίες που θα συνέβαλαν στη διαμόρφωση μίας συνολικότερης -αν όχι πλήρους- εικόνας σχετικά με τον πολιτικό ρόλο του ιερού και τις πολιτικές σχέσεις της Δωδώνης με πολιτικούς σχηματισμούς τόσο στην ίδια την Ήπειρο όσο και έξω από αυτή εκπροσωπούνται στο ιερό μόνον από έναν περιορισμένο αριθμό παραδειγμάτων. Χωρίς να αποκλείεται ότι αυτό δεν είναι ανεξάρτητο από τη σύμπτωση της παράδοσης, τα τιμητικά ψηφίσματα ή άλλου πολιτικού χαρακτήρα κείμενα προερχόμενα εδώ μόνον σπάνια εντοπίζονται, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις οι πληροφορίες που περιέχουν δύσκολα συνδυάζονται με άλλες ήδη γνωστές. Επιπλέον, η χρονολόγηση των σχετικών κειμένων -όλων των κατηγοριών- είναι στις περισσότερες περιπτώσεις αβέβαιη. Στις δημοσίου χαρακτήρα επιγραφές ελλείπουν ασφαλή εσωτερικά χρονολογικά κριτήρια, με αποτέλεσμα να προτείνονται διαφορετικές χρονολογήσεις από την έρευνα, ενώ στα χρηστήρια ελάσματα οι προτεινόμενες χρονολογήσεις στηρίζονται στην πλειονότητα των περιπτώσεων αποκλειστικά σε παλαιογραφικά κριτήρια. Να σημειωθεί άλλωστε ότι κατά κανόνα -και αυτό ισχύει κυρίως για τις παλαιότερες ανασκαφές στο ιερό- η αρχαιολογική τεκμηρίωση, μέσω της οποίας θα επιτυγχανόταν μία ακριβέστερη χρονολόγηση, ελλείπει.

Με την τελευταία κατηγορία των κειμένων, ήτοι τα χρηστήρια ελάσματα, συνδέεται μία ακόμη δυσκολία. Αν και, όπως ειπώθηκε παραπάνω, τα κείμενα αυτά αποτελούν και την πλειονότητα των προερχόμενων από το ιερό της Δωδώνης επιγραφικών τεκμηρίων, οι δυσκολίες της ερμηνείας τους εκκινούνται τόσο από την ανάγνωσή τους όσο και κυρίως από την προσπάθεια αναγνώρισης σ' αυτά διαλεκτικών χαρακτηριστικών τα οποία θα προσδιόριζαν την προέλευση των ερωτώντων. Ωστόσο, ο καθορισμός της καταγωγής των προσκυνητών βάσει της διαλέκτου δεν αποτελεί πάντα εύκολη υπόθεση καθώς οι ίδιοι διαλεκτικοί τύποι εντοπίζεται σε απομακρυσμένες μεταξύ τους περιοχές, ενώ σε άλλες παρατηρείται ανάμειξη των στοιχείων αυτών[3].

Να σημειωθεί τέλος μία τεχνικού χαρακτήρα δυσκολία, ήτοι η απουσία για την Ήπειρο ενός συντάγματος (corpus) το οποίο θα συμπεριελάμβανε το σύνολο των ενεπίγραφων μνημείων της περιοχής. Επιλεκτικό χαρακτήρα έχει προς την κατεύθυνση αυτή, η συλλογή του Pierre Cabanes, *L'Épire de la mort de Pyrrhos à la conquête romaine (272-167 av. J.-C,* Paris & Besançon 1976, στην οποία σχολιάζονται κείμενα με πολιτικό περιεχόμενο, ενώ το ίδιο θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς και για το πρόσφατο έργο της Elisabeth A. Meyer, *The inscriptions of Dodona and a new history of Molossia*, *HABES* 54, Στουτγάρδη 2013, όπου ποικίλης φύσεως κείμενα σχολιάζονται στο πλαίσιο της μελέτης της ιστορίας της περιοχής. Επιπλέον, αναθήματα από το ιερό της Δωδώνης αποτελούν αντικείμενο πραγμάτευσης στα έργα των Maria-Letizia Lazzarini, *Le formule delle dediche votive nella Grecia arcaica*, *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei,* 373. *Memorie : Classe di scienze morali, storiche e filologiche* 19.2, Ρώμη 1976, Martina Dieterle*, Dodona. Religionsgeschichtliche und historische Untersuchungen zur Entstehung und Entwicklung des Zeus-Heiligtums, Spudasmata* 116, Hildesheim-Zürich 2007 και Χρυσηίδος Τζουβάρα-Σούλη, *Η λατρεία του Διός στην Αρχαία Ήπειρο*, *Δωδώνη* Παράρτημα 18, Ιωάννινα 2008. Οπωσδήποτε, εντατικότερη είναι η μέχρι τούδε έρευνα των χρηστηρίων ελασμάτων από το ιερό. Στο μνημειώδες έργο του Éric Lhôte, *Les lamelles oraculaires de Dodone*, *École Pratique des Hautes Études, Sciences Historiques et Philologiques* III. *Hautes études du monde gréco-romain* 36, Γενεύη 2006 προστέθηκε εκείνο των Σωτήρη Ι. Δάκαρη & Ιουλίας Βοκοτοπούλου & Αναστασίου-Φοίβου Χριστίδη, *Τα χρηστήρια ελάσματα της Δωδώνης των ανασκαφών του Δ. Ευαγγελίδη,* τόμοι Ι-ΙΙ (επιμ. Σ. Τσέλικας), *Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* αρ. 285-286, Αθήνα 2013. Ωστόσο, κι εδώ ως περιοριστικός παράγοντας θα μπορούσε να θεωρηθεί ο μεγάλος όγκος του αδημοσίευτου υλικού το οποίο θα βοηθούσε στην πληρέστερη εικόνα της προέλευσης των προσκυνητών.

Οι δυσκολίες που αναφέρθηκαν παραπάνω εξηγούν σε μεγάλο βαθμό την απουσία μιας συνθετικής -εδραζόμενης στις επιγραφές- μελέτη για την ιστορία της Ηπείρου και ειδικότερα της Δωδώνης. Ως προς το θέμα μάλιστα που μας απασχολεί εδώ, η παρουσία

[3] Ιδιαίτερα χρήσιμες προς την κατεύθυνση των γλωσσικών χαρακτηριστικών των ελασμάτων είναι οι μελέτες του J. Méndez Dosuna (βλ. βιβλιογραφία).

δηλαδή των ξένων στο ιερό του Δία και της Διώνης, εκτός από τις αναφορές στα παραπάνω έργα, νύξεις γίνονται και σε άλλα τα οποία είτε αφορούν στη γενική ιστορία της Ηπείρου, είτε σε λατρείες στην περιοχή, αλλά και στον ευρύτερο ελληνικό κόσμο. Στην πρώτη κατηγορία ανήκει το παλαιό, αλλά ακόμα χρήσιμο έργο του Nicholas G. L. Hammond, *Epirus. The Geography, the Ancient Remains, the History and Topography of Epirus and Adjacent Areas*, Οξφόρδη 1967 καθώς και εκείνο της Sussane Funke, *Aiakidenmythos und epeirotisches Königtum: Der Weg einer hellenischen Monarchie*, Στουτγάρδη 2000. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσεται το βασικό για τη συνδεόμενη με την Ήπειρο μυθολογική παράδοση έργο του Σωτήρη Ι. Δάκαρη, *Οι γενεαλογικοί μύθοι τῶν Μολοσσῶν*, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 53, Αθήνα 1964, ενώ στο πλαίσιο των μαντείων του ελληνικού κόσμου εξετάζεται η Δωδώνη στο μνημειώδες έργο του Herbert W. Parke, *The oracles of Zeus. Dodona, Olympia, Ammon*, Οξφόρδη 1967. Στη μελέτη των νομισμάτων της περιοχής εστιάζει το έργο του Peter R. Franke, *Die antiken Münzen von Epirus*, Wiesbaden 1961, από το οποίο δεν λείπουν ωστόσο αναφορές στη Δωδώνη. Επίκεντρο τη Δωδώνη, με αρχαιολογική ωστόσο κατεύθυνση έχουν τα έργα των Jessica Piccinini, *The Customers of the Oracle of Dodona through the Analysis of the Archaeological and Literary Evidence up to the Mid-4th Century BC*, Diss. Οξφόρδη 2012 και Maria Fotiadi, *Dedications at Ancient Dodona*, Birmingham 2018.

Στο πλαίσιο αυτό η παρούσα εργασία αποβλέπει στην κατά το δυνατόν πλήρη συγκέντρωση και ιστορική αξιοποίηση των σχετικών με την παρουσία ξένων επισκεπτών στη Δωδώνη, ή καλύτερα πολιτικών θεσμών ή προσώπων που εμφανίζονται στις επιγραφές του ιερού και προσδιορίζονται με το εθνικό τους όνομα. Κι αν στο πλαίσιο των πολιτειακών θεσμών τα κείμενα πολιτικού χαρακτήρα -πλην λίγων εξαιρέσεων- δύσκολα μπορούν να συνδεθούν με ασφάλεια με την πολιτική συγκυρία της Ηπείρου, στο επίπεδο της κοινωνικής ζωής, στην οποία είναι ενταγμένη και η λατρεία, ο εντοπισμός στα χρηστήρια ελάσματα ενός μεγάλου αριθμού προσώπων προερχόμενων από διάφορες περιοχές του ελληνικού κόσμου μόνον εξαιτίας της πανελλήνιας εμβέλειας του ιερού θα μπορούσε να εξηγηθεί.

Ι. ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΠΡΟΝΟΜΙΩΝ

Όπως ειπώθηκε ήδη στην εισαγωγή, τη σημαντικότερη ομάδα επιγραφικών κειμένων από την άποψη κυρίως του ιστορικού τους περιεχομένου αποτελούν εκείνα τα οποία συνδέονται με την παραχώρηση τιμητικών διακρίσεων -με τη μορφή πολιτικών ή οικονομικών προνομίων- σε πρόσωπα που κατάγονται τόσο από την περιοχή της Ηπείρου όσο κι από άλλες περιοχές του ελληνικού κόσμου. Ειδικότερα, στην κατηγορία αυτή ανήκουν είκοσι εννέα επιγραφές σύμφωνα με τις οποίες τα πολιτειακά όργανα της Μολοσσίας ή της Ηπείρου παραχωρούν προνόμια σε πολίτες άλλων πόλεων ή πολιτικών μονάδων που καλύπτουν ένα ευρύτατο γεωγραφικό εύρος από την Πελοπόννησο ως την Απολλωνία της Ιλλυρίας και την Μακεδονία στα βόρεια, τη Βοιωτία ανατολικά και το Βρινδήσιο της Ιταλίας δυτικά.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα κείμενα της κατηγορίας αυτής συνδέονται άμεσα με την πολιτική ιστορία της περιοχής, όπως αυτή διαμορφώθηκε τουλάχιστον από τις αρχές του 4ου αι. π.Χ. Τα προνόμια με τα οποία οι Μολοσσοί ή οι Ηπειρώτες τιμούν τα σχετικά πρόσωπα και περιλαμβάνουν: *πολιτεία*, *προξενία*, *ἀτέλειαν*, *ἐντέλειαν*, *ἀσφάλειαν*, *γᾶς καὶ οἰκίας ἔγκτασιν*, *ἀσυλίαν*, *ἀσφάλειαν καὶ αὐτοῖς καὶ χρήμασιν πολέμου καὶ εἰράνας* και *ἐπιγαμίαν*, αντανακλούν τις διακρατικές σχέσεις, τις οποίες τα Ηπειρωτικά φύλα είχαν συνάψει τόσο μεταξύ τους όσο και με περιοχές εκτός Ηπείρου[4]. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η μη ακριβής χρονολόγηση των επιγραφών δυσχεραίνει τη σύνδεση της απονομής των σχετικών τιμών με συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα, γεγονός που δικαιολογεί άλλωστε και την αντιπαράθεση στη σχετική έρευνα. Ακόμα και στην περίπτωση των κειμένων στα οποία αναγράφεται το όνομα του βασιλέως Αλεξάνδρου δεν είναι σαφές εάν αυτός ταυτίζεται με τον Αλέξανδρο Α΄ (342-331/0 π.Χ.) ή τον Αλέξανδρο Β΄(272-247 π.Χ.)[5], ενώ αμφισβητήσεις εγείρονται στην έρευνα ως προς την πολιτική οργάνωση των Μολοσσών αλλά και των υπόλοιπων ηπειρωτικών εθνών (Θεσπρωτών, Χαόνων και Κασσωπαίων) πριν την σύσταση του Κοινού των Ηπειρωτών το 232 π.Χ.[6]. Ειδικότερα, η μέχρι τούδε διαμορφωμένη στην έρευνα εικόνα για την πολιτική οργάνωση της περιόδου πριν το 232 π.Χ. (αρχές 4ου – περίπου 330 π.Χ.: Κοινόν των Μολοσσών· 330

[4] Πρβ. Meyer 2013, 68-70 και 90.

[5] Αυτό ισχύει στην περίπτωση των ακόλουθων τιμητικών και απελευθερωτικών επιγραφών: *SGDI* II 1334 (= Cabanes 1976, 540-541 αρ. 4)· *SGDI* II 1335 (= Cabanes 1976, 541 αρ. 5)· Cabanes 1976, 541-542 αρ. 6 (*SEG* XXVI 699)· *SGDI* II 1337 (= Cabanes 1976, 542-543 αρ. 7)· *SGDI* II 1346 (= Cabanes 1976, 577-578 αρ. 50)· Cabanes 1976, 588-589 αρ. 74 (*SEG* XXVI 700). Πρβ. σελ. 12 σημ. 9, σημ. 31, 41-45.

[6] Για τους πολιτικούς φορείς των Μολοσσών και της Ηπείρου πριν το 232 π.Χ. βλ. ενδεικτικά, Cross 1932· Franke 1955, 36-37, 43· Franke 1961, 99-106· Hammond 1967, 512-524, 527, 529-533, 560· Cabanes 1976, 40-195· Beck 1997, 135-145· Funke 2000α· Funke 2000β, 107-121· Davies 2000, 234-258· Moustakis 2006, 62-68· Hatzopoulos 2007, 478- 480· Λιάμπη 2009α, 11-16· Funke 2009, 97-108· Meyer 2013. Meyer 2015, 297-314· Liampi 2017, 279-292· Domínguez 2018, 1-42· Cabanes 2019, 93-119.

π.Χ. ή λίγο αργότερα - 232 π.Χ.: Συμμαχία των Ηπειρωτών ή δημιουργία του κράτους της *Ἀπείρου*) αμφισβητήθηκε πρόσφατα από την Elisabeth Meyer, η οποία στηριζόμενη στη μελέτη των επιγραφών της Δωδώνης και των γραμματειακών πηγών διατύπωσε την υπόθεση σχετικά με την ύπαρξη μιας αμφικτυονίας των φύλων τα οποία κατοικούσαν στην ευρύτερη περιφέρεια του ιερού της Δωδώνης. Παράλληλα ερμήνευσε τις αναφορές σε συμμάχους στις επιγραφές της Δωδώνης και στα ηπειρωτικά νομίσματα πριν το 232 π.Χ. ως εφήμερες πρωτοβουλίες οφειλόμενες σε ασταθείς πολιτικοστρατιωτικές περιόδους χωρίς ευρύτερες πολιτικές προεκτάσεις[7].

Στις δυσκολίες που επισημαίνονται ανωτέρω, και οι οποίες μόνον μέσω νέων επιγραφικών τεκμηρίων μπορούν να αρθούν, έρχονται να προστεθούν δύο ακόμα. Η πρώτη αφορά στην αδυναμία προσδιορισμού του γεωγραφικού χώρου κατοίκησης των μικρότερων ηπειρωτικών φύλων και κλάδων τα οποία ανήκουν στα κύρια έθνη των Μολοσσών, των Θεσπρωτών, των Κασσωπαίων και των Χαόνων. Αν και οι μέχρι τούδε προσπάθειες, στηριζόμενες κατά κύριο λόγο σε θεωρητικό υπόβαθρο, έχουν συμβάλλει στην κατανόηση της φυλετικής διάρθρωσης των ηπειρωτικών εθνών και των σχέσεων μεταξύ τους, ο καθορισμός των περιοχών όπου ήσαν εγκατεστημένα τα φύλα αυτά μόνον υποθετικό χαρακτήρα έχει[8]. Η αδυναμία αυτή οφείλεται τόσο στις λιγοστές ενδείξεις που εντοπίζονται στις γραμματειακές πηγές όσο και στην τυπολογία των επιγραφών στις οποίες η απλή αναφορά των εθνικών δεν συμβάλλει πάντα στον καθορισμό της γεωγραφικής τους θέσης.

Η δεύτερη δυσκολία συνδέεται με το βαθμό της αντιπροσωπευτικότητας των επιγραφικών τεκμηρίων, τα θεωρητικά προβλήματα που εγείρει η ιστορική της αξιοποίηση καθώς και την κατάσταση διατήρησης. Σε δώδεκα επιγραφές η καταγωγή των τιμωμένων προσώπων ή των αναθετών δεν μπορεί να προσδιορισθεί εξαιτίας της αποσπασματικής μορφής στην οποία διατηρούνται τα σχετικά κείμενα. Σε οκτώ μάλιστα εξ αυτών απουσιάζουν στοιχεία που αφορούν στην ταυτότητα των προσώπων[9]. Επιπλέον,

---

[7] Meyer 2013, 114-135.

[8] Για τις δυσκολίες στον εντοπισμό των θέσεων κατοίκησης των φύλων βλ. Meyer 2013, 50-54 και σημ 100.

[9] i) *SGDI* II 1337 = Cabanes 1976, 542-543 αρ. 7. Σύμφωνα με την αποκατάσταση του Cabanes το Κοινόν των Μολοσσών παραχωρεί *ἰσοπολιτείαν* σε άγνωστο πρόσωπο. Η χρονολόγηση της επιγραφής είναι προβληματική καθώς ο Cabanes 1976, 159 την τοποθετεί κατά τη βασιλεία του Αλεξάνδρου Α΄, ενώ οι εκδότες του *SGDI* και η Meyer 2013, 13-37, 43, 101 τη χρονολογούν στην εποχή του βασιλέως Αλεξάνδρου Β΄. Πρβ. Davies 2000, 249 αρ. 11 (*SEG* L 538), ii) Cabanes 1976, 541-542 αρ. 6 (= *SEG* XXVI 699) με την οποία αποδίδεται από τους Μολοσσούς *ἀτέλεια* και πιθανόν άλλα προνόμια (η αποσπασματικότητα του κειμένου δεν επιτρέπει τον καθορισμό τους) σε άγνωστο πρόσωπο. Η επιγραφή, η οποία αποδιδόταν από τον Cabanes, τον οποίο ακολουθεί και ο Davies 2000, 249 αρ. 9 (*SEG* L 538), στην βασιλεία του Αλεξάνδρου Α΄, χρονολογήθηκε από την Meyer 2013, 22-37, 43, 101 στην περίοδο της βασιλείας του Αλεξάνδρου Β΄, iii) *SGDI* II 1366 στην οποία δε σώζεται ούτε το όνομα του προσώπου ούτε τα προνόμια που παραχωρούν σ' αυτόν οι Μολοσσοί (πιθανή χρονολόγηση πριν το 232 π.Χ., Meyer 2013, 90 σημ. 258), iv) Δάκαρης 1972α, 97, η οποία σώζεται σε αποσπασματική μορφή και ο εκδότης της τη χρονολογεί στην περίοδο βασιλείας του Αλέξανδρου Α΄, v) Ευαγγελίδης-Δάκαρης 1959, 175-176 αρ. 30 (πιθανόν β΄μισό 4ου αι. π.Χ.), σύμφωνα με την οποία τα προνόμια του τιμώμενου αποδίδονται και στους απογόνους του και vi) *SGDI* II 1367 (πρβ. Meyer 2013, 90

δέκα επτά επιγραφές καλύπτουν το χρονικό διάστημα από τα τέλη του 4ου/αρχές 3ου π.Χ. έως τις αρχές του 1ου αι. μ.Χ. ενώ δύσκολα ερμηνεύεται η αριθμητική υποχώρηση των επιγραφικών τεκμηρίων που παρατηρείται από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. και εξής[10]. Προβλήματα ως προς την ιστορική της ερμηνεία παρουσιάζει η λίθινη στήλη *SEG* XV 384 (= Cabanes 1976, 534-535 αρ. 1), η οποία σώζεται πλήρης και αποτελεί την αρχαιότερη γνωστή καταγεγραμμένη συλλογική πράξη των Μολοσσών (370-368 π.Χ.). Με αυτή παραχωρείται *πολιτεία* σε δύο γυναίκες, τη Φιλίστα σύζυγο του Αντιμάχου και την Φιντούς καθώς και στους απογόνους τους. Η επιγραφή είναι ιδιαίτερα σημαντική για την πολιτική ιστορία των Μολοσσών καθώς την απόδοση *πολιτείας* εγγυώνται ως αντιπρόσωποι δέκα *δαμιοργοί* από ισάριθμα φύλα της περιοχής[11]. Ωστόσο, το πολιτικό πλαίσιο της συμμετοχής των αντιπροσώπων αυτών δεν μπορεί, εξαιτίας της έλλειψης λοιπών στοιχείων, να αποσαφηνισθεί. Ως βέβαιο πάντως πρέπει να θεωρηθεί ότι η γεωγραφική έκταση που καλύπτει η μολοσσική επιρροή περιλαμβάνει μεγάλο τμήμα της Ηπείρου αλλά και των γειτονικών περιοχών της Θεσσαλίας και της Άνω Μακεδονίας[12]. Αδιευκρίνιστη παραμένει και η γεωγραφική καταγωγή των τιμωμένων προσώπων καθώς η ένδειξη *ἐξ Ἀρρώνου* (στ. 4 και 22/23) είναι άγνωστη από αλλού[13]. Άγνωστη είναι και η καταγωγή του Κτήσωνος ο οποίος σύμφωνα με τη χάλκινη πινακίδα *SGDI* II 1335 (= Cabanes 1976, 541 αρ. 5) τιμάται μαζί με τα τέκνα του με το προνόμιο του πολίτη από την εκκλησία των Μολοσσών (στ. 4: [*ἔδ*]*οξε τ*[*ᾶ*]*ι ἐκλησίαι τῶν* [*Μολοσσῶν*]), ένα συλλογικό όργανο το οποίο εμφανίζεται εδώ άπαξ[14]. Το ίδιο ισχύει για τον Θεόδωρο, στον οποίο - με βάση τη χάλκινη πινακίδα *SGDI* II 1344 (= Cabanes 1976, 545 αρ. 11)- παραχωρείται *πολιτεία* από τους Μολοσσούς[15], όπως για τον Αντίπατρο τον οποίο, σύμφωνα με την

σημ. 258), το περιεχόμενο της οποίας, λόγω της αποσπασματικότητας του κειμένου, δεν είναι σαφές, vii) την Ευαγγελίδης 1956, 156 από την οποία σώζεται μόνο το όνομα του γλύπτη ο οποίος φιλοτέχνησε τον ανδριάντα (βλ. κατωτ. 34), viii) *SGDI* II 1342 (βλ. σημ. 54).

[10] Η αριθμητική υποχώρηση των σωζόμενων επιγραφικών τεκμηρίων την οποία εμφανίζει ο πίνακας χρονολογικής κατάταξης της Meyer 2013, 42-44 είναι δυνατό να οφείλεται στο κενό των διαθέσιμων στοιχείων.

[11] Για τους δαμιουργούς, Murakawa 1957, 389-394· Veligianni-Terzi 1977, 4-62, 163· Pritchett 1996, 37-38· Meyer 2013, 50-52.

[12] Για την επιγραφή βλ. επίσης .

[13] Για την επιγραφή βλ. Meyer 2012, 205-214 (*SEG* LXII 391) και Meyer 2013, 48-60 (με βιβλιογραφία). Πρβ. Δάκαρης 1957, 89 σημ. 1 (*SEG* XIX 425)· Κοντορίνη 1987, 612-615 αρ. 1 (*SEG* XXXVII 515)· Ogden 1996, 280-281 (πρβ. σχόλια του Ά. Χανιώτη στο *SEG* XLVI 677)· *SEG* XLVIII 676

[14] Πρβ. *SEG* XXVI 693· Davies 2000, 249 αρ. 13 (*SEG* L 538). Προέρχεται πιθανόν από την περίοδο βασιλείας του Αλεξάνδρου Β΄· βλ. σχετικά Meyer 2013, 43, 101. Ο Cabanes 1976, 159 ωστόσο την τοποθετεί στην περίοδο βασιλείας του Αλεξάνδρου Α΄. Να σημειωθεί ότι η δυσκολία προσδιορισμού του αναγραφόμενου στην πινακίδα βασιλέα είχε εντοπιστεί από τον Roberts 1881, 110-111, ο οποίος είχε προτείνει τον Αλέξανδρο Β΄.

[15] Πρβ. *SEG* XXVI 693. Η χρονολόγηση της επιγραφής είναι προβληματική· βλ. Cabanes 1976, 160 (πριν το θάνατο του Αλεξάνδρου Α΄)· πρβ. Meyer 2013, 101, η οποία την τοποθετεί έναν αιώνα αργότερα μετά την βασιλεία του Αλεξάνδρου Β΄ και πριν τη βασιλεία του υιού του Πτολεμαίου (239-232 π.Χ.).

χάλκινη πινακίδα Cabanes 1976, 545 αρ. 11 (= *SEG* XXVI 701), το Κοινόν των Ηπειρωτών παραχωρεί σ' αυτόν και στα τέκνα του *πολιτεία*[16].

Ι.1. ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΗ ΠΡΟΝΟΜΙΩΝ ΣΕ ΗΠΕΙΡΩΤΕΣ

Το πανελλήνιο ιερό της Δωδώνης αποτελούσε το κύριο λατρευτικό κέντρο των κατοίκων της αρχαίας Ηπείρου. Παράλληλα, τουλάχιστον από τις αρχές του 4ου αι. π.Χ., καθίσταται σταδιακά πολιτικό κέντρο των Μολοσσών[17] και από το 232 π.Χ. του Κοινού των Ηπειρωτών. Σ' αυτό το πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο η παρουσία Μολοσσών καθώς και άλλων Ηπειρωτικών φύλων ή πόλεων στη Δωδώνη θα πρέπει να θεωρηθεί ως αυτονόητη.

Μολοσσοί, οι οποίοι τιμήθηκαν στο ιερό, τεκμηριώνονται επιγραφικά από την περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών. Δύο είναι οι σχετικές μαρτυρίες. Σύμφωνα με την πρώτη το Κοινόν των Ηπειρωτών τιμά με την ανέγερση ανδριάντα τον Μενέλαο υιό του Κρίσωνα, ο οποίος κατάγεται από τους Κυεστούς Μολοσσούς[18]. Το βάθρο ιδρύθηκε στο χώρο ανατολικά της δωρικής στοάς του Βουλευτηρίου και σύμφωνα με την επιγραφή τον ανδριάντα φιλοτέχνησε ο γνωστός γλύπτης από το Άργος Αθηνογένης[19]. Ο Μενέλαος ήταν υιός του Κρίσωνα, ο οποίος τιμήθηκε από το Κοινό των Βυλλιόνων με την ίδρυση ανδριάντα στον ίδιο χώρο[20]. Πιθανόν υπήρξε στρατηγός του Κοινού των Ηπειρωτών ο οποίος διακρίθηκε ως στρατιωτικός και απεικονίστηκε ως θωρακοφόρος κρατώντας ξίφος[21]. Να σημειωθεί ωστόσο ότι οι υπηρεσίες στις οποίες διακρίθηκε δεν είναι γνωστές.

---

[16] Η επιγραφή έχει χρονολογηθεί περί το 205 π.Χ. τόσο από τον Cabanes όσο και από τη Meyer 2013, 43. Η υπόθεση ότι τα τιμώμενα εδώ πρόσωπα, ήτοι ο Αντίπατρος και τα τέκνα του, αποτελούν μέλη των *Έσσυρίων*, οι οποίοι εντοπίζονται αργότερα στο Βουθρωτό, και ότι ο *Άντιπάτρος τοῦ Ἀρχία* που μαρτυρείται στην *SEG* XXXVIII 489 = *I.Bouthrotos* 9, είναι ο εγγονός του, δεν μπορεί να αποκλεισθεί. Πρβ. τα σχόλια στα *SEG* L 540 και 546.

[17] Σύμφωνα με την καθιερωμένη άποψη (Δάκαρης 1998, 19) το ιερό ανήκε στην θεσπρωτική επικράτεια πιθανόν ως τις τελευταίες δεκαετίες του 5ου αι. π.Χ. Επιγραφικά κείμενα ωστόσο τα οποία συνδέονται με τον έλεγχο της Δωδώνης από τους Θεσπρωτούς δεν είναι έως τώρα γνωστά.

[18] Δάκαρης 1965, 63-64 πίν. 84α (*SEG* XXIV 451)· Cabanes 1976, 546 αρ. 15 (*SEG* XXVI 693)· Κατσικούδης 2005, 66-70 (*Bull.épigr.* 2007, 611 αρ. 38· *SEG* LV 628). Πρβ. Ma 2013, 95. Οι απόψεις των μελετητών σχετικά με τον γεωγραφικό χώρο όπου ήσαν εγκατεστημένοι οι Κυεστοί, μικρότερο φύλο των Μολοσσών, δεν συμπίπτουν· βλ. Hammond 1967, 530· Cabanes 1976, 130· Cabanes 2004, 14· Κατσικούδης 2005, 56· Meyer 2013, 95-96, 99.

[19] Για τους καλλιτέχνες στο ιερό της Δωδώνης βλ. κατωτ. 33-34.

[20] Η αφιέρωση προς τιμήν του Κρίσωνα εξετάζεται παρακάτω, βλ. σελ. 19-20. Την υπόθεση ότι επρόκειτο για πατέρα και υιό διατύπωσε ο Δάκαρης 1965, 63, ο οποίος χρονολόγησε τα δύο βάθρα στην περίοδο 230-219 π.Χ. Ο Κατσικούδης 2005, 57, 70 αποδέχτηκε την συγγένεια, πρότεινε ωστόσο τη χρονολόγησή τους στην περίοδο 221-210 π.Χ. Να σημειωθεί ότι η υπόθεση ότι πρόκειται για πατέρα και γιό είναι ρεαλιστική οι προτεινόμενες όμως χρονολογήσεις αντιμετωπίζουν προβλήματα τα οποία εντοπίστηκαν και σχολιάζονται τόσο από τον Ma 2008 όσο και από τους εκδότες του *SEG* LV 628, 1, 2. Η Meyer 2013, 158, τοποθετεί την ίδρυση των βάθρων στην ευρύτερη περίοδο 235-192 π.Χ.

[21] Στον τύπο του θωρακοφόρου κατέληξε ο Κατσικούδης 2005, 69 μελετώντας τα χάλκινα θραυσματα του ανδριάντα τα οποία εντοπίστηκαν γύρω από το βάθρο. Για τον τύπο απεικόνισής βλ. επίσης Ma 2008.

Και τούτο διότι η ακριβής χρονολόγηση της ανάθεσης είναι επισφαλής και η σύνδεση της με συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα παραμένει αμφίβολη[22].

Σε δύο περιπτώσεις εμφανίζονται πρόσωπα τα οποία καταγόταν από τη Θεσπρωτία. Η πρώτη είναι χαραγμένη σε χάλκινη πινακίδα, ενώ η δεύτερη σε βάθρο ανδριάντα. Δυστυχώς το κείμενο της επιγραφής *SGDI* II 1370 σώζεται σε αποσπασματική μορφή και η αποκατάστασή του είναι ιδιαίτερα προβληματική. Σύμφωνα με αυτή το Κοινόν των Θεσπρωτών και οι *ναϊκοὶ εὔθυνοι*, πιθανόν αξιωματούχοι του ιερού επιφορτισμένοι με τα οικονομικά των Ναΐων, παραχωρούν κάποιο προνόμιο σε άγνωστο πρόσωπο, ίσως κάποιον Ανδρόμαχο, το όνομα του οποίου αναγράφεται στον στ. 2 του κειμένου[23]. Για τη χρονολόγηση της επιγραφής, για την οποία ίσως εσωτερικό στοιχείο αποτελεί η αναγραφή ενός αγωνοθέτη, οι μελετητές προτείνουν διαφορετικές χρονολογήσεις, οι οποίες κινούνται από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. έως την περίοδο μετά την ρωμαϊκή κατάκτηση, γεγονός που καθιστά την περαιτέρω προσέγγιση της ιδιαίτερα δύσκολη[24].

Η δεύτερη επιγραφή είναι χαραγμένη σε τιμητικό βάθρο, το οποίο ιδρύθηκε ανατολικά της δωρικής στοάς του Βουλευτηρίου. Το βάθρο ανήγειρε το Κοινόν των Ηπειρωτών προκειμένου να τιμήσει τον Θεσπρωτό Μίλωνα υιό του Σωσάνδρου (στ. 3-5: *ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ εὐνοίας τῆς εἰς αὐτούς*)[25]. Ο συνδυασμός παλαιογραφικών και ιστορικών στοιχείων οδήγησε στην χρονολογησή της ίδρυσης του βάθρου στην περίοδο «λίγο μετά το 219 π.Χ.»[26]. Όπως προκύπτει από τη μορφή του βάθρου[27] και τη μελέτη των χάλκινων θραυσμάτων τα οποία βρέθηκαν γύρω από αυτό[28] ο Μίλων τιμήθηκε με ξεχωριστό τρόπο σε σύγκριση με τα πρόσωπα που αναγράφονται στα λοιπά τιμητικά

---

[22] Ο Κατσικούδης 2005, 70, πρότεινε τη σύνδεση της δράσης του Μενέλαου με τα γεγονότα του Θέρμου με βάση την εικονογραφική προσέγγιση της λαβής του ξίφους το οποίο απέδωσε στον ανδριάντα του. Πρβλ. *SEG* LV 628 (1).

[23] Πρβ. Carapanos 1878, 64 πίν. 32 αρ. 3· Franke 1955, 45 αρ. 198· Δάκαρης 1960, 30 αρ. 64· Hammond 1967, 563 (*SEG* XXIV 447)· Cabanes 1976, 551 αρ. 26 (*SEG* XXVI 693)· Meyer 2013, 47, 108, 109, 131 σημ. 424 και 163 (*SEG* LXII 391)· Cabanes 2019, 113 αρ. 13. Πρέπει να σημειωθεί ότι η αποκατεστημένη από τον Cabanes αναφορά του κειμένου στο Κοινόν των Θεσπρωτών αποτελεί και την μοναδική μαρτυρία αναγραφής του, βλ. σχετικά Meyer 2013, 163. Για τις σχέσεις της Θεσπρωτίας με τους μολοσσούς βλ. και Kontorini 1999, 277-278. Για τους *ναϊκούς εύθύνους* βλ. Moustakis 2006, 146· Meyer 2013, 110 σημ. 309. Για τα Νάϊα βλ. κατωτ. σελ. 35-37.

[24] Μετά το 167 π.Χ. (Cabanes 1976, 551)· 330-230 π.Χ. (Franke 1955, 45 αρ. 198)· μετά τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. (Δάκαρης 1960 30 αρ 64)· πριν το 230 π.Χ. (Hammond 1967, 563)· 290-167 π.Χ. (Meyer 2013, 163 σημ 163).

[25] Δάκαρης 1965, 62-63 (*SEG* XXIV 450)· Cabanes 1976, 547-548 αρ. 17 (*SEG* XXVI 693)· Κατσικούδης 2005, 71-74 (*Bull.épigr*. 2007, 38, *SEG* LV 628)· Cabanes 2019, 112-113 αρ. 12.

[26] Δάκαρης 1965, 63: «Ὀλίγον βραδύτερον» του 219 π.Χ.», τον οποίο ακολουθεί και ο Κατσικούδης, 2005, 75· πρβ. Meyer 2013, 158: 235-192 π.Χ. Λόγω έλλειψης συγκεκριμένων στοιχείων η χρονολόγηση του μνημείου θα μπορούσε να επεκταθεί σε μεγαλύτερο διάστημα, ίσως έως το 170 π.Χ., όταν το Ηπειρωτικό Κοινό διασπάστηκε και τμήμα των Θεσπρωτών αποχώρησαν από αυτό. Για τα γεγονότα της περιόδου, βλ. Hammond 1967, 613-629.

[27] Δάκαρης 1965, 62-63· Κατσικούδης 2005, 29-33.

[28] Δάκαρης 1965, 57-58· Κατσικούδης 2005, 71-75. Ο Κατσικούδης 2005, εικ. 14 προχώρησε και σε αναπαράσταση της έφιππης μορφής· για το ζήτημα της μορφής πρβ. τα σχόλια του Ma 2008.

βάθρα της ίδιας ομάδας, καθώς ανεγέρθη προς τιμήν του έφιππος ανδριάντας. Πάντως, η ακριβής θέση την οποία αυτός κατείχε στους πολιτειακούς και στρατιωτικούς μηχανισμούς δεν είναι γνωστή και δεν αποκλείεται η υπόθεση ότι είχε υπηρετήσει το Κοινό των Ηπειρωτών από διαφορετικές θέσεις ευθύνης[29].

Από την Απολλωνία, την οποία συνδέει με τη Δωδώνη η μυθολογική παράδοση και οι γραμματειακές πηγές[30], προέρχεται το μοναδικό γνωστό πρόσωπο στο οποίο το Κοινόν των Μολοσσών παραχώρησε το προνόμιο της *ίσοπολιτείας*[31]. Πρόκειται για κάποιον Σιμία, ο οποίος κατάγεται από την Απολλωνία και κατοικεί στην άγνωστη σε εμάς κοινότητα – οπωσδήποτε εξαρτώμενη από την Απολλωνία- Θεπτίνο (στ. 11-14: *Σιμίαι Ἀ|πολλωνιάται κα|τοικοῦντι ἐν Θε|πτίνωι*)[32]. Το προνόμιο αποδίδεται τόσο στα παιδιά του Σιμία όσο και στα εγγόνια του προσδίδοντας στην πολιτική πράξη μεγάλη χρονική διάρκεια[33].

---

[29] Η συσχέτιση της μορφής του ανδριάντα με το αξίωμα του ιππάρχου η οποία αρχικά υποστηρίχθηκε από τον Δάκαρη 1965, 58 αντιμετωπίσθηκε με σκεπτικισμό από τον Κατσικούδη 2005, 75. Ο Cabanes 1976, 260 και 364 θεωρεί ότι ο Μίλων ήταν στρατηγός του Κοινού. Πρέπει να σημειωθεί ότι ομώνυμο, γνωστό από άλλες πηγές, ιστορικό πρόσωπο δεν τεκμηριώνεται· πρβ. *Bull.épigr.* 2007, 38· *SEG* LV 628· Ma 2008.

[30] Σύμφωνα με τομ Ηρόδοτο IX. 93-95 οι Απολλωνιάτες ζήτησαν χρησμό από τη Δωδώνη και τους Δελφούς καθώς στη χώρα τους μετά από την άδικη τιμωρία της τύφλωσης που επέβαλλαν στον φύλακα των ιερών προβάτων Ευένιο: «*οὔτε πρόβατά σφι ἔτικτε οὔτε γῆ ἔφερε ὁμοίως καρπόν*». Πρβ. Burkert 1997, 73-81. Επίσης ο Διόδωρος XIV 13.3 καταγράφει την περίπτωση του Φερεκράτη από την Απολλωνία, ο οποίος εμπλέκεται στην προσπάθεια χρηματισμού των ιερειών της Δωδώνης από τον σπαρτιάτη στρατηγό Λύσανδρο. Πρβ. Piccinini 2011, 693-695. Για την Απολλωνία η οποία αποτελεί την μοναδική πόλη της Ηπείρου με την οποία εντοπίζονται διακρατικές σχέσεις των Μολοσσών καθώς όλες οι υπόλοιπες περιπτώσεις αφορούν φύλα βλ. Cabanes 1995 (*I.Épidamne*), 28-47· Wilkes & Fischer-Hansen 2004, 328-329 αρ. 77· Lamboley et all 2010, 165-178. Για τις σχετικές με την Απολλωνία χρηστήριες επιγραφές βλ. σελ. 85-86 και για τις σχέσεις της με τη Δωδώνη βλ. Τζουβάρα-Σούλη 2008, 178-181· Cabanes 2013, 51-55 (πρβ. A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2014 (*EBGR* 2014)», *Kernos* 30 (2017), 286-287 αρ. 28· *SEG* LXIII 408)· Piccinini 2017, 77-78· *CGRN* αρ. 40 (πρβ. Rigsby 2018, 55-56). Επίσης να σημειωθεί η *LSAG* 1990, 452B αλλά πρβ. *I. Apollonia* 1.

[31] *SGDI* II 1334 = *SEG* XVI 383· Hammond 1967, 535-537 (*SEG* XXIV 447)· Cabanes 1976, 540 αρ. 4 (*SEG* XXVI 693)· Davies 2000, 250 αρ. 12 (*SEG* L 538)· *I.Apollonia* 308. Πρβ. Meyer 2013, 29, 32-34, 43, 47, 129-130. Για τον όρο *ίσοπολιτεία* βλ. Gawantka 1975, 1-9. Πρβ. Gauthier 1985, 152-154 και Hennig 1994, 333-336. Η παραχώρηση *ίσοπολιτείας* δεν είναι μια άγνωστη πρακτική στην Δωδώνη. Ανάλογο θέμα έχουν και οι χρηστήριες επιγραφές ΔΒΧ 2013, αρ. 3111 (= Lhôte 2006, 275-276 αρ. 132), ΔΒΧ 2013, αρ. 1209B, Lhôte 2006, 30-33 αρ. 2 και Lhôte 2006, 51-55 αρ. 9. Ο όρος [*ίσο*]*πολιτεία* αποκαθίσταται επίσης στην επιγραφή *SGDI* II 1337 = Cabanes 1976, 542-543 αρ. 7, αλλά η συμπλήρωση δεν είναι βέβαιη και ο τιμώμενος δεν είναι γνωστός (πρβ. σημ. 9). Στην επιγραφή αναφέρονται επίσης δύο αξιωματούχοι του Κοινού (στ. 3-8: *ἐπὶ προσ|τάτα Μολοσσῶν | Ἀριστομάχου Ὄμ|φαλος, γραμματ|ιστᾶ δὲ Μενεδά|μου Ὄμφαλος*) οι οποίοι κατάγονται από τους *Ὄμφαλες*, μικρότερο φύλλο των Μολοσσών. Για την περιοχή κατοίκησης τους βλ. κατωτ. σελ. 43.

[32] Το όνομα Σιμίας τεκμηριώνεται στην Απολλωνία: στην αναθηματική επιγραφή *I.Apollonia* 176 (πιθανόν του 1ου αι. μ.Χ.), σε ταφική λίθινη κίστη (*I.Apollonia* 42, 3ος αι. π.Χ.) καθώς και σε αργυρές δραχμές, βλ. Cabanes 1997, 135 (*BMC* 73 αρ. 13). Αν το Θεπτίνο ανήκε στη χώρα της Απολλωνίας ή όχι δεν μπορεί να διευκρινισθεί. Σύμφωνα με τον Cabanes *I.Apollonia* T 308 (σχόλια): «san aucum doute sur le territoire contôlé par la communauté des Molosses».

[33] Τα προνόμια τα οποία αποδίδονται από τους Μολοσσούς και το Κοινόν των Ηπειρωτών δεν επεκτείνονται πάντα στα τέκνα ή στα εγγόνια των προσώπων. Με βάση τις πλήρως σωζόμενες ή τις πειστικά συμπληρωμένες επιγραφές η εικόνα για την μεταβίβαση των δικαιωμάτων και των προνομίων είναι η ακόλουθη: Παραχώρηση προνομίων μόνον στα τιμώμενα πρόσωπα: *SGDI* II 1336, 1338, 1340, 1345.

Η ένταξη της παραχώρησης του προνομίου της *ίσοπολιτείας* στον Σιμία σε ιστορικό πλαίσιο αποτελεί βασικό παράγοντα για τον προσδιορισμό του βαθμού των επαφών μεταξύ των Μολοσσών και της Απολλωνίας καθώς και για την ανίχνευση μιας πιθανής «συμμαχίας», η οποία ίσως εννοείται με τον όρο *ίσοπολιτεία.* Διπλωματικές επαφές και πολιτικές συμμαχίες με τις ελληνικές πόλεις στις ιλλυρικές ακτές μπορούμε να εντοπίσουμε ήδη από τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. όταν οι περιοχές αυτές ανήκαν στους συμμάχους του Πύρρου[34]. Αν η χρονολόγηση της επιγραφής στα μέσα του 3ου αι. π.Χ., την οποία πρότεινε η E. Meyer είναι η ορθότερη[35], τότε πιθανόν η παραχώρηση της *ίσοπολιτείας* οφείλεται στην συνέχιση από τους Μολοσσούς και τον Αλέξανδρο Β΄ της πολιτικής του Πύρρου στην περιοχή[36].

Στο ίδιο πλαίσιο της πολιτικής δραστηριότητας των Μολοσσών μετά τον θάνατο του Πύρρου εντάσσεται και η χαραγμένη σε χάλκινη πινακίδα επιγραφή *SGDI* II 1341 (= Cabanes 1976, 543-544 αρ. 9) πιθανον των χρόνων του Αλεξάνδρου Β΄. Σύμφωνα με το κείμενο οι Μολοσσοί τιμούν με προξενία και άλλα προνόμια τον Θεόδωρο, γιο του Στομίου, από την Αργιθέα της Αθαμανίας ([*Θε*]*όδωρον Στομίου Ἀρ*|[*γε*]*θιῆ*)[37]. Η επιγραφή αποτελεί ενδεχομένως δείγμα των προσπαθειών των Μολοσσών για παγίωση των επαφών τους με

Προνόμια τα οποία επεκτείνονται και στα τέκνα, όπως προκύπτει από τις εκφράσεις *καὶ γενεᾶι, καὶ ἐκγόνοις*: *SGDI* II 1335, 1337, 1339, 1341, 1352, 1366 + Cabanes 1976, 534-535 αρ. 1, 536-539 αρ. 2, 539-540 αρ. 3, 547 αρ. 16, 554-557 αρ. 33, 558-560 αρ. 34. Προνόμια τα οποία μεταφέρονται στα εγγόνια των τιμωμένων (*γενεᾶι* και *γένει ἐκ γενεᾶς*) μόνο στις: *SGDI* II 1334, 1343. Το θέμα απασχολεί και την Meyer 2013, 86 σημ. 246.

[34] Οι επεκτατικές κινήσεις του Πύρρου στον χώρο της Αδριατικής αφορούσαν συγκρούσεις αλλά και σύναψη συμμαχιών με τα ιλλυρικά φύλα (πρβ. Δίων Κάσσιος απόσπ. XL. 3). Μετά τον διακανονισμό με τον Λυσίμαχο για τον διαχωρισμό του βασιλείου ίσως όλα τα εδάφη δυτικά της περιοχής του Αξιού ανήκαν στην αρμοδιότητα του Πύρρου. Είναι γενικά αποδεκτό ότι και οι περιοχές της Αδριατικής έως την Επίδαμνο πέρασαν στην κυριαρχία του Πύρρου (πρβ. Αππιανός *Ἰλλυρική,* VII). Ωστόσο ο έλεγχος των μεγάλων αποικιών της περιοχής, καθώς δεν αναφέρονται συγκρούσεις, πιθανόν έγινε με διπλωματικά μέσα. Η συμμαχία του με την Απολλωνία διαφαίνεται και στο σχέδιο του Πύρρου να γεφυρώσει τις δυο ακτές του Ιονίου (Πλίνιος *HN* III.101)· βλ. σχετικά Hammond 1967, 572· Γαρουφαλιάς 1975, 173-174 και σημ 135· Funke 2000α, 209-210. Πρβ. και τη σημ. 36.

[35] Meyer 2013, 29 σημ 53, 43, 101, 129-130 (272-242 π.Χ.). Για την χρονολόγηση της επιγραφής πρβ. επίσης Cross 1932, 92, 109-111 (Αλέξανδρος Β΄)· Hammond 1967, 535 (Αλέξανδρος Α΄)· Cabanes 1976, 158-159, 157, 540-541 αρ. 4 (πριν το 330 π.Χ.).

[36] Ο Αλέξανδρος Β΄, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, συνέχισε την πολιτική του πατέρα του στην περιοχή και το βασιλειό του εκτεινόταν από την Ακαρνανία έως τις περιοχές της Αδριατικής. Την διατήρηση της εξουσίας των μολοσσών βασιλέων στις βόρειες περιοχές περιγράφει ο Αππιανός *Ἰλλυρικὴ* II. 7 ως εξής: *Ἄγρων ἦν βασιλεὺς Ἰλλυριῶν μέρους ἀμφὶ τὸν κόλπον τῆς θαλάσσης τὸν Ἰόνιον, ὃν δὴ καὶ Πύρρος ὁ τῆς Ἠπείρου βασιλεὺς κατεῖχε καὶ οἱ τὰ Πύρρου διαδεξάμενοι.* Βλ. Cross 1932, 93-94· Hammond 1967, 589-591· Lévêque 1997, 74-76· Funke 2000β, 108· Meyer 2013, 98 σημ. 279. Πρβ. και σημ. 34.

[37] Πρβ. Carapanos 1878, 51 και εικ. 28 αρ. 1· Fick 1879, 270-271· Nilsson 1909, 60 αρ. 4· Marek 1984, 62· Meyer 2013, 42, 86 σημ 246 (*SEG* LXIII 403). Ο Cabanes χρονολογεί την επιγραφή στα τέλη 4ου αι. π.Χ. και θεωρεί πιθανή τη συμπλήρωση των στ. 5-8 ως: [*γενεὰ*]*ν καὶ ἀσφάλειαν* | [*καὶ ἀτέλεια*]*ν αὐτῶι καὶ ἐκ*[*γόνοις ἔδωκαν ἐ*]*μ πολέμωι* | [*καὶ ἐν εἰράναι*]. Η Meyer δέχεται τις συμπληρώσεις του Cabanes εκτός του στ. 5 στον οποίο προτείνει τη συμπλήρωση [*ἀσυλία*]*ν* αντί του [*γενεὰ*]*ν* και χρονολογεί την επιγραφή στο διάστημα 272-242 π.Χ. Ως πιθανή θα πρέπει να θεωρηθεί η σύνδεση του Θεόδωρου της εν λόγω επιγραφής με τον Θεόδωρο στην *SGDI* II 1344 της ίδιας χρονικής περιόδου στον οποίο οι Μολοσσοί παραχωρούν *πολιτεία* (βλ. σελ. 13).

τους Αθαμάνες και τη βελτίωση των εξωτερικών σχέσεων τους στα νοτιοανατολικά σύνορα της χώρας[38]. Και τούτο διότι οι τελευταίοι ήλεγχαν τις νότιες προσβάσεις της Ηπείρου προς την Θεσσαλία και την Στερεά Ελλάδα και αποτελούσαν πολύτιμο σύμμαχο στην περιοχή σε μια περίοδο κατά την οποία οι σχέσεις των Μολοσσών με τους Αιτωλούς και τους Ακαρνάνες, αν και δεν έχουν διασαφηνιστεί πλήρως, οπωσδήποτε ήταν ευμετάβλητες[39]. Αν και οι πολιτικές προεκτάσεις του προνομίου της *προξενίας* είναι σαφείς, η παραχώρηση στο Θεόδωρο της *άτελείας* υποδηλώνει τις οικονομικές συναλλαγές του τιμώμενου με την Μολοσσία οι οποίες οφείλονταν ίσως στο εμπόριο[40].

Στην περίοδο βασιλείας του Νεοπτολέμου Β΄, υιού του Αλεξάνδρου Α΄ χρονολογείται η επιγραφή *SGDI* II 1336 (= Cabanes 1976, 545 αρ. 12)[41]. Το κείμενο είναι χαραγμένο σε χάλκινη πινακίδα και σύμφωνα με αυτό οι *σύμμαχοι τῶν Ἀπειρωτᾶν* απονέμουν στον Ατιντάνα Κλεώμαχο ([*Κ*]*λεωμάχωι Ἀτιντᾶνι*) απαλλαγή από φορολογικούς δασμούς καθώς και φορολογικό καθεστώς όμοιο με τους υπόλοιπους πολίτες των περιοχών της Ηπείρου (*ἔδωκαν ε*[*ἶ*]*ν Ἀπείρωι ἀτέλειαν καὶ ἐντέλειαν*)[42]. Τα προνόμια που παραχωρούνται από τους *συμμάχους τῶν Ἀπειρωτᾶν* ωστόσο δεν μεταβιβάζονται στους απογόνους του

---

[38] Ο Αθάμας, μυθικός βασιλιάς του Ορχομενού, υπήρξε σύμφωνα με τον Απολλόδωρο Ι.9.2 ο γενάρχης του φύλου των Αθαμάνων: *Ἀθάμας δὲ κτίσας τὴν χώραν Ἀθαμαντίαν ἀφ΄ ἑαυτοῦ προσηγόρευσε*. Στους ιστορικούς ωστόσο χρόνους οι Αθαμάνες εμφανίζονται στις γραμματειακές πηγές άλλοτε ως ηπειρωτικό και άλλοτε ως θεσσαλικό φύλο· Στράβων VII 8: *Ἠπειρῶται δ΄ εἰσὶ καὶ Ἀμφίλοχοι καὶ οἱ ὑπερκείμενοι καὶ συνάπτοντες τοῖς Ἰλλυρικοῖς ὄρεσι, τραχεῖαν οἰκοῦντες χώραν, Μολοττοί τε καὶ Ἀθαμᾶνες καὶ Αἴθικες καὶ Τυμφαῖοι καὶ Ὀρέσται Παρωραῖοί τε καὶ Ἀτιντᾶνες, οἱ μὲν πλησιάζοντες τοῖς Μακεδόσι μᾶλλον, οἱ δὲ τῶι Ἰονίωι κόλπωι»* ενώ στο Στράβων IX 5: *καθάπερ Ἀθαμᾶνες καὶ Αἴθικες καὶ Τάλαρες Θετταλῶν, Ὀρέσται δὲ καὶ Πελαγόνες καὶ Ἐλιμιῶται Μακεδόνων*. Βλ. σχετικά Δάκαρης 1957, 102-105· Decourt & Nielsen & Helly 2004, 677, 690· Αγγέλη & Ζήδρου 2011, 7, 25-26.

[39] Η ρευστή πολιτική κατάσταση στην περιοχή οδήγησε στον διαμελισμό της Ακαρνανίας από τους Μολοσσούς και τους Αιτωλούς κατά την βασιλεία του Αλεξάνδρου Β΄· βλ. σχετικά Cabanes 1976, 91-93· Meyer 2013, 128-129. Πρβ σημ. 230.

[40] Meyer 2013,103.

[41] Πρβ. Carapanos 1878, 49, εικ. 27 αρ. 1· Fick 1879, 271· *Syll.*[1] 324· Michel 1900, 240 αρ. 317· Hammond 1967, 559-560· Cabanes 1981, 37 αρ. 6· Davies 2000, 250, αρ. 16 (*SEG* L 538)· Cabanes 2004, 37-38, 52 αρ. 8 (*SEG* LIV 574)· Meyer 2013, 67-69, 72 σημ. 197 (*SEG* LXIII 403)· Piccinini 2017α, 240-242· Cabanes 2019, 111-112 αρ. 10. Για τη περίοδο της βασιλείας του Νεοπτολέμου Β΄, Cross 1932, 106-108· Hammond 1967, 559-560 και 568· Cabanes 1976, 152-154· Cabanes 1981, 28-29· Meyer 2013, 68. Πρέπει να αναφερθεί ότι στο σχετικό ψήφισμα η αναγραφή του προνομίου της *έντελείας* στο τέλος του ψηφίσματος κι όχι μετά από εκείνο της *άτελείας* οφείλεται πιθανόν σε πρωτοβουλία του χαράκτη.

[42] Η πρωιμότερη μαρτυρία για τις σχέσεις Μολοσσίας-Ατιντανίας προέρχεται από τον Θουκυδίδη ΙΙ.80.6 και αφορά στη συμμετοχή τους στις στρατιωτικές επιχειρήσεις στην Ακαρνανία το 429 π.Χ.: *Μολοσσοὺς δὲ ἦγε καὶ Ἀτιντᾶνας Σαβύλινθος ἐπίτροπος ὢν Θάρυπος τοῦ βασιλέως ἔτι παιδὸς ὄντος* βλ. Cross 1932, 11-12· Hammond 1967, 500-502· Meyer 2013, 114. Για την Ατιντανία Β-ΒΔ της Μολοσσίας βλ. Hammond 1967, 596, 599, 614 χάρτης 15, 617· Papazoglou 1970, 132-136· Cabanes 1976, 78-80· Hammond 1989, 11-25· Hatzopoulos 1993, 183-190· Hatzopoulos 1996, 249· Wilkes 1999, 135-137, 214-216· Meyer 2013, 82 σημ. 237. Ο όρος «*Ἀπείρω*» στον στ. 3 της επιγραφής εντοπίζεται αρχικά στους καταλόγους των θεωροδόκων της Επιδαύρου (*IG* IV² 1. 95) και του Άργους (*SEG* XXIII 189). Για τις πιθανές του ερμηνείες (γεωγραφικός προσδιορισμός ή πολιτικός σχηματισμός): Hammond 1967, 563· Cabanes 1976, 172-185· Cabanes 2004, 38-42· Πλιάκου 2007, 291-296· Λιάμπη 2009α, 12-14· Liampi 2012, 58· Meyer 2013, 64-68· Liampi 2017, 283-291· Raynor 2017. Για τον ερμηνεία των όρων *άτέλεια* και *έντέλεια* βλ. Chaniotis 1986, 159-162. Πρβ. Meyer 2013, 68 σημ 180, 103.

Κλεωμάχου κάτι το οποίο ίσως ενισχύει την άποψη της E. Meyer ότι επρόκειτο για απονομή δικαιωμάτων σε περίοδο πολεμικών συγκρούσεων ή μετά την λήξη τους[43]. Δεν αποκλείεται ότι ο Κλεώμαχος από την Ατιντανία στον οποίο παραχωρούνται τα οικονομικά προνόμια σε περιοχές της Ηπείρου ήταν έμπορος ο οποίος βοήθησε τους Ηπειρώτες συμμάχους (έθνη ή φύλα ή και τα δύο) σε μια δύσκολη περίοδο πολέμων και για αυτό οι ευεργετημένοι τον τιμούν πλέον επίσημα με δια βίου οικονομικά ανταλλάγματα.

Από την περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών προέρχεται η αφιέρωση στη Δωδώνη του Κοινού των Βυλλιόνων[44]. Πρόκειται για βάθρο ανδριάντα, το οποίο ιδρύθηκε ανατολικά της δωρικής στοάς του Βουλευτηρίου, στον ορθοστάτη της όψης του οποίου σώζεται η τιμητική επιγραφή των αναθετών προς τιμήν του Κρίσωνα υιού του Σαβυρτίου ο οποίος προερχόταν από τους Κυεστούς Μολοσσούς[45]. Για τη χρονολόγηση του βάθρου στην περίοδο 230-219 π.Χ. χρησιμοποιήθηκαν δύο βασικά κριτήρια. Το πρώτο συνδέεται με τα ανασκαφικά ευρήματα τα οποία εντοπίστηκαν στο χώρο (χάλκινα θραύσματα ανδριάντων) και το δεύτερο με τα γεγονότα που λαμβάνουν χώρα στην περιοχή των Βυλλιόνων κατά την παραπάνω περίοδο. Ο Σ. Δάκαρης στηριζόμενος στα παραπάνω αλλά και στην αναγραφή στο ίδιο βάθρο ενός δεύτερου τιμητικού ψηφίσματος για την απονομή προξενίας στον Καλλίμηλο από την Βοιωτία (βλ. κατωτέρω σελ. 28) θεώρησε ως terminus ante quem για την ανάθεση την αιτωλική δήωση του ιερού το 219 π.Χ. όπου σύμφωνα με όλα τα στοιχεία ένα τουλάχιστον τμήμα των οικοδομημάτων και των αναθημάτων του ιερού καταστράφηκαν. Η χρονολόγηση ωστόσο αυτή αμφισβητήθηκε από την έρευνα και η ανάθεση των Βυλλιόνων ίσως πρέπει να τοποθετηθεί σε ευρύτερο χρονικό πλαίσιο της περιόδου του Κοινού των Ηπειρωτών[46]. Παρόλα αυτά οι ακριβείς λόγοι για του οποίους οι Βυλλίονες ανίδρυσαν στο ιερό έναν τιμητικό ανδριάντα προκειμένου να τιμήσουν τον Κρίσωνα δεν είναι γνωστοί. Αν η μορφή του ανδριάντα ήταν, όπως ήδη έχει προταθεί,

---

[43] Meyer 2013, 68.

[44] Η περιοχή κατοίκησης του φύλου των Βυλλιόνων ήταν η ενδοχώρα της Απολλωνίας. Στην περιοχή έχουν εντοπιστεί δύο αστικά κέντρα (η Βύλλις και η Νίκαια), ενώ τα ακριβή όρια της *χώρας* παραμένουν ασαφή. Η φυλετική προέλευση των Βυλλιόνων δεν βρίσκει σύμφωνους τους μελετητές καθώς ανήκουν στους πληθυσμούς οι οποίοι ζούσαν στο όριο του ελληνικού και ιλλυρικού κόσμου· βλ. Hatzopoulos 1993. Για την Βύλλιδα βλ. Robert 1928, 433-434· Hammond 1967, 471-472· Cabanes 1976, 78-80 και 387· Ceka 1984, 135-149· Papazoglou 1986, 445-448· Papazoglou 1989, 50-53· Wilkes 1999, 136-137, 181· Βλαχοπούλου 2003, 216-220· Ceka & Mucaj 2005, 5-20, 85-104· Meyer 2013, 82 σημ 237. Πρβ. και τα σχόλια στο *SEG* XXXVIII 462 και *SEG* XXXIX 548-549. Βλ. και σελ. 85.

[45] Δάκαρης 1965, 58-62 (*SEG* XXIV 449· *Bull.épigr.* 1967, 335)· Cabanes 1976, 546 αρ. 14 (*SEG* XXVI 693)· Κατσικούδης 2005, 46-66 (*SEG* LV 628)· Ma 2008· Meyer 2013, 31-32, 110 σημ 309, 130 σημ. 415, 158 (*SEG* LXIII 403). Για τους Κυεστούς βλ. σημ. 18.

[46] Δάκαρης 1965, 57 (230-220 π.Χ.), πρβ. Κατσικούδης 2005, 53, 58 (221-219 π.Χ.). Η ανάθεση συνδέθηκε ή με τα γεγονότα του 230 π.Χ. και τις συγκρούσεις με τους Ιλλυριούς υπό την Τεύτα ή με τις επεκτατικές κινήσεις του Δημητρίου της Φάρου στην περιοχή την περίοδο 224-222 π.Χ. (για τα γεγονότα βλ. Hammond 1967, 595-602· Cabanes 1976, 208-210). Η χρονολόγηση αντιμετωπίστηκε με επιφύλαξη από τον Ma 2008 και τους εκδότες του *SEG* LV 628. Μία ευρύτερη χρονολόγηση στο διάστημα 235-219 π.Χ. προτείνει για την ίδρυση του βάθρου η Meyer 2013, 158.

θωρακοφόρου στρατηγού, εικονίζοντας τον Κρίσωνα στο αξίωμα το οποίο κατείχε, δεν αποκλείεται η εμπλοκή του σε στρατιωτικές επιχειρήσεις του Κοινού των Ηπειρωτών στην περιοχή της Βύλλιδας. Ωστόσο δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα ότι η ανάθεση οφείλεται στην γενικότερη βοήθεια την οποία προσέφερε στο Κοινόν των Βυλλιόνων το Κοινόν των Ηπειρωτών -πολιτική και στρατιωτική- και ενδεχομένως δεν πρέπει να συνδεθεί με συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός. Για τον χρονολογικό προσδιορισμό της ανάθεσης των Βυλλιόνων επομένως θα πρέπει να επαναξιολογηθούν ιστορικά και αρχαιολογικά δεδομένα. Στα σχετικά ιστορικά στοιχεία θα πρέπει να ληφθούν υπόψιν τα ακόλουθα: 1) η κατάληψη της περιοχής από το Φίλιππο Ε΄ το 214/213 π.Χ. και η χρησιμοποίησή της ως βάση για την απελευθέρωση της Απολλωνίας από τους Ρωμαίους, 2) η συμμαχία των Βυλλιόνων με τους Ρωμαίους το 198 π.Χ., 3) η συμμαχία των Βυλλιόνων με τους Ηπειρώτες και τους Μακεδόνες το 168 π.Χ., γεγονός το οποίο οδήγησε στην καταστροφή της πόλης και των οικισμών της χώρας τους την επόμενη χρόνια από τους Ρωμαίους[47] και 4) ότι ενδεχομένως το ίδιο πρόσωπο εμφανίζεται ως στρατηγός και στην *I. Magnesia* 32 (στ. 37) της περιόδου του Κοινού των Ηπειρωτών (πιθανόν τέλη 3ου αι. π.Χ.). Στα αρχαιολογικά δεδομένα θα πρέπει να εξεταστεί υπό νέο πρίσμα η in situ εύρεση θραυσμάτων από τους ανδριάντες των τιμώμενων προσώπων, η καταστροφή των οποίων είναι μάλλον δύσκολο να ερμηνευθεί στο πλαίσιο της αιτωλικής καταστροφής δεδομένης της πιθανόν άμεσης ανακαίνισης του ιερού[48].

Αν και η πλειονότητα των προσώπων που αναφέρονται παραπάνω έχουν προέλευση από διάφορες περιοχές της Ηπείρου, διαφορετική είναι η περίπτωση κάποιου *Αντιγένη*, ο οποίος σύμφωνα με το χαραγμένο σε χάλκινη πινακίδα κείμενο (*SGDI* II 1343 = Cabanes 1976, 544-545 αρ. 10) τιμάται από το Κοινόν των Μολοσσών με την απόδοση *πολιτείας* στον ίδιο και τους απογόνους του[49]. Αν και ο τόπος καταγωγής του Αντιγένη δεν

[47] Για τα γεγονότα Hammond 1967, 608-610· Wilkes 1999, 220-223· Κατσικούδης 2005, 57· Ceka & Mucaj 2005, 12. Για το Α΄ Μακεδονικό πόλεμο πρβ. Gschnitzer 1993, 529-537.

[48] Την καταστροφή του ιερού από τους Αιτωλούς υπό τον Δορύμαχο (219 π.Χ.) περιγράφει ο Πολύβιος IV.67.3 ως εξής: *τάς τε στοάς ἐνέπρησε καὶ πολλὰ τῶν ἀναθημάτων διέφθειρε, κατέσκαψε δὲ καὶ τὴν ἱερὰν οἰκίαν*. Στο ιερό είναι βέβαιο ότι μετά από αυτό την καταστροφή έλαβε χώρα το μεγαλύτερο οικοδομικό πρόγραμμα το οποίο γνώρισε η Δωδώνη όπου τα υφιστάμενα κτήρια ανακαινίστηκαν και νέα οικοδομήματα μνημειακών διαστάσεων κατασκευάστηκαν (Δάκαρης 1998, 81-86· Γραβάνη 2007, 53-59). Μετά την καταστροφή των Αιτωλών μεγάλη ποσότητα των συντριμμάτων από τον καθαρισμό του ιερού συγκεντρώθηκαν στον χώρο μεταξύ του Βουλευτηρίου και του θεάτρου, περιοχή που συμβατικά ονομάστηκε από την Βοκοτοπούλου 1975, 216, η οποία την ερεύνησε τμηματικά, ως «αιτωλική επίχωση». Με δεδομένα τα παραπάνω και τα αβέβαια στρωματογραφικά δεδομένα (Δάκαρης 1965, 57-58) η παρουσία των θραυσμάτων των χάλκινων ανδριάντων στην βάση και πέριξ των βάθρων στο κέντρο του ιερού και επί της ιεράς οδού η οποία οδηγούσε από την δυτική πύλη και το θέατρο στην Ιερά Οικία πιθανότατα προέρχεται από μεταγενέστερη περίοδο, η οποία πρέπει να αναζητηθεί και να αποτελέσει αντικείμενο νέας μελέτης. Προβληματισμούς σχετικά με τη διαμόρφωση του σημείου των βάθρων μετά την Αιτωλική καταστροφή αλλά και τον χρόνο της καταστροφής διατύπωσε και ο Κατσικούδης 2005, 67-68.

[49] Πρβ. Carapanos 1878, 65 αρ. 24 και εικ. 32 αρ. 6· Fick 1879, 268-269· Meyer 2013, 43, 93, 101 (*SEG* LXIII 403). Η συμπλήρωση της επιγραφής από τη Meyer 2013, 47 έγινε με βάση την επιγραφή Cabanes 1976, 536-539 αρ. 2.

αναγράφεται στο κείμενο (χωρίς να αποκλείεται ότι αυτό ήταν χαραγμένο στο ελλείπον μέρος της πινακίδας· άλλωστε σε αποσπασματική μορφή σώζονται τόσο το όνομα του τιμώμενου όπως και εκείνο του πατέρα του, βλ. στ. 2: [*Ἀντι*]*γένι Θρασ*[---], ενώ και μεγάλο μέρος της δεξιού τμήματος του 3ου στίχου ελλείπει), η αναφορά στο στ. 3 [*κατοικοῦ*]*ντι ἐν Δωδ*[*ώναι*] δηλώνει ότι ο τιμώμενος δεν ήταν Μολοσσός, αλλά ξένος πολίτης ο οποίος διέμενε στην πόλη της Δωδώνης ή σε κάποιον από τους οικισμούς στην περιφέρεια του ιερού[50]. Καθώς η θέση ξένων πολιτών στην περιοχή δεν έχει έως τώρα διερευνηθεί είναι δυνατόν μόνον να αναφερθεί ότι ή απόδοση από τους διάφορους πολιτικούς σχηματισμούς των Ηπειρωτών προνομίων σε ξένους όπως η *πολιτεία* και η *γᾶς ἔγκτασιν* ως ένα βαθμό προϋποθέτει και την φυσική παρουσία των προσώπων αυτών στην περιοχή[51]. Η ακριβής ωστόσο χρονολόγηση της επιγραφής, η οποία θα προσέθετε στοιχεία για το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο τιμήθηκε ο Αντιγένης δεν είναι εφικτή και η δημιουργία του Κοινού των Μολοσσών αν και αποτελεί εσωτερικό χρονολογικό στοιχείο δεν έχει αποσαφηνιστεί και αποτελεί πεδίο αντιπαράθεσης στην έρευνα[52].

Ι.2. ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΗ ΠΡΟΝΟΜΙΩΝ ΣΕ ΠΡΟΣΩΠΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΥΠΟΛΟΙΠΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΟΣΜΟ

Αν η παρουσία στο ιερό της Δωδώνης προσώπων που προέρχονται από άλλες πόλεις και κυρίως φύλα των Ηπειρωτών και η απόδοση τιμών σε αυτά, δεν μπορεί –εξαιτίας της έλλειψης χρονολογικών στοιχείων- να ερμηνευθεί σε ένα στενό ιστορικό πλαίσιο ήτοι να συνδεθεί με συγκεκριμένα πολιτικά γεγονότα που λαμβάνουν χώρα στην περιοχή, η ίδια

[50] Για την ύπαρξη στη Δωδώνη οικισμού με το καθεστώς πόλης σχετικές είναι οι χρηστήριες επιγραφές ΔΒΧ 2013, αρ. 268Α: [*θεὸς τύχα· ἐρωτ*]*ᾶι ἀ πόλις* | [*τῶν Δωδωνα*]*ίων τὸν Δι*[*α τὸν Νᾶο*]*ν καὶ τὰν Δι*[*ώναν περὶ τ*]*ῶ σαμείω …* (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.) και ΔΒΧ 2013, αρ. 2332Α: [- - -] *Ἀρίστανδρος* | [- - -] *ἀδικέων τὰν Δω*|[*δωναίων πόλιν* - - -] (αρχές 4ου αι. π.Χ.). Για τα δημόσια ερωτήματα των Δωδωναίων στο ιερό βλ. σημ. 381. Για την οργάνωση κατοίκησης των φύλων στην Ήπειρο και τις κύριες θεωρίες γύρω από το θέμα Hammond 2000, 345-352· για την οικιστική οργάνωση της Ηπείρου και της Μολοσσίας βλ. ενδεικτικά Dakaris 1984, 71-80· Corvisier 1991, 199-224· Pliakou 2011, 631-647. Πρβ. Domínguez 2018, 1-42.

[51] Για τις επιγραφές της Δωδώνης οι οποίες αποδίδουν προνόμια σε ξένους πολίτες πρβ. Meyer 2013, 100-101. Μελέτες για το καθεστώς υπό το οποίο ξένοι πολίτες παρέμεναν στην περιοχή δεν υπάρχουν λόγω και των περιορισμένων διαθέσιμων στοιχείων. Είναι δυνατόν τόσο στη Μολοσσία όσο και στη Δωδώνη να υπήρχε συγκεκριμένο καθεστώς για όσους ξένους πολίτες κατοικούσαν στην περιοχή (όπως π.χ. η ιδιότητα του *μετοίκου* ή του *ξένου*) το οποίο είναι γνωστό από άλλες περιοχές της Ελλάδας, Whitehead 1984, 47-59. Για την κινητικότητα προσώπων στον ελληνικό κόσμο του 4ου αι. π.Χ., McKechnie 1989. Στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 329Α άγνωστος προσκυνητής με καταγωγή εκτός Ηπείρου ενδιαφέρεται για την ιδιότητα του μετοίκου, πρβ. Parker 2016, 82· κατωτ. σελ. 92. Σχετικές με το θέμα απόκτησης *πολιτείας* είναι και οι χρηστήριες επιγραφές, ΔΒΧ 2013, αρ. 1209Β και ΔΒΧ 2013, αρ. 3412Α. Πρέπει να αναφερθεί επίσης και η περίπτωση της ΔΒΧ 2013, αρ. 524Β όπου κάποιος Αγαθοκλής ερωτά το μαντείο για την προοπτική εγκατάστασης του στη Δωδώνη και πρέπει να συνυπολογιστεί η πιθανή παρουσία καλλιτεχνών από την Κόρινθο και τη Σπάρτη στην περιοχή (πρβ. σημ. 626). Για την *ἔγκτασιν* βλ. Hennig 1994, 305-337 (ιδιαίτερα 320-321).

[52] Η επιγραφή χρονολογείται από τον Cabanes 1976, 158-159 πριν το 330 π.Χ., ενώ από τη Meyer 2013, 43 στην περίοδο μετά τον Αλέξανδρο Β΄ και πριν τον Πτολεμαίο του Αλέξανδρου Β΄ (περίπου 239-232 π.Χ.).

δυσκολία ισχύει και για τα πρόσωπα εκείνα τα οποία προέρχονται από τον λοιπό ελληνικό κόσμο. Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για πολίτες άλλων ελληνικών πόλεων, οι οποίοι δηλώνουν ως τόπο καταγωγής τους τόσο τις όμορες με την Ήπειρο περιοχές της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, όσο και άλλες περισσότερο απομακρυσμένες, όπως π.χ. τη Βοιωτία, την Αχαΐα, αλλά ακόμη και την Μεγάλη Ελλάδα.

Οπωσδήποτε, η Θεσσαλία, λόγω της άμεσης γειτνίασής της με την Ήπειρο, είναι η περιοχή η οποία έχει τις στενότερες σχέσεις με το ιερό της Δωδώνης[53]. Αν και η τεκμηριωμένη ήδη από την ομηρική εποχή σύνδεση των δύο περιοχών αντανακλάται στις πολυάριθμες χρηστήριες επιγραφές Θεσσαλών που βρέθηκαν στο ιερό (βλ. κατωτέρω σελ. 96-103), οι σχετικές με απονομή προνομίων σε Θεσσαλούς επιγραφικές μαρτυρίες είναι περιορισμένες και αφορούν στις πόλεις Μονδαία και Φεραί[54]. Σύμφωνα με μία αποσπασματικά σωζόμενη λίθινη στήλη[55], το Κοινόν των Μολοσσών αποδίδει στον καταγόμενο από τη Μονδαία [Αριστ]οκλή καθώς και σε ένα ακόμη πρόσωπο, η ανάγνωση του ονόματος και του εθνικού του οποίου είναι προβληματική, το προνόμιο της *πολιτείας*[56], με το αιτιολογικό ότι αυτοί ήσαν ευεργέτες των Μολοσσών (στ. 18-19:

---

[53] Η ομηρική παράδοση συνδέει τις δύο περιοχές τόσο με την γνωστότατη προσευχή του Αχιλλέα προς τον Δία Δωδωναίο (*Ίλ.* Π 233-247) όσο και με τη συμμετοχή της Δωδώνης στα τρωικά όπως αποτυπώνεται στον *Νεῶν Κατάλογο* (*Ίλ.* Β 748-755). Σύμφωνα επίσης με τον Φιλόστρατο *Ἡρωικός* LIII.8. οι Θεσσαλοί με χρησμό από τη Δωδώνη προσέφεραν θυσίες στον Αχιλλέα στην Τρωάδα: *τὰ δὲ Θετταλικὰ ἐναγίσματα φοιτῶντα τῷ Ἀχιλλεῖ ἐκ Θετταλίας ἐχρήσθη Θετταλοῖς ἐκ Δωδώνης· ἐκέλευσε γὰρ δὴ τὸ μαντεῖον Θετταλοὺς ἐς Τροίαν πλέοντας θύειν ὅσα ἔτη τῷ Ἀχιλλεῖ καὶ σφάττειν τὰ μὲν ὡς θεῷ, τὰ δὲ ὡς ἐν μοίρᾳ τῶν κειμένων*. Βλ. ενδεικτικά Δάκαρης 1964, 134-136· Parke 1967, 1-19, 156-157· Bonnechere 2017, 69. Την παρουσία Θεσσαλών στη Δωδώνη ίσως υποστηρίζει και η παρουσία θεσσαλικών νομισμάτων, Κατσικούδης 2013, 314-315. Για τις σχέσεις Δωδώνης και Θεσσαλίας βλ. επίσης Βοκοτοπούλου 1982, 77-78, 95· Morgan 2003, 103-104· *Bull.épigr* 2007 αρ. 347· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 135-136· Piccinini 2017, 111-122. Πρβ σημ. 66.

[54] Η αποσπασματικότητα της χάλκινης πινακίδας *SGDI* II 1342 σύμφωνα με την οποία οι *Ἀπιρώται* απονέμουν το προνόμιο της *ἐπιγαμίας* (της σύναψης δηλαδή γάμου) καθιστά δύσκολη τη σύνδεση του ονόματος [*Θέσ*]*σαλος*/[*Θεσ*]*σαλός* που αναγράφεται στον στ. 5 με προσωπικό όνομα ή εθνικό. Για την επιγραφή βλ. επίσης τα σχόλια των Roberts 1881, 121 και Meyer 2013, 132 σημ. 425. Σύμφωνα με την τελευταία προέρχεται από την περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών, ο τιμώμενος ωστόσο παραμένει άγνωστος

[55] Ευαγγελίδης 1957, 247-255 (*Bull.épigr.* 1962, 174· *Bull.épigr.* 1963, 125)· Δάκαρης 1957, 111-113· Hammond 1967, 527-531 (*SEG* XXIII 471, *SEG* XXIV 446)· Cabanes 1976, 536-539 αρ. 2 (*SEG* XXVI 693, 697)· Cabanes 1981, 34-35 αρ. 2· Κοντορίνη 1987, 615-616 αρ. 2 (*SEG* XXXVII 515)· Davies 2000, 247-248 αρ. 4 (*SEG* L 538)· Cabanes 2004, 47-48 αρ. 2 (*SEG* LIV 574)· Lhôte 2006, 50 (*Bull.épigr.* 2007, 347)· Meyer 2013, 43, 81-83, 101-103 (*SEG* LXIII 403)· Cabanes 2019, 104-107.

[56] Οι στ. 16-18 όπου αναγράφονται τα ονόματα των τιμωμένων προσώπων σώζονται σε ιδιαίτερα αποσπασματική μορφή. Ο Cabanes, 1976, 536-539 αρ. 2 πρότεινε την συμπλήρωση: [*Ἀριστ*]||*οκλεῖ, Μονδαι*[*ῶι ---Ἀντ*]||*ιγένεος Μ*[*αυ*]*πα*[*κτίοις, εὐε*], εκλαβάνοντας το όνομα *Μονδαι*[----] ως ανθρωπωνύμιο και θεωρώντας ότι τα τιμώμενα πρόσωπα είναι τουλάχιστον δύο και έλκουν την καταγωγή από τη Ναύπακτο. Τη σύνδεση της λέξης *Μονδαι*[----] με το εθνικό *Μονδαιατῶν* πρότεινε ο Lhôte 2006, 50: [*Ἀριστ*]||*οκλεῖ Μονδαι*[*άται, τῶι δεῖνα Ἀντ*]||*ιγένεος Μ*[*αυ*]*πα*[*κτίωι εὐε*]. Η Meyer 2013, 82, 102, 103 σημ. 28 συμπληρώνει τους στ. 16-18 ως: *πολιτείαν* [*Ἀριστ*]||*οκλεῖ, Μονδαιε*[*ῖ ..... -*]||*ιγένεος ἐπε*[*ι*]*δὴ ἔδ*[*οξε εὐε-*]· η ίδια σημειώνει ωστόσο ότι δεν είναι σαφές εάν η απόδοση τιμών αφορά σε ένα πρόσωπο ή οι τιμώμενοι είναι δύο αδέλφια που φέρουν το ίδιο πατρωνυμικό και γι' αυτό δεν προχώρησε σε περαιτέρω συμπλήρωση του κειμένου. Πρόσφατα ο Cabanes 2019, 104-107 υιοθετώντας την πρόταση του Lhôte συμπληρώνει το κείμενο ως εξής:

εὐε]||*ργέτας εἶμεν τῶν* [*Μολοσ*]||*σσῶν*) και παραχωρεί σ' αυτούς και τους απογόνους τους (στ. 20-21: *καὶ αὐτο*[*ῖ*]*ν και γ*[*ενεᾶι ὡς*] | *παντὶ Μολο*[*σσ*]*ῳ̣ι*) απαλλαγή από τους φόρους (*ἀτέλειαν*), φορολογική ισότητα με τους Μολοσσούς (*ἐντέλειαν*), δικαίωμα κατοχής γης *(γᾶς ἔγκτασιν) καὶ ὅσα* [*τίμια πάντα*] | *τοῖς ἄλλοις ε*[*ὐεργέταις π*]*ολιτευομέν*[*οις ὑπάρχειν* (στ. 23-25). Η αναγραφή των δέκα πέντε προσώπων στην αρχή του κειμένου, οι οποίοι προσδιορίζονται ως *συνάρχοντες* και αποτελούν τους αντιπροσώπους των αντίστοιχων φύλων τα οποία μετέχουν στο Κοινόν, δεν αποτυπώνει μόνον την γεωγραφική του έκταση[57], αλλά και τη σημασία της πολιτογράφησης, της ένταξης δηλαδή των τιμωμένων προσώπων στο σώμα των πολιτών με πλήρη δικαιώματα[58].

Η επιγραφή είχε χρονολογηθεί στην περίοδο 370-330 π.Χ. χωρίς όμως σαφή εσωτερικά στοιχεία καθώς οι αρχικοί στίχοι (1-2) στους οποίους αναγραφόταν το όνομα του βασιλέα των Μολοσσών δεν σώζονται. Ως χρονολογική ένδειξη για την επιγραφή χρησιμοποιήθηκε η παρουσία μεταξύ των συναρχόντων ενός εκπροσώπου των Ορεστών (στ. 13: *Φρύνου Ὀρεστοῦ*). Η συμμετοχή του μακεδονικού φύλου των Ορεστών στο Κοινόν των Μολοσσών θεωρήθηκε δυνατή μόνο εφόσον το κείμενο αποδίδει μία πολιτική πραγματικότητα πριν από την υπαγωγή αυτών των περιοχών στη μακεδονική επικράτεια από τον Φίλιππο Β΄, η οποία πρέπει να είχε ολοκληρωθεί το 342 π.Χ.[59]. Η συμπλήρωση των στίχων αυτών ωστόσο στην πρόσφατη μελέτη της E. Meyer (στ. 1-3: [*Ἀγαθᾶι τύχαι. βασιλεύοντο*]||[*ς Ἀλεξάνδρου ἐπὶ προστάτα*] | [. . . . .] *ΤΙΜΟΥ Μολ*[*οσσῶν . .*]) τοποθετεί την επιγραφή στο διάστημα βασιλείας του Αλεξάνδρου Β΄ (272-242 π.Χ.). Παράλληλα η

[*Ἀριστ*]|*οκλεῖ Μονδαι*[*άται, --- Ἀντ*]|*ιγένεος Μ*[*αυ*]*πα*[*κτίωι εὐε*]. Επειδή το ζήτημα παραμένει ανοικτό, εξετάζεται εδώ μόνον η παραχώρηση προνομίων στον Αριστοκλή από την Μονδαία.

[57] Από τους δεκαπέντε συνάρχοντες είναι γνωστή η προέλευση δεκατεσσάρων προσώπων (στ. 4-14) από αντίστοιχα φύλα, ήτοι: τους *Κελαίθους* (βλ. σελ. 41), τους *Πείαλες* (βλ. Meyer 2013, 48-49), τους *Ἐθνέστας* (βλ. σημ. 389), τους *Τρίφυλλες* (βλ. Meyer 2013, 48-49), τους *Ὀνόπερνους* (βλ. σελ. 39), τους *Ὄμφαλες* (βλ. σελ. 43), τους *Ἀμύμνους* (βλ. Meyer 2013, 48-49, 91), τους *Γενοαίους* (πρβ. σελ. 79), τους *Ἀρκτᾶνες* (βλ. σημ. 391), τους *Φυλατούς* (βλ. Meyer 2013, 52 σημ. 107), τους *Τριπολῖτες* (βλ. σελ. 41), τους *Ὀρέστας* (βλ. σελ. 43), τους *Παρώρους* (βλ. Meyer 2013, 96 χάρτης 4) και τους *Κυεστούς* (βλ. σημ. 18).

[58] Ο όρος *συνάρχοντες* απαντάται σε πολλές περιοχές της Ελλάδας και ιδιαίτερα στην Αθήνα, η δε χρήση του καλύπτει ένα μεγάλο χρονικό εύρος. Στην Μολοσσία έχει ερμηνευθεί ως τοπική εξέλιξη της ονοματοδοσίας των εκπροσώπων των φύλων από τους παλαιότερους *δαμιουργούς* (βλ. σελ. 12), πρβ. Davies 2000, 253. Σύμφωνα με τον Cabanes 2004, 11-52 οι όροι *δαμιοργοί*, *συνάρχοντες* και *ἱεραμνάμονες* υποδεικνύουν, σε ποικίλες φάσεις της εξέλιξης της ομοσπονδίας των Μολοσσών, τους εκπροσώπους των ποικίλων εθνών στη συνέλευση των μολοσσικού κράτους. Η Meyer 2013, 86-88 προτείνει ότι σε αυτή τη γραμμική εξέλιξη πρέπει να δούμε εκτός από την αύξηση της επιρροής της «αμφικτυονίας» και μια αλλαγή στις αρμοδιότητες του νέου σώματος εκπροσώπων υποθέτοντας συμμετοχή ή πλήρη έλεγχο στην οικονομική διαχείριση του ιερού παραβάλλοντας ως παραδείγματα τους συνάρχοντες των Αθηνών και της Δήλου (πρβ. τα σχόλια στα *SEG* LXI 411, *SEG* LXII 412 και Salmon 1984, 125-134). Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι καθώς η παρουσία των εκπροσώπων (*δαμιοργοί*, *συνάρχοντες* και *ἱεραμνάμονες*) περιορίζεται σε τρείς μόνο επιγραφές (βλ. και τις σελ. 13, 24-25) δεν μπορεί να αποκλεισθεί η περίπτωση να συνυπήρχαν κάποια από αυτά τα σώματα αντιπροσώπων στο μολοσσικό κράτος αλλά λόγω των περιορισμένων διαθέσιμων στοιχείων να μην είναι εφικτή έως τώρα η ακριβής αναγνώριση της δομής του κρατικού μηχανισμού. Η παραπάνω υπόθεση ενδεχομένως υποστηρίζεται από την παρουσία κατά την περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών *συναρχόντων* στην *I. Magnesia* 32 (στ. 35-36) και *ἀρχόντων* στην *SEG* XXXVII 709 (στ. 1).

[59] Βλ. σχετικά Hammond 1967, 529· Cabanes 1976, 114, 131· Davies 2000, 247-248.

συγγραφέας σημειώνει ότι η παρουσία ενός Ορεστού ως συνάρχοντος δεν αποκλείει μια υστερότερη χρονολόγηση, κατά τον 3ο αι. π.Χ., όταν η περιοχή επανήλθε από τον Πύρρο, μαζί με την Τυμφαία και την Παραυαία, στο βασίλειο των Αιακιδών (περί το 295 π.Χ.)[60].

Ανεξάρτητα από την υιοθέτηση της μιας ή της άλλης άποψης, η προβληματική χρονολόγηση του κειμένου δεν αφήνει περιθώρια σύνδεσης της απονομής του προνομίου της πολιτείας στον κάτοικο της Μονδαίας με συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα ή ευρύτερους διακρατικούς δεσμούς. Σχέσεις μεταξύ της περραιβικής πόλης και του ιερού της Δωδώνης τεκμηριώνονται επίσης από δημόσιο ερώτημα του Κοινού των Μονδαιατών, της περιόδου 300-167 π.Χ., για το οποίο γίνεται λόγος παρακάτω[61]. Εάν πάντως η παραχώρηση των προνομίων στον Αριστοκλή και στο άγνωστο δεύτερο πρόσωπο προέρχεται από τα μέσα του 3ου αι. π.Χ., θα μπορούσε να δικαιολογηθεί η υπόθεση ότι ο 3ος αι. π.Χ. αποτελούσε μια περίοδο κατά την οποία υπήρχαν παγιωμένες άμεσες σχέσεις μεταξύ των δύο περιοχών[62].

Ιδιαίτερα απασχόλησε επίσης την έρευνα η χρονολόγηση της χάλκινης πινακίδας στην οποία αναγράφεται προξενικό ψήφισμα των Μολοσσών για τον καταγόμενο από τις Φερές της Θεσσαλίας Λαγέτα, υιό του Λαγέτα. Και τούτο διότι οι τελευταίοι στίχοι όπου πιθανόν αναγραφόταν το όνομα του βασιλέα λόγω φθοράς του μετάλλου σώζονται αποσπασματικά. Η συμπλήρωση των στίχων αυτών από τον N. G. L. Hammond, τον οποίο ακολούθησε και η E. Meyer (στ. 15-16: *Πείαλ*[*ος ἐπὶ βασιλέος Νεοπτολέ*]*μου Ἀλεξά*|*νδρου*) τοποθετεί χρονολογικά την επιγραφή στην περίοδο της βασιλείας του Νεοπτολέμου υιού του Αλεξάνδρου Α΄ και πιθανότερα γύρω στο 300 π.Χ. Αντίθετα ο P. Cabanes δεν θεώρησε πιθανή την συμπλήρωση του N. G. L Hammond και στηριζόμενος στην άποψη ότι η ύπαρξη του Κοινού των Μολοσσών δεν είναι δυνατή κατά την περίοδο όπου είχε δημιουργηθεί η Συμμαχία των Ηπειρωτών δεν συμπλήρωσε τους συγκεκριμένους στίχους (στ. 15-16: *Πείαλ*[*ος - - -*] *του Ἀλεξά*|*νδρου*) και χρονολόγησε το κείμενο πριν το 330 π.Χ. [63].

Ανεξάρτητα από την χρονολόγηση της επιγραφής σύμφωνα με τους στ. 2-3, οι Μολοσσοί τιμούν τον Λαγέτα εξαιτίας των άγνωστων σε εμάς ευεργετικών του πράξεων (*εὐεργέται ἐόν*|*τι*) με *προξενία* και πλήθος προνομίων (στ. 3-7: *προξενίαν, πολι*|*τείαν,*

---

[60] Meyer 2013, 82-86, σημ 237. Για τη νέα συμπλήρωση η Meyer στηρίχθηκε και σε παλαιογραφικά δεδομένα μελετώντας το μεγαλύτερο τμήμα του επιγραφικού υλικού από τη Δωδώνη.

[61] Lhôte 2006, 47-51 αρ. 8Β. Για την χρηστήρια αυτή επιγραφή βλ. σελ. 98.

[62] Η πιθανότητα οι *συνάρχοντες* να έχουν και αρμοδιότητα επί οικονομικών θεμάτων ίσως επιτρέπει την υπόθεση της σύνδεσης του τιμώμενου [*Ἀριστ*]*οκλεῖ* με οικονομικές δραστηριότητες όπως οι εμπορικές· βλ. σχετικά Meyer 2013, 87.

[63] Ευαγγελίδης 1935, 245-247 (*Bull.épigr.* 1939, 153)· Hammond 1967, 564-565· Cabanes 1976, 539-540 αρ. 3 (*SEG* XXVI 698)· Cabanes 1981, 35 αρ. 3· Marek 1984, 62· Davies 2000, 248-249 αρ. 6 (*SEG* L 542)· Cabanes 2004, 23, 49 αρ. 3 (*SEG* LIV 574, 576)· Meyer 2013, 79-80 (*SEG* LXIII 403)· Cabanes 2019, 108 αρ. 6. Ως προς τη χρονολόγηση της επιγραφής οι χρονολογίες που προτάθηκαν είναι οι ακόλουθες: 317-312 π.Χ ή 302-297 π.Χ. (Hammond)· λίγο πριν το 330 π.Χ. (Cabanes)· 330 π.Χ. (Davies)· περί το 300 π.Χ. (Meyer). Βλ. και τα σχόλια στο *SEG* LXI 412.

ἔνκτασιν, ἀτέλειαν καὶ ἐντέλει|αν καὶ ἀσυλίαν καὶ ἀσφάλειαν καὶ αὐ|τοῖς καὶ χρήμασι[ν] πολέμου καὶ εἰράνα|ς)[64]. Την απονομή των προνομίων εγγυώνται -ενδεχομένως οκτώ- *ἱερομνάμονες* ως εκπρόσωποι ισάριθμων φύλων τα οποία μετέχουν στο μολοσσικό κράτος. Ο ρόλος όμως των αντιπροσώπων αυτών δεν έχει πλήρως διευκρινιστεί[65].

Οπωσδήποτε η ύπαρξη σχέσεων ανάμεσα στο ιερό της Δωδώνης και την Πελασγιώτιδα, αλλά και την πόλη των Φερών τεκμηριώνονται κι από την παρουσία σ' αυτό σημαντικού αριθμού δημοσίων και κυρίως ιδιωτικών ερωτημάτων προερχόμενα από πρόσωπα που κατάγονται από την περιοχή αυτή[66]. Στο πλαίσιο αυτό ως αναμενόμενη θα πρέπει να θεωρηθεί και η σύναψη διακρατικών σχέσεων μεταξύ των δύο περιοχών καθώς και η απονομή στον Λαγέτα της προξενίας.

---

[64] Η διατύπωση *πολέμου καὶ εἰράνας* εντοπίζεται σε άλλες τρεις περιπτώσεις πριν το 167 π.Χ.: i) στην *SGDI* II 1341 (πιθανόν αρχές βασιλείας Αλεξάνδρου Β΄)· βλ. σελ 17, ii) στη *SGDI* II 1339 (περίπου 170 π.Χ.)· βλ. σελ. 29-31, iii) στην Cabanes 1976, 547 αρ. 16 (τέλη 3ου/αρχές 2ου αι. π.Χ.)· βλ. σελ. 27-28). Και οι τρεις επιγραφές εντάσσονται σε περιόδους οι οποίες χαρακτηρίζονται από πολιτικά και στρατιωτικά ασταθή κατάσταση. Για τους όρους *ἀσυλίαν καὶ ἀσφάλειαν* βλ. Marek 1984, 159-160· Chaniotis 1996, 65-86· Rigsby 1996, 1-39, 89.

[65] Λόγω της εκτεταμένης φθοράς της πινακίδας δεν είναι γνωστά όλα τα πρόσωπα και τα εθνικά τους. Οι γνωστοί εκπρόσωποι είναι έξι και κατάγονται από τους *Ὄμφαλες*, *Γενοαίους*, *Ὀνόπερνους*, *Ἀρκτάνες*, *Ταλαιάνες* και *Πείαλες*· πρβ. σημ. 57. Για τον όρο *ἱερομνάμονας* στο πλαίσιο της Δωδώνης και τις πιθανές ερμηνείες του βλ. Meyer 2013, 81· Gartziou-Tatti 2017, 148. Πρβ. και την χρηστήρια επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 984Α· πρβ. σελ. 126.

[66] Για τις χρηστήριες επιγραφές από την Πελασγιώτιδα βλ. κατωτ. σελ. 98-100. Στις επιγραφικές μαρτυρίες που τεκμηριώνουν τις σχέσεις Ηπείρου-Θεσσαλίας ανήκουν επίσης: i) αγωνιστική επιγραφή από τη Λάρισα *IG* IX.2 534 όπου μαρτυρείται κάποιος *Ἠπειρώτης*, στ. 29: [-----]*χου Ἠπειρώτης* (1ος αι. π.Χ.). Πρβ. Hammond 1967, 654., ii) τρείς επιτύμβιες στήλες από την Δημητριάδα: 1) Αρβανιτόπουλος 1909, 232-234 αρ. 46 *Παρμενίσκος* | *Ἀλεξάνδρου* | *Ἠπειρώτης* (250-225 π.Χ.)· 2) Αρβανιτόπουλος 1909, 286-287 αρ. 72: *Ξέναρχος* | *Ξένωνος* | *Κασσωπαῖος* (περίπου 275 π.Χ.)· 3) Αρβανιτόπουλος 1909, 288-289 αρ. 74: *Γάλλιθος* | *Ξένωνος* | *Κασσωπαῖος* (περίπου 275 π.Χ.). Πρβ. Hammond 1967, 653, iii) η γραπτή επιτύμβια στήλη Αρβανιτόπουλος 1909, 188 αρ. 28 *Ἀφροδεισία* | *Ἡδίστη Θευδότου* | *Ἐπειρῶτις* (225-200 π.Χ.) στην οποία τεκμηριώνεται επιγαμία. Πρβ. Αρβανιτόπουλος 1926, 203-205. Στις σχέσεις μεταξύ των περιοχών να προστεθεί ότι η μητέρα του Πύρρου Φθία ήταν από επιφανή θεσσαλική οικογένεια (Πλουτάρχου *Πύρρος*, I: *οὗτος ἔγημε τὴν Μένωνος τοῦ Θεσσαλοῦ θυγατέρα Φθίαν, ἀνδρὸς εὐδοκίμου περὶ τὸν Λαμιακὸν πόλεμον γενομένου καὶ μέγιστον ἀξίωμα τῶν συμμάχων μετὰ Λεωσθένην λαβόντος. ἐκ δὲ τῆς Φθίας τῷ Αἰακίδῃ γίνονται θυγατέρες Δηιδάμεια καὶ Τρῳάς, υἱὸς δὲ Πύρρος*) και ότι ο Πύρρος αφιέρωσε τις ασπίδες των μισθοφόρων Γαλατών του Αντιγόνου στο ιερό της Ιτωνίας Αθηνάς (Παυσανίας I.13.2-3). Η πολιτική σχέση του Ιάσονα των Φερών και του Μολοσσού βασιλιά Αλκέτα Α΄ κατά την δεκαετία 380-370 π.Χ. δεν μπορεί να διευκρινισθεί. Και τούτο διότι η αναφορά του Ξενοφώντος (*Ἑλληνικά* VI 1.7: *ἐπεδείκνυε δέ μοι εἰδότι ὅτι καὶ ὑπήκοοι ἤδη αὐτῷ εἶεν Μαρακοὶ καὶ Δόλοπες καὶ Ἀλκέτας ὁ ἐν τῇ Ἠπείρῳ ὕπαρχος*) παρουσιάζει προβλήματα ως προς την ερμηνεία της. Πιθανότατα αφορά είτε στην πολιτική εξάρτηση των Μολοσσικών κτήσεων της Δυτικής Εστιαιώτιδας από τον Ιάσονα είτε σε κάποιου είδους συμμαχία μεταξύ των δύο περιοχών. Περαιτέρω πολιτική εξάρτηση των Μολοσσών από τον Ιάσονα των Φερών δεν τεκμηριώνεται καθώς και οι δύο υπήρξαν ισότιμα μέλη της Β΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας, Tod 1985, 59-70 αρ. 123· πρβ. Cross 1932, 33-35· Δάκαρης 1957, 159· Δάκαρης 1964, 30-31· Hammond 1967, 524, 543· Βοκοτοπούλου 1973, 14· Meyer 2013, 62, 118 σημ. 349. Να σημειωθεί ότι ασαφές παραμένει και το σημασιολογικό περιεχόμενο της λέξης *ὕπαρχος* που χρησιμοποιείται στην παραπάνω αναφορά (πρβ. *LSJ*, s.v.). Με τον ίδιο τρόπο προσδιορίζεται κι ο Τιρίβαζος στην *Κύρου Ανάβασις* (IV.4.4: *ὁ δὲ τόπος οὗτος Ἀρμενία ἐκαλεῖτο ἡ πρὸς ἑσπέραν. ὕπαρχος δ' ἦν αὐτῆς Τιρίβαζος, ὁ καὶ βασιλεῖ φίλος γενόμενος*), ενώ Πέρσες αξιωματούχους προσδιορίζει η λέξη στις χρηστήριες επιγραφές ΔΒΧ 2013, αρ. 35Α και ΔΒΧ 2013, αρ. 3188Β.

Επίσης από την Πελασγιώτιδα και συγκεκριμένα από τη Λάρισα προέρχονται οι τρείς δικαστές Πύρων Γλαυκέτα, Άλκιππος Αισχρίωνος και Κρατίνος Μειδία, οι οποίοι τιμήθηκαν στη Δωδώνη με προξενία και άλλα προνόμια από το Κοινόν των Μολοσσών κατά το 130-129 π.Χ[67]. Στη λίθινη στήλη, η οποία εντοπίστηκε στη Λάρισα, το Κοινόν των Μολοσσών, το οποίο επανασυστήθηκε μετά το 167 π.Χ.[68], τιμά τα πρόσωπα αυτά καθώς ως δικαστές άσκησαν με ορθό και δίκαιο τρόπο τα καθήκοντά τους τόσο απέναντι στο έθνος των Μολοσσών όσο και απέναντι στο αντίδικο έθνος των Ακαρνάνων (στ. 64-66: *έπ*[*ὶ*] | τε τῷ *διεξαγ(ηγ)ήκαμεν τὰς δίκας ὀρθῶς καὶ δικαίως τῷ τε ἔθνει τῶν* | *Μολοσσῶν καὶ τῷ ἔθνει τῶν Ἀκαρνάνων*). Η διαφορά όμως μεταξύ των δύο εθνών για την οποία κλήθηκαν οι τρείς δικαστές δεν διευκρινίζεται στο κείμενο. Τα προνόμια τα οποία αποδίδονται στους τρείς Λαρισαίους (στ. 68-74: *προ*[*ξέ*]*νους… καὶ γᾶς καὶ οἰκίας ἔνκτασιν καὶ ἀσφάλειαν καὶ ἀσυλίαν κ*[*αὶ αὐ*]*τοῖς καὶ χρήμασιν… καὶ ἀτέλειαν καὶ ἐντέλειαν*) παραχωρούνται επίσης στους απογόνους τους.

Λιγότερες είναι οι μαρτυρίες οι οποίες αφορούν στην απόδοση τιμών ή στην παραχώρηση προνομίων σε πρόσωπα που προέρχονται από τις λοιπές περιοχές του ελληνικού κόσμου. Ανάμεσα στα λίγα επιγραφικά τεκμήρια των σχέσεων Ηπείρου και Μακεδονίας[69] περιλαμβάνεται και η αποσπασματικά σωζόμενη χάλκινη επιγραφή *SGDI* II 1345 η οποία δεν έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την έως τώρα έρευνα[70]. Σύμφωνα με τη συμπλήρωση που προτείνεται στο *SGDI* παραχωρείται πολιτεία πιθανόν σε κάποιον *Θεύ*[*δοτο*] από τη Μακεδονία χωρίς να υπάρχουν άλλα σαφή στοιχεία καθώς δεν σώζεται η πολιτειακή αρχή η οποία απονέμει την τιμή. Η E. Meyer με βάση τη μορφή των γραμμάτων τοποθετεί την επιγραφή στην περίοδο από το θάνατο του Αλεξάνδρου Β΄ και

---

[67] Tzaphalias & Helly 2007, 453-468. Πρβ σχόλια στο *SEG* LVII 510.

[68] Για την πολιτική οργάνωση των Ηπειρωτών μετά το 167 π.Χ. Franke 1961, 323-327· Δάκαρης 1987α, 11-21.

[69] Σύμφωνα με τον Ευριπίδη (*Ἀρχέλαος* Fr. 1b 19-25) ο Τήμενος ο οποίος ανησυχούσε για την ατεκνία του έλαβε χρησμό από τη Δωδώνη για την απόκτηση απογόνων. Για τις σχέσεις Μακεδονίας-Ηπείρου στο β΄μισό του 4ου αι. π.Χ. βλ. Voutiras 2004, 217-242 και για τις σχέσεις μεταξύ των βασιλικών οίκων Μολοσσίας-Μακεδονίας βλ. Ζάχος 2010, 25-48. Πέντε επιγράμματα από την ευρύτερη περιοχή της Πύδνας, η οποία συνδέεται με τον θάνατο της Ολυμπιάδας, τεκμηριώνουν την εγκατάσταση Μολοσσών στην περιοχή. Για τις επαφές Πύδνας-Δωδώνης ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο λίθινος όρος ιερού στον οποίο αναγράφεται το όνομα του θεού Πάνα με την προσωνυμία Νάϊος, η οποία ήταν μέχρι τούδε γνωστή μόνον σε συνδυασμό με τον Δία της Δωδώνης· βλ. Τσαντσάνογλου 2000, 35· 2001, 153-155 (πρβ. *SEG* L 622)· Τζιφόπουλος 2017, 145-152. Η λατρεία του Πάνα, η οποία δεν εντοπίζεται στο ιερό της Δωδώνης, είναι γνωστή από τη Μολοσσία μόνο σε αφιερωματικό (;) χάραγμα φιάλης από την Δουρούτη Ιωαννίνων· βλ. *SEG* XXXV 669. Για ενδείξεις λατρείας του Πανός στην Ήπειρο, Hammond 1967, 140, 224, 232 και 400. Στις σχετικές μαρτυρίες θα πρέπει να προστεθεί η ταφή μια μακεδόνισσας στα μέσα του 9ου αι. π.Χ. στη Βίτσα (Βοκοτοπούλου 1986, 151-157), η επιτύμβια στήλη της Ηπειρώτισσας Φιλώτειας από την Ποτίδαια (*SEG* XLVI 791), η παρουσία μακεδονικών νομισμάτων σε περιοχές της Ηπείρου και στη Δωδώνη (Oeconomides 1990, 264-269· Liampi 2012, 55-82) καθώς και η παρουσία μακεδονικών συμβόλων στα σφραγίσματα του αρχείου των Γιτάνων (Kontorini 1999, 277-280· Πρέκα-Αλεξανδρή 2018, 649-655). Για ομοιότητες Δωδώνης-Δίου, Hatzopoulos & Mari 2004, 505-513.

[70] Πρβ. Carapanos 1878, 67 αρ. 33, εικ. 33 αρ. 6· Δάκαρης 1957, 12 σημ. 1· Tataki 1998, 328 αρ. 26· Meyer 2013, 19, 38, 90, 100-101, 130· Meyer 2015, 308 σημ. 40.

ως το 232 π.Χ.[71]. Στην χρονολόγηση και ένταξη της επιγραφής σε κάποιο πλαίσιο βοηθητικός είναι ίσως ο τρίτος στίχος: εάν δηλαδή η συμπλήρωση του *SGDI* είναι ορθή, η έκφραση *και ὅμοι*[*ον τοῖς ἄλλοις Ἀπειρώταις*] παραπέμπει στην περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών. Η έκφραση εντοπίζεται και στην τιμητική επιγραφή *SGDI* II 1338, η οποία επίσης αφορά απονομή πολιτείας κατά την περίοδο του Κοινού (βλ. κατωτέρω σελ. 28-29). Με βάση τα παραπάνω, αλλά την αβέβαιη συμπλήρωση της επιγραφής καθώς και την γενική ομοιότητα των γραμμάτων της με εκείνα της *SGDI* II 1338 (μικρό *Ο*, *Σ* με ανοικτά σκέλη, *Κ* με ανισοσκελής κεραίες) η υπόθεση μιας ευρύτερης χρονολόγησης της από τα μέσα του 3ου π.Χ. αιώνα και αργότερα κατά την περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών δεν μπορεί να αποκλεισθεί[72].

Οι επαφές της Δωδώνης με τις πόλεις της Βοιωτίας τεκμηριώνονται τόσο μέσω των γραμματειακών πηγών όσο και κυρίως των χρηστηρίων ελασμάτων του ιερού[73]. Στις μαρτυρίες αυτές θα πρέπει να προστεθούν και εκείνες που συνδέονται με την παρουσία Ηπειρωτών στις βοιωτικές πόλεις[74]. Πριν από την επίσημη καταγραφή πολιτικών πράξεων των Μολοσσών, διακρατικές σχέσεις με την Βοιωτία ίσως εμφανίζονται ήδη στον 7ο Νεμεόνικο του Πινδάρου[75]. Στην επινίκια ωδή του ο ποιητής επικαλείται την ιδιότητά του

---

[71] Meyer 2013, 130 σημ. 414.

[72] Για την *SGDI* II 1338 και την χρονολογησή της βλ. σελ. 28-29.

[73] Σύμφωνα με τον Παυσανία IX.8.1. λατρευτικές σχέσεις της Δωδώνης με το ιερό της Δήμητρας και της Κόρης των *Ποτνιῶν* επιζούσαν ακόμα στην εποχή του: *ἐν χρόνῳ δὲ εἰρημένῳ δρῶσι καὶ ἄλλα ὁπόσα καθέστηκέ σφισι καὶ ἐς τὰ μέγαρα καλούμενα ἀφιᾶσιν ὗς τῶν νεογνῶν: τοὺς δὲ ὗς τούτους ἐς τὴν ἐπιοῦσαν τοῦ ἔτους ὥραν ἐν Δωδώνῃ φασὶν ἐπὶ Λόγῳ τῷδε ἄλλος πού τις πεισθήσεται*, ενώ στο IX.25.8. αναφέρει ότι με χρησμό από τη Δωδώνη επανιδρύθηκε η λατρεία των Καβείρων στην περιοχή της Θήβας: *Πελαργῇ μὲν δὴ κατὰ μάντευμα ἐκ Δωδώνης καὶ ἄλλα ἔμελλεν ἐς τιμὴν καταστήσασθαι καὶ ἡ θυσία, φέρον ἐν τῇ γαστρὶ ἱερεῖον: τὸ δὲ μήνιμα τὸ ἐκ τῶν Καβείρων ἀπαραίτητόν ἐστιν ἀνθρώποις, ὡς ἐπέδειξε δὴ πολλαχῇ*. Οι Βοιωτοί επίσης σύμφωνα με τον Στράβωνα IX.2.4. (ο οποίος ακολουθεί τον Έφορο) απέστελλαν θεωρίες στην Δωδώνη: *ἐκ δὲ τούτων Βοιωτοῖς μόνοις ἄνδρας προθεσπίζειν ἐν Δωδώνηι. Τὰς μέντοι προφήτιδας ἐξηγουμένας τὸ μαντεῖον εἰπεῖν, ὅτι προστάττοι ὁ θεὸς τοῖς Βοιωτοῖς τοὺς παρ᾽ αὑτοῖς τρίποδας συλήσαντας ἕνα εἰς Δωδώνην πέμπειν κατ᾽ ἔτος· καὶ δὴ καὶ ποιεῖν τοῦτο· ἀεὶ γάρ τινα τῶν ἀνακειμένων τριπόδων νύκτωρ καθαιροῦντας καὶ κατακαλύπτοντας ἱματίοις ὡς ἂν λάθραι τριποδηφορεῖν εἰς Δωδώνην*. Η πρακτική αυτή των Βοιωτών, η οποία ανάγεται στο μυθικό πλαίσιο των συγκρούσεων τους με τους Πελασγούς, ίσως αποτελεί δημιούργημα της περιόδου 6ος/5ος αι. π.Χ. Βλ. σχετικά Parke 1967, 152-154· Moscati Castelnuovo 2017, 107-126· Piccinini 2017, 101-118· Bonnechere 2017, 69. Για τα ερωτήματα των Βοιωτών στο ιερό βλ. σελ. 103-104. Για τις επαφές των δύο περιοχών βλ. και Roesch 1987, 179-183 (*SEG* XXXVII 531). Σχετική ενδεχομένως είναι και η παρουσία βοιωτικών νομισμάτων στο ιερό, Κατσικούδης 2013, 315.

[74] Στις μαρτυρίες των επαφών μεταξύ των δύο περιοχών πρέπει να προστεθούν: i) ο κατάλογος νικητών των *Βασιλείων* από τη Λειβαδιά του 2ου αι.π.Χ. όπου εντοπίζεται ως νικητής κάποιος Ηπειρώτης (*SEG* III 368), ii) το προξενικό ψήφισμα από τον Ωρωπό για τον Ηπειρώτη Δάϊππο, γιο του Νικάνωρος (*I.Oropos* 136, 240-180 π.Χ.), iii) η προερχόμενη επίσης από τον Ωρωπό επιτύμβια στήλη της Ελαφίου, κόρης του Πατροκλέου, η οποία φέρει το εθνικό *Ἠπειρῶτις* (*I.Oropos* 586), iv) Η τιμητική επιγραφή για κάποιον Αθηναίο στρατηγό, στην οποία εμφανίζεται μεταξύ άλλων το επανενωμένο μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση κατά το μεγαλύτερο τμήμα του Κοινόν των Ηπειρωτών (*I.Oropos* 433 4.1: *τὸ κοινὸν* | *τῶν Ἠπειρωτῶν* | *εἰκόνι χ*[*αλκ*]*εῖ*, 154-152 π.Χ.). Για το Κοινόν των Ηπειρωτών μετά το 167 π.Χ. Δάκαρης 1987α, 19· Cabanes 1987, 19-24· Cabanes 1997, 120-121.

[75] Πίνδαρος, 7ος *Νεμεόνικος*, στ. 64-66: […] *ἐὼν δ᾽ ἐγγὺς Ἀχαιὸς οὐ μέμψεταί μ᾽ ἀνήρ* | *Ἰονίας ὑπὲρ ἀλὸς οἰ*| *κέων, καὶ προξενίᾳ πέποιθ᾽,*.

ως προξένου των Μολοσσών στην πατρίδα του τη Θήβα. Αν και είναι δύσκολο να εξακριβωθεί ιστορικά το γεγονός, οι σχέσεις του Πινδάρου και της Βοιωτίας με την Δωδώνη και την Ήπειρο γενικότερα δημιουργούν ερείσματα για την αποδοχή της υπόθεσης απονομής *προξενίας* από τους Μολοσσούς στον Θηβαίο ποιητή[76].

Στο πλαίσιο των σχέσεων με τη Βοιωτία εντάσσεται και προξενικό ψήφισμα του Κοινού των Ηπειρωτών για τον Καλλίμηλο γιο του Σιμαλίου, ο οποίος φέρει το εθνικό *Βοιωτός*[77]. Στην επιγραφή, η οποία είναι χαραγμένη στο ήδη υφιστάμενο βάθρο του Κρίσωνα (βλ. ανωτέρω σελ. 19-20), καταγράφεται η απόφαση των Ηπειρωτών (στ. 3 *ἔδοξε τοῖς Ἀπειρώταις*) να αποδοθεί στον Καλλίμηλο και στους απογόνους του προξενία (*πρόξενον εἶμεν Ἀπειρωτᾶν καὶ αὐτὸν καὶ ἐγγόνους*), ενώ στον ίδιο αποδίδεται επίσης το προνόμιο της πολιτείας που επεκτείνεται σε όλο το χώρο αρμοδιότητας του Κοινού (στ. 4/5: *ὑπάρχειν* | *δὲ αὐτῶι καὶ πολιτείαν ὅπει κα χρήζη τᾶς Ἀπείρου*)[78]. Σύμφωνα με το αιτιολογικό του ψηφίσματος ο τιμώμενος υπήρξε πάντα ευνοϊκός απέναντι στο έθνος των Ηπειρωτών (στ. 2-3: *διότι εὔνους ὢν διατελεῖ* | *τῶι ἔθνει τῶν Ἀπειρωτᾶν*)[79]. Η χρονολόγηση της επιγραφής όπως αναφέρθηκε και παραπάνω στην παρουσίαση του βάθρου δεν μπορεί να περιοριστεί αποκλειστικά στην περίοδο μετά την αιτωλική δήωση του ιερού το 219 π.Χ. Η θέση ωστόσο της επιγραφής σε βάθρο ανατολικά του Βουλευτηρίου αντανακλά ενδεχομένως την πολιτική της σημασία· καὶ τοῦτο διότι η ομάδα αυτή των βάθρων λόγω και της θέσης τους στο ιερό υπήρξαν από την ίδρυσή τους μνημεία με προπαγανδιστικές προεκτάσεις. Παρόλα αυτά, η αδυναμία ακριβέστερης χρονολόγησης της επιγραφής δεν επιτρέπει την εξακρίβωση των συνθηκών κάτω από τις οποίες ο Καλλίμηλος απέκτησε τα σχετικά προνόμια και μόνον στο γενικό πλαίσιο των διακρατικών σχέσεων ανάμεσα στις δύο περιοχές μπορεί να ερμηνευθεί.

Στην ύστερη περίοδο του Κοινού των Ηπειρωτών χρονολογείται η χάλκινη επιγραφή *SGDI* II 1338 (= *SEG* XXVI 702)[80]. Στην επιγραφή, η οποία αποτελεί την καταγραφή του επίσημου ψηφίσματος, η *ἐκκλησία* των Ηπειρωτών κατά την στρατηγία του *Ἀντίνοου Κλαθριοῦ* τιμά με *πολιτεία* τον Δάμαρχο γιό του Δαμέα από την Αχαία (στ. 8-12: [*ἔδο*]*ξε τοῖς* | *Ἀπειρώτας* [*πολίτα*]*ν εἶμεν* | [*Δ*]*άμαρχον Δ*[*αμέα Ἀχαιὸ*]*ν*). Αν η χρονολόγηση της επιγραφής στο α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ. και ειδικότερα στην περίοδο λίγο πριν ή κατά τη

[76] Δάκαρης 1964, 16-21· Parke 1967, 58· Marek 1984, 62· Δάκαρης 1998, 29. Αντίθετα βλ. Piccinini 2017, 115 και σημ. 62

[77] Δάκαρης 1965, 59-600 (*SEG* XXIV 448· *Bull. épigr.* 1967, 335)· Cabanes 1976, 547 αρ. 16 (*SEG* XXVI 693)· Marek 1984, 62· Meyer 2013, 19, 31, 65, 111, 158 (*SEG* LXIII 403). Το όνομα δεν ταυτίζεται με κάποιο γνωστό από άλλη πηγή ιστορικό πρόσωπο. Με το ίδιο όνομα είναι γνωστός μόνο ένας Θηβαίος νικητής στα *Χαριτήσια* του Ορχομενού (*IG* VII 3197, πρώιμος 1ος αι. π.Χ.).

[78] Τέλη 3ου αι. π.Χ. (Δάκαρης, Cabanes)· 235-192 (Meyer). Για την ίδρυση του βάθρου και τα προβλήματα χρονολόγησης της επιγραφής βλ. ανωτ. σημ. 46.

[79] Η διατύπωση αυτή απαντά μόνον σε επιγραφές της περιόδου του Κοινού: *SGDI* II 1339· Cabanes 1976, 546 αρ. 14· Cabanes 1976, 546-547 αρ. 15· Cabanes 1976, 547 αρ. 17.

[80] Πρβ. Carapanos 1878, 53 αρ. 7, εικ. 29 αρ. 2· Fick 1879, 268· Hammond 1967, 649-650· Cabanes 1976, αρ. 32 (*SEG* XXVI 702)· Gauthier 1985, 193 και σημ. 12· Meyer 2013, 44, 158 (*SEG* LXIII 403).

διάρκεια του Γ΄ μακεδονικού πολέμου ευσταθεί, τότε πρέπει αυτή να συνδεθεί με τις γενικότερες σχέσεις του Κοινού των Ηπειρωτών με πολίτες της συμμαχικής Αχαϊκής Συμπολιτείας[81]. Οι ακριβείς ωστόσο λόγοι για τους οποίους παραχωρείται στον Δάμαρχο πολιτεία και μάλιστα όμοια με εκείνοι των λοιπών Ηπειρωτών (στ. 8-12: [*...ἔδο*]*ξε τοῖς* | *Ἀπειρώταις* [*πολίτα*]*ν εἶμεν* | [*Δ*]*άμαρχον Δ*[*αμέα Ἀχαιὸ*]*ν κα ὶ ὅμοιον τοῖς ἄ*[*λλοις Ἀπ*]*ει*|*ρ*[*ώ*]*τα*[*ις*]) παραμένουν άγνωστοι. Η ένδειξη στους στ. 6-7, σύμφωνα με τους οποίους ο ίδιος ο Δάμαρχος αιτήθηκε γραπτά ακρόαση στην εκκλησία του Κοινού των Ηπειρωτών όπου και αιτήθηκε τη χορήγηση σ' αυτόν της πολιτείας (στ. 4-8: [*ποθόδ*]*ωμα* | *γραψα*[*μένου πο*]*τὶ τὰν ἐκ*|*κλ*[*ησ*]*ίαν … καὶ* [*α*]*ἰτουμέ*|*νου πολιτείαν*)[82], κάτι το οποίο η εκκλησία του Κοινού έκανε δεκτό, δικαιολογεί την υπόθεση ότι αυτός είχε ήδη εγκατασταθεί στην Ήπειρο και αιτείται της *πολιτείας* προκειμένου να αποκτήσει τα δικαιώματα τα οποία προκύπτουν από αυτή[83].

Από τις πόλεις της Μεγάλης Ελλάδας μόνον η παρουσία του Ακράγαντα τεκμηριώνεται στις επιγραφές της Δωδώνης[84]. Πρόκειται για τη χάλκινη πινακίδα *SGDI* II 1340, σύμφωνα με το κείμενο της οποίας οι Μολλοσοί τιμούν με προξενία τους Ιπποσθένη, Τείσιο, Έρμωνα και Σέλινι[85], οι οποίοι προσδιορίζονται με το εθνικό *Ἀκραγαντῖνοι*[86]. Εξαιτίας της απουσίας χρονολογικών ενδείξεων οι χρονολογήσεις που προτάθηκαν για την απόδοση του συγκεκριμένου προνομίου στα τέσσερα πρόσωπα από τον Ακράγαντα ποικίλουν[87]. Πιθανότερη ωστόσο φαίνεται η χρονολόγηση της επιγραφής κατά τα έτη

---

[81] Ο Hammond υπέθεσε λόγω της διαφορετικής μορφής των γραμμάτων μεταξύ της *SGDI* II 1338 και της *SGDI* 1339 ότι ο *Ἀντίνοος Κλαθριοῦ* [η ανάγνωση του πατρωνύμου ως σε [*Κλαθρ*]*ιοῦ* αντί [*Κλαθια*]*τοῦ*, έγινε από τον Cabanes 1976, 553-554 αρ. 32. Να σημειωθεί ωστόσο ότι, καθώς δεν αναφέρεται αν αυτός προχώρησε σε αυτοψία της επιγραφής, η ανάγνωση σύμφωνα με το σχέδιο του Καραπάνου της κατάληξης του πατρωνυμικού του *Ἀντίνοου* είναι σε *-τοῦ* και όχι σε *-οῦ*. Το ίδιο πιθανόν πρόσωπο εμφανίζεται στην *SGDI* II 1339 (βλ. σελ. 30-32) και στην Cabanes 1976, 589 αρ. 75 = Meyer 2013, 158 αρ. 24, για την οποία βλ. σελ. 30-32], ο οποίος εμφανίζεται και στις δύο ως *στρατηγός* του Κοινού δεν είναι το ίδιο πρόσωπο αλλά παππούς και εγγονός. Με το σκεπτικό αυτό χρονολόγησε την *SGDI* II 1338 το 230 π.Χ. Η Meyer ωστόσο την τοποθετεί λίγο πριν το 170 π.Χ. Για το θέμα βλ. επίσης Δάκαρης 1972, 235 σημ. 255. Την παρουσία προσώπων από την Αχαία στη Δωδώνη ίσως υποστηρίζει η παρουσία σχετικών νομισμάτων στο ιερό, Κατσικούδης 2013, 319-320.

[82] Βλ. σχετικά Gauthier 1985, 193 σημ. 2. Πρβ. Cabanes 1976, 557. Το σώμα της *ἐκκλησίας* εμφανίζεται άλλη μία φορά στην επίσης τιμητική επιγραφή *SGDI* II 1335 (= Cabanes 1976, 541-542 αρ. 5), της περιόδου όμως του Αλεξάνδρου Β΄, βλ. σημ. 5, 33.

[83] Πρέπει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με το κείμενο το προνόμιο του πολίτη δεν μεταβιβάζεται στους απογόνους του Δαμάρχου.

[84] Στις σχέσεις των δύο περιοχών να σημειωθεί η *IGASMG* II² 97 (*SEG* XLIX 1266,2), η οποία σύμφωνα με το αποκατεστημένο κείμενο αφορά ανάθεση στον Δία Νάϊο. Για τα σχετικά χρηστήρια ελάσματα βλ. κατωτ. σελ. 115-118.

[85] Το όνομα Σέλινις τεκμηριώνεται μόνον στο Σελινούντα, το Ταυρομένιο και τον Ακράγαντα· βλ. σχετικά *LGPN* IIIA, *s.v.*

[86] Πρβ. Carapanos 1878, 52 αρ. 5, εικ. 28 αρ. 2· Fick 1879, 271· Michel 1900, 240 αρ. 316· *SGDI* III.1 4256· *Syll.*³ 942· *IGDS* 184· Cross 1932, 112· Δάκαρης 1964, 111· Hammond 1967, 571· Cabanes 1976, 161, 543 αρ. 8 (*SEG* XXVI 693)· Marek 1984, 62, 131· Meyer 2013, 38, 47, 88, 90, 100, 125,129 (*SEG* LXIII 403).

[87] 317-314 π.Χ. (Cross)· μετά το 300 π.Χ. (Δάκαρης)· περίοδος Πύρρου (Hammond)· πριν το 330 π.Χ. (Cabanes)· 278-276 π.Χ. (Meyer).

278-276 π.Χ. και η σύνδεσή της με την πολιτική του Πύρρου στην Ιταλία. Η εκστρατεία του Πύρρου στη Σικελία μετά την πρόσκληση των Συρακουσών και άλλων πόλεων ξεκίνησε το 278 π.Χ. Ανάμεσα στις πόλεις οι οποίες τον κάλεσαν ανήκε και ο Ακράγας, ο οποίος το 278 π.Χ. πολιορκούνταν (αν δεν είχε καταληφθεί) από τους Καρχηδόνιους[88]. Οι τέσσερις Ακραγαντινοί στους οποίους δόθηκε μόνο *προξενία* στην επιγραφή της Δωδώνης θα έλαβαν πιθανόν μέρος στις διπλωματικές προσεγγίσεις μεταξύ Μολοσσών και Σικελιωτών στις κρίσιμες εκείνες στιγμές ή στις επαφές που δημιουργήθηκαν μετά την νικηφόρα προέλαση του Πύρρου εναντίον των Καρχηδονίων[89].

Ι.3. ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΗ ΠΡΟΝΟΜΙΩΝ ΣΕ ΙΤΑΛΙΩΤΕΣ-ΡΩΜΑΙΟΥΣ

Τη μοναδική μαρτυρία που αφορά στην απονομή προνομίων σε κάποιο πρόσωπο με καταγωγή από την Ιταλία[90] αποτελεί το χαραγμένο σε λίθινο βάθρο προξενικό ψήφισμα *SGDI* II 1339 (= *SEG* XXVII 511), το οποίο βρέθηκε στην παλαιοχριστιανική βασιλική της Δωδώνης[91]. Σύμφωνα με την επιγραφή, η οποία χρονολογείται στο διάστημα μεταξύ 175-170 π.Χ., το Κοινόν των Ηπειρωτών τιμά με προξενία και άλλα προνόμια τον καταγόμενο από το Βρινδήσιο Γάιο Πολφέννιο, υιό του Δάζου (στ. 9-14: *ἔδοξε τοῖς Ἀπειρώτας, πρόξενον εἶμεν αὐτ*[*όν*] | *Γαῖον Πολφέννιον Βρεντεσῖνον καὶ αὐτὸν καὶ ἐκ*[*γό*]||*νους, ὑπάρχει δὲ αὐτῷι καὶ ἀτέλειαν καὶ ἐντέλειαν καὶ ἀ*[*σφά*]||*λειαν καὶ πολέμου καὶ εἰράνας τὰ ἀπὸ Ἀπειρωτᾶν καὶ γᾶς* | *καὶ οἰκίας ἔγκτασιν ἐν Ἀπείροι καὶ τὰ λοιπὰ τίμια πάντα* [*κα*]||*θὼς*

[88] Γαρουφαλιάς 1975, 160-162.

[89] Hammond 1967, 571· Meyer 2013, 90.

[90] Σχέσεις της Δωδώνης με την Ιταλική χερσόνησο και τη Σικελία τεκμηριώνονται στη γραμματειακή παράδοση και ανάγονται σε μυθικές περιόδους, χωρίς να αποκλείεται ωστόσο ότι πρόκειται για δημιουργήματα του 4ου/3ου αι. π.Χ. Σύμφωνα με τον Διονύσιο Αλικαρνασσέα Ι.18.2. (πρβ. Ι.19.3 και Ι.23.4) οι Πελασγοί έλαβαν χρησμό από τη Δωδώνη να αποικίσουν την Ιταλία (*ἐκλείπουσι τὴν χώραν χρησμῷ πειθόμενοι κελεύοντι πλεῖν εἰς Ἰταλίαν, ἣ τότε Σατορνία ἐλέγετο*), ενώ στο Ι 51.1 και Ι 55.4 αναφέρει τον σχετικό με αποικισμό στην Ιταλία χρησμό του μαντείου στον Αινεία: *Αἰνείας δὲ καὶ οἱ ἀκμαιότατοι σὺν αὐτῷ τοῦ στρατοῦ διανύσαντες ἡμερῶν δυεῖν ὁδὸν εἰς Δωδώνην ἀφικνοῦνται χρησόμενοι τῷ θεῷ καὶ καταλαμβάνουσιν αὐτόθι Τρῶας τοὺς σὺν Ἑλένῳ. Ἀνελόμενοι δὲ χρησμοὺς περὶ τῆς ἀποικίας…* Την ίδρυση αποικίας στη Σικελία αναφέρει και ο Στέφανος Βυζάντιος *s.v. Γαλεῶται*: *Γαλεῶται, ἔθνος ἐν Σικελίᾳ…τινὲς δὲ ὅτι Γαλεῶται μάντεων εἶδος Σικελῶν…φασὶ δὲ τὸν Γαλεώτην ἐξ Ὑπερβορέων Τελμησσὸν [δὲ ἐκ… ἐλθεῖν] οἷς ἔχρησεν ὁ θεὸς ἐν Δωδώνῃ τὸν μὲν ἐπὶ ἀνατολὰς τὸν δ' ἐπὶ δυσμὰς πλεῖν, ὅπου τε ἂν αὐτῶν θυομένων ἀετὸς ἁρπάσῃ τὰ μηρία ἐνταῦθα βωμὸν ἱδρῦσαι. Γαλεώτης οὖν ἐν Σικελίᾳ…* Πρβ. Δάκαρης 1964, 102-114· Parke 1967, 146-149· Moscati Castelnuovo 2014, 17-24· Bonnechere 2017, 69.

[91] Πρβ. Carapanos 1878, 114 αρ. 2· Hammond 1967, 652· Cabanes 1976, 555-556 αρ. 33 (*SEG* XXVI 703)· Marek 1984, 62· Gauthier 1985, 193 σημ. 12 (*SEG* XXXV 667)· Κοντορίνη 1987, 618-619 αρ. 4 (*SEG* XXXVII 511)· *ISE* II 126-129 αρ. 119· Meyer 2013, 43 και 132 (*SEG* LXIII 403)· Meyer 2015, 298-299· Piccinini 2016, 395-401. Πρβ. Sverkos 2018, 77-78. Στην χρονολόγηση της επιγραφής συμφωνούν όλοι οι ερευνητές. Σύμφωνα με την Κοντορίνη 1987, 618-619, η επιγραφή είναι χαραγμένη σε βάθρο. Η παρατήρηση αυτή σε συνδυασμό με το περιεχόμενο του κειμένου από το οποίο δεν προκύπτει ανάθεση από τον τιμώμενο κάποιου μνημείου στο ιερό δικαιολογεί την υπόθεση ότι για την αναγραφή του ψηφίσματος δεν κατασκευάστηκε νέα στήλη αλλά χαράχθηκε σε ορθοστάτη υφιστάμενου βάθρου το οποίο είχε ιδρυθεί σε άγνωστο σημείο του ιερού καθώς ο ορθοστάτης εντοπίστηκε ως σπόλιο εντός της Βασιλικής, Carapanos 1878, 114 αρ. 2. Πρβ. Ευαγγελίδης 1929, 129.

καὶ τοῖς ἄλλοις προξένοις). Ἡ πρόταση καὶ ἡ τεκμηρίωσή της για την απόδοση της προξενίας (στ. 6: *περὶ προξενίας*) στον Γάιο Πολφέννιο έγινε από τον Λυσανία, υιό του Νικολάου[92], ο οποίος αποτίμησε την εύνοια που εκείνος επέδειξε απέναντι στους Ηπειρώτες και πρότεινε την τίμησή του (στ. 5-8: *ποθόδωμα γραψαμένου Λυσα|νία τοῦ Νικολάου Καριώπου περὶ προξενίας Γαίωι Δάζου Πολ|φεννίωι Βρεντισίνοι καὶ ἀπολογιζομένου τὰν εὔνοιαν, ἃν | ἔχων διατελεῖ ποτὶ τοὺς Ἀπειρώτας, δι' ἃς οἴετο δεῖν τιμα|θῆμεν αὐτονί*).

Το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται χρονολογικά η επιγραφή περιγράφεται ως ακολούθως: Μετά το συνέδριο του Κοινού των Ηπειρωτών στα Γίτανα το 172 π.Χ. τα τρία σύμμαχα έθνη (Χάονες, Θεσπρωτοί, Μολοσσοί) διασπάστηκαν σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα. Οι Χάονες και τα βόρεια φύλα των Θεσπρωτών υπό την ηγεσία του Χάροπα ακολούθησαν φιλορωμαϊκή στάση[93], ενώ οι Μολοσσοί με τα νότια Θεσπρωτικά φύλα τάχθηκαν με το μέρος των Μακεδόνων και του βασιλέως Περσέα ενάντια στους Ρωμαίους[94]. Σε αυτή την πολύπλοκη κατάσταση, υπό την απειλή των Ρωμαίων, οι αντιπρόσωποι των «Ηπειρωτών» με στρατηγό τον Αντίνοο, γιο του Κλαθριού, για τον οποίο έγινε λόγος παραπάνω, συνεδρίασαν στην ορεινή πιθανόν πόλη Βούνειμα της Μολοσσίας[95] προκειμένου να τιμήσουν τον καταγόμενο από τον Βρινδήσιο Γάιο Πολφέννιο.

Το ερώτημα που τίθεται αφορά στη φύση των υπηρεσιών που ο πολίτης του Βρινδησίου προσέφερε στους Ηπειρώτες. Διακρατικές σχέσεις δεν είναι δυνατόν να υποδηλώνονται σε αυτή την περίπτωση, καθώς ο τόπος καταγωγής του Γάιου Πολφέννιου ανήκε στους Ρωμαίους και αποτελούσε μάλιστα τη βάση του ρωμαϊκού στρατού και στόλου κατά την προετοιμασία του Γ΄ μακεδονικού πολέμου[96]. Συνεπώς, τα αίτια θα πρέπει αναζητηθούν σε παράγοντες -ανεξάρτητους από την πολιτική- και συνδεόμενους με τις επαγγελματικές δραστηριότητες του τιμώμενου[97]. Είναι πολύ πιθανόν ότι ο Γάιος Πολφέννιος ήταν έμπορος και δραστηριοποιούνταν στην περιοχή του Ιονίου και της Αδριατικής. Στην δύσκολη εκείνη για τους Ηπειρώτες ιστορική συγκυρία, κατά την οποία το Ιόνιο ήταν αποκλεισμένο από το ρωμαϊκό στόλο, θα μπορούσε να είχε προμηθεύσει σ' αυτούς τα απαραίτητα αγαθά (πιθανόν τρόφιμα ή οπλισμό), ίσως μέσω της Αμβρακίας ή

[92] Το ίδιο πρόσωπο ενδεχομένως εντοπίζεται ως στρατηγός του Κοινού των Ηπειρωτών στην *SGDI* II 1350 (βλ. σελ. 44) ενώ το εθνικό του (στ. 6: *Καριώπου*) εντοπίζεται και στην *SGDI* II 1353 (βλ. σημ. 132), πρβ. Hammond 1967, 649. Στην επιγραφή εντοπίζονται τρία ακόμα ηπειρωτικά εθνικά, στ. 2-5: [*στρ*]*αταγοῦντος Ἀπειρωτᾶν Ἀντινόου Κλαθρι*|[*οῦ*] *τὸ β, γραμματεύοντος δὲ συνέδροις Δοκίμου* | *τοῦ Κεφαλίνου Τορυδαίου, Γαμιλίου ἐμ Βουνείμαις ἕκτ*|*αι ἐφ' ἱκάδι, πρ(οστάτης) Λύσων Εὐρώπιος*. Για τους *Κλαθρίους* και τους *Εὐρώπιους* βλ. σελ. 39, 41 αντίστοιχα, η περιοχή κατοίκησης ωστόσο των *Τορυδαίων* παραμένει άγνωστη.
[93] Για την δράση του Χάροπα βλ. Oost 1954, 74· Hammond 1967, 634· Cabanes 1994, 175-187.
[94] Hammond 1967, 625-629, 651· Cabanes 1976, 353-382· Meyer 2013, 134.
[95] Hammond 1967, 385, 649-652.
[96] Hammond 2000, 104, 119-120.
[97] Για την άποψη ότι ο Γάιος Πολφέννιος υπήρξε επί μακρόν πρόξενος των Ηπειρωτών, Cabanes 1976, 557. Πρβ. Hammond 2000, 99-107, 120.

πιθανότερα μέσω των λιμανιών της Θεσπρωτίας τα οποία βρισκόταν σε περιοχές όπου παρέμεναν υπό τον έλεγχο του Κοινού[98].

Ο Γάιος Πολφέννιος είναι με βάση τις μέχρι τούδε επιγραφές το μοναδικό πρόσωπο με καταγωγή από την Ιταλία και φορέας της ρωμαϊκής πολιτείας (civitas romana) που τεκμηριώνεται στις επιγραφές της Δωδώνης[99]. Έκτοτε απουσιάζουν μαρτυρίες οι οποίες να σχετίζονται με την παρουσία ξένων και δη Ιταλικής καταγωγής προσώπων στην περιοχή[100]. Εξαίρεση αποτελεί η ανάθεση στην σύζυγο του Αυγούστου Λιβία, η οποία ωστόσο δεν προϋποθέτει τη φυσική παρουσία της αυτοκράτειρας. Το κείμενο είναι γραμμένο σε αποσπασματικά σωζόμενο ορθοστάτη βάθρου, ο οποίος εντοπίστηκε δυτικά της Ιεράς Οικίας. Σύμφωνα με την ανάγνωση του Σ. Δάκαρη το μνημείο ιδρύθηκε μάλλον με πρωτοβουλία κάποιου ηπειρωτικού Κοινού[101]. Η αποσπασματική επιγραφή, η οποία

---

[98] Η Piccinini 2016, 400-401 υποστηρίζει ότι ο Γάιος Πολφέννιος προμήθευσε την Ήπειρο σιτηρά από την Puglia μέσω της Αμβρακίας. Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι αφενός δεν γνωρίζουμε εάν εισήγαγε σιτηρά η κεντρική Ήπειρος και αφετέρου ότι στην περίπτωση που εισήγαγε σημαντικότερο ρόλο πιθανόν θα διαδραμάτιζε η διπλανή Θεσσαλία. Επίσης το περιστατικό με την εισαγωγή σιτηρών στην Ήπειρο από την Κυρήνη στα 330-326 π.Χ. (το οποίο επικαλείται ως παρόμοιο γεγονός η Piccinini) αφορά πολλές περιοχές της Ελλάδος τις οποίες έπληξε η σιτοδεία και καταδεικνύει την πολυπλοκότητα των οδών του εμπορίου. Βλ. *GHI* II 96 = *SEG* IX 2. Πρβ. Tod 1985, 273-276 αρ. 196· Rhodes & Osborne 2003, 486-493 αρ. 96. Για το εμπόριο μεταξύ Ηπείρου-Ιταλίας βλ. Ζουμπάκη 2019, 374-388.

[99] Το όνομα Δάζος εντοπίζεται στη Δ. Ελλάδα στις επιγραφές: i) από την Επίδαμνο-Δυρράχιο στις: *I Épidamne-Dyrrhachion* αρ. 30, αρ. 161, αρ. 153, αρ. 246, αρ. 146, αρ. 163, αρ. 84, αρ. 164, αρ. 165, αρ. 203 (στους τύπους: Δαζαίος, Δάζιος, Δάζεος), ii) από την Απολλωνία στην αναθηματική επιγραφή *I.Apollonia* 20 (στον τύπο Δάζιος), iii) στην απελευθερωτική *SEG* XXVI 720 από την Φοινίκη, iv) στην απελευθερωτική *SEG* XXVIII 491 από το Βουθρωτό. Στην Μεγάλη Ελλάδα και τη Σικελία εντοπίζεται: i) στην *SEG* XLVIII 1276, ii) στην *EAD* XXX 381 (Ταραντίνος), iii) στην *ID* 2136 (Μεταποντίνος). Πρβ. Piccinini 2016, 397-398.

[100] Από τον Διονύσιο Αλικαρνασσέα I.19.3 γνωρίζουμε επίσης την παρουσία κάποιου Λεύκιου Μάλλιου στο ιερό. Το πρόσωπο αυτό (Lucius Mallius) παραμένει έως σήμερα αταύτιστο (βλ. Parke 1967, 146-147). Ο χαρακτηρισμός του συγγραφέα ότι ο Lucius υπήρξε *ἀνὴρ οὐκ ἄσημος* σε συνδυασμό με την εποχή δράσης του, η οποία θα πρέπει να αναζητηθεί πριν τον θάνατο του Διονύσιου Αλικαρνασσέα το 7 περίπου π.Χ. και η καταγραφή από αυτόν χρησμού του μαντείου (βλ. σημ. 90) περιορίζει ενδεχομένως την αναζήτηση σε πρόσωπο με συγγραφική δράση κατά την δημοκρατική περίοδο, ίσως τον 1ο π.Χ. αιώνα. Ανάμεσα στα πρόσωπα της περιόδου αυτής εκτός των L. Manlius και L. Manilius που καταγράφει ο J. Gagé, *RHR* 147/1 (1955) 31 (πρβ. Ευαγγελίδης & Δάκαρης 1959, 125) θα πρέπει να αναφερθεί και ο *Λεύκιος Μάλλιος, ἀνὴρ ἀπὸ βουλῆς* ο οποίος φονεύθηκε σε μάχη στη Χαλκηδόνα της Βιθυνίας το 74 π.Χ. (Αππιανός *Μιθριδάτειος* Χ.71). Ένας ακόμα ρωμαίος, ο Lucius of Tarrha ενδεχομένως επισκέφθηκε το ιερό καθώς είχε γνώση ότι στη Δωδώνη την εποχή του (1ος αι. μ.Χ.) από το ανάθημα των Κερκυραίων: *ἡ μὲν λαβὴ τῆς μάστιγος* [*διασέσωσται*]*, οἱ δὲ ἱμάντες ἀποπεπτώκασιν* (Στέφανος Βυζάντιος *s.v. Δωδώνη*), πρβ. σημ. 469. Ενδεχόμενη επίσης είναι η επίσκεψη του Αδριανού στη Δωδώνη για την οποία αν και υπάρχουν ενδείξεις δεν είναι δυνατόν ακόμη να τεκμηριωθεί πειστικά, πρβ. Σαμσάρης 1994, 159-161 αρ. 11-15· Cabanes 1987α, 153-167· Δάκαρης 1998, 24· Moustakis 2006, 150-155· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 194· Ζάχος 2016, 32.

[101] Το κείμενο έχει ως εξής: *ἀγωνοθετο*[*ῦντος* — —] | *του μ. Μο*[*λ*]*ο*σ[*σοῦ*] | *τὸ κοινὸν τ̣ῷ̣ν̣* [— —] | *Λιβίαν τ̣ὴ̣ν̣* [— — —] | *Καίσαρος Σε*[*βαστοῦ*]. Δάκαρης 1960, 36 (*SEG* XXXIII 472)· Ευαγγελίδης & Δάκαρης 1959, 78· Cabanes 1976, 551-552 αρ. 28 (*SEG* XXVI 693)· Piccinini 2013, 184-191· Meyer 2013, 44, 135 σημ 445 (*SEG* LXIII 403). Η Piccinini αποκαθιστά τον στ. 4 ως εξής: *Λιβίαν τ̣ὴ̣ν̣* [*γυναῖκα τοῦ*].

διακρινόταν αμυδρά κατά την ανεύρεσή της σήμερα λόγω απομείωσης της εξωτερικής επιφάνειας του ασβεστολιθικού ορθοστάτη δεν είναι πλέον ορατή[102].

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η ανάθεση στην αυτοκράτειρα μόνον στο πολιτικό πλαίσιο της εποχής μπορεί να ερμηνευθεί. Αυτή εντάσσεται δηλαδή στο ευρύτερο πρόγραμμα ανάκαμψης του ιερού της Δωδώνης που χρονολογείται στην εποχή του Αυγούστου ως συνέπεια της παρακμής που αυτό υπέστη από τις επιδρομές των Θρακών μισθοφόρων του Μιθριδάτη ΣΤ΄[103]. Να σημειωθεί μάλιστα ότι με την ανάκαμψη αυτή, ήτοι την καλλιτεχνική και οικονομική αναγέννηση του ιερού και της λοιπής περιοχής, συνδέονται τόσο η αναδιοργάνωση των Ναΐων και η επαναλειτουργία του νομισματοκοπείου, το οποίο θέτει σε κυκλοφορία χάλκινες εκδόσεις για τοπική χρήση[104], όσο και τα θραύσματα ανδριάντων της εποχής[105], οι επισκευές στη σκηνή του θεάτρου[106] και η παρουσία μεγάλου αριθμού νομισμάτων του Αυγούστου στο ιερό[107]. Η χρήση μάλιστα πήλινων αρχιτεκτονικών στοιχείων στα οικοδομήματα της Δωδώνης όμοιων με εκείνα που εντοπίζονται και στα νέα κτήρια της Νικόπολης θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως τεκμήρια της «κεντρικής» μέριμνας για το ιερό και δεν αποκλείουν κάποιου τύπου παρέμβαση ή συμβολή του αυτοκράτορα στον εξωραϊσμό του χώρου. Σ' αυτό το πλαίσιο η *είκὼν* τῆς Λιβίας δεν θα μπορούσε να απουσιάζει από τα αναθήματα του ιερού.

Ι.4. ΓΛΥΠΤΕΣ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΔΩΔΩΝΗΣ

Η ακτινοβολία του ιερού της Δωδώνης, ο πανελλήνιος χαρακτήρας της λατρείας των θεοτήτων που ενοικούν σ' αυτό και η συνδεόμενη μ' αυτά λειτουργία του χώρου ως *ἐπιφανεστάτου τόπου* (*locus celeberrimus*), ως επίσημου δηλαδή σημείου όπου στήνονται τιμητικά και άλλα μνημεία, δικαιολογεί την παρουσία εδώ επαγγελματιών, οι οποίοι εργάζονται προς την κατεύθυνση αυτή και κοσμούν με τα έργα τους το χώρο. Αν και η παρουσία εδώ εξειδικευμένων επαγγελματιών σε τομείς όπως π.χ. η νομισματική μικροτεχνία[108] και η παραγωγή χάλκινων αγγείων με πλαστικό διάκοσμο ή αυτοτελών χάλκινων ειδωλίων[109] θα πρέπει να θεωρηθεί ως βέβαιη, ίχνη της παρουσίας τους άφησαν κυρίως οι δημιουργοί των μνημειακών έργων και ιδιαίτερα οι γλύπτες.

---

[102] Ο ορθοστάτης μεταφέρθηκε το 2016 στο Μουσείο Ιωαννίνων όπου και φυλάσσεται. Από την επιγραφή είναι δυνατόν να διακριθούν σήμερα μόνο δύο γράμματα ανήκοντα ίσως στον δεύτερο και τέταρτο στίχο αντίστοιχα.
[103] Δάκαρης 1960, 34-35· Cabanes 1997α, 118-120.
[104] Για τις εκδόσεις των νομισμάτων της περιόδου βλ. Δάκαρης 1960, 34 σημ 73· Betsiou 2016, 127-148.
[105] Δάκαρης 1960, 7 σημ 7· Κατσικούδης 2005, 89, 132· Ζάχος 2016, 32
[106] Για την αναχρονολόγηση της μετατροπής του θεάτρου σε αρένα βλ. Γεωργούλας & Σκαλιστή 2018, 165-174.
[107] Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου 1955, 180· Δάκαρης 1960, 34-37.
[108] Δάκαρης 1980, 22-23· Λιάμπη 2009, 51· Λιάμπη 2016, 180.
[109] Βοκοτοπούλου 1997, 28-29.

Σε τέσσερα λοιπόν βάθρα σώζονται οι επιγραφές με τα ονόματα των γλυπτών που φιλοτέχνησαν το έργο[110]. Πρόκειται για τα βάθρα Β12 και Β16 τα οποία παρουσιάστηκαν παραπάνω[111], έναν εντειχισμένο ορθοστάτη κορμού βάθρου στην παλαιοχριστιανική βασιλική[112] καθώς και έναν επίσης παρόμοιο ορθοστάτη ο οποίος εντοπίστηκε σε δεύτερη χρήση εντός του Πρυτανείου. Στις τρείς πρώτες περιπτώσεις την κατασκευή των αγαλμάτων υπογράφει ο Αργείος γλύπτης Αθηνογένης. Ο καλλιτέχνης ταυτίσθηκε με πειστικό τρόπο με τον Αθηνογένη, γιο του Αριστομένη, έργα του οποίου εντοπίζονται στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. στην Επίδαυρο. Πρόκειται για πέντε ενεπίγραφα βάθρα, τα οποία ο Αθηνογένης κατασκεύασε σε συνεργασία με τον επίσης Αργείο Λαβρέα, γιο του Δαμοπείθη[113].

Το τέταρτο μνημείο, ένας αποσπασματικά σωζόμενος ορθοστάτης βάθρου, το οποίο φέρει τιμητική επιγραφή, υπογράφει ένας άγνωστος έως τώρα γλύπτης ο Μέλισσος, γιος του Επικράτη, από την Κέρκυρα (*Μέλισσος Ἐπικράτεος Κορκυραῖος*)[114]. Το βάθρο από το οποίο προέρχεται ο θραυσμένος ορθοστάτης δεν έχει ταυτιστεί από την έρευνα και δεν μπορεί να γίνει λόγος για τη μορφή του αφιερώματος το οποίο κατασκεύασε ο Μέλισσος. Παράλληλα, η διατύπωση [----]*ντείας ἔνε*|*κεν καὶ εὐνοίας τᾶς εἰς αὐτούς*, αν και είναι δηλωτική του τιμητικού χαρακτήρα του μνημείου, δεν συμβάλλει στον προσδιορισμό ούτε της ταυτότητας και της καταγωγής του τιμωμένου προσώπου, ούτε του πολιτικού φορέα που προέβη στην συγκεκριμένη πρωτοβουλία. Ο Σ. Δάκαρης πρότεινε τη συμπλήρωση στον α΄ στίχο [*μα*]*ντείας* και υποστήριξε ότι αφενός το μνημείο ιδρύθηκε προκειμένου να τιμηθεί κάποιος από τους ιερείς του μαντείου και αφετέρου ότι αποτελεί τιμητικό ψήφισμα του Κοινού των Ηπειρωτών. Ο J. Ma υποστηρίζει ότι η συμπλήρωση [*μαν*]*τείας* δεν βρίσκει άλλο παράλληλο και προτείνει αντ' αυτής τη συμπλήρωση [*άνδ*]*ρείας*. Σε αυτή την περίπτωση το βάθρο ιδρύθηκε πιθανότατα για να τιμηθεί κάποιο πολιτικό ή στρατιωτικό πρόσωπο του Κοινού των Ηπειρωτών όπως αντιστοίχως τα βάθρα τα οποία είχαν ιδρυθεί ανατολικά του Βουλευτηρίου. Αν και η άποψη αυτή είναι ως προς το πρώτο μέρος της ορθή, μόνον αυτοψία του λίθου θα μπορούσε να δώσει μία ενδεχόμενη λύση στο πρόβλημα.

---

[110] Μέχρι στιγμής έχουν αποκαλυφθεί στο ιερό 73 βάθρα, η πλειονότητα των οποίων σώζεται ωστόσο ως το επίπεδο της βάσης· βλ. Κατσικούδης 2005, 19-25, ο οποίος περιλαμβάνει τα βάθρα αρ. 1-62· πρβ. Γραβάνη 2007-2008, 79-82 (η οποία προσθέτει δέκα νέα βάθρα) και Γεωργούλας 2015, 783 (όπου προστίθεται ένα νέο βάθρο προ της Δυτικής στοάς και τμήματα από τους κορμούς ήδη εντοπισμένων μνημείων).

[111] Για τα δύο αυτά βάθρα βλ. ανωτ. σελ. 14-15, 19-20.

[112] Ευαγγελίδης 1956, 156· Κατσικούδης 2005, 65-66. Ο ορθοστάτης δεν έχει ταυτιστεί με το βάθρο από το οποίο προέρχεται· βλ. Κατσικούδης 2005, 28. Από το κείμενο της επιγραφής σώζεται μόνο το όνομα του γλύπτη: [---] *vacat* | *Ἀθηνογένη*[*ς ἐποίησε*].

[113] Την ταύτιση έκανε ο Δάκαρης 1965, 61. Πρβ. Κατσικούδης 2005, 65 (*SEG* LV 628)· Ma 2008. Για τα έργα του Αθηνογένη στην Επίδαυρο βλ. *IG* IV² 1 205 208, 243, 696-697· Όλες οι σχετικές μαρτυρίες βρίσκονται τώρα συγκεντρωμένες στο Vollkommer 2004, 980-981

[114] Δάκαρης 1987, 120 (*SEG* XXXVIII 457)· Δάκαρης 1989, 179-180 (*SEG* XLIII 317)· Κατσικούδης 2005, 75 (*SEG* LV 628,4)· Ma 2008.

ΙΙ. ΤΑ ΝΑΪΑ

Την παρουσία προσώπων από τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο στη Δωδώνη εξηγεί σε κάποιες περιπτώσεις και η διεξαγωγή εκεί των Ναΐων. Ο χρόνος καθιέρωσης της εορτής δεν είναι γνωστός και τα μόνα στοιχεία που υπάρχουν, όπως η ύπαρξη χρηστηρίων επιγραφών με ερωτήματα αγωνιστικού περιεχομένου του 5ου/4ου αι. π.Χ. και αναθημάτων, δεν είναι διαφωτιστικά προς την κατεύθυνση αυτή[115]. Ως βέβαιο μάλλον θα πρέπει να θεωρηθεί ότι τα Νάϊα είχαν για μεγάλο χρονικό διάστημα τοπικό χαρακτήρα και η διοργάνωσή τους εντασσόταν στις λατρευτικές εκδηλώσεις του ιερού με τη συμμετοχή κυρίως ντόπιων στους μουσικούς και αθλητικούς αγώνες που τελούνταν στο θέατρο και το στάδιο της Δωδώνης, ίσως με χρηματικό έπαθλο. Την επίσημη αποστολή των Ηπειρωτών για την αναδιοργάνωση των Ναΐων από τοπικούς σε στεφανίτες αγώνες ανέλαβε ο Χάροψ ο πρεσβύτερος ως αρχιθεωρός στα τέλη του 3ου αι. π.Χ.[116].

Η πανελλήνια ακτινοβολία των Ναΐων στην περίοδο ακμής τους προκύπτει και από την καταγραφή τους στον μηχανισμό των Αντικυθήρων στον δίσκο όπου προσδιορίζεται ο χρόνος τέλεσης των Πανελλήνιων αγώνων. Ο κατάλογος περιλαμβάνει, εκτός από τους τέσσερις πανελλήνιους αγώνες (Ολύμπια, Πύθια, Ίσθμια, Νέμεα) και τα *ΝΑΑ*. Η μελέτη του μηχανισμού επέτρεψε τη χρονική τοποθέτηση των Ναΐων στην εξέλιξη των αγώνων της περιόδου: η διεξαγωγή τους λάμβανε χώρα κάθε τέσσερα χρόνια στο δεύτερο έτος της Ολυμπιάδας μαζί με τα Νέμεα και πριν τα Πύθια, κατά τον μήνα Απελλαίο ο οποίος αντιστοιχεί στο σημερινό διάστημα Αυγούστου-Σεπτεμβρίου ή Οκτωβρίου-Νοεμβρίου[117].

Την οργάνωση και εποπτεία των αγώνων αναλαμβάνουν αξιωματούχοι, όπως ο *ναΐαρχος*, οι *ναϊκοὶ εὔθυνοι* και οι *ἀγωνοθέται*. Το αξίωμα του αγωνοθέτη πιθανόν δεν ήταν ενιαύσιο, αλλά η αρμοδιότητά του ξεκινούσε από το τέλος μιας διοργάνωσης ως την αρχή της άλλης. Από τις επιγραφικές μαρτυρίες που καλύπτουν το χρονικό διάστημα από τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. ως και τον 3ο αι. μ.Χ. μας είναι γνωστά ονόματα αγωνοθετών όπως ο Μαχάτας Παρθαίος, ο Ανδρόμαχος, ο Κόριθος γιος του Μενελάου από την Κεστρίνη και ο

---

[115] Για τα ερωτήματα με αγωνιστικό περιεχόμενο βλ. τα σχόλια στην ΔΒΧ 2013, αρ. 225Α. Η προσπάθεια σύνδεσης του αναθήματος του ραψωδού Τερψικλή στον Δία που βρέθηκε από τον Καραπάνο και χρονολογείται στον 5ο αι. π.Χ. με την ίδρυση των αγώνων δεν θεωρήθηκε πιθανή λόγω της μοναδικότητας του και της έλλειψης ανάλογων στοιχείων· βλ. σχετικά Ευαγγελίδης & Δάκαρης 1959, 148· Robert 1984, 38· Cabanes 1988, 53· Δάκαρης 1998, 94-95· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 74. Για το ενεπίγραφο αυτό ανάθημα βλ. σελ. 67.

[116] Βλ. την επιστολή και το ψήφισμα του Κοινού των Ηπειρωτών από την Τήνο, Etienne 1987, 175· Cabanes 1988, 53, 55-56 (*SEG* XXXVII 709, περίπου 200 π.Χ.)· Cabanes 1994, 177· Quantin 2008, 33-39· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 76· Σκαλιστή 2016, 117-118· Cabanes 2017, 65-69.

[117] Freeth & Jones & Steele & Bitsakis 2008, 614· Cabanes 2011, 249-260· Iversen 2017, 141-148· Carbon 2017, 96-98.

Πόπλιος Μέμιος Λέων[118]. Είναι δύσκολο να διαχωριστούν οι αρμοδιότητες του αγωνοθέτη και του ναΐαρχου. Ο ναΐαρχος ίσως ήταν ο διοργανωτής της εορτής και το αξίωμά του αφορούσε μόνο στη διάρκεια των αγώνων. Οι *ναΐκοί εὔθυνοι* οι οποίοι αναφέρονται σε μία μόνο επιγραφή δεν μας είναι γνωστοί από άλλες μαρτυρίες. Ίσως πρόκειται για το ιερατείο του Ναΐου Δία με αρμοδιότητες που σχετίζονται με τα οικονομικά θέματα των αγώνων[119].

Οι αγώνες συνεχίζονται μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση της Ηπείρου και πιθανώς αποκτούν πάλι την αίγλη τους στα χρόνια του Αυγούστου όπως φαίνεται από την επιγραφή στο τιμητικό βάθρο της Λιβίας καθώς και από επισκευές των ίδιων χρόνων στο σκηνικό οικοδόμημα του θεάτρου[120]. Η τελευταία επιγραφική αναφορά για τους αγώνες προέρχεται από το 242 μ.Χ. όταν πραγματοποιήθηκαν κάτω από την εποπτεία του αγωνοθέτη των Ακτίων, *Πόπλιου Μέμιου Λέοντα* κατά την τέλεση της 68ης Ακτιάδας[121].

Το μεγάλο χρονικό εύρος που καλύπτει η σχετική διοργάνωση και ο πανελλήνιος χαρακτήρας που απέκτησε δικαιολογούν την παρουσία σ' αυτούς προσώπων με προέλευση τόσο από την Ήπειρο όσο κι από άλλες περιοχές του ελληνικού κόσμου. Με τη διεξαγωγή αγώνων στη Δωδώνη έχει συσχετισθεί μαρτυρία του Αθήναιου, η οποία αναφέρεται στις νίκες του Πτολεμαίου Α΄ Σωτήρος και της συζύγου του Βερενίκης σε αγώνες αρματοδρομίας με τέθριππο και στην ανάθεση σ' αυτούς τριών αγαλμάτων σε χρυσά άρματα[122].

Αν και οι πληροφορίες που διαθέτουμε είναι περιορισμένες, το πρόγραμμα των Ναΐων περιλαμβάνει γυμνικούς, σκηνικούς και μουσικούς αγώνες. Οι αθλητές που έλαβαν μέρος σ' αυτούς δηλώνονται με αναφορά στο άθλημα το οποίο συμμετείχαν[123]. Ανάμεσα σ' αυτούς είναι ο Καλλίστρατος γιος του Φιλοθάλεος, γνωστός από αγωνιστική επιγραφή από τη Σικυωνία η οποία χρονολογείται μεταξύ 221 και 216 π.Χ. και απαριθμεί τις νίκες

---

[118] Στις: *SGDI* II 1348, 1370, 1371. Για το ανάθημα του Μαχάτα Παρθαίου βλ. Cabanes 1976, 552-553 αρ. 31· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 90-92· Παλαιοκρασσά 2016, 125 αρ. 138.

[119] Βλ. ανωτ. σελ. 15.

[120] Για την αφιέρωση στη Λιβία βλ. ανωτ. σελ. 32-33.

[121] Για την επιγραφή αυτή την οποία κατέγραψε ο Κυριακός ο Αγκωνίτης στο κάστρο των Ιωαννίνων και τμήμα της εντοπίστηκε σε πλακόστρωτο οικίας εντός της ίδιας περιοχής το 1959 βλ. Δάκαρης 1960, 31 σημ 64· Cabanes 1976, 552 αρ. 30· Ζάχος 2016, 33 εικ. 5. Για τα Άκτια, Ζάχος 2008.

[122] Αθήναιος *Δειπνοσοφισταί*, V.203A: *Πτολεμαῖος δὲ ὁ πρῶτος καὶ Βερενίκη εἰκόσι τρισίν ἐφ' ἁρμάτων χρυσῶν καὶ τεμένεσιν ἐν Δωδώνῃ*· Cabanes 1976, 338· Cabanes 1988, 53-55· Κατσικούδης 1997, 275-276· Τζουβάρα-Σούλη2008, 76· Cabanes 2011, 249-250· Carbon 2017, 95 σημ. 2. Πρέπει να σημειωθεί ότι αφενός στο κείμενο δεν διευκρινίζεται ο τόπος διεξαγωγής των αρματοδρομιών και αφετέρου ότι το χωρίο αποτελεί απόσπασμα κειμένου του Καλλιξείνου από τη Ρόδο το οποίο περιλαμβάνεται από τον Αθήναιο και αναφέρεται σε εορτασμούς στην Αλεξάνδρεια από τον Πτολεμαίο τον Φιλάδελφο (Αθήναιος V.196A: *τοῦ πάντα ἀρίστου Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου βασιλέως πομπῆς Καλλίξεινον τὸν Ῥόδιον ἱστοροῦντα ἐν τῷ τετάρτῳ περὶ Ἀλεξανδρείας, ὅς φησι*). Για τις σχέσεις των Πτολεμαίων με την Ήπειρο βλ. και Lévêque 1957, 122-123.

[123] Επίσης στις *IG* II^2 3147, *IG* II^2 3150 και στην *I.Apollonia* 321 εμφανίζονται άγνωστα πρόσωπα νικητές στο παγκράτιο και την πάλη.

του τιμωμένου[124]. Μεταξύ άλλων αναφέρεται γι' αυτόν ότι υπήρξε νικητής: *Νᾶα πάλαν καὶ πυγμάν καὶ παγκράτιον* (Col I στ. 8-9). Στα *Νᾶα τὰ | ἐν Δωδώνῃ | ἄνδρας πάλην* απέσπασε κάποια από τις νίκες του και ο καταγόμενος από την Αθήνα Μηνόδωρος, γιος του Γναίου, ο οποίος αναφέρεται σε μία αναθηματική στον Απόλλωνα επιγραφή από τη Δήλο (200-130 π.Χ.)[125]. Επιπλέον, σε τιμητική επιγραφή από την Πριήνη ο δήμος τιμά τον Φίλιον, γιο του Θρασυβούλου για τον οποίο σημειώνεται: *νικήσαντα παῖδας πανκράτιο*[ν] | *Νᾶα τὰ ἐν Δωδώνη*[126]. Το όνομα ωστόσο του καταγόμενου πιθανόν από την Αθήνα νικητή σε αγώνα πεντάθλου στα Νάϊα δεν σώζεται στην αγωνιστική επιγραφή *SEG* XXXVIII 179. Οι νίκες του χαράσσονται σε στεφάνι από φύλλα δρυός το οποίο ήταν προφανώς και το έπαθλο των αγώνων και συνδέεται με το ιερό δέντρο και τη λατρεία του Δία Δωδωναίου σ' αυτό[127].

Στους σκηνικούς αγώνες που ελάμβαναν χώρα κατά τη διεξαγωγή των Ναΐων έλαβε μέρος σύμφωνα με επιγραφή από την Τεγέα κάποιος ηθοποιός και παλαιστής, ίσως ο Απολλογένης, γιος του Ορθαγόρα, ο οποίος παρουσίασε στη σκηνή την τραγωδία του Ευριπίδη *Ἀρχέλαος* και ένα άγνωστο σήμερα έργο, τον *Ἀχιλλέα* του Χαιρήμονος[128].

[124] *IG* IV 1, 428· Moretti 1953, 103-108· Cabanes 1988, 67.
[125] Dow 1935, 88· Cabanes 1988, 69-71· *I.Apollonia* 320.
[126] *I.Priene* 254· Cabanes 1988, 67.
[127] Τζουβάρα-Σούλη 2008, 77.
[128] *IGV* 2 118 (2ος αι. π.Χ.). Η Vahtikari 2014, 121-122, 127 χρονολογεί την επιγραφή στην περίοδο 272-219 π.Χ. και θεωρεί ως terminus ante quem για την διδαχή του έργου στην Δωδώνη την περίοδο πριν την Αιτωλική καταστροφή του 219 π.Χ. Ο συλλογισμός αυτός δεν φαίνεται πιθανός καθώς μετά την καταστροφή ακολούθησε ευρύτατο οικοδομικό πρόγραμμα στο ιερό. Για την ανακαίνιση του θεάτρου και τις επόμενες οικοδομικές φάσεις του μνημείου, Δάκαρης 1960, 28-40· Σκαλιστή & Γεωργούλας 2017, 339-343.

ΙΙΙ. ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΕΣ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ

Μια ομάδα προσώπων με καταγωγή από διάφορες περιοχές της Ηπείρου και σπανιότερα από τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο τεκμηριώνεται και στις απελευθερωτικές επιγραφές της Δωδώνης. Πρόκειται για πρόσωπα τα οποία είτε μετέχουν στη διαδικασία απελευθέρωσης δούλων ως κύριοι των προσώπων αυτών είτε ακόμη ως μάρτυρες της σχετικής πράξης[129].

Οι απελευθερωτικές πράξεις από τη Δωδώνη ανέρχονται στις είκοσι επτά και ως εκ τούτου αποτελούν τη δεύτερη μεγαλύτερη κατηγορία δημοσίων επιγραφών του ιερού[130]. Η πλειονότητά τους (είκοσι πέντε) είναι χαραγμένες σε χάλκινες πινακίδες και μόνον δύο σε λίθινες στήλες. Μεγάλος μάλιστα αριθμός από αυτές διατηρούνται σε ιδιαίτερα αποσπασματική μορφή. Σ' αυτό το πλαίσιο πρόσωπα τα οποία δηλώνουν την εθνική τους καταγωγή εντοπίζονται μόνον σε δέκα επτά επιγραφές, ενώ στις υπόλοιπες δέκα (μικρά χάλκινα θραύσματα) δεν είναι δυνατός ο καθορισμός της γεωγραφικής προέλευσης των αναγραφομένων σ' αυτές προσώπων[131]. Παρόλα αυτά, από τα μέχρι τούδε στοιχεία προκύπτει ότι η πλειοψηφία των προσώπων τα οποία καταγράφονται στις απελευθερώσεις δούλων και δηλώνουν το εθνικό τους προέρχονται από την ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου, πιο συχνή δε είναι η παρουσία Μολοσσών και Θεσπρωτών.

Η αρχαιότερη (σύμφωνα με την Meyer 2013, 136) έως τώρα απελευθερωτική πράξη είναι η *SGDI* ΙΙ 1351 (= Meyer 2013, 136-137 αρ. 1) η οποία έχει χρονολογηθεί στην περίοδο 350-250 π.Χ.[132]. Σε αυτή οι Θεόδοτος, Αλεξίμαχος, Σα[μ]ύθα, Γάλαιθος και Ξένυς απελευθέρωσαν ([*ἀπέ*]*λυσαν*) με την διαδικασία *ξενικᾶι λύσει*[133] κάποιο δούλο, ο οποίος

---

[129] Η αναφορά πολιτικών προσώπων και αξιωματούχων στις απελευθερωτικές επιγραφές (βασιλέων, προστατών, στρατηγών και αγωνοθέτου) δεν προϋποθέτει την παρουσία τους στο ιερό και γι' αυτό δεν εξετάζονται στην παρούσα μελέτη.

[130] Οι απελευθερωτικές πράξεις παρουσιάζονται στο Meyer 2013, 136-161 αρ. 1-27. Πρβ. και τη σημ. 2.

[131] Πρόκειται για τις αποσπασματικής διατήρησης απελευθερωτικές επιγραφές: i) Cabanes 1976, 585 αρ. 68 = Meyer 2013, 138-139 αρ. 3, ii) Cabanes 1976, 587 αρ. 72 = Meyer 2013, 146-147 αρ. 11, iii) Cabanes 1976, 587-588 αρ. 73 = Meyer 2013, 147 αρ. 12, iv) *SGDI* ΙΙ 1363 = Meyer 2013, 147-148 αρ. 13, v) *SGDI* ΙΙ 1353 = Meyer 2013, 148-149 αρ. 14: η πρόταση της Meyer να συμπληρωθεί στους στ. 5-6 το εθνικό *Ἀμα*[*ντιεύς*] είναι επισφαλής· η λέξη θα μπορούσε να αντιστοιχεί σε ανθρωπωνύμιο καθώς στο κείμενο δεν εντοπίζονται εθνικά τα οποία προσδιορίζουν άλλα πρόσωπα, vi) *SGDI* ΙΙ 1348 = Meyer 2013, 149-151 αρ. 15, vii) *SGDI* ΙΙ 1361 = Meyer 2013, 151-152 αρ. 16, viii) Cabanes 1976, 585-586 αρ. 69 = Meyer 2013, 153-154 αρ. 18, ix) Δάκαρης 1967, 48 αρ. 1 = Meyer 2013, 154 αρ. 19 (*SEG* LXIII 404) και x) *SGDI* ΙΙ 1357 = Meyer 2013, 154-155 αρ. 20.

[132] Carapanos 1878, 50 αρ. 2, 201-211 [Egger], πίν. 27 αρ. 2· Rangabe 1878, 116-117· Fick 1879, 276-278· Roberts 1881, 118-120· *IJG* 48· Schwyzer 1923, 210 αρ. 405· Franke 1961, 302 και αρ. 21· Cabanes 1976, 580-581 αρ. 55 (*SEG* XXVI 693)· Cabanes 1981, 27, 36-7 αρ. 5· Davies 2000, 250 αρ. 15 (*SEG* L 538)· Cabanes 2004, 51-52 αρ. 7 (*SEG* LIV 574)· Cabanes 2019, 108-109 αρ. 7. Για την χρονολόγηση της επιγραφής έχουν επίσης προταθεί: 4ος αι. π.Χ. (Egger)· β΄μισό 4ου αι. π.Χ. (Franke)· 334-328 π.Χ. (Cabanes).

[133] Για τον όρο *ξενικᾶι λύσει*, Abramovitz 2005, 108-112 (*SEG* LV 627)· Πρβ. και τα σχόλια στο *SEG* LV 597.

φέρει το όνομα [*Γ*]*ρύπων*. Την πράξη επιβεβαιώνουν ως μάρτυρες Μολοσσοί και Θεσπρωτοί. Από τους Μολοσσούς ως Δωδωναίοι προσδιορίζονται οι Ανδρόκκας, Φίλιπος (!), Φιλόξενος, Δράϊπος, Άγίλαος και Άμύνανδρος, ενώ το εθνικό Φοινατός φέρει ο *Κραῖνυς*. Στους Θεσπρωτούς ανήκουν ο *Δόκιμος* με το εθνικό *Λαρισαῖος*, ο *Πείανδρος* από την *Έλέα (Έλεαῖος)*, οι *Μένανδρος* και *Άλέξανδρος* από τους *Τιαίους*, ο *Δείνων* ο υιός του *Θοξουχάρου*, κάποιος *Φίλιππος* του οποίου η καταγωγή δεν προσδιορίζεται και ο *Φίλων* από τους *Όνοπέρνους* (το ίδιο εθνικό φέρει και ο αναγραφόμενος στην επιγραφή ως προστάτης Φιλόξενος). Οι Δωδωναίοι κατοικούσαν στην περιοχή γύρω από την κοιλάδα της Δωδώνης και τα υψώματα που την περιστοιχίζουν[134] ενώ για τους Φοινατούς δεν υπάρχει τεκμηριωμένη προτεινόμενη θέση[135]. Άγνωστη είναι και η περιοχή κατοίκησης των Θεσπρωτών Λαρισαίων και Τιαίων[136]. Οι Ελεάτες (*Έλεαῖοι*) κατοικούσαν στο νοτιοανατολικό τμήμα της Θεσπρωτίας[137] ενώ οι *Όνόπερνοι* πρέπει ίσως να αναζητηθούν στα όρια με την Μολοσσία, ενδεχομένως δυτικά του Τόμαρου[138].

Θεσπρωτός είναι σύμφωνα με τον N. G. L Hammond και ο *Γύρας,* ο οποίος στην απελευθερωτική χάλκινη πινακίδα *SEG* LIV 575 (= Meyer 2013, 142-143 αρ. 7) καταγράφεται μεταξύ των μαρτύρων της πράξης και φέρει το εθνικό *Άργεῖος*[139]. Ως μάρτυρες στο ίδιο κείμενο αναφέρονται οι Μολοσσοί Στράτων με το εθνικό *Όρραΐτας* (οι *Όρραΐται* κατοικούσαν στο νότιο τμήμα της Μολοσσίας)[140] και *Έρχέλαος* με το εθνικό

---

[134] Για τη πόλη της Δωδώνης βλ. σημ. 50.

[135] Η περιοχή όπου κατοικούσαν οι *Φοινατοὶ Μολοσσοί* (πρβ. και *SGDI* 1356) δεν είναι γνωστή. Η Meyer 2013, 95 προτείνει να συνδεθούν με την ευρύτερη περιοχή της Θεσπρωτικής Φανοτής (για την πόλη αυτή βλ. σελ. 81).

[136] Το εθνικό *Θεσπρωτός Λαρισαῖος* εντοπίζεται εδώ άπαξ. Η περιοχή κατοίκησής τους είναι άγνωστη, βλ. Hammond 1967, 807· Δάκαρης 1972, 87· Meyer 2013, 35 σημ. 77. Για τους Τιαίους βλ. Hammond 1967, 815· Meyer 2013, 35 σημ. 77. Ο Δάκαρης 1972, 87-88 υποθέτει ότι οι *Τιαῖοι* αποτελούν κλάδο του φύλου των *Όνοπέρνων* (βλ. και επόμενη σημ.). Το εθνικό *Τιαῖος* εντοπίζεται και σε χρηστήριο έλασμα, βλ. σελ. 96-97.

[137] Δάκαρης 1972, 37-38. Για την *Έλέα* της Θεσπρωτίας βλ. σελ. 81.

[138] Οι *Όνόπερνοι* κατοικούσαν -σύμφωνα με όλους τους μελετητές- σε περιοχή της Θεσπρωτίας η οποία συνόρευε με την Μολοσσία και τοποθετούνται γεωγραφικά: i) στο Δάκαρης 1957, 91 εικ. 1, 98-99 και Δάκαρης 1972, 88-89 δυτικά της Δωδώνης και βόρεια έως τον Καλαμά, ii) στο Hammond 1967, 539, 674-675 χάρτης 16 στην περιοχή του μέσου ρου του Καλαμά, στο Δάκαρης 1972, 88 και εικ. 5 σε δύο πιθανές περιοχές (ή δυτικά της Δωδώνης και ως τον Καλαμά ή βόρεια της Κεστρίνης), iii) στο Cabanes 1976, 127-128 και 645 χάρτης 1 δυτικά της Δωδώνης και ως τον Καλαμά, iv) στο Σακελλαρίου 1997, 47 εικ. 32 στον μέσο ρου του Καλαμά και v) στο Meyer 2013, 97 χάρτης 5 δυτικά της Δωδώνης.

[139] Ευαγγελίδης 1935, 247-248 αρ. 2, εικ. 26β· *Bull.épigr.* 1939, 153 αρ. 2· Hammond 1967, 540· Cabanes 1976, 586 αρ. 70 (*SEG* XXVI 693). 4ος αι. π.Χ. (Ευαγγελίδης, Cabanes)· περί το 340 π.Χ. (Hammond)· 280-232 π.Χ. (Meyer). Οπωσδήποτε η ταύτιση της καταγωγής του Γύρα είναι προβληματική: Ο Δάκαρης 1957, 101 σημ. 1 πρότεινε την σύνδεση του εθνικού *Άργεῖος* με το *Άργος* της *Όρεστίδας*. Ο Hammond 1967, 540, 550-551 απέρριψε αυτή την υπόθεση και συνέδεσε το εθνικό *Άργεῖος* με την πόλη του Άργους Ιππατικού το οποίο τοποθέτησε στην σημερινή περιοχή του Φαναρίου Θεσπρωτίας. Την άποψη αυτή ακολούθησε επιφυλακτικά και η Meyer 2013, 95 η οποία προτείνει τη συμπλήρωση του εθνικού (*Ἀργ*[*εῖος*]) και στον 6ο στίχο της *SGDI* II 1353 (Meyer 2013, 93) για την οποία βλ. σημ. 131. Ο Cabanes 1976, 586 αντίθετα πρότεινε σύνδεση με το *Άργος Άμφιλοχικόν*, την οποία αποδέχονται οι Gehrke & Wirlbelauer 2004, 357.

[140] Το *Ὄρραον* ταυτίζεται με ασφάλεια με τον οχυρωμένο οικισμό στον σημερινό Αμμότοπο, βλ. Cabanes & Andreou 1985, 499-544 (*SEG* XXXV 665)· Δάκαρης 1986, 108-146· Cabanes 1997, 96 (*SEG* XLVII 795)· Καρατζένη 1997, 233-250 (*SEG* XLVII 797)· Αγγέλη 2005, 10-43.

Δωδωναῖος: Χωρίς εθνικό αναγράφεται το όνομα του απελευθερωτή Βοΐσκου, ο οποίος προέβη στην απελευθέρωση του δούλου του Λευκία και των απογόνων του (*Βοΐσκος Λευ|κίαν ἀφῆκε ἐλεύθερον αὐ|τὸν καὶ γενεὰν καὶ γένο|ς ἐκ γενεᾶς*).

Από την Θεσπρωτία κατάγεται μάλλον και ο *Ἀνάξανδρος* γιος του Γέλωνος με το εθνικό *Φαργαναῖος*[141] ο οποίος στην λίθινη στήλη *SEG* XXXVII 510 (= Meyer 2013, 158 αρ. 24)[142] απελευθερώνει την δούλη του *Ἀγαθοκλεία*. Για τον ένα εκ των μαρτύρων της απελευθέρωσης, ο οποίος ονομάζεται *Ἀντίνους | Ἀλεξιμάχου Κλάθρι|ος* (στ. 12-14), έχει προταθεί η ταύτισή του με τον ομώνυμο στρατηγό του Κοινού των Ηπειρωτών που αναφέρθηκε ανωτέρω στις τιμητικές επιγραφές *SGDI* II 1338 και *SGDI* II 1339[143]. Παρόλα αυτά ο ακριβής γεωγραφικός προσδιορισμός των *Κλαθρίων* δεν είναι δυνατός. Σύμφωνα με την άποψη του Σ. Δάκαρη επρόκειτο για Θεσπρωτούς, μικρότερο κλάδο κάποιου φύλου· γεωγραφική ωστόσο τοποθέτησή τους δεν προτείνεται[144]. Η E. Meyer διατυπώνει την άποψη ότι αυτοί μπορούν να τοποθετηθούν «somewhere in central Molossia» χωρίς να τους περιλαμβάνει σε κάποιον από τους χάρτες της[145].

Κασσωπαίοι εμφανίζονται σε μία μόνον απελευθερωτική επιγραφή. Πρόκειται για τη χάλκινη πινακίδα *SGDI* II 1352 (= Meyer 2013, 160 αρ. 26), της εποχής του Κοινού των Ηπειρωτών, σύμφωνα με την οποία ο άγνωστης καταγωγής Ἡρακλείδας, απελευθερώνει τους δούλους *Σώπατρο*[*ν*] και *Τοίμαχον* και τα τέκνα τους[146]. Ως μάρτυρες της πράξης καταγράφονται στους στίχους 7-13 πέντε πρόσωπα εκ των οποίων, λόγω της αποσπασματικής διατήρησης της επιγραφής, είναι γνωστή η καταγωγή τριών: *Πελέων Χέρα*[*δρ*]||[*ος* (στ. 8-9), *Δαμοίτας Χ*[*έρα*]||*δρος, Θεύδοτος Χ*[*έρα*]||*δρος* (στ. 10-12). Οι Χέραδροι ή Χάραδροι κατοικούσαν στην βόρειο-ανατολική πλευρά της Κασσωπαίας συνορεύοντας με τους Μολοσσούς και τους Αμβρακιώτες στην περιοχή της σημερινής Φιλιππιάδας[147].

Τα υπόλοιπα ταυτισμένα εθνικά που μαρτυρούνται στις απελευθερώσεις της Δωδώνης αφορούν σε πρόσωπα που ανήκουν στο φύλο των Μολοσσών. Το εθνικό *Κοιλωποί* φέρουν π.χ. οι μάρτυρες *Ἄρμενος*, *Ἀλέξανδρος*, *Ἀνδρ*[*ομένης*], *Φειδύλα* και *Εὐ*[*άνωρ*] στην αποσπασματικά σωζόμενη χάλκινη επιγραφή *SGDI* II 1354 (= Meyer 2013,

---

[141] Δάκαρης 1972, 87.
[142] Πρβ. Δάκαρης 1969, 35 και εικ. 43Α· Cabanes 1976, 364, 589 αρ. 75 (*SEG* XXVI 693)· Βοκοτοπούλου 1973, 84 αρ. 2595· Κοντορίνη 1987, 630-631 αρ. 14 και εικ. 9β (*SEG* XXXVII 515). Αρχές 2ου αι. π.Χ. (Δάκαρης, Κοντορίνη)· 232-167 π.Χ. (Βοκοτοπούλου)· 180-167 π.Χ. (Meyer).
[143] Για τις επιγραφές αυτές βλ. σελ. 28-31 και για τον Αντίνοο τη σημ. 81.
[144] Δάκαρης 1972, 87.
[145] Meyer 2013, 98.
[146] Πρβ. Carapanos 1878, 57-58 αρ. 11 εικ. 32· Fick 1879, 278-279· Roberts 1881, 116· Robert 1940, 98· Cabanes 1976, 581-582 αρ. 56 (*SEG* XXXVI 709). 200-170 π.Χ. (Roberts)· 175-167 π.Χ. (Meyer).
[147] Hammond 1967, 159-160 (τους τοποθετούσε βορειότερα από την Φιλιππιάδα στην θέση Βουλίστα Παναγιά· για την θέση αυτή βλ. κατωτ. σελ. 42)· Cabanes 1976, 114, 128· Δάκαρης 1971, 80. Πρβ. την σημ. 387 για την Κασσωπαία.

137-138 αρ. 2), η οποία αναφέρεται στην απελευθέρωση κάποιου δούλου με τη διαδικασία *ξενικᾶι λύσει*[148]. Ο έκτος μάρτυρας ονόματι *Λύσ*[*ιππος*] προσδιορίζεται στην ίδια επιγραφή ως *Κέλαιθος*. Αν και ο χώρος κατοίκησης των Κοιλωπών παραμένει άγνωστος[149], τους Κελαίθους πρέπει ίσως να τους τοποθετήσουμε στα ανατολικά σύνορα της Μολοσσίας, στην περιοχή του Μετσόβου ή ανατολικότερα στα όρια με την Εστιαιώτιδα[150].

Μολοσσοί εμφανίζονται ως μάρτυρες επίσης στις αποσπασματικές χάλκινες επιγραφές *SGDI* II 1360 (= Meyer 2013, 140-141 αρ. 5)[151] και *SGDI* II 1355 (= Meyer 2013, 141-142 αρ. 6)[152]. Στην πρώτη πιθανόν μέλη της ίδιας οικογένειας (*Ὑμένιος*, *Λυσ*[*ανίας*], [*Ἑρμ*]*ιόνα και Ἕρμων*) απελευθερώνουν με την διαδικασία της *ξενικᾶι λύσει* κάποιον *Πτο*[*λεμαῖο*]. Από τα δύο σωζόμενα ονόματα των μαρτύρων γνωρίζουμε την καταγωγή του *Ἀγέλαου* (ή *Ἀγέλυ*) από τους *Τριπολῖται,* για τους οποίους έχουν προταθεί διαφορετικές περιοχές κατοίκησης[153]. Στη δεύτερη επιγραφή, αν και τα ονόματα των δύο μαρτύρων που εμφανίζονται στο κείμενο διατηρούνται σε αποσπασματική μορφή, σώζεται ωστόσο η καταγωγή τους από τους *Κελαίθους* .

Μολοσσοί επίσης συμμετέχουν στο μοναδικό έως τώρα κείμενο από το ιερό το οποίο αφορά αγοραπωλησία δούλου. Σύμφωνα με την επιγραφή *SGDI* II 1356 (= Meyer 2013, 139-140 αρ. 4)[154] η *Ματυδίκα* εξαγόρασε από την *Δαμοξένα* τον *Πο*[*θούμ*]*ενον* (στ. 1-4: *Ματυδίκα* | *Πο*[*θουμ*]*ενὸν ἐξεπρίατο* | [*παρὰ*] *Δαμοξένας μνᾶς* | [*ά*]*ργυρίου*). Την πράξη επιβεβαιώνουν τέσσερις μάρτυρες (*Ἀλεξάνωρ*, *Γαττίδας*, [*Σκ*]*οπαῖος* και *Εὐκ*[*λ*]*είδας*). Στον

---

[148] Πρβ. Carapanos 1878, 63 αρ. 19· Rangabe 1878, 118· Fick 1879, 279-280· *IJG* 38· Cabanes 1976, 454, 456, 582 αρ. 58 (*SEG* XXVI 710). Αρχές 3ου αι. π.Χ. (Cabanes)· 350-250 π.Χ. (Meyer).

[149] Hammond 1967, 807· Meyer 2013, 95.

[150] Ο Δάκαρης 1957, 91-92 τοποθέτησε τους Κελαίθους δυτικά της Εστιαιώτιδας, ενώ ο Hammond 1967, 532 στην περιοχή του σημερινού Μετσόβου· ο Cabanes 1976, 123-125, 645 χάρτης 1 προτείνει ως χώρο κατοίκησής τους περιοχή ανατολικά του Μετσόβου ως την Εστιαιώτιδα. Στην ίδια περιοχή τους τοποθετεί και η Meyer 2013, 93, 94 χάρτης 3. Για το εθνικό πρβ. *SGDI* II 2580, *SGDI* II 1756.

[151] Πρβ. Carapanos 1878, 64 αρ. 22, πίν. 32 αρ. 4· Fick 1879, 281· *IJG* 47· Cabanes 1976, 584 αρ. 64 (= *SEG* XXVI 712). 2ος π.Χ. (*IJG*, Cabanes)· 300-250 π.Χ. (Meyer). Πρέπει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με το σχέδιο της επιγραφής, το οποίο επιβεβαιώνει η αυτοψία της Meyer, από τους Τριπολίτες προερχόταν περισσότεροι του ενός μάρτυρες (στ. 3-4*:* [*Τρι*|*πο*]*λίσιοι*).

[152] Πρβ. Carapanos 1878, 65-66 αρ. 28, εικ. 33 αρ. 1· Fick 1879, 280· Cabanes 1976, 582-583 αρ. 59 (*SEG* XXVI 693). Αρχές 3ου αι. π.Χ. (Cabanes)· 300-250 π.Χ. (Meyer). Στον στ. 1 εμφανίζεται επίσης το εθνικό *Δωδ*[*ωναίος*] αλλά δεν σώζεται το πρόσωπο το οποίο προσδιορίζει. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι το δεύτερο μικρότερο θραύσμα, το οποίο θεωρείται ότι ανήκει στο δεξιό τμήμα της επιγραφής (στ. 3-4), είναι πιο πιθανόν να αποτελεί τμήμα διαφορετικής πινακίδας (πρβ. Meyer κριτικό υπόμνημα), ίσως απελευθερωτικής, στην οποία ενδεχομένως στο στ. 1 αναγράφεται το εθνικό [*Ὀ*]*ρεστοί*.

[153] Ο Δάκαρης 1957, 90-92, τοποθέτησε τους *Τριπολῖται Μολοσσοὶς* δυτικά της Εστιαιώτιδας. Ο Hammond 1967, 532 πρότεινε την σημερινή περιοχή Λάκκας Σουλίου. Ο Cabanes 1976, 645 χάρτης 1 συμφώνησε με τον Δάκαρη. Η Meyer 2013, 93, 94 χάρτης 3 τους τοποθετεί «possibly southwest of the plain of Ioannina, in the mountains».

[154] Πρβ. Carapanos 1878, 55-56 αρ. 8, εικ. 29.3· Fick 1879, 282· Roberts 1881, 120· *IJG* 49· *Syll*[1] 443· *Syll*[2] 839· *Syll*[3] 1206· Michel 1900, 1423· Schwyzer 1923, 210-211 αρ. 406· Cabanes 1976, 583 αρ. 60 (*SEG* XXVI 693)· Αντωνίου 1991, 123-124· Βελισσαροπούλου-Καρακώστα & Κοντορίνη & Φάκλαρη-Κονιτσιώτη 2003, 136· Lhôte 2004, 124 (*SEG* LIV 579). Μετά το 168 π.Χ. (Cabanes)· 297-250 π.Χ. (Meyer).

τελευταίο στίχο της επιγραφής (τον στ. 10) καταγράφεται το εθνικό των μαρτύρων της πράξης: *Φοι[ν]ατοῖ*[155].

Άγνωστη είναι η καταγωγή του *Γεῖδυος* στην επιγραφή *SGDI* II 1346 (= Meyer 2013, 144-145 αρ. 9)[156]. Αυτός είναι κύριος ενός προσώπου που απελευθερώνει, για το οποίο έχει υποστηριχθεί ότι είναι παιδί (στ. 7-8: *το πα[ιδί]||[ον]*). Μεταξύ των μαρτύρων που αναγράφονται στους στίχους 8 και εξής αναγράφεται και κάποιος με το εθνικό *Εὐρώπιος*. Για τους *Μολοσσούς Εὐρώπιους* έχει προταθεί η τοποθέτησή τους στην περιοχή των πηγών του Λούρου, όπου η σημερινή Βουλίστα Παναγιά[157]. Στην χάλκινη επίσης επιγραφή *SGDI* II 1359 + 1362 (= Meyer 2013, 145-146 αρ. 10)[158] ο *Βοΐσκος*, η σύζυγος του *Δαμναγόρα* καθώς και τα τέκνα τους *Φορμίσκος*[159] και *Ἐχενίκα* απελευθερώνουν την *Φλευχώ* και τους απογόνους της (στ.3-5: *Φλευχὼ ἐλευθέραν ἀφίεν[τι] καὶ α[ὐ]||τοὶ ἀπ' αὐτῶν καὶ τῶν ἐκγό[νων] αὐ|τὰν καὶ γένος ἐκ γενεᾶς*). Η απελευθερωτική πράξη συντάσσεται με τον όρο της παραμονής, όπως παρουσιάζεται στους στ. 5-7: *[ἆ]ς κα [Β]οῖ|σκος καὶ Δαμναγόρα τελευτά[σ]||ωντι καὶ Φορμίσκος ἠβ[ᾶ]ση, τρ[α]πεῖσθαι ὅπαι κα θέλῃ*[160]. Την εγκυρότητα της πράξης επιβεβαιώνουν τέσσερις Μολοσσοί μάρτυρες. Η περιοχή ωστόσο κατοίκησης τόσο των *Βατελωνίων* από τους οποίους κατάγεται ο *Λάγορος* (στ. 9: *Λάγορος Βατελώι[ος]*) όσο και των *Ὁπλαίνων* από τους οποίους κατάγονται οι Κέφαλος και Πολυπέρχων (στ. 9-11: *Κέφ[α]||λος Ὁπλαῖνος, Πολυπέρχων Ὁπ|λαῖνος*) είναι άγνωστη[161]. Ο τέταρτος μάρτυρας, ο *Σιμίας*, κατάγεται από τους συχνά εμφανιζόμενους *Κελαίθους*.

Στην αποσπασματική χάλκινη επιγραφή *SGDI* II 1347 (= Meyer 2013, 152-153 αρ. 17)[162] της περιόδου του Κοινού των Ηπειρωτών, ως κύριοι των τεσσάρων γυναικών οι

---

[155] Για τους Μολοσσούς Φοινατούς βλ. σελ. 39.

[156] Πρβ. Carapanos 1878, 60-61 αρ. 15, πίν. 31 αρ. 1· Fick 1879, 272-273· Roberts 1881, 117· Nilsson 1909, 61 αρ. 1· Fraser 1954, 57· Franke 1955, 57-60 (*SEG* XVI 384)· Hammond 1967, 536-537 (*SEG* XXIV 455)· Cabanes 1976, 577-578 αρ. 50 (*SEG* XXVI 693). Περίοδος Αλέξανδρου I (Fraser)· λίγο πριν το 240 π.Χ. (Franke)· 342/341 π.Χ. (Hammond)· 272-242 π.Χ. (Meyer). Πρέπει να σημειωθεί ότι ενδεχομένως στον στ. 5 εμφανίζεται και προστάτης από το φύλο των Άμύμνων ([ρτα]*τοῦ, Ἀμύμνων δὲ* [---]), για τους οποίους βλ. σημ. 57 και επόμενη σημείωση.

[157] Cabanes 1976, 128· Meyer 2013, 97 χάρτης 5, 98. Το ίδιο εθνικό (*Εὐρώπιος*) έχει και κάποιος *Λύσων* στην τιμητική *SGDI* II 1339 (στ. 5-6) για την οποία βλ. σελ 30-32. Πρβ. Hammond 1967, 653. Αδιευκρίνιστη παραμένει η περιοχή κατοίκησης των *Ἀμύμνων*: ίσως Χαονικό (βλ. Hammond 1967, 536), από την Κασσωπαία (Dakaris 1971, 2, 26-27, 34, 65), Μολοσσικό (Cabanes 1976, 128).

[158] Πρβ. Carapanos 1878, 57 αρ. 10, 67 αρ. 34-35, πίν. 30 αρ. 1 και 33 αρ. 7-8· Fick 1879, 280-281· Roberts 1881, 115-116· Larfeld 1886, 928· Larfeld 1887, 528· *IJG* 38· Cabanes 1976, 583-584 αρ. 63 (*SEG* XXVI 705)· Bousquet 1982, 192 (*SEG* XXXII 1705). Πριν το 232 π.Χ. (Cabanes)· 250-232 π.Χ. (Meyer).

[159] Το όνομα Φορμίσκος (και στον τύπο Φορμίσσκος) απαντάται και σε ενσφράγιστες κεράμους από το ιερό, Vlachopoulou-Oikonomou 1994, 210-213.

[160] Για το καθεστώς της παραμονής στις χρηστήριες επιγραφές από το ιερό Meyer 2017, 151-157.

[161] Meyer 2013, 98.

[162] Πρβ. Carapanos 1878, 61 αρ. 16, πίν. 31 αρ. 2· Fick 1879, 273-274· Roberts 1881, 117· Nilsson 1909, 61 αρ. 1· Franke 1955, 57-60 (*SEG* XVI 385)· Hammond 1967, 537, 566· Cabanes 1976, 456, 578-579 αρ. 51 (= *SEG* XXVI 707). Περίπου 230 π.Χ. (*SEG* XVI)· 330-310 π.Χ. (Hammond)· μετά το 232 π.Χ. (Cabanes)· 232-190 π.Χ. (Meyer).

οποίες απελευθερώνονται, εμφανίζονται πιθανόν τρία πρόσωπα από τα οποία είναι δυνατό να αναγνωσθεί μόνο το όνομα κάποιας *Κλεοπάτρας*. Οι κύριοι των δούλων προέρχονται από τους *Μολοσσούς Ὄμφαλες Χιμώλιους* όπως και οι μάρτυρες της πράξης στους στίχους 10-15, [. . *Π*]*αυσανία Ἕκτωρ Ἀνδρ*[. . . .] | [- - - *Ἔ*]*κτορος, Ἀλκι*[- - -] | [- -]*ς Νικάναρ*(?)*, Φιδιστω*(?) | [- *Μ*]*ενελάου Μολοσοὶ* | [- - -] [*Ὀμφαλ*]*ες Χιμώλιοι*. Το φύλο αυτό πιθανόν κατοικούσε περί των πηγών του Καλαμά ή βορειότερα στην περιοχή του Πωγωνίου. Η θέση κατοίκησης τους μεταξύ της Χαονίας και της Παραυαίας στα βόρεια σύνορα της Μολοσσίας προκύπτει από τις γραμματειακές πηγές καθώς σύμφωνα με τον Πτολεμαίο (III.13.5) το Όμφάλιον ήταν Χαονική πόλη ενώ σύμφωνα με τον Ριανό το φύλο ήταν όμορο των Παραυαίων (Στέφανος Βυζάντιος *s.v. Παραυαῖοι*): *συν δε Παραυαίοις και ἀμύμονας Ὀμφαλιῆας*[163].

Η αποσπασματική κατάσταση διατήρησης της επιγραφής *SGDI* II 1358 (= Meyer 2013, 155-156 αρ. 21)[164] επιτρέπει την ανάγνωση μόνο του εθνικού δύο πιθανόν μαρτύρων οι οποίοι κατάγονται από τους Δωδώνη, ενώ στην περίπτωση της επίσης αποσπασματικής επιγραφής *SEG* XXVI 704 (= Meyer 2013, 159-160 αρ. 25)[165] είναι γνωστή η καταγωγή μόνο των μαρτύρων της πράξης οι οποίοι προέρχονται σύμφωνα με τον στ. 18 από τους γνωστούς Μολοσσούς Ορραΐτες: (*Μο(λοσσοὶ) Ὀρραΐτα*[*ι*]). Η καταγωγή των κυρίων κάποιου *Σωτίωνα* στην επιγραφή *SEG* LIV 578 (= Meyer 2013, 157-158 αρ. 23)[166], ο οποίος απελευθερώνεται κατά την διάρκεια των Ναΐων, δεν είναι γνωστή. Με το εθνικό τους ωστόσο προσδιορίζονται οι πέντε μάρτυρες της πράξης. Σύμφωνα με τους στ. 7-10 στη διαδικασία συμμετέχουν τρεις Μολοσσοί Ορέστες και δύο Δωδωναίοι: *Σιμίας Λυκώτα, Φιλό*|*νικος Εὐρύμμα*, *Ἀντίνους Δοκίμου Ὀρε*|*στοὶ Μολοσοί (!)*, *Φίλιππος Θιέρου, Σειμίας Πο*|*λυκλέους Δωδωναῖοι*. Οι Ορέστες οι οποίοι είναι φύλο πιθανώς ηπειρωτικής καταγωγής κατοικούσαν στην ευρύτερη περιοχή της Καστοριάς και του άνω ρου του Αλιάκμονα και συμμετείχαν κατά περιόδους τόσο στο μολοσσικό όσο και στο μακεδονικό βασίλειο[167].

---

[163] Με την τοποθέτηση των *Ὀμφαλῶν* στην αναφερθείσα περιοχή ή με μικρές γεωγραφικές διαφοροποιήσεις συμφωνούν όλοι οι ερευνητές· βλ. σχετικά Δάκαρης 1957, 91 χάρτης 1, 95 (τους ταυτίζει με τους Κεστρινούς στα σύνορα Θεσπρωτίας-Χαονίας)· Hammond 1967, 674-675 χάρτης 16· Cabanes 1976, 126-127, 645 χάρτης 1· Meyer 2013, 93-94 χάρτης 3.

[164] Πρβ. Gomperz 1881, 135-136· Cabanes 1976, 583 αρ. 62 (*SEG* XXVI 711). 2ος π.Χ. (Cabanes)· 190-167 π.Χ. (Meyer).

[165] Πρβ. Δάκαρης 1969, 35· Michaud 1970, 1020-1021· Cabanes 1976, 589-591 αρ. 76 (*SEG* XXVI 693). 2ος αι. π.Χ. (Cabanes)· 175-170 π.Χ. (Meyer).

[166] Πρβ. Ευαγγελίδης 1935, 248-251 αρ. 3 και εικ. 27α· *Bull.épigr.* 1939, 153 αρ. 3· Hammond 1967, 529 αρ. 1· Cabanes 1976, 586-587 αρ. 71 (*SEG* XXVI 693)· Cabanes 2004, 14 (*SEG* LIV 578). 164 π.Χ. (Ευαγγελίδης)· 167 π.Χ. (Hammond)· μέσα 2ου αι. π.Χ. (Cabanes)· 190-167 π.Χ. (Meyer).

[167] Papazoglou 1988, 234-244· Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1999, 80-101· Σβέρκος 2000, 60 σημ. 165, 61 σημ. 166, 63· Χατζηνικολάου 2011, 9-12· Σβέρκος 2013, 245-246. Για τους Ορέστες βλ. και σημ. 57.

Στην χάλκινη επιγραφή *SGDI* II 1349 (= Meyer 2013, 156 αρ. 22)[168], της περιόδου του Κοινού των Ηπειρωτών, ο Νείκανδρος, γιος του *Άνεροίτα*, ο οποίος φέρει το εθνικό *Ταλαιάν* απελευθερώνει τη δούλη *Φιλίστα*. Ως μάρτυρες στην πράξη καταγράφονται πέντε πρόσωπα, τέσσερις επίσης με το εθνικό *Ταλαιᾶνες* (στ. 6-10: *Δό|κιμος Βοΐσκου, Εὐρύνους | Δέρκα, Ἀντίοχος Μενε|φύλευ Ἄνδροκος Νικομάχου*) και ένας, ο *Βοΐσκος* γιος του *Νεικάνδρου,* με το εθνικό *Ὀποῦος*. Οι *Ταλαιᾶνες* ενδεχομένως κατοικούσαν στο νοτιοδυτικό τμήμα του λεκανοπεδίου των Ιωαννίνων[169], η περιοχή όμως κατοίκησης των *Ὀπούων* δεν είναι γνωστή[170]. Το ίδιο άγνωστη παραμένει και η καταγωγή του Αντιβόλου γιου του Νικάνορος, ο οποίος απελευθερώνει τον δούλο του *Ανδρομένη,* (*SGDI* II 1350 = Meyer 2013, 161 αρ. 27)[171]. Το εθνικό *Δοιέσστος* που φέρει ο Αντίβολος δεν μαρτυρείται από άλλες πηγές. Άγνωστη είναι επίσης και η καταγωγή των τεσσάρων μαρτύρων της πράξης οι οποίοι φέρουν το εθνικό Κολπαῖος (στ. 6-8: *μάρτυρες· Ἀγέλαος Ἀ<ν>τιόχου, Λυκόφρων | [Ἀν]τιόχου, Δέξανδρος Κεφάλου, Ἀγέλαιο<ς> | [Ἀν]ικάτου, Κολπαῖοι*)[172].

Προβληματική είναι η ερμηνεία του ονόματος *Ἐρύξιος* το οποίο φέρουν δύο μάρτυρες στην απελευθερωτική πράξη *SEG* XXVI 700 (= Meyer 2013, 143-144 αρ. 8)[173]. Σύμφωνα με την επιγραφή η Φειδέτα, κόρη του Ίνωνος απελευθερώνει το δούλο της Κλεάνορα (στ. 6-8: [*ἀφῆκε…*] *ἐλεύθερον καὶ μένο*[*ν*]*|| τα καὶ ἀποτράχοντα ὅπαι κ' αὐτὸ*[*ς*] | *προαιρῆται*). Ως μάρτυρες τῆς πράξης καταγράφονται πέντε πρόσωπα. Κι αν η συγγένεια του Αμυνάνδρου, υιού του Ίνωνος, με την απελευθερώτρια φαίνεται πιθανή, το όνομα *Ἐρύξιος* το οποίο φέρουν οι μάρτυρες Αμύνανδρος και Δόκιμος (στ. 9-10: *Ἀμύνανδρος Ἐρύξιο*[*ς*], | *Δόκιμος Ἐρύξιος*), θα μπορούσε –όπως έχει προταθεί στην παλαιότερη και σύγχρονη έρευνα- να αντιστοιχεί είτε στο εθνικό των προσώπων, είτε στο πατρώνυμό τους[174]. Οπωσδήποτε

---

[168] Πρβ. Carapanos 1878, 58-59 αρ. 13, πίν. 30 αρ. 4· Fick 1879, 275· Roberts 1881, 116· Cabanes 1976, 580 αρ. 53 (*SEG* XXVI 693). 190-167 π.Χ.

[169] Σύμφωνα με την πρόταση του Δάκαρη 1967α, 397-398, η οποία στηρίζεται στην προσωπογραφική ταύτιση του μάρτυρα των στ. 8-9: *Ἀντίοχος Μενε|φύλευ* με τον *Ἀντίοχο | Μενεφύλου* στην επιτύμβια στήλη Κοντορίνη 1987, 632 αρ. 17 (= *SEG* XXXVII 516) από το σημερινό Νεοχωρόπουλο. Την ταύτιση των προσώπων ακολουθεί και η Βοκοτοπούλου 1973, 85. Η άποψη της χωροθέτησης των *Ταλαιάνων* στην όμορη με τη Δωδώνη περιοχή υποστηρίζεται κατά τη γνώμη μου και από την παρουσία πέντε προσώπων με το ίδιο εθνικό στην επιγραφή. Βλ. επίσης Hammond 1967, 653· Cabanes 1997, 95-101 (*SEG* XLVII 795)· Meyer 2013, 83.

[170] Πιθανή σχέση της *Ὀπούας* με την *Ἐπουΐαν*, το αρχικό όνομα της Αμβρακίας το οποίο παραδίδει ο Στέφανος Βυζάντιος, απορρίπτουν οι Δάκαρης 1957, 112 σημ. 1 και Cabanes 1976, 129. Το τοπωνύμιο *Ὀπούα* ενδεχομένως εντοπίζεται και σε χρηστήριο έλασμα, βλ. σελ 80.

[171] Πρβ. Carapanos 1878, 60 αρ. 14, εικ. 30 αρ. 5· Roberts 1881, 116-117· *IJG* 37· *Syll.*[1] 442· *Syll.*[2] 838· Michel 1900, αρ. 1424· Gaebler 1927, 250-251 αρ. 3· Robert 1940, 98 αρ. 4· Cabanes 1976, 580 αρ. 54 (*SEG* XXVI 693). Περίπου 170 π.Χ. (*Syll.*[1])· 175-170 π.Χ. (Cabanes)· 175-167 π.Χ. (Meyer).

[172] Hammond 1967, 802, 807· Meyer 2013, 161.

[173] Πρβ. Ευαγγελίδης 1955, 172· Βοκοτοπούλου 1973, 84 αρ. 12· Cabanes 1976, 588-589 αρ. 74 και εικ. 10 (*SEG* XXVI 693)· Bousquet 1982, 192 (*SEG* XXXII 1705). Κοντορίνη 1987, 628 αρ. 12 και εικ. 8β (*SEG* XXXVII 515)· Davies 2000, 250 αρ. 14 (*SEG* L 538)· Βελισσαροπούλου-Καρακώστα & Κοντορίνη & Φάκλαρη-Κονιτσιώτη 2003, 136. Περίοδος Αλεξάνδρου Α΄ (Ευαγγελίδης)· 272-242 π.Χ. (Meyer).

[174] Το όνομα *Ἐρύξιος* θεωρείται από τους Cabanes και Davies ως ανθρωπωνύμιο (βλ. προηγ. σημ.) και ως τέτοιο καταλογογραφείται στο *LGPN* IIIA, *s.v.* Η Meyer 2013, 95, 98 το θεωρεί εθνικό μολοσσικής

ελκυστική φαίνεται η σύνδεση του ονόματος με την πόλη *Ἔρυξ* στο δυτικό άκρο της Σικελίας, γνωστή στην ιστορία της Ηπείρου από τις πολεμικές επιχειρήσεις του Πύρρου στην περιοχή και την κατάληψή της κατά την σικελική του εκστρατεία[175]. Ωστόσο, το εθνικό των κατοίκων της σικελικής αυτής πόλης είναι *Ἐρύκιος*[176]. Παράλληλα, η παρουσία του ονόματος *Ἔρυξις* ως ανθρωπωνυμίου –εκτός Ηπείρου- σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι λοιποί μάρτυρες του εγγράφου καταγράφονται με τα πατρώνυμά τους, καθιστά –κατά τη γνώμη μου- ισχυρότερη την άποψη ότι η γενική Ἐρύξιος αντιστοιχεί εδώ στο πατρώνυμο του Αμυνάνδρου και του Δοκίμου[177].

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω παραδείγματα, αλλά και εκείνα που εξετάζονται στις λοιπές ενότητες της παρούσας εργασίας, τα προβλήματα που αντιμετωπίζει κανείς ως προς τον εντοπισμό της εθνικής καταγωγής των προσώπων που αναγράφονται στις απελευθερωτικές πράξεις συνδέονται τόσο με την αποσπασματική κατάσταση του σωζόμενου επιγραφικού υλικού, όσο και κυρίως με την ανεπαρκή γεωγραφική τεκμηρίωση των αναφερόμενων στις επιγραφές αυτές τοπωνυμίων. Κι αν η γεωγραφική ταύτιση κάποιων εξ αυτών γίνεται από την έρευνα με άλλοτε μικρότερες κι άλλοτε μεγαλύτερες αποκλίσεις, σε κάποιες περιπτώσεις η άπαξ αναφορά κάποιων εθνικών ονομάτων στη Δωδώνη δεν συμβάλλει με κανένα τρόπο στην οριοθέτησή τους.

Παρόλα αυτά από τις ανωτέρω μαρτυρίες προκύπτει ότι στην περίπτωση των απελευθερωτικών πράξεων της Δωδώνης η αναφορά του εθνικού σε καμία περίπτωση δεν προσδιορίζει δούλους, γεγονός που οπωσδήποτε θα ήταν ένα ζωτικής σημασίας τεκμήριο για την προέλευση των προσώπων αυτών. Η εθνική καταγωγή προσδιορίζει τους τριάντα ένα κυρίους των δούλων όσο και τους ογδόντα μάρτυρες των απελευθερωτικών κειμένων. Όλα τα πρόσωπα αυτά κατάγονται από την Ήπειρο και κυρίως από τη Μολοσσία και τη Θεσπρωτία και σε λίγες περιπτώσεις από τις όμορες περιοχές της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας, οι οποίες κατά καιρούς συνεργαζόταν οικονομικά και πολιτικά με τους Μολοσσούς που ήλεγχαν το ιερό.

προέλευσης χωρίς να προτείνει γεωγραφική ταύτιση. Ο Hammond 1967, 795-819 δεν περιλαμβάνει το *Ἐρύξιος* στο Ηπειρωτικό ονομαστικό. Πρέπει να σημειωθεί ότι το Ἔρυξις ως κύριο όνομα επιχωριάζει στη Αττική και στις γνωστές περιπτώσεις έχει γενική σε –ιδος, βλ. Traill 1998, 103. Πρβ. *LGPN* I, *s.v.* (1 παράδειγμα), II, *s.v.* (2 παραδείγματα).

[175] Πλούταρχος *Πύρρος*, XXI. Λατρευτικές σχέσεις της δυτικής Σικελίας με τη Δωδώνη μέσω της εισαγωγής της λατρείας της Αφροδίτης Αινειάδας στο ιερό (οι οποίες ενδεχομένως δικαιολογούν και την μετακίνηση/παρουσία προσώπων από την περιοχή) είχε υποστηρίξει ο Δάκαρης 1964, 127-131. Για το θέμα βλ. επίσης Τζουβάρα-Σούλη 1979, 50, 56-57· Δάκαρης 1998, 55· Γεωργούλας & Σκαλιστή 2017, 311-316.

[176] Πρβ. *IG* XIV 355 (Άλαισα/Σικελία) στ. 3: *οἱ στρατευσάμενοι ἐν Ἔρυκι*, στ. 9: *χιλιαρχήσαν[τα] ἐν Ἔρυκι*. Για την ιστορία της πόλης Ἔρυκος και του ομώνυμου όρους στο δυτικό άκρο της Σικελίας βλ. συνοπτικά Chr. Hülsen, *RE* VI.1 (1907) 602-604.

[177] Να σημειωθεί ότι και τα δύο ονόματα τεκμηριώνονται μεταξύ των Ηπειρωτών, βλ. σχετικά *LGPN* IIIA, *s.v.*

IV. ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΑ ΑΝΑΘΗΜΑΤΑ

«*ὅς δή κεῖθι μολών θεόν ἄμβροτον ἐξερεείνηι*
δῶρα φέρων <τ> ἔλθησι σύν οἰωνοῖς ἀγαθοῖσιν»
Ησιόδου, *Ἠοῖαι*, απ. 134 = 240, Markelbach-West.

Μεταξύ των αντικειμένων τα οποία ήλθαν στο φως κατά τις ανασκαφικές εργασίες στο ιερό της Δωδώνης τα ενεπίγραφα αναθήματα αποτελούν μια διακριτή κατηγορία. Πρόκειται για περιπτώσεις στις οποίες οι πιστοί ως ανάμνηση αλλά και ως υπενθύμιση της προσφοράς τους αναγράφουν στα αντικείμενα τα στοιχεία της ταυτότητάς τους, τη θεότητα, και σπανιότερα το λόγο για τον οποίο προέβησαν στη συγκεκριμένη αφιέρωση[178]. Η πρακτική αυτή ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη σε ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο[179]. Σε αντίθεση ωστόσο με τα υπόλοιπα ιερά, τη συντριπτική πλειοψηφία των σωζόμενων ενεπίγραφων αναθημάτων στη Δωδώνη αποτελούν κυρίως χάλκινα αντικείμενα, ενώ οι περιπτώσεις λίθινων ή κατασκευασμένων από άλλο υλικό αφιερωμάτων είναι ελάχιστες[180].

Τα περισσότερα από τα ενεπίγραφα αναθήματα της Δωδώνης προέρχονται πρωτίστως από τις ανασκαφικές έρευνες του Κ. Καραπάνου και λίγα αποκαλύφθηκαν από τον Δ. Ευαγγελίδη και τον Σ. Δάκαρη[181]. Τα αντικείμενα δεν έχουν ερευνηθεί ακόμα ως σύνολο και η μελέτη τους περιορίζεται είτε σε μεμονωμένες δημοσιεύσεις είτε ως τμήματα μεγαλυτέρων συνόλων έργων τέχνης. Αρκετές επιγραφές αναθημάτων από την Δωδώνη περιλαμβάνονται στο έργο της Maria-Letizia Lazzarini, *Le formule delle dediche votive nella Grecia arcaica*. *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei,* 373. *Memorie. Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche,* ser. 8, vol. 19, fasc. 2, Ρώμη 1976. Η πιο ολοκληρωμένη ωστόσο έως τώρα προσπάθεια συγκέντρωσης και σχολιασμού του δημοσιευμένου υλικού επιχειρήθηκε από την Martina Dieterle. Στην μελέτη της *Dodona. Religionsgeschichtliche und historische Untersuchungen zur Entstehung und Entwicklung des Zeus-Heiligtums, Spudasmata* 116, Hildesheim-Zürich 2007, η συγγραφέας συγκέντρωσε τριάντα εννέα ενεπίγραφα αντικείμενα από το ιερό και σχολίασε αρκετά

[178] Οι αφιερώσεις ήταν δυνατόν να γίνουν εκ νέου ως υπενθύμιση μιας παλαιότερης θυσίας και προσφοράς του πιστού, van Straten 1981, 71.
[179] Τα αναθήματα των ιερών αποτέλεσαν από νωρίς αντικείμενο εξειδικευμένων μελετών. Συνοπτικά θα αναφέρουμε μόνο τις κυριότερες εξ αυτών: Rouse 1902· Raubitschek 1949· Sokolowski 1969· Lazzarini 1976· Guarducci 1974· van Straten 1981.
[180] Από τα πολυάριθμα λίθινα βάθρα του ιερού αναθηματικές επιγραφές σώζονται σε ελάχιστα, Ευαγγελίδης-Δάκαρης 1959, 76· Δάκαρης 1968, 48· Κατσικούδης 2005, 33-34. Βλ. σελ. 14-15, 18-21, 29-34 και σημ. 188 αριθμ. ii.
[181] Για τα ενεπίγραφα αναθήματα βλ. Carapanos 1878, πίν. 22-26· Gomperz 1880, 59-61· Ευαγγελίδης 1932, 51· Ευαγγελίδης 1935, 229· Δάκαρης 1966, 76-78· Δάκαρης 1973, 93-94.

από αυτά χωρίς ωστόσο να τα κατηγοριοποιήσει[182]. Το μεγαλύτερο τμήμα του ίδιου υλικού παρουσιάζεται επίσης από την Χρ. Τζουβάρα-Σούλη στη μελέτη της: *Η λατρεία του Δία στην αρχαία Ήπειρο*, Ιωάννινα 2008[183].

Τα αναθήματα μπορούν να κατηγοριοποιηθούν με ποικίλους τρόπους, όπως π.χ. με κριτήριο το είδος τους και την θεότητα στην οποία προσφέρθηκαν ή ακόμα την διάκριση μεταξύ ιδιωτικών και δημοσίων αφιερωμάτων[184]. Είναι δυνατόν επίσης να καταταχθούν σε κατηγορίες σύμφωνα με τη δομή των επιγραφών τους αλλά και το αιτιολογικό βάσει του οποίου έγινε η αφιέρωση. Στο τελευταίο αυτό πλαίσιο δύο κύριες προσεγγίσεις τους είναι δυνατές και αφορούν: α) τον τύπο της αναθηματικής επιγραφής και β) την αιτιολογική προσέγγιση της ανάθεσης. Επιπλέον, σχετικά με την τυπολογία σύμφωνα με την οποία γράφτηκαν οι αναθηματικές επιγραφές μπορούν αρχικά να διακριθούν σε δύο γενικές κατηγορίες: στις επιγραφές πεζού λόγου και στις επιγραφές έμμετρου λόγου. Οι πλήρεις επιγραφές στον πεζό λόγο περιλαμβάνουν τρία βασικά στοιχεία: το όνομα του αναθέτη, το ρήμα και την θεότητα στη οποία αφιερώνεται το αντικείμενο. Πολλές φορές ωστόσο κάποιο από τα στοιχεία αυτά παραλείπεται δημιουργώντας ελλειπτικές προτάσεις με ποικίλες φόρμες[185]. Η πρόσθεση αντίθετα στο βασικό αυτό τυπικό διαφόρων προσδιορισμών δημιουργεί υποκατηγορίες, στις οποίες κυρίως αναφέρεται ο λόγος ή η αιτία για την οποία πραγματοποιήθηκε η ανάθεση[186].

Η τελευταία αυτή υποκατηγορία αποτελεί και την βασική πηγή από την οποία είναι δυνατόν να προκύψει η αιτιολογική προσέγγιση της ανάθεσης. Η προσέγγιση αυτή οδηγεί στην εκ νέου κατηγοριοποίηση των αναθηματικών επιγραφών σε θεματικές ενότητες με υποκατηγορίες για τους λόγους που οδήγησαν στην συγκεκριμένη αφιέρωση. Τρεις κύριοι άξονες είναι δυνατό να συμπεριλάβουν αυτούς τους λόγους[187]: α) Η συνεχής υπενθύμιση της λατρευτικής πράξης και των συμμετεχόντων σε αυτή. β) Η περίσταση η οποία γίνεται αφορμή να τιμηθεί ο θεός. γ) Το αποτέλεσμα το οποίο ο αναθέτης επιθυμεί να επιτύχει.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η μελέτη του συνόλου των ενεπίγραφων αναθημάτων μέσω των άμεσων πληροφοριών που μας παρέχουν είναι δυνατόν να συμπληρώσουν και να φωτίσουν πτυχές της λατρευτικής, οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής εξέλιξης του ιερού σε συνάρτηση με την ιστορική εξέλιξη της Μολοσσίας και της Ηπείρου γενικότερα. Στα τριάντα εννέα ενεπίγραφα αναθήματα από τη Δωδώνη που έτυχαν μελέτης από την M. Dieterle θα πρέπει να προστεθούν άλλα δέκα τέσσερα, μερικά εκ των οποίων ελάχιστα

[182] Η Dieterle 2007, 362-364 αναφέρει σαράντα αντικείμενα αλλά τα υπ΄αριθμ. F598 και F599 συνανήκουν. Για τα αναθήματα πρβ. Piccinini 2012, 255-262· Fotiadi 2018, 158-168.
[183] Τζουβάρα-Σούλη 2008, 87-111.
[184] Για τα δημόσια ερωτήματα και το μοτίβο των επιγραφών τους, Guarducci 1969, 124-127.
[185] Raubitschek 1949, 419-422· Guarducci 1974, 9.
[186] Raubitschek 1949, 422-424· Guarducci 1974, 10.
[187] Ακολουθείται η κατηγοριοποίηση του van Straten 1981, 81.

έχουν σχολιασθεί στην μέχρι τούδε έρευνα[188]. Ωστόσο, από το σύνολο των 53 αναθημάτων (2 αργυρά, 4 λίθινα και 47 χάλκινα) μόνον είκοσι πέντε άπτονται του θέματος της παρούσας εργασίας, καθώς παρέχουν άμεσα ή έμμεσα στοιχεία για την προέλευση των αναθετών τους[189]. Τα αναθήματα παρουσιάζονται με βάση τη γεωγραφική προέλευση του αναθέτη ενώ ως παράπλευρο κριτήριο χρησιμοποιείται η χρονολόγηση εκάστου μνημείου. Όπου καθίσταται δυνατό, επιχειρείται κατηγοριοποίηση τους σύμφωνα με τις ανωτέρω προσεγγίσεις προκειμένου η ερμηνεία τους να έχει ολοκληρωμένο χαρακτήρα.

IV. 1. ΗΠΕΙΡΟΣ

Τα αναθήματα από τη Δωδώνη, οι αναθέτες των οποίων κατάγονται από την Ήπειρο, είναι ιδιαίτερα περιορισμένα και διακρίνονται σε δύο βασικές κατηγορίες. Στην πρώτη, η οποία είναι ιδιαίτερα ολιγάριθμη την πρωτοβουλία για την ανάθεση αναλαμβάνουν είτε συλλογικά όργανα, είτε μεμονωμένα πρόσωπα, ενώ στη δεύτερη ως αναθέτες αναγράφονται οι μολοσσοί βασιλείς. Πρόκειται ειδικότερα για μία ενεπίγραφη παραγναθίδα, η οποία αποτελεί πιθανόν συλλογικό ανάθημα των Μολοσσών, μία αναθηματική επιγραφή κάποιου επιφανούς μέλους του Κοινού των Ηπειρωτών, του Χάροπα, καθώς και πέντε αναθήματα βασιλέων[190], τέσσερα ενεπίγραφα τμήματα πιθανόν από χάλκινες ασπίδες καθώς και ένα θραύσμα χάλκινης πινακίδας. Αν και οι λόγοι που

---

[188] Τα δέκα τέσσερα αυτά αντικείμενα είναι: i) Το λίθινο Ευαγγελίδης 1931, 86, ii) Το ασβεστολιθικό βάθρο μπροστά από την Ιερά Οικία, Ευαγγελίδης 1956, 157, iii) Ο βωμός που αφιερώθηκε από τον Χάροπα Μαχατά (βλ. σελ. 50-51), iv) Το λίθινο επίκρανο στο Ευαγγελίδης & Δάκαρης 1959, 175 αρ. 29: [*Διον*]*υσώδορος*, v) Ο αργυρός κρίκος στο Ευαγγελίδης 1929, 122, vi) Το αργυρό Ευαγγελίδης 1932, 51-52 αρ. 2 (βλ. σελ. 70), vii) Πιθανόν το χάλκινο κράνος *SEG* XXXVII 514 (βλ. αντίθετα Siewert & Taeuber 2013. 199-200 αρ. 170, viii) Το Carapanos 1878, 102, 232 (βλ. σελ. 49-50), ix) Το χάλκινο ομοίωμα ροπάλου στο Βοκοτοπούλου 1973, 56, x) Το χάλκινο αγγείο στο Ευαγγελίδης 1955, 172 (= *SEG* XIX 434). xi) Το χάλκινο Ευαγγελίδης 1955, 170 (= *SEG* XIX 433). xii) Το χάλκινο Τζουβάρα-Σούλη 2000, 132 (= *SEG* L 544) για το οποίο βλ. σημ. 190 αρ. iv, xiii) Το χάλκινο έλασμα *SGDI* II 1364 (βλ. και επόμενη σημείωση), xiv) Το χάλκινο Ευαγγελίδης 1932, 51 αρ. 1.

[189] Από την παρούσα μελέτη παραλείπεται το ενεπίγραφο χάλκινο έλασμα, *SGDI* II 1364· Carapanos 1878, 56 καθώς η λέξη στον α΄ στίχο της επιγραφής η οποία στο *SGDI* έχει θεωρηθεί ως το εθνικό των αναθετών [---] *Ἀσιναίοι*, ο Καραπάνος νωρίτερα το είχε αποδώσει ως: [---]*ασι Νάϊοι*. Και οι δύο συμπληρώσεις φαίνονται εξίσου πιθανές και καθώς το ενεπίγραφο αυτό ανάθημα δεν σχολιάστηκε έκτοτε από κανέναν μελετητή είναι αναγκαίος ο επανέλεγχος της αποσπασματικής του επιγραφής.

[190] Πρόκειται για: i) Ενεπίγραφο τμήμα μακεδονικής ασπίδας πιθανόν ανάθημα του Πύρρου μετά από νικηφόρα μάχη με τον Αντίγονο Γονατά -ίσως στα στενά του Αώου- το 274 π.Χ., Δάκαρης 1968, 58-59· Βοκοτοπούλου 1973, 75· Liampi 1998, 52 αρ. 2· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 106-107. Για την μάχη πρβ. Γαρουφαλιάς 1975, 796 σημ. 7. ii) Κυκλικό ενεπίγραφο χάλκινο έλασμα πιθανόν εξάρτημα ασπίδας (ίσως ανάθημα του Αλεξάνδρου Β΄), Δάκαρης 1973, 93-94 (*Bull.épigr.* 1976, αρ. 345)· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 107 σημ. 206· Meyer 2013, 24, 29. iii) Τμήμα χάλκινης ασπίδας (βλ. κάτωτ. σελ. 51-52). iv) Ελλιπές κυκλικό χάλκινο έλασμα (πιθανότατα εξάρτημα ασπίδας (παρόμοιο με το α/α ii) στο οποίο παρά την προτεινόμενη συμπλήρωση της επιγραφής [*Ἡρακ*]*λέως* [Τζουβάρα-Σούλη 2000, 132 (= *SEG* L 544)] ενδεχομένως είναι πιο ορθό να αποδώσουμε ως [*βασι*]*λέως*. v) Αποσπασματικό χάλκινο έλασμα με έκτυπη επιγραφή το οποίο έχει συνδεθεί με ανάθημα του Πύρρου ή του υιού του Ελένου, Δάκαρης 1966, 77-78 (= *SEG* XXIV 452)· Oikonomides 1987, 121-124 (= *SEG* XXXVIII 513)· Marchetti 1992, 59-61 (= *SEG* XLIII 342)· Dieterle 2007, 96· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 107. Για την προβολή του Πύρρου στη Δωδώνη βλ. Κατσικούδης 1997, 255-277.

υπαγορεύουν την πρωτοβουλία αυτή δεν μπορούν στην περίπτωση των Μολοσσών και του Χάροπα να διευκρινισθούν, η προβολή της εξουσίας και της ισχύος τους είναι οι παράγοντες που ερμηνεύουν την έμπρακτη παρουσία των βασιλέων στο σημαντικότερο ιερό της. Να σημειωθεί πάντως ότι εάν η αριθμητική αυτή αναλογία των σχετικών αναθημάτων δεν οφείλεται στην έλλειψη επαρκούς τεκμηρίωσης, η ερμηνεία της θα πρέπει να αναζητηθεί στο πλαίσιο της πολιτικής οργάνωσης των Ηπειρωτικών φύλων, ήτοι στη βασιλεία, η οποία περιορίζει de facto την ανάληψη πολιτικών πρωτοβουλιών από πρόσωπα που δεν συνδέονται με την κεντρική διοίκηση.

I. Δημόσιο Ανάθημα Μολοσσών (;): Ανάμεσα στα αντικείμενα τα οποία έχουν εντοπιστεί στο ιερό, μια χάλκινη ενεπίγραφη παραγναθίδα κράνους, αποτελεί πιθανόν ανάθημα των Μολοσσών. Το αντικείμενο φέρει στην εξωτερική του όψη την επιγραφή *ΜΟ* η οποία είναι δυνατόν να συνδεθεί με τα αρχικά του εθνικού των *Μολοσσῶν*[191]. Το ανάθημα αυτό δεν έχει εξεταστεί από τη νεώτερη έρευνα. Ο Κ. Καραπάνος, ήδη το 1878, πρότεινε ορθά την ανάγνωση του εθνικού ονόματος των Μολοσσών ως των αναθετών του αντικειμένου. Τα αρχικά του εθνικού είναι επίσης γνωστά από νομισματικούς τύπους[192], χάλκινα αντικείμενα, πιθανόν ψήφους, από το ιερό της Δωδώνης[193] καθώς και από ενσφράγιστες κεράμους[194]. Πέρα ωστόσο από την αναγνώριση των αναθετών του αντικειμένου ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης η χρονολόγηση του αντικειμένου όσο και κυρίως η εξακρίβωση του ιστορικού πλαισίου μέσα στο οποίο οι Μολοσσοί ως έθνος -και όχι ο βασιλιάς τους- αναθέτουν την παραγναθίδα και πιθανόν και άλλα λάφυρα πολέμου στη Δωδώνη.

Ως προς τη χρονολόγηση της παραγναθίδας θα πρέπει να ληφθούν υπόψη τα εξής στοιχεία: α) τα αρχικά του εθνικού εντοπίζονται στα νομίσματα «πριν από τα μέσα του 4ου π.Χ.»[195] ενώ στις ψήφους γενικά στον 3ο αι. π.Χ.[196]. β) Το ίδιο το αντικείμενο αναφέρεται πιθανόν σε αφιέρωση λαφύρων ύστερα από κάποια νικηφόρα μάχη, πρακτική συνηθισμένη κατά την αρχαιότητα[197]. Όπως αναφέρθηκε άλλα αναθήματα των Μολοσσών στη Δωδώνη δεν είναι γνωστά ενώ αντίθετα έχουν ευρεθεί αφιερώματα Μολοσσών βασιλέων. Ο N. G. L. Hammond στηριζόμενος στον βοιωτικό τύπο του κράνους, ο οποίος σύμφωνα με τον Ξενοφώντα ήταν ο καταλληλότερος για το ιππικό, διατύπωσε την άποψη

[191] Carapanos 1878, 102, 232. Βλ και Dieterle 2007, 376, 389 (F469) η συγγραφέας ωστόσο δεν περιλαμβάνει το αντικείμενο στα αναθήματα.
[192] Στα νομίσματα τα αρχικά εμφανίζονται στον τύπο *Μολ*[*οσσῶν*], Franke 1961, 88· Δάκαρης 1980, 21-26· Λιάμπη 2016, 179.
[193] Κατσαδήμα 2016, 183 αρ. 226-228.
[194] Ενδεικτικά ο ενσφράγιστος κέραμος από το Όρραον *SEG* XL 508.
[195] Λιάμπη 2016, 179 εικ. 2.
[196] Κατσαδήμα 2016, ό.π.
[197] Η αφιέρωση όπλων ως λάφυρα πολέμων στα ιερά αποτελούσε παγιωμένη τακτική γνωστή από φιλολογικές πηγές και επιγραφικές μαρτυρίες· βλ. ενδεικτικά: Ηρόδοτος IX 81 και *SGDI* 5621, *IG* II^2 2789.

ότι το ανάθημα αφιέρωσαν οι «ιππείς των Μολοσσών»[198]. Εάν η αφιέρωση αυτή αποτελεί πολιτική κίνηση των αναθετών ή όχι δεν είναι εφικτό να τεκμηριωθεί καθώς δεν είναι με σαφήνεια γνωστός άλλος πολιτικός φορέας άσκησης κεντρικής εξουσίας στην Μολοσσία εκτός των βασιλέων πριν από την σύσταση του Κοινού το 232/231 π.Χ.[199]. Η πρακτική ωστόσο της μακρόχρονης χρήσης στρατιωτικού οπλισμού κατά την αρχαιότητα, ο οποίος πολλές φορές περνούσε από γενιά σε γενιά, δεν αποκλείει την ανάθεση του αντικειμένου κατά τη διάρκεια του Κοινού των Ηπειρωτών.

Εάν οι προτεινόμενες χρονολογήσεις χρήσης των αρχικών του εθνικού, οι οποίες περιορίζονται σε περιόδους πριν την ύπαρξη του Κοινού των Ηπειρωτών, είναι ορθές τότε φαίνεται ελκυστική η υπόθεση της σύνδεσής του αναθήματος με την απουσία βασιλέων στη Μολοσσία λόγω ανώμαλων πολιτικών συνθηκών: Τρείς τουλάχιστον τέτοιες περίοδοι εντοπίζονται στη ιστορία των Μολοσσών. Η πρώτη χρονολογείται στο διάστημα 427/426-423/422 π.Χ. όταν ως απόρροια της μάχης της Στράτου και της συντριπτικής μάλλον νίκης των Αθηναίων ο Θαρύπας «στέλνεται» για εκπαίδευση στην Αθήνα[200]. Η δεύτερη εντάσσεται στο χρονικό πλαίσιο 390-385 π.Χ. όταν οι Σπαρτιάτες οι οποίοι ρύθμιζαν πλέον την κατάσταση στην Ήπειρο εκδίωξαν τον Αλκέτα[201], ενώ η τρίτη τοποθετείται κατά τα έτη 317-302 π.Χ. όταν την μετάβαση της Ολυμπιάδας στην Μακεδονία ακολούθησε ταραγμένη περίοδος[202]. Να σημειωθεί πάντως ότι ανάμεσα στις χρηστήριες επιγραφές της Δωδώνης εμφανίζονται και δύο δημόσια ερωτήματα των Μολοσσών τα οποία χρονολογούνται στα τέλη του 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ. αιώνα. Κι εδώ οι Μολοσσοί απευθύνονται στο ιερό συλλογικά ως έθνος[203].

Σύμφωνα με τα παραπάνω ακριβέστερη χρονολόγηση του αναθήματος των Μολοσσών, χωρίς μάλιστα αυτοψία του αντικειμένου, δεν είναι δυνατόν να προταθεί. Προσεκτικότερη προσέγγιση απαιτεί και η εξακρίβωση της τυπολογίας της παραγναθίδας, από την οποία πιθανόν το χρονολογικό πλαίσιο θα προσδιορισθεί με μεγαλύτερη ακρίβεια.

ΙΙ. Το ιδιωτικό ανάθημα του Χάροπα: Ο ασβεστολιθικός ορθογώνιος ενεπίγραφος βωμός βρίσκεται in situ στο νότιο τμήμα του Βουλευτηρίου και κοσμείται στις ακμές με περιτένεια η οποία φέρει *κατάμιττα* εγχάραξη[204]. Σύμφωνα με την επιγραφή (*Χάροψ Μαχατᾶ* | *Θεσπρωτὸς Ὁπατὸς* | *Διὶ Νάωι καὶ Διώναι* | *καὶ Διὶ Βουλεῖ*) αναθέτης του μνημείου είναι ο γνωστός από τις φιλολογικές πηγές Χάροψ Μαχάτας ο πρεσβύτερος, ο

---

[198] Ξενοφών *Περί Ιππικής* XII.3: *κράνος γε μὴν κράτιστον εἶναι νομίζομεν τὸ βοιωτιουργές*. Hammond 1967, 575.
[199] Για την πολιτική ιστορία των Μολοσσών βλ. σελ 11-12.
[200] Cross 1932, 11-14· Δάκαρης 1964, 50-52· Hammond 1967, 507-508· Meyer 2013, 13, 114-115, 129. Βλ. και σημ. 276.
[201] Cross 1932, 31· Δάκαρης 1964, 64· Meyer 2013, 62-63.
[202] Meyer 2013, 68-72.
[203] Για τις επιγραφές ΔΒΧ 2013, αρ. 110 και ΔΒΧ 2013, αρ. 4195 βλ. σελ. 77-79.
[204] Για την τεχνική αυτή διακόσμησης λίθινων μελών, η οποία έχει χρησιμοποιηθεί σε αρκετά μνημεία της Δωδώνης, βλ. Κατσικούδης 2005, 26 σημ. 140, 29-30.

οποίος αποτέλεσε επιφανές μέλος του Κοινού των Ηπειρωτών[205]. Αυτός καταγόταν από το θεσπρωτικό φύλο των Ὀπατῶν[206] και κατά τη διάρκεια του Β΄ Μακεδονικού Πολέμου παρείχε διευκολύνσεις στο ρωμαϊκό στρατό του Τίτου Κόϊντου Φλαμινίνου κατά τη διέλευσή του από την Ήπειρο προς τη Θεσσαλία[207]. Η ανάθεση του βωμού, η οποία χρονολογείται στα έτη 215-200 π.Χ., έγινε την περίοδο κατά την οποία η Δωδώνη εκτός από λατρευτικό ήταν και πολιτικό κέντρο των συνασπισμένων Ηπειρωτών. Η αναθηματική επιγραφή χαράχτηκε στην ανατολική όψη του βωμού με ευμεγέθη γράμματα προκειμένου να είναι ορατή στους εισερχόμενους από την ανατολική θύρα του κτηρίου[208]. Σύμφωνα με αυτή ο Χάροψ του Μαχάτα από τους Οπατούς Θεσπρωτούς αφιέρωσε τον βωμό στον Δία Νάϊο, στη Διώνη και στον Δία Βουλέα. Ο Χάροψ ο οποίος πιθανόν υπήρξε αξιωματούχος του Κοινού των Ηπειρωτών[209], ίσως πάνω από μια φορά σύμφωνα με τον P. Cabanes[210], πραγματοποίησε την αφιέρωση για να τιμήσει τους θεούς της Δωδώνης στο κατεξοχήν πολιτικό κτήριο του ιερού, το Βουλευτήριο. Η ενέργεια αυτή υποδηλώνει, παράλληλα με το λατρευτικό της υπόβαθρο, την κοινωνική θέση του αναθέτη αλλά και την πολιτική του αποδοχή από τα μέλη του Κοινού των Ηπειρωτών.

III. Το δημόσιο ανάθημα του Πύρρου, των Ηπειρωτών και των Ταραντίνων: Ως ειδική κατηγορία αναφέρεται εδώ τμήμα ασπίδας που εντοπίστηκε στο ιερό[211] και αποτελεί λάφυρο το οποίο αφιερώθηκε από κοινού από τον Πύρρο, τους Ηπειρώτες και τους Ταραντίνους ύστερα από τη νίκη τους κατά των Ρωμαίων στην μάχη της Ηράκλειας της Ιταλίας το 280 π.Χ[212]. Το ανάθημα το οποίο φέρει την επιγραφή *SGDI* II 1368 (πρβ. *SEG*

---

[205] Cabanes 1976, 548 αρ. 18· Δάκαρης 1968, 47-51 εικ. 39α· Michaud 1970, 1070· *Bull.épigr.* 1969, 472 αρ. 347· Cabanes 1994, 175-187· Δάκαρης 1998, 22, 62 και πίν. 9· Κατσικούδης 2005, 75 σημ 430· Dieterle 2007, 162· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 110-111 και εικ. 40α-β· Meyer 2013, 106 σημ. 297 και 158· Cabanes 2013, 111 αρ. 9. Η Meyer 2013, 19 σημ 30, 31, 106 σημ. 297, 158 με βάση τη μορφή των γραμμάτων και τα ιστορικά στοιχεία αποδέχεται μια χρονολόγηση πριν το 192 π.Χ. (την περίοδο 235-192 π.Χ.).

[206] Δεν είναι γνωστή η ακριβής τους γεωγραφική θέση, Δάκαρης 1972, 86-88.

[207] Πλούταρχος, *Τίτος Φλαμινίνος* IV. Πρβ. Scullard 1945, 60-61· 49-51· Oost 1954, 45-49· Δάκαρης 1968, 49-51.

[208] Δεν έχει μέχρι σήμερα εξεταστεί ο λόγος για τον οποίο ο βωμός δεν ιδρύθηκε παράλληλα προς το οικοδόμημα αλλά με απόκλιση 15° περίπου προς ανατολάς. Πιθανή θα πρέπει να θεωρηθεί η τοποθέτηση του με αυτόν τρόπο ώστε να παρουσιάζει την καλύτερη δυνατή εικόνα θέασης προς το εσωτερικό του κτηρίου όπου τα έδρανα των συνέδρων. Για την καλύτερη προβολή προς τους διερχόμενους στους άξονες Δυτική Στοά – Βουλευτήριο και Ιερά Οικία – Βουλευτήριο έχει τοποθετηθεί με απόκλιση από τον κάθετο άξονα και το βάθρο αρ. Β17 της μελέτης Κατσικούδη 2005 ανατολικά της δωρικής στοάς του βουλευτηρίου.

[209] Cabanes 1994, 175-187.

[210] Hammond 1967, 619· Cabanes 1994, 177· Meyer 2013, 106 σημ. 297.

[211] [*Βασιλεύ*]*ς Πύρρο*[*ς και*] | *Ηπειρ*[*ῶ*]*ται και Τα*[*ραντίνοι*] | *ἀπό Ῥωμαίων και* | *συμμάχων Διί Να*[*ίωι*]. Πρβ. Carapanos 1878β, 115-116, εικ. 13· Roberts 1881, 108· Mitcel 1900, 838 αρ. 1130· *Syll*$^{\beta}$ 392· Franke 1955, 46, 62-66, πιν. 2 (*SEG* XVI 386)· Leveque 1957, 206· Ευαγγελίδης-Δάκαρης 1959, 91 σημ. 4· Δάκαρης 1964, 135· Δάκαρης 1966, 78· Hammond 1967, 570· Δάκαρης 1968, 59· Δάκαρης 1971, 43· Cabanes 1976, 331· Vokotopoulou 1995, 76· Nafissi 1995, 314-315 αρ. 2 (*SEG* XLV 663)· Ameling 1995, 172-173 αρ. 107· Moustakis 2006, 133· Dieterle 2007, 94-95· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 105-106· Κατσικούδης 2009, 117 σημ. 84· Meyer 2013, 21-23 σημ. 39· Intrieri 2017, 260-263.

[212] Για τα γεγονότα της περιόδου, Πλουτάρχου *Πύρρος*, XVII.10. Γαρουφαλιάς 1975, 254-259 και σημ. 111 για το ανάθημα.

XVI 386) προπαγανδίζει την πολιτική και στρατιωτική ισχύ της συμμαχίας υπό την αρχηγία του Πύρρου[213]. Παράλληλα συγκαταλέγεται στα αναθήματα τα οποία αφιερώθηκαν για να τιμηθεί ο Δίας της Δωδώνης ύστερα από νικηφόρα μάχη, καθώς ο Πύρρος ακολουθούσε την συνηθισμένη πρακτική να συμβουλεύεται το μαντείο για κρίσιμα θέματα[214]. Σύμφωνα με τον P. R. Franke ο Πύρρος ανέθεσε στην περίπτωση αυτή τα λάφυρα όχι ως βασιλεύς των Ηπειρωτών αλλά ως ελληνιστικός ηγεμόνας και αρχηγός του συνασπισμού Ελλήνων που δημιουργήθηκε εναντίον των Ρωμαίων και των συμμάχων τους στην Ιταλική χερσόνησο[215].

IV.2. ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ ΚΑΙ ΑΙΤΩΛΙΑ

Από τις γειτονικές περιοχές της Ηπείρου την Ακαρνανία και την Αιτωλία, οι οποίες είχαν πολιτικές απαφές με τους μολοσσούς και λατρευτικους δεσμούς με τη Δωδώνη προέρχονται τρία αναθήματα[216].

I. Ιδιωτικό ανάθημα του Αίσχρωνος από τη «Στράτο»: Το μικρό ωοειδές χάλκινο αντικείμενο με μορφή συσπειρωμένου φιδιού αποτελεί ανάθημα στο ιερό του Αίσχρωνος[217]. Οι ακριβείς συνθήκες προέλευσης του αντικειμένου ελλείπουν. Η αναφορά του P. M. Fraser (Fraser 1954, 56) ότι αποκτήθηκε στο Παρίσι ίσως το συνδέει με τα αποκτήματα του Μουσείου του Λούβρου τα οποία προερχόταν από τη συλλογή του S. Mineyko. Επιπλέον, αν και το είδος του αντικειμένου δεν έχει εξακριβωθεί με βεβαιότητα, η έρευνα επικεντρώθηκε κυρίως στην ερμηνεία της επιγραφής: *Αἴσχρων Διὶ Ναΐωι δῶρον έ(κ) Στράτου ἀνέθηκεν*. Δύο ερμηνείες έχουν προταθεί: Σύμφωνα με την πρώτη η γενική *Στράτου* συνδέεται συντακτικά (ως γενική κτητική) με τη λέξη *δῶρον*. Σ' αυτή την περίπτωση πρόκειται για ανάθημα της Ακαρνανικής πόλης Στράτου. Στη δεύτερη περίπτωση η γενική *Στράτου* προσδιορίζει το όνομα του αναθέτη και δηλώνει την εθνική του καταγωγή[218].

Στις παραπάνω ερμηνείες θα μπορούσε να προστεθεί μία τρίτη σύμφωνα με την οποία στη γενική *Στράτου* θα πρέπει να αναγνωρίσουμε –αντί του εθνικού της πόλης της

---

[213] Mylonopoulos 2006, 204.

[214] Χρησμό της Δωδώνης για την επιτυχία των σχεδίων του Πύρρου στην Ιταλία διασώζει ο Δίων Κάσσιος IX 40.6

[215] Franke 1955, 64-65.

[216] Για τις πολιτικές και λατρευτικές σχέσεις Δωδώνης-Ακαρνανίας, Hammond 1967, 569, 588· Antonetti 1986, 44-62· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 197-199. Πρβ. και Παυσανία VII.21.2. Η πόλη Λιμναία της Ακαρνανίας αναφέρεται στη αποσπασματικά σωζόμενη δημόσιου χαρακτήρα επιγραφή από τη Δωδώνη Σούλη & Βλαχοπούλου & Γραβάνη 2003, 69 (*SEG* LIII 571), πρβ. Meyer 2013, 19 σημ. 29 αρ. 1-4 και ανωτ. σημ. 2.

[217] Fraser 1954, 56-58 (*SEG* XIV 475)· Parke 1967, 278 αρ. 6· Lazzarini 1976, 283 αρ. 751bis,c· Δάκαρης 1998, 108 αρ. 141· Dieterle 2007, 89· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 95-96.

[218] Αναλυτική παρουσίαση των προβλημάτων στα Fraser 1954, 58· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 95-97. Πρέπει να σημειωθεί ότι το εθνικό της περιοχής καταγράφεται ως *Στράτιος*; βλ. ενδεικτικά την *IG* IX $1^2$4, 1259.

Ακαρνανίας- ένα προσωπικό όνομα Στράτος. Το όνομα του αναθέτη *Αἴσχρων* ανήκει στην κατηγορία των κοινών ονομάτων με μεγάλη γεωγραφική διασπορά[219]. Στη Δωδώνη τεκμηριώνεται σε δύο χρηστήριες επιγραφές[220]. Από την άλλη, σύμφωνα με το *LGPN* το προσωπικό όνομα Στράτος μαρτυρείται εννέα φορές (Ρόδος, Λίνδος, Κυρήνη, Δήλος, Άτραξ, Κραννών, Ηράκλεια, Αντίφελλος)[221]. Να σημειωθεί ότι πριν από τη γενική *Στράτου* υπάρχει ένα *έ* το οποίο ο P. M. Fraser συμπλήρωσε ως *έ(κ)* ενώ η M. L. Lazarini ως *έ(ς).* Πρόκειται εδώ για αποκοπή της πρόθεσης η οποία οφείλεται πιθανόν σε διαλεκτικά χαρακτηριστικά. Ο C. D. Buck αναφέρει την περίπτωση της Λοκρίδας όπου το *έκ* λόγω αποκοπής αναγράφεται ως ένα απλό *έ*[222]. Σ' αυτή την περίπτωση η επιγραφή μπορεί να γίνει κατανοητή και να αποδοθεί ως εξής: ο Αίσχρων αφιέρωσε στον Δία Νάϊο το δώρο του Στράτου. Παραδείγματα στα οποία ο αναθέτης είναι διαφορετικός από τον κομιστή του δώρου είναι γνωστά σε δύο περιπτώσεις στη Δωδώνη, ήτοι το ανάθημα του Αγάθωνα και το ανάθημα του Δωροβίου[223]. Εάν ισχύει κάτι τέτοιο και στην επιγραφή που σχολιάζεται εδώ, η υπόθεση ο αναθέτης του αντικειμένου να προέρχεται αντί της Ακαρνανίας από την Στερεά Ελλάδα και ίσως την περιοχή της Λοκρίδας, φαίνεται αρκετά ελκυστική. Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι η συνοπτική μορφή με την οποία αναγράφεται το όνομα του αναθέτη (χωρίς πατρώνυμο) αλλά και η διάρθρωση του κειμένου (προβλήματα κατανόησης θα δημιουργούσε και στην αρχαιότητα) καθιστά –κατά τη γνώμη μου- πιθανότερη την πρώτη εκδοχή.

ΙΙ. Ιδιωτικό ανάθημα του Αριστομήδη από την Αιτωλία: Το ανάθημα του Αριστομήδη από την Αιτωλία αποκτήθηκε το καλοκαίρι του 1879 από τον έμπορο τσαγιού F. Trau στη Βιέννη μαζί με άλλα αντικείμενα προκειμένου να εμπλουτίσει την ιδιωτική του συλλογή[224]. Ο πωλητής ήταν ένας Έλληνας μηχανικός κάτοικος Κέρκυρας ο οποίος ισχυρίστηκε ότι διενεργούσε ανασκαφές στη Δωδώνη[225]. Δεν είναι γνωστό το όνομα του μηχανικού και δυστυχώς δεν γνωρίζουμε τα υπόλοιπα αντικείμενα που είχε στην κατοχή του από τη Δωδώνη[226].

Από το αφιέρωμα σώζονται τρία ενεπίγραφα θραύσματα τα οποία ανήκουν σε χείλος χάλκινου αγγείου που σύμφωνα με την επιγραφή αφιερώθηκε στον Δία: *Ἀριστομήδη*[*ς*

---

[219] Βλ. *LGPN* I-VA, *s.v.* όπου ευρετηριάζονται 115 μαρτυρίες.
[220] ΔΒΧ 2013, αρ. 1441 και ΔΒΧ 2013, αρ. 2522.
[221] *LGPN* I, IIIB, VA, VB *s.v.*
[222] Buck 1965, 100.
[223] Βλ. αντίστοιχα σελ. 56-58 και σελ. 47-48 σημ. 188 αντίστοιχα.
[224] Gomperz 1880, 61 αρ. 3. Dieterle 2007, 89, 362, 372 και 410. Για τα υπόλοιπα αντικείμενα από τη Δωδώνη στη συλλογή αυτή βλ. Gomprez 1880, 59-61· Gurlitt 1880, 61-64.
[225] Gomperz 1880, 59.
[226] Ανασκαφές για τον εντοπισμό πολύτιμων αντικειμένων γινόταν πριν από τις ανασκαφές του Καραπάνου αλλά και μετά από αυτές. Η Κέρκυρα αποτελούσε πύλη πώλησης αρχαίων αντικειμένων στο εξωτερικό. Μια παρόμοια περίπτωση εμπόρου τέχνης ο οποίος διέθετε αντικείμενα από τη Δωδώνη στην Κέρκυρα σημειώνει ο Franke 1961, 155 σημ. 81.

Α]*ἰτωλ*[*ὸς τ*]*ῶι Διὶ τῶ*[*ι Ναΐωι*][227]. Παρόμοιο ενεπίγραφο αντικείμενο από τη Δωδώνη είναι το ανάθημα του Σωταίρου το οποίο ωστόσο δεν περιλαμβάνεται στην παρούσα εργασία καθώς δεν δηλώνονται σχετικά με την προέλευση του αναθέτη στοιχεία[228]. Ο λόγος ο οποίος οδήγησε στην ανάθεσή του χάλκινου αγγείου είναι δύσκολο να τεκμηριωθεί και λόγω έλλειψης άλλων στοιχείων ίσως πρέπει να αναφερθεί μόνο ως πιθανότητα η σύνδεση του αντικειμένου με την χρησμοδοτική διαδικασία.

Αν και το όνομα Αριστομήδης απαντά αρκετά συχνά στις επιγραφές, ο αναθέτης του μνημείου είναι άγνωστος από άλλες πηγές[229]. Οι σχέσεις της Δωδώνης με τους Αιτωλούς θα ακολούθησαν κατά το β΄μισό του 3ου αι. π.Χ. τη γενικότερη αντιπαλότητα Ηπείρου και Αιτωλίας, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από την δήωση του ιερού κατά τη διάρκεια του Συμμαχικού πολέμου (219/8 π.Χ.). Μια μεταγενέστερη χρονολόγηση του αναθήματος, από αυτές που προτείνονται, στην περίοδο από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. έως τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. συμφωνεί με τα ιστορικά γεγονότα, τη μορφή των γραμμάτων της επιγραφής και τη πιθανή χρήση της κοινής σε αυτή[230].

ΙΙΙ. Το δημόσιο ανάθημα της πόλης των *Λεχωΐων*: Το αφιέρωμα της αταύτιστης έως τώρα πόλης ήταν ένας ενεπίγραφος σιδερένιος τρίποδας μικρών διαστάσεων, ο οποίος ίσως έφερε και αντίστοιχο λέβητα. Από το αντικείμενο διασώθηκαν ως τις μέρες μας μόνο δύο στελέχη του τρίποδα τα οποία φέρουν και την αναθηματική επιγραφή ή τουλάχιστον ένα τμήμα της[231]. Η αφιέρωση τριπόδων στο ιερό της Δωδώνης ήταν μια πρακτική γνωστή από τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους όπως αποδεικνύουν τα πολυάριθμα ανάλογα ευρήματα και οι φιλολογικές μαρτυρίες[232]. Το συγκεκριμένο ανάθημα ωστόσο είναι αδύνατο να καταταχθεί σε συγκεκριμένο τύπο, καθώς μόνο το σχέδιο του Κ. Καραπάνου

---

[227] 4ος αι. π.Χ. (*PHI*). Δεν δίνονται διαστάσεις του αντικειμένου το οποίο ίσως σήμερα είναι χαμένο καθώς η Dieterle 2007, 362 δεν εντόπισε αριθμό Μουσείου. Βλ. και Piccinini 2013α, 69 σημ. 2.

[228] Για το ενεπίγραφο αυτό τμήμα από το χείλος χάλκινου αγγείου πιθανόν του 4ου αι. π.Χ., *SGDI* ΙΙ 1373. Carapanos 1878, 41 αρ. 5, εικόνα 23 αρ. 5· Bursian 1878, 23· Roberts 1881, 105· Rehl 1882, 130· Dieterle 2007, 98, 362· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 102.

[229] *LGPN* I-VB (95 μαρτυρίες). Στην επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 3010 συμπλρώνεται το όνομα «*Ἀριστομείδ*[*ας*]», όνομα το οποίο όμως δεν καταγράφεται στο *LGPN*. Η επιγραφή μάλλον είναι ορθότερο να συμπληρωθεί ως «*Ἀριστομείδ*[*εις*]», το οποίο μαρτυρείται στην *SEG* XXIX 552 (Φεραί).

[230] Από την περίοδο της βασιλείας του Πύρρου (πιθανόν από το 293 π.Χ.) και τουλάχιστον ως τα πρώτα χρόνια βασιλείας του υιού του Αλεξάνδρου Β΄ υπήρχε συμμαχία μεταξύ των δύο περιοχών (Ηπείρου-Αιτωλίας), βλ. *IG* IX.1^2.1 154 (= *Syll.*^{3} 369). Cross 1932, 128, 132-133· Γαρουφαλιάς 1975, 107· Cabanes 1976, 91-93· Meyer 2013, 128-129. Για τη μορφή των γραμμάτων από τις επιγραφές της Δωδώνης και την χρονολόγηση τους, Meyer 2013, 39-41. Για τον μύθο με τον Κόρεσο ιερέα του Διονύσου στην Καλυδώνα και τον χρησμό από τη Δωδώνη (Παυσανίας VII.21.1-3), Parke 1967, 150-151.

[231] Carapanos 1878, 41 αρ. 4, πίν. 23 αρ. 3-4. Bursian 1878, 22-23· Roberts 1881, 105· Rehl 1882, 130· Lazzarini 1976, 306 αρ. 897· Dieterle 2007, 91, 362· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 94.

[232] Οι τρίποδες της Δωδώνης δεν έχουν μελετηθεί. Μικρός αριθμός αντικειμένων περιλήφθηκαν στην έκθεση για τη Δωδώνη στο Μουσείο της Ακρόπολης το 2016, Κλείτσας 2016, 68 αρ. 47, 69 αρ. 48 και αρ. 49, 71 αρ. 53 και αρ. 54, 72 αρ. 55 και αρ. 56. Για την ύπαρξη ενεπίγραφων τριπόδων στη Δωδώνη, Διονύσιος Αλικαρνασσεύς Ι 19 και Ι 51. Δάκαρης 1998, 30-31· Πρβ. και Carapanos 1878, εικ. 41 αρ. 1-7. Για τους τρίποδες γενικά βλ. Benton 1934, 74-130· Maass 1981, 6-20.

είναι διαθέσιμο και απαιτείται επιτόπια μελέτη του. Να σημειωθεί ωστόσο, ότι το μικρό του μέγεθος βρίσκει παράλληλα σε αντικείμενα προερχόμενα από διάφορες περιοχές της Ελλάδας[233].

Σύμφωνα με τη επιγραφή το ανάθημα αφιερώθηκε στον Δία ως δώρο από την πόλη Λεχώιο: *Διὶ δῶρον ἀνέθηκε πόλις* | *Λεχωΐων*. Εξαιτίας της απουσίας άλλων μαρτυριών η πόλη Λεχώιον αποτελεί φάντασμα στη σύγχρονη έρευνα[234]. Από την έρευνα ωστόσο, η οποία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας εντοπίστηκε μία ακόμα αναφορά στη συγκεκριμένη πόλη. Στην επιγραφή *IG* IX.1^2 102, η οποία προέρχεται από το ιερό της Αφροδίτης Συρίας κοντά στο αρχαίο Φίστυον[235], όπου εντοπίσθηκαν αρκετές απελευθερωτικές επιγραφές, ως *βεβαιωτήρ* εμφανίζεται μεταξύ άλλων κάποιος *Αἰνέλαος Λεχώϊος*. Το *Λεχώϊος* στην επιγραφή δηλώνει με ασφάλεια τον τόπο καταγωγής του Αινελάου καθώς ο δεύτερος *βεβαιωτής* φέρει το εθνικό *Θέρμι*[*ο*]*ς*. Η επιγραφή έχει χρονολογηθεί γενικά στην περίοδο μετά το 168/7 π.Χ.[236]. Οι βεβαιωτήρες οι οποίοι είχαν τον ρόλο των εγγυητών είναι γνωστοί από την Στερεά Ελλάδα και κυρίως από τους Δελφούς και προέρχονταν τις περισσότερες φορές από την ίδια πόλη στην οποία λάμβανε χώρα η απελευθέρωση (ή η οικονομική συναλλαγή).

Σύμφωνα με τα παραπάνω η υπόθεση ότι το Λεχώιο βρισκόταν κάπου στην περιοχή της Αιτωλίας, ίσως στην ευρύτερη περιοχή του Θέρμου, δεν μπορεί να αποκλεισθεί. Η προσπάθεια ωστόσο ταύτισης γνωστών αρχαιολογικών θέσεων της περιοχής με την ομώνυμη πόλη ξεφεύγει από τα όρια της παρούσας μελέτης[237]. Πρέπει να αναφερθεί μόνο ότι οι υπάρχουσες ενδείξεις φανερώνουν ότι το Λεχώιο ήταν ένα πόλισμα, μια πολίχνη, της ευρύτερης περιοχής του Θέρμου οι κάτοικοι του οποίου αφιέρωσαν στη Δωδώνη έναν τρίποδα στο πλαίσιο ίσως της χρησμοδοτικής διαδικασίας. Η περαιτέρω μελέτη του αντικειμένου, της επιγραφής, της τοπογραφίας της περιοχής και των ποικίλλων πηγών πιθανόν να προσθέσουν στοιχεία τόσο για την έως τώρα άγνωστη αυτή πόλη όσο και για τις σχέσεις της με τη Δωδώνη.

IV.3. ΝΗΣΙΑ ΤΟΥ ΙΟΝΙΟΥ

Οι σχέσεις των Ιονίων νήσων με τη Δωδώνη εντοπίζονται ήδη στα ομηρικά έπη καθώς ο Οδυσσέας κατέφυγε στο ιερό προκειμένου να συμβουλευθεί τον Δία για την

---

[233] Maass 1981, πίν. 2.1. Για μικρογραφικούς τρίποδες, Pilz 2011, 21-22.

[234] Hansen 2004, 1250 αρ. 1034. Η Dieterle 2007, 91 προσπάθησε να συνδέσει την αναθέτρια πόλη με το γνωστό κορινθιακό λιμάνι Λέχαιο το οποίο όμως κατά τους ελληνιστικούς χρόνους δεν είχε καθεστώς πόλης. Την υπόθεση αυτή ακολουθεί με επιφύλαξη και η Meyer 2013, 104 σημ. 288.

[235] Για το Φίστυον βλ. ενδεικτικά Antonetti 1990, 230-235· Freitag & Funke & Moustakis 2004, 388.

[236] Το όνομα *Αἰνέλαος* μαρτυρείται άπαξ και στο αντίστοιχο λήμμα στο *LGPN* IIIA, *s.v.* δίνεται η χρονολόγηση 163 π.Χ. Για τον προσδιορισμό της χρονολόγησης του αναθήματος πρβ. και σημ. 230.

[237] Στην περιοχή υπάρχουν αρκετές αταύτιστες θέσεις, πρβ. Freitag & Funke & Moustakis 2004, 381-382. Υποθετικά και λόγω εγγύτητας με το Φίστυον είναι δυνατόν εδώ να προταθούν οι θέσεις παρά τους σύγχρονους οικισμούς: Ανάληψη, Αμβρακία, Δρυμώνας, Κλήμα και Κλέπα.

ασφαλή επιστροφή του στην Ιθάκη[238]. Αναθέτες, πρόσωπα ή συλλογικά όργανα, με προέλευση από τα νησιά του Ιονίου Πελάγους αναφέρονται σε τρείς επιγραφές. Η πρώτη έχει δημόσιο χαρακτήρα, καθώς την πρωτοβουλία για την ανάθεση παίρνουν οι κάτοικοι της Κεφαλληνιακής πόλης Πάλη (*Παλεῖς*). Η δεύτερη ανάθεση –παρά τα πολιτικά της συμφραζόμενα- πραγματοποιείται από τον Ζακύνθιο Αγάθωνα, γιο του Εχεφύλου ενώ η τρίτη από τον καταγόμενο από τη Λευκάδα Φιλοκλέδα, γιο του Δαμοφίλου.

Ι. Το δημόσιο ανάθημα της Κεφαλληνιακής πόλης Πάλη: Το χάλκινο έλασμα σε μορφή ταινίας αποτελούσε τμήμα ενός μεγαλυτέρου αναθήματος από την πόλη Πάλη της Κεφαλονιάς και φέρει την επιγραφή, *Παλεῖς Διὶ Ναίωι* [239]. Το είδος του αφιερώματος δεν μπορεί να προσδιορισθεί ενώ άγνωστοι παραμένουν και οι λόγοι που οδήγησαν τους κατοίκους της μικρής αυτής πόλης της Κεφαλληνίας στην συγκεκριμένη προσφορά[240]. Για το ανάθημα έχουν προταθεί χρονολογήσεις από τον 5ο π.Χ έως τις αρχές του 3ου αι. π.Χ.[241] χωρίς ωστόσο να έχει συσχετιστεί με ιστορικά γεγονότα ή συγκεκριμένες λατρευτικές πρακτικές. Θα πρέπει πάντως να επισημανθεί ότι η χρονολογική προσέγγιση της χάλκινης ταινίας δεν είναι δυνατή και η δωρική διάλεκτος της επιγραφής δεν αποτελεί κριτήριο πρώιμης χρονολόγησης στον 5ο αι. π.Χ.[242]. Τη χρονολόγηση αυτή δεν υποστηρίζει ούτε το σχήμα των γραμμάτων της επιγραφής[243]. Για τους λόγους αυτούς περισσότερο πιθανή φαίνεται μια ευρύτερη χρονολόγηση του αναθήματος στον 4ο/3ο αι. π.Χ.

Η Πάλη ήταν μία από τις τέσσερις πόλεις-κράτη της Κεφαλληνίας[244], γνωστή τόσο από φιλολογικές πηγές[245] όσο και από επιγραφικές μαρτυρίες[246]. Βρισκόταν στο δυτικό τμήμα του νησιού βόρεια του σημερινού Ληξουρίου στην χερσόνησο της Παλικής. Η πόλη ακολούθησε τις ιστορικές εξελίξεις του νησιού και διαδοχικά υπήρξε σύμμαχος Κορινθίων,

---

[238] *Οδ.* ξ 327-330 = τ 296-299: *τὸν δ' ές Δωδώνην φάτο βήμεναι, ὄφρα θεοῖο | ἐκ δρυὸς ὑψικόμοιο Διὸς βουλὴν ἐπακούσαι, | ὅππως νοστήσει' Ἰθάκης ές πίονα δῆμον, | ἤδη δὴν ἀπεών, ἢ ἀμφαδὸν ἦε κρυφηδόν.* Πρβ. Parke 1967, 1-16.

[239] Carapanos 1878, 41-42, πίν. 24 αρ. 6-6bis. Bursian 1878, 23· Roberts 1881, 106· Rehl 1882, 130· Lazzarini 308, αρ. 907bis· Τζουβάρα-Σούλη 1991, 247· *IG* IX^2 1,4 1584· Dieterle 2007, 91, 362· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 91-93. Να σημειωθεί ότι η Meyer 2013, 104 σημ. 288 θεωρεί αταύτιστη την αναθέτρια πόλη.

[240] Η Τζουβάρα-Σούλη 2008, 91 προτείνει την αναγνώριση του ελάσματος ως εξάρτημα αγάλματος το οποίο αποτελούσε το κυρίως ανάθημα. Ο λόγος για τον οποίο πραγματοποιήθηκε η δημόσια αφιέρωση δεν είναι δυνατόν να τεκμηριωθεί με πειστικότητα. Πιθανόν, λόγω και έλλειψης άλλων στοιχείων, θα πρέπει να προσανατολιστούμε στην κύρια λειτουργία του ιερού και να θεωρήσουμε το ανάθημα τμήμα της χρησμοδοτικής διαδικασίας.

[241] Ο Carapanos 1878, 41-42 χρονολογεί το ανάθημα στον 5ο αι. π.Χ. Η Τζουβάρα-Σούλη 1991, 247 σημ. 23 και Τζουβάρα-Σούλη2008, 93 το τοποθετεί στα τέλη του 4ου/αρχές 3ου αι. π.Χ. Σε ευρύτερη περίοδο (4ος/3ος π.Χ. αιώνα) χρονολογεί το ανάθημα η Dieterle 2007, 362.

[242] Για τη διάλεκτο της Κεφαλονιάς βλ. Buck 1965, 12 και 179.

[243] *LSAG* 1990, 231-232.

[244] Στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 4072 εντοπίζεται το εθνικό της Κεφαλληνιακής πόλης Σάμη, πρβ. σελ 93.

[245] Θουκυδίδης ΙΙ.29.30· Στράβων Χ 2.13-15· Παυσανίας VI.15.7.

[246] Οι επιγραφικές μαρτυρίες για την Πάλη είναι ελάχιστες βλ. *IG* IX 1^2, 4 1194-1196 και *IG* IX 1^2, 4 1582. Βλ. και Gehrke & Wirbelauer 2004, 369-370.

Αθηναίων και Αιτωλών[247]. Κατά τη διάρκεια του Β΄ Συμμαχικού πόλεμου η Πάλη πολιορκήθηκε χωρίς να καταληφθεί το 218 π.Χ από τον στρατό του Φιλίππου Ε΄ στον οποίο συμμετείχαν και Ηπειρώτες[248]. Τα γεγονότα των ετών αυτών αποτελούν πιθανόν terminus ante quem για τη χρονολόγηση της ανάθεσης του δημόσιου αναθήματος της Πάλης στο λατρευτικό και πολιτικό κέντρο της Ηπείρου.

ΙΙ. Το ιδιωτικό ανάθημα του Αγάθωνα από τη Ζάκυνθο: Η χάλκινη πινακίδα, η οποία φέρει την επιγραφή *IG* IX1[2]4, 1750 (πρβ. *SEG* L 543) αποτελεί ανάθημα στη Δωδώνη από τον Αγάθωνα, γιο του Εχεφύλου από τη Ζάκυνθο[249]. Σε αυτή ο αναθέτης τονίζει την πολιτική του σχέση με τους Μολοσσούς καθώς αναφέρει ότι αυτός και η οικογένεια του υπήρξαν *πρόξενοι* και *σύμμαχοι* των Μολοσσών και των συμμάχων τους επί εννιακόσια χρόνια (*ἐν τριάκοντα γενεαῖς*) από την εποχή της πτώσης της Τροίας. Το ανάθημα λόγω του ιδιότυπου κειμένου που φέρει έχει απασχολήσει επανειλημμένα την σχετική με την πολιτική οργάνωση των Μολοσσών έρευνα[250]. Το ερώτημα που τίθεται είναι αν η ανάθεσή του οφείλεται στην ύπαρξη μιας σταθερής διπλωματικής σχέσης των Μολοσσών με τους πολίτες της Ζακύνθου ή αποτελεί μια περιστασιακή ιδιωτική προπαγανδιστική πρωτοβουλία[251]. Χωρίς να αποκλείονται οι ανωτέρω λόγοι, θα μπορούσε να αναγνωρίσει κανείς εδώ μια πιο σύνθετη κατάσταση. Ως πιθανή δηλαδή θα μπορούσε να θεωρηθεί η υπόθεση ότι η πρωτοβουλία της ανάθεσης εκκινείται από την προσπάθεια του Αγάθωνα προκειμένου να μην απωλέσει το προνόμιο του προξένου[252] κάτι το οποίο ίσως επηρεάζει και την γενικότερη πολιτική κατάσταση της Ζακύνθου[253]. Το ανάθημα, το οποίο έχει κατασκευαστεί για ανάρτηση σε κάποιο εμφανές σημείο, προϋποθέτει την αποδοχή του από τον πολιτικό φορέα στον οποίο απευθύνεται και επομένως μπορεί να θεωρηθεί ως τεκμήριο των διπλωματικών σχέσεων που περιγράφει. Οι θρησκευτικές του εξάλλου

---

[247] Μια συγκεντρωτική παρουσίαση των ιστορικών γεγονότων και των γραμματειακών πηγών για την Κεφαλλονιά από τα αρχαϊκά χρόνια έως την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο γίνεται στο Randsborg 2002, 26-36.

[248] Hammond & Walbank 2001, 377-380.

[249] Πρβ. Egger 1877, 254-258· Carapanos 1878, 39-40 αρ. 1, πίν. 22· Christ 1878, 610-613· Curtius 1878, 65· Roberts 1881, 103-105· Davreux 1942, 85-87· Franke 1955, 38· Δάκαρης 1964, 103-105, 110-114· Greifenhagen 1964, 636· Hammond 1967, 534· Cabanes 1981, 26, 36 αρ. 4· Marek 1984, 62· Τζουβάρα-Σούλη1991, 247-248· Davies 2000, 249 αρ. 10 (*SEG* L 538)· Fraser 2003, 26-40 (*SEG* LIII-2 570)· Cabanes 2004, 50-51 αρ. 6 (*SEG* LIV 574)· Dieterle 2007, 89-90 εικ. 23· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 136-137· Χιδίρογλου 2016, 181 αρ. 223· Cabanes 2019, 109-111 αρ. 8.

[250] Meyer 2013, 73-74.

[251] Fraser 2003, 33.

[252] Βλ. τα σχόλια στο *SEG* LIII-2 570.

[253] Σε χρηστήρια επιγραφή από το ιερό (Lhôte 2006, 65-66 αρ. 15)πιθανόν καταγράφεται η περίπτωση όπου το μαντείο ερωτάται για το εάν θα πρέπει να αναιρεθεί η προξενία από πολίτη ο οποίος έχει τιμηθεί παλαιότερα με αυτή, Mack 2014, 155-158. Η δυνατότητα αυτή των πολιτειακών φορέων να αναιρέσουν προνόμια τα οποία είχαν παλαιότερα απονείμει και η συμμετοχή του ιερού στην όλη διαδικασία ίσως μπορεί να θεωρηθεί ο λόγος για τον οποίο πραγματοποιήθηκε η ανάθεση. Επιπλέον αν η αφιέρωση ειδωθεί μέσα από το πρίσμα μιας ρευστής και όχι ευνοϊκής για τον Αγάθωνα πολιτικής κατάστασης αποτελεί πιθανόν και την εξήγηση για την αποστολή του αφιερώματος (*πέμπω παρ' ἐμοῦ*) και όχι την ανάθεση του από τον ίδιο.

προεκτάσεις οι οποίες στηρίζονται στον τρωικό μυθολογικό κύκλο θα ήταν ευπρόσδεκτες στο ιερό και τους Μολοσσούς[254].

Για τη χρονολόγηση του αντικειμένου έχουν προταθεί διάφορες απόψεις, δύο εκ των οποίων είναι οι κυρίαρχες: Ο Σ. Δάκαρης συνδέει την ανάθεση με την πολιτική του Πύρρου, κατά τη βασιλεία του οποίου η Ήπειρος αποτελούσε μια από τις κυρίαρχες δυνάμεις στον ελλαδικό χώρο με έντονες επεκτατικές τάσεις και τις συνακόλουθες πολιτικές αντιδράσεις[255]. Ο P. M. Fraser αντίθετα το χρονολογεί στα 330-300 π.Χ. σε μια περίοδο η οποία χαρακτηριζόταν από την ευμετάβλητη πολιτική κατάσταση στην Ήπειρο μέχρι τα χρόνια της βασιλείας του Πύρρου[256].

Πέρα από τις παραπάνω τοποθετήσεις θα πρέπει να σημειωθεί ότι η αφιέρωση του Αγάθωνα αποτελεί την μοναδική περίπτωση από τη Δωδώνη στην οποία με πρωτοβουλία κάποιου ιδιώτη συνδυάζονται οι λατρευτικές πρακτικές με τις πολιτικές προεκτάσεις ενός αναθήματος. Ωστόσο, τα διαθέσιμα στοιχεία δεν επαρκούν για την πλήρη κατανόηση της πρωτοβουλίας αυτής[257], ούτε συμβάλλουν στην κατανόηση των σχέσεων μεταξύ των Μολοσσών και των Ζακυνθίων[258].

ΙΙΙ. Το ιδιωτικό ανάθημα του Φιλοκλέδα από τη Λευκάδα: Το χάλκινο αγγείο[259] της συλλογής Καραπάνου αποτελεί ανάθημα του Φιλοκλέδα, γιού του Δαμοφίλου από τη Λευκάδα στον Δία τον Νάϊο και φέρει την επιγραφή *SGDI* ΙΙΙ,1 3179 (πρβ. *SEG* XXXII 1651 αρ. 11): *Φιλοκλέδα<ς> ὁ Δαμοφίλου Λευκάδιος Δὶ Ναΐωι*[260]. Τόσο το προσωπικό όνομα του αναθέτη, όσο και το πατρώνυμό του τεκμηριώνονται στη Λευκάδα. Ωστόσο η ταύτιση των προσώπων μεταξύ τους δεν είναι δυνατή[261]. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το ανάθημά του Φιλοκλέδα αποτελεί ένα από τα ελάχιστα τεκμήρια των σχέσεων της Λευκάδος με τη Δωδώνη[262]. Ως γνωστόν, οι δύο περιοχές διατηρούσαν κατά κανόνα φιλικές σχέσεις και η

---

[254] Δάκαρης 1964, 110-111.
[255] Δάκαρης 1964, 127, 131.
[256] Fraser 2003, 26-27. Η Meyer 2013, 73-74 το χρονολογεί στην περίοδο του Πύρρου (297-292 π.Χ.).
[257] Τις δυσκολίες κατανόησης του περιεχομένου του αναθήματος επισημαίνει (περιγράφοντάς το ως γρίφο) και ο Fraser 2003, 39-40.
[258] Οι φιλικές κατά βάση σχέσεις των Ζακυνθινών με τους Ηπειρώτες ίσως αντικατοπτρίζονται και στις επιγαμίες μεταξύ των δύο περιοχών. Σε επιτύμβια στήλη από την περιοχή της σημερινής Πρέβεζας (*SEG* XL 507) σώζονται τα ονόματα δύο γυναικών από τη Ζάκυνθο.
[259] Το ανάθημα περιγράφεται γενικά ως χάλκινο αγγείο, χωρίς να σημειώνεται ο τύπος του. Η Dieterle 2007, 88 το θεωρεί φιάλη αλλά από την κατατομή του στο σχέδιο του Καραπάνου (Carapanos 1878, εικ. 23 αρ. 1) δεν φαίνεται πιθανό. Μάλλον πρόκειται για απομίμηση αγγείου μεγάλων διαστάσεων (λέβης ή λεκανοειδές σκεύος). Οπωσδήποτε, προκειμένου να εξακριβωθεί το σχήμα του, είναι απαραίτητη αυτοψία του.
[260] Πρβ. Carapanos 1878, 40 αρ. 2, πίν. 23 αρ. 1-1bis· Rangabe 1878, 116· Bursian 1878, 23· Roberts 1881, 105· Lazzarini 1976, 229 αρ. 379· Mendez Dosuna 1982, 77-78 (*SEG* XXXII 1651 αρ. 11)· Τζουβάρα-Σούλη 1991, 246· *IG* IX1² 4 1476· Dieterle 2007, 88, 362· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 94 (εικ. 23 α-δ). 6ος/5ος αι. π.Χ.
[261] Το όνομα, στην μορφή *Φιλοκλείδας*, εντοπίζεται σε επιτύμβια στήλη από το σημερινό Βλυχό στο νότιο τμήμα της Λευκάδας *IG* IX1² 4 1421 (4ος/3ος αι. π.Χ.)· πρβ. Preuner 1902, 366-367 αρ. 27. Το όνομα *Δαμόφιλος* εντοπίζεται επίσης σε επιτύμβια στήλη από την νήσο, *IG* IX1² 4, 1387.
[262] Τζουβάρα-Σούλη 2008, 200 σημ. 515, 203.

Λευκάδα υπήρξε υπό τον έλεγχο των Μολοσσών τόσο κατά την βασιλεία του Πύρρου όσο και του διαδόχου του, Αλέξανδρου Β΄[263]. Επιπλέον έχουν εντοπισθεί και λατρευτικοί δεσμοί μεταξύ της Δωδώνης και της νήσου[264]. Παρόλα αυτά οι ακριβείς λόγοι για τους οποίους ο Φιλοκλέδας προχώρησε στη συγκεκριμένη πρωτοβουλία παραμένουν άγνωστοι, χωρίς να αποκλείεται το ενδεχόμενο το αγγείο να αποτέλεσε ανάθημα στο πλαίσιο της χρησμοδοτικής διαδικασίας του ιερού η οποία αποτελούσε και την κύρια λειτουργία του.

IV.4. ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Με ένδειξη εθνικής προέλευσης του αναθέτη από τη Θεσσαλία προέρχεται από τη Δωδώνη ένα ανάθημα. Πρόκειται για ενεπίγραφη υψίποδη κύλικα την οποία αφιέρωσε στο ιερό ο Παναίτιος από τη Φάρσαλο, ο οποίος δεν ταυτίζεται με πρόσωπο γνωστό από άλλη πηγή[265]. Το αντικείμενο ανήκει στην «Ομάδα Παναιτίου», μια ομάδα χάλκινων αγγείων κορινθιακού εργαστηρίου με μεγάλη γεωγραφική διασπορά η οποία πήρε το όνομα της από την συγκεκριμένη κύλικα. Τα χάλκινα αγγεία αυτού του συνόλου χρονολογούνται στην περίοδο 330-300 π.Χ., ενώ η ενεπίγραφη κύλικα της Δωδώνης αποτελεί το πρωιμότερο γνωστό παράδειγμα[266].

Το ανάθημα του Παναιτίου αποτελεί τη μοναδική μέχρι τούδε άμεση ένδειξη για σχέσεις της Φαρσάλου με την Δωδώνη[267]. Καθώς από την επιγραφή (*Παναίτιος* : *Φαρσάλιος Διί* -vacat- *Ναίωι* : *ἀνέθηκε*) λείπουν επεξηγηματικά της ανάθεσης στοιχεία, θα μπορούσε εκ πρώτη όψεως να θεωρηθεί ότι το αντικείμενο αφιερώθηκε στο πλαίσιο της χρησμοδοτικής διαδικασίας. Δεν αποκλείεται ωστόσο, η πρωτοβουλία του Παναιτίου να συνδέεται με τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου: Η Φάρσαλος, κατά την περίοδο στην οποία χρονολογείται το αγγείο, υπήρξε χάριν στην υποστήριξη του βασιλιά της Μακεδονίας Φιλίππου Β΄ κυρίαρχος δύναμη στη Θεσσαλία[268]. Την ίδια περίοδο οι σχέσεις Μακεδονίας - Ηπείρου, λόγω και των σχέσεων της Ολυμπιάδας με τη γενέτειρα της και τη Δωδώνη, ήταν στενές[269]. Δεν μπορεί επομένως να αποκλειστεί η πιθανότητα το ανάθημα

---

[263] Για την περίοδο κατά την οποία η νήσος της Λευκάδας βρισκόταν στην επικράτεια του βασιλείου του Αλέξανδρου Β΄ βλ. *IG* IX 1^2 4, 1474. Hatzopoulos 2007, 272-274.
[264] Δάκαρης 1964, 114-132· Τζουβάρα-Σούλη 1991, 246-258 σποραδικά· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 200-203.
[265] Ευαγγελίδης 1935, 229 αρ. 7 εικ. 6 α-β· Δάκαρης 1998, 107. Sideris 2002, 167-171 εικ. 5, 9 (= *SEG* LII 571, II)· Dieterle 2007, 362, 399· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 95· Κατσαδήμα 2016, 166 αρ. 210. Το όνομα Παναίτιος τεκμηριώνεται επιγραφικά και στον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο, βλ. *LGPN* I-VB, *s.v.* (33 μαρτυρίες). Αν και δεν εμφανίζεται στις χρηστήριες επιγραφές από το ιερό της Δωδώνης, ως συμπλήρωση θα μπορούσε να προταθεί στις αποσπασματικά σωζόμενες χρηστήριες επιγραφές: ΔΒΧ 2013, αρ. 1070, ΔΒΧ 2013, αρ. 1529, ΔΒΧ 2013, αρ. 3175 και ΔΒΧ 2013, αρ. 3176.
[266] Sideris 2002, 167-199.
[267] Σχετικά με τα ερωτήματα προσκυνητών από την Θεσσαλία βλ. σελ. 96-103.
[268] Για τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου, Hammond–Griffith 2007, 651-669.
[269] Ο Δάκαρης έχει συσχετίσει την τρίτη οικοδομική φάση της Ιεράς Οικίας με την Ολυμπιάδα, Ευαγγελίδης-Δάκαρης 1959, 90-95, 138 εικ. 95, 147. Σχετικά με το θέμα βλ. και Emmerling 2012, 116-148.

να αποτελεί είτε ατομική ανάθεση είτε τμήμα μια ομαδικής ανάθεσης από κατοίκους της Θεσσαλικής πόλης στο κεντρικό ιερό της Ηπείρου στο πλαίσιο μιας πολιτικής εξωστρέφειας τους και προσπάθειας περαιτέρω σχέσεων με τους βασιλικούς οίκους της Μακεδονίας και της Ηπείρου.

IV.5. ΑΘΗΝΑ

Το κύριο ανάθημα των Αθηναίων στο ιερό δεν έχει ακόμα εντοπιστεί από τις ανασκαφικές έρευνες ή βρίσκεται παραγνωρισμένο μεταξύ των αποκαλυφθέντων λειψάνων. Πρόκειται για κάποιο ανάθημα το οποίο αναφέρεται στο λόγο *Κατὰ Μειδίου* του Δημοσθένη (LIII: *καὶ τράπεζαν χαλκῆν καὶ πρὸς τὸ ἀνάθημα ὃ ἀνέθηκεν ὁ δῆμος ὁ Ἀθηναίων*), η θέση και η μορφή του οποίου -λόγω του συνοπτικού χαρακτήρα της σχετικής αναφοράς- δεν μπορεί να προσδιορισθεί. Ως βέβαιο πρέπει να θεωρηθεί ότι το ανάθημα εξακολουθούσε να υπάρχει και βρισκόταν σε περίοπτη θέση έως τουλάχιστον τον ύστερο 3ο αι. π.Χ.. Το ψήφισμα για την αποδοχή των Λευκοφρυηνών ως ισοπύθιου αγώνα από το Κοινόν των Ηπειρωτών αναγράφηκε στη βάση του, όπως προκύπτει από την ένδειξη: *ἀναγράψαι τ[ὸ] | ψάφισμα ἐν Δωδώναι ἐν τῶι ἱερῶι τοῦ Διὸς τοῦ Νάου ἐν | τῶι βήματι τῶι Ἀθηναίων ἀναθέματι* (*I.Magnesia* 32 στ. 34-36). Από τα σωζόμενα ως τις μέρες μας αναθήματα αναφορά στην πόλη των Αθηνών φέρουν δύο αντικείμενα από τη Δωδώνη. Το πρώτο έχει δημόσιο χαρακτήρα και συνδέεται με κάποια ιστορική νίκη των Αθηναίων απέναντι στην συμμαχία των Πελοποννησίων, ενώ το δεύτερο ανέθεσε ο καταγόμενος από την Αθήνα Φιλίνος.

Ι. Το δημόσιο ανάθημα των Αθηναίων: Το ανάθημα των Αθηναίων αποτελεί το αρχαιότερο σωζόμενο δημόσιο αφιέρωμα στο ιερό της Δωδώνης. Πρόκειται για χάλκινο έλασμα σε μορφή ταινίας το οποίο ήταν προσαρμοσμένο πάνω στο άγνωστο σήμερα αντικείμενο. Το κείμενο της επιγραφής έχει ως εξής: *Ἀθεναῖοι ⁝ ἀπό Πελοπον[ν]εσίον · ναυμαχίαι ⁝ νικέσαντες ⁝ ά[νέθεσαν - -]* [270]. Το χάλκινο έλασμα αποκαλύφθηκε αρχικά από τον Κ. Καραπάνο ο οποίος συνένωσε και δημοσίευσε δύο τμήματα του. Ένα τρίτο τεμάχιο αποκτήθηκε το 1887 από το Μουσείο του Βερολίνου και ίσως προερχόταν από τη συλλογή του S. Mineyko[271]. Συμφωνα με την επιγραφή το ανάθημα αφιερώθηκε ύστερα από τη νίκη των Αθηναίων σε ναυμαχία κατά των Πελοποννησίων χωρίς όμως να γίνεται γνωστό, τουλάχιστον στο σωζόμενο σήμερα τμήμα, σε ποιά ναυτική σύγκρουση αναφέρεται ή τον λόγο για τον οποίο οι Αθηναίοι τίμησαν τους θεούς της Δωδώνης.

---

[270] Carapanos 1878, 47 αρ. 20, πίν. 26 αρ. 2· Fränkel 1878, 71-73, 104· Bursian 1878, 22· Ραγκαβής 1878· Roberts 1881, 107· Michel 1900, 838 αρ. 1129· *Syll.*[3] 1.73· Parke 1967, 136· *IG* I[3] 1462· Lazzarini 1976, 321 αρ. 988· Dieterle 2007, 92-93 (εικ. 27), 362, 380, 410· Ελευθεράτου 2016, 191 (εικ. 2).

[271] Fränkel 1878, 71-73. Για τη συλλογή αντικειμένων του S. Mineyko βλ. Greifenhagen 1981, 5-10 και Βοκοτοπούλου 1987, 82-83.

Για τον χρονολογικό προσδιορισμό της ανάθεσης έχουν προταθεί από τους μελετητές ως πιθανές δύο νικηφόρες ναυμαχίες των Αθηναίων έναντι του Πελοποννησιακού στόλου οι οποίες περιγράφονται από τον Θουκυδίδη. Η πρώτη έλαβε χώρα κατά τις ναυτικές συγκρούσεις του Α΄ Πελοποννησιακού πολέμου το 459/458 π.Χ. στην Κεκρυφάλεια και την Αίγινα. Η δεύτερη το 429 π.Χ. κατά τη διάρκεια της α΄ φάσης του Πελοποννησιακού πολέμου[272]. Την σύνδεση με τα γεγονότα του 459 π.Χ. πρότεινε αρχικά ο M. Frankel και ακολουθήθηκε από αρκετούς ερευνητές[273], ενώ ο H. W. Parke χρονολογεί την αφιέρωση μετά τη νίκη του Φορμίωνα στη ναυμαχία της Ναυπάκτου το 429 π.Χ. και τη συνδέει με την παρελκυστική πολιτική των Αθηναίων προς τους Μολοσσούς κατά τη διεξαγωγή του Πελοποννησιακού πολέμου. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα γεγονότα της περιόδου μετά το 429 π.Χ. δεν ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκά για την σύσφιξη των σχέσεων της Αθήνας με τα Ηπειρωτικά φύλα: Πριν τη μεγάλη ναυτική σύγκρουση στη Ναύπακτο είχαν προηγηθεί τα γεγονότα της Αμφιλοχίας και της Στράτου[274]. Ως προς τις συγκρούσεις που έλαβαν χώρα στην Αμφιλοχία ο Θουκυδίδης αναφέρεται περιληπτικά στους συμμάχους των Αμβρακιωτών και των Χαόνων με την φράση *Χαόνων καὶ ἄλλων τινῶν τῶν πλησιοχώρων βαρβάρων*. Περισσότερο σαφής είναι κατά την εξιστόρηση όμως των γεγονότων που αφορούν στην πολιορκία της Στράτου: Στους *βαρβάρους* οι οποίοι υπήρξαν σύμμαχοι των Χαόνων ανήκουν μεταξύ άλλων οι Θεσπρωτοί και οι Μολοσσοί[275]. Στο πλαίσιο αυτό η ήττα των φυλών που κατοικούσαν και ήλεγχαν το ιερό από την Αθηναϊκή συμμαχία στη Στράτο μάλλον θα απέτρεπε μια δημόσια αφιέρωση εκ μέρους των νικητών αμέσως μετά τα δυσάρεστα για τους Ηπειρώτες γεγονότα εκτός εάν υποθέσουμε ότι η περιοχή περνά άμεσα υπό Αθηναϊκό έλεγχο κάτι για το οποίο όμως δεν έχουμε επαρκή στοιχεία[276].

Αντίθετα κατά την περίοδο μετά τα γεγονότα του 459/458 π.Χ. οι σχέσεις της Αθήνας με την Ήπειρο, αν και οι πηγές σιωπούν, δεν πρέπει να ήταν τεταμένες. Οι προσπάθειες των Αθηναίων για σύναψη συμμαχιών και παγίωσης της θέσης τους με τις γειτονικές της Ηπείρου περιοχές (Αιτωλία, Ακαρνανία) και την Αμβρακία ενδεχομένως δεν άφησαν ανεπηρέαστο και το φιλοκορινθιακό έθνος των Μολοσσών[277]. Αναμφίβολα ωστόσο για την ακριβέστερη χρονολόγηση του αναθήματος και την συνδεσή του με συγκεκριμένα γεγονότα θα ήταν απαραίτητη μια εκ νέου συνολική θεώρηση της πολιτικής των Αθηναίων στην περιοχή. Ωστόσο, ο τύπος της ανάθεσης στους θεούς της Δωδώνης δεν ξενίζει καθώς η αφιέρωση τμήματος από τα λάφυρα των νικηφόρων μαχών στα ιερά (πολλές φορές της

[272] Θουκυδίδης I 105 και II 83-92 αντίστοιχα.
[273] Bursian 1878, 22· Ραγκαβής 1878· Roberts 1881, 107· Dieterle 2007, 92-93. Επιφυλακτικοί για την σύνδεση του αναθήματος με το 429 π.Χ. είναι η Meyer 2013, 115 και ο Fantasia 2017, 73.
[274] Θουκυδίδης II 68 και 80 και εξής· Hammond 1967, 500.
[275] Θουκυδίδης II 68, 11· Hammond 1967, 500-501· Davies 2000, 242-243.
[276] Η «αποστολή» για εκπαίδευση του νεαρού βασιλιά των μολοσσών Θαρύπα στην Αθήνα (μεταξύ των ετών 428-422 π.Χ.) σηματοδοτεί τον έλεγχο της περιοχής από τους Αθηναίους, πρβ. σελ. 51 και σημ. 200.
[277] Η παρουσία του αθηναίου στρατηγού Φορμίωνα στην Ακαρνανία και την Αμβρακία τοποθετείται πριν το 456 π.Χ., Hammond 1967, 496-500. Το ανθρωπωνύμιο Φορμίων εντοπίζεται στην χρηστήρια επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 460, η οποία έχει χρονολογηθεί στα τέλη του 5ου/αρχές 4ου π.Χ. αιώνα, βλ. και σημ. 596.

δεκάτης) ήταν συνηθισμένη πρακτική την οποία ακολουθούσαν και οι Αθηναίοι[278]. Αν και το είδος του αναθήματος δεν μπορεί να προσδιορισθεί με ακρίβεια, είναι ωστόσο πιθανό να ήταν στρατιωτικός εξοπλισμός από τα λάφυρα της ναυμαχίας. Δεν αποκλείεται μάλιστα η αναθηματική επιγραφή να χαράχτηκε πάνω στο χάλκινο έλασμα επειδή το κυρίως ανάθημα ήταν τοποθετημένο σε κατασκευή από φθαρτό υλικό[279].

ΙΙ. Το ιδιωτικό ανάθημα του Φιλίνου: Πρόκειται για την χάλκινη επένδυση η οποία αποτελούσε την όψη μικρού ξύλινου κιβωτίου. Σύμφωνα με την επιγραφή την αφιέρωση στο Δία Νάϊο έκανε ο Φιλίνος, ο οποίος προσδιορίζεται με το εθνικό Αθηναίος: *Διί ⁝ Ναίῳ.* | *Φιλῖνος ⁝ Ἀθηναῖο*|*ς*[280]. Αν και η πρακτική αφιέρωσης μικρών κιβωτίων που περιείχαν το πολύτιμο αντικείμενο (ή τα πολύτιμα αντικείμενα) και έφεραν χάλκινη επένδυση έχει αρκετά παράλληλα στη Δωδώνη[281], η ταύτιση του Φιλίνου με κάποιο ιστορικό πρόσωπο παρουσιάζει αρκετές δυσκολίες. Το όνομα τεκμηριώνεται αρκετά συχνά τόσο στην Αθήνα όσο και στον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο[282]. Ο Κ. Καραπάνος πρότεινε την ταύτισή του Φιλίνου της επιγραφής με τον αναφερόμενο συντριήραρχο υιό του Νικοστράτου στον *Κατά Μειδίου* λόγο του Δημοσθένη (161) ή τον γνωστό από τον Αθήναιο ρήτορα Φιλίνο (Χ.425), ενώ ο E. S. Roberts πρόσθεσε σ' αυτούς έναν εκ των πεσόντων του έτους 457 π.Χ. (*CIG* 165)[283]. Δεδομένου ωστόσο ότι οι Αθηναίοι συμβουλευόταν συχνά το ιερό ακόμα και για σημαντικές δημόσιες πολιτικές αποφάσεις και αρκετοί θα συμμετείχαν στις αποστολές *θεωρίας* στη Δωδώνη[284], δεν αποκλείεται ο Φιλίνος του αναθήματος να έλαβε μέρος σε μια τέτοια πολυπληθή θρησκευτική αποστολή και να κατέγραψε το όνομα και την καταγωγή του στο δώρο που αφιέρωσε στο ιερό[285].

---

[278] Στις επιγραφές *IG* I^3 1464 από τους Δελφούς και *DAA* 172 από την ακρόπολη των Αθηνών. Και οι δύο αφορούν αφιερώσεις μετά τα Μηδικά και χρονολογούνται στο 479 π.Χ. και μετά το 480 π.Χ. αντίστοιχα.

[279] Κιβώτια με πολύτιμα αφιερώματα γνωρίζουμε ότι υπήρχαν σε πολλά ιερά· βλ. ενδεικτικά *IG* I^3 1456 (Αφαία)· *IG* II^2 1388 (Αθήνα)· *ID* 442 (Δήλος).

[280] Carapanos 1878, 43 αρ. 11, πίν. 24 αρ. 3. Roberts 1881, 106· Bursian 1878, 23· Rehl 1882, 130· Dieterle 2007, 92, 362· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 95, εικ. 24 α-β. 4^{ος} αι. π.Χ. (;).

[281] Χάλκινες επενδύσεις ξύλινων κιβωτίων μικρών όμως διαστάσεων έχουν κατά καιρούς αποκαλυφθεί στο ιερό, ενδεικτικά: Carapanos 1878, πίν. 54 αρ. 8· Ευαγγελίδης 1929, 119 εικ. 9.

[282] Στο *LGPN* I-VB, s.v. (404 μαρτυρίες).

[283] Carapanos 1878, 43 αρ. 11· Roberts 1881, 106. Βλ. επίσης Raubitschek 1954, 68-71.

[284] Η αποστολή *θεωριῶν* στα μεγάλα ιερά αποτελούσε από τα τέλη του 5^{ου}/αρχές 4^{ου} μια καθιερωμένη μάλλον πρακτική για τους Αθηναίους, βλ. Davies 1967, 37-38· Dillon 1997, 1-8.

[285] Η αποστολή θεωρίας στη Δωδώνη ήταν παγιωμένη πρακτική για τους Αθηναίους στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. όπως προκύπτει από τον Δημοσθένη *κατά Μειδίου* 53 και τον Υπερείδη *ὑπὲρ Εὐξενίππου* 24-26. Ο αριθμός των θεωρών στη Δωδώνη δεν είναι γνωστός. Ο Πλάτων αναφέρει ότι οι εξηγητές που στελνόταν στους Δελφούς ήταν εννέα (Πλάτων, *Νόμοι* 459d). Ο ίδιος αριθμός(εννέα) προσώπων -σύμφωνα με τους κώδικες 2934, 2935 του Παρισιού και τον κώδικα 416 της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης- αναφέρεται από τον Δημοσθένη στον *κατά Μειδίου* 53 ότι στελνόταν στην Δωδώνη ως θεωροί, Butcher 1955^6, 531 κριτικό υπόμνημα στίχου 17. Πέρα όμως από τις θεωρίες με τις οποίες τιμούσαν τους θεούς της Δωδώνης και ιδιαίτερα την Διώνη υπήρχαν και αποστολές οι οποίες ερχόταν για να πάρουν χρησμό. Οι Αθηναίοι σύμφωνα με τις γραμματειακές πηγές και τα επιγραφικά τεκμήρια, ζήτησαν χρησμό για την καθιέρωση της λατρεία της Βενδίδας στον Πειραιά (βλ. *IG* II^2 1283 και πιθανόν την *IG* I^3 136), ίσως για την εκστρατεία στη Σικελία (Παυσανίας VIII. 11.12), για την οχύρωση της Αττικής (Πλούταρχος *Φωκίων*, XXVIII. 4-5) και για την

IV.6. ΚΥΠΡΟΣ

Η Κύπρος αποτελεί την μακρινότερη γεωγραφικά περιοχή από την οποία με βεβαιότητα κατάγεται κάποιος επισκέπτης του ιερού της Δωδώνης Αν και δεν έχουν μελετηθεί ακόμα πιθανές σχέσεις της Ηπείρου με την Κύπρο η ύπαρξη Ηπειρωτών στο νησί αποδεικνύουν την ύπαρξη κάποιου διαύλου επικοινωνίας μεταξύ των δύο περιοχών[286]. Την σύνδεση των δύο περιοχών τεκμηριώνει και το ιδιωτικό ανάθημα του Σωταίρου, ο οποίος δηλώνει την εθνική του καταγωγή από την Κύπρο. Πρόκειται για τμήμα ταινιωτού χάλκινου ελάσματος, το οποίο θα ήταν προσαρμοσμένο επάνω στο άγνωστο αντικείμενο. Το κείμενο της επιγραφής έχει ως εξής: *Σώταιρος Κύπριος σοφίας μέτρον, ὄργανα χειρ*[*ῶν* | *ός*][287].

Η J. Piccinini λαμβάνοντας υπόψη την παρουσία ραψωδών στο ιερό της Δωδώνης, συνδέει το ανάθημα του καταγόμενου από την Κύπρο Σωταίρου, το οποίο χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ., με την διεξαγωγή των Ναΐων στο ιερό και αναγνωρίζει στον αναθέτη έναν ακόμη ραψωδό, ο οποίος έκανε τη σχετική αφιέρωση στη Δωδώνη ύστερα από τη συμμετοχή/νίκη του στον αντίστοιχο αγώνα. Σύμφωνα με αυτή το χάλκινο έλασμα ήταν προσαρμοσμένο πάνω σε λύρα ή κιθάρα[288]. Αν και η άποψη αυτή φαίνεται αρκετά πειστική, όπως επισημαίνει ο L. Robert για την πρώιμη λειτουργία των Ναΐων υπάρχουν ισχνές ενδείξεις και πολύπλοκα προβλήματα[289]. Η διεξαγωγή δηλαδή αγώνων στο ιερό και η λειτουργία των Ναΐων πριν από τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. δεν έχει έως τώρα τεκμηριωθεί και κανείς νικητής δραματικών ή αθλητικών αγώνων δεν αναφέρεται στις πηγές. Επιπλέον, στο έλασμα δε γίνεται μνεία σε νίκη/συμμετοχή σε αγώνα. Στο πλαίσιο αυτό η παρουσία του αναθήματος μπορεί να ερμηνευθεί επίσης ως δώρο στο πλαίσιο της χρησμοδοτικής διαδικασίας.

Σύμφωνα με τα παραπάνω το ζήτημα της παρουσίας του Σωταίρου στη Δωδώνη χρήζει περαιτέρω έρευνας χωρίς να παραγνωρίζονται παράμετροι όπως η διεξαγωγή

διακυβέρνηση της πόλης (Δημοσθένης *Περὶ τῆς Παραπρεσβείας* 298-299· Δημοσθένης *Ὑπὲρ Κτησιφῶντος περὶ τοῦ* Στεφάνου 253· Δείναρχος *Κατὰ Δημοσθένους* 78-90, 98-99). Χρησμό είχε ζητήσει και ο Θεμιστοκλής κατά την παρουσία του στη Μολοσσία (Πλούταρχος *Θεμιστοκλής* XXVIII. 5). Την αποστολή *θεωρίας* στη Δωδώνη για χρησμοδοτικούς λόγους προτείνει και ο Ξενοφών στο έργο του *Πόροι* VI.2. Ενδεικτικά για τους χρησμούς στους Αθηναίους, Parke 1967, 133-135, 149-150· Piccinini 2017, 134-150· Bonnechere 2017, 69. Για την λατρεία του Δία Ναΐου και της Διώνης στην Αττική, Παλαγγιά 2002, 171-180· Ελευθεράτου 2016, 191-192. Βασιλείς των Μολοσσών είχαν τιμηθεί από τους Αθηναίους (*IG* II² 226 = *IG* II³ 1. 411 και *IG* II² 101 = *SIG* 154) ενώ στην Ακρόπολη αφιέρωσε μια ασημένια φιάλη η Ολυμπιάδα (Παυσανίας I. 23.4) και θυσίασε ο Πύρρος (Πλούταρχος *Πύρρος* XII. 7) του οποίου οι Αθηναίοι είχαν ιδρύσει ανδριάντα στην αγορά (Παυσανίας I.11.1). Στην Αττική επίσης τεκμηριώνεται επιγραφικά η παρουσία πλήθος Ηπειρωτών, Osborne-Byrne 1996, 71-72 αρ. 1651-1677.

[286] Από την Κύπρο προέρχονται τέσσερις επιγραφές στις οποίες αναφέρονται Ηπειρώτες: η επιτύμβια επιγραφή *RDAC* 199Α· η αναθηματική επιγραφή *I.Kourion* 60 και οι τιμητικές επιγραφές *SEG* LIV 1536 (1-2).

[287] Gomprez 1880, 59-60· Dieterle 2007, 97-98, 362, 380, 410· Piccinini 2013α, 69-71 (*SEG* LXIII 405, *EBGR* 2016, αρ. 94).

[288] Piccinini 2013α, 71.

[289] Robert 1984, 38. Για τα Νάϊα βλ. σελ. 35-37.

εορτών προς τιμή του Δία και όχι αγώνων, η παρουσία καλλιτεχνών προσκεκλημένων των βασιλέων για ποικίλες δραστηριότητες[290] καθώς και η προσωπική ανάγκη επικοινωνίας των καλλιτεχνών/δραματουργών με τον θεό[291].

IV.7. ΙΛΛΥΡΙΑ

Η χάλκινη ενεπίγραφη περικνημίδα *SEG* XLII 544 φέρει τη μοναδική γνωστή σε λατινικό αλφάβητο επιγραφή από τη Δωδώνη: M. CANCRIOS ARDIA[IOS][292]. Ο αναθέτης έχει ταυτιστεί στην έρευνα με κάποιο μέλος της βασιλικής οικογένειας του ιλλυρικού φύλου των Αρδιαίων, η περιοχή κατοίκησης των οποίων τοποθετείται στην περιοχή βόρεια της Επιδάμνου[293]. Η J. Piccinini αντίθετα υποστήριξε πρόσφατα ότι ο αναθέτης κατάγεται από την πόλη *Ἄρδέα* του Latium της Ιταλίας και πως επρόκειτο για κάποιον ιλλύριο μισθοφόρο[294].

Αν και η ακριβής ταύτιση παραμένει επισφαλής λόγω και της αποσπασματικότητας της επιγραφής, ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρηση του Σ. Δάκαρη ότι η οπή την οποία φέρει το αντικείμενο είναι δυνατόν να προέρχεται από δόρυ[295]. Η ένδειξη αυτή σε συνδυασμό και με το είδος της επιγραφής, το οποίο είναι μοναδικό για την Δωδώνη, καθώς αποτελείται από ένθετα αργυρά γράμματα, ίσως επιτρέπει την υπόθεση ότι η περικνημίδα αφιερώθηκε στο ιερό μετά από τη σωτηρία του αναθέτη σε μάχη[296]. Αν οι υποθέσεις αυτές ευσταθούν, η ενεπίγραφη περικνημίδα –χωρίς να αποκλείεται η σύνδεσή της με την

---

[290] Η διδασκαλία π.χ. της Ανδρομάχης από τον Ευριπίδη στην Ήπειρο έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την έρευνα, βλ. Δάκαρης 1964, 68-92. Πρβ. Vahtikari 2014, 222-224. Για την κινητικότητα στον αρχαίο κόσμο των επαγγελματιών οι οποίοι σχετίζονται με θεάματα βλ. McKechnie 1989, 155-156· West 2010, 1-13.

[291] Δύο ερωτήματα προσώπων με ανάλογη με τον *Σώταιρο* επαγγελματική δραστηριότητα τεκμηριώνονται στις χρηστήριες επιγραφές: ΔΒΧ 2013, αρ. 3051: *ῥαψῳδο*[*ῦ*] | *σῳ̣τηρίας* | *σ̣ά̣ος* (4ος αι. π.Χ.)· ΔΒΧ 2013, αρ. 2224Β: *πὲρ μῶσικοῦ ἁρᾶς* (μέσα 5ου αι. π.Χ.).

[292] Δάκαρης 1966, 76-77 εικ. 78α (*Bull. épigr*: 1967, 502-503 αρ. 334)· Βοκοτοπούλου 1973, 57· Kunze 1991, 130 αρ. 16 (*SEG* XLII 544)· Δάκαρης 1998, 109· Dieterle 2007, 87, 377· Τζουβάρα-Σούλη2008, 98-99 εικ.27· Piccinini 2012, 206-207, 257. Η επιγραφή θεωρήθηκε στο Δάκαρης 1966 ότι είναι γραμμένη σε αρχαϊκό αλφάβητο και αποδόθηκε στα ελληνικά ως: *Μ. Γάνγριος Ἀρδιαῖ*[*ος ἀνέθηκε Διὶ Ναΐωι*] ενώ στο *SEG* XLII καταγράφηκε ως: *Μ. Γάνγριος Ἀρδιαῖ*[*ος*]. Το κείμενο στην λατινική παραθέτει η Βοκοτοπούλου και υιοθετείται αργότερα από τον Δάκαρη.

[293] Για το Ιλλυρικό αυτό φύλο βλ. Στράβων VII, 5. Papazoglou 1963, 71-86· Hammond 1967, 614· Wilkes 1999, 139, 173, 188, 191, 289-290.

[294] Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι σύμφωνα με τον Στέφανο Βυζάντιο *s.v.* το εθνικό των κατοίκων της ιταλικής πόλης *Ἀρδέα* ήταν *Ἀρδεᾶται*.

[295] Η περίπτωση να δημιουργήθηκε η οπή για την ανάρτηση του αντικειμένου πρέπει μάλλον να απορριφθεί καθώς μορφολογικά διαφέρει τελείως από τις οπές των υπόλοιπων αναθημάτων, Δάκαρης 1968, 77.

[296] Για ερωτήματα σχετικά με την σωτηρία του πιστού βλ. ΔΒΧ 2013, 77.

χρησμοδοτική διαδικασία- αποτελεί μία σαφή ένδειξη για την λατρευτική αποδοχή της Δωδώνης στον ιλλυρικό κόσμο[297].

IV.8. INCERTI

Ως ειδική κατηγορία σχολιάζονται κατωτέρω μαρτυρίες στις οποίες, αν και δεν αναφέρεται η εθνική καταγωγή του αναφερόμενου προσώπου, άλλες έμμεσες ενδείξεις καθιστούν πιθανή την προέλευσή του από κάποια περιοχή εκτός της Δωδώνης. Ως κριτήρια για την σχετική συζήτηση λαμβάνονται τα ονόματα των προσώπων, η διάλεκτος στην οποία είναι γραμμένο το κείμενο και το αλφάβητο. Θα πρέπει ωστόσο εξ αρχής να σημειωθεί ότι οι παρατηρήσεις που γίνονται εδώ μόνον υποθετικό χαρακτήρα μπορούν να έχουν.

Στην πρώτη κατηγορία ανήκει το ανάθημα (χάλκινο αγγείο) του Βημαίου, γιού του Φυλλέα, στον Δία Νάϊο: *Βημαῖος Φυλλέος Διὶ Ναίωι δῶρον* (4ος αι. π.Χ.)[298]. Το όνομα *Βημαῖος* μαρτυρείται εδώ άπαξ[299], ενώ το πατρώνυμο του αναθέτη Φυλλεύς τεκμηριώνεται στην Κραννώνα της Θεσσαλικής Πελασγιώτιδος[300]. Επιπλέον κάποια Πεισίς, κόρη του Φύλλου (*Πεισίς Φυλλεία*) μαρτυρείται σε επιγραφή επίσης από τη Θεσσαλική πόλη Πρόερνα[301]. Με δεδομένη την παρουσία στη Δωδώνη μεγάλου αριθμού προσκυνητών από τη Θεσσαλία κατά τον 4ο αι. π.Χ., η υπόθεση ότι και ο Βημαίος καταγόταν από εκεί και έκανε την αφιέρωση στο Δία στο πλαίσιο της χρησμοδοτικής διαδικασίας δεν μπορεί να αποκλεισθεί.

Εξίσου προβληματικός είναι και ο καθορισμός της καταγωγής του Ζηνικέτη. Σε ένα δυστυχώς αποσπασματικά σωζόμενο κείμενο (συμπληρωμένο σε αρκετά σημεία) χαραγμένο σε χάλκινη στλεγγίδα, καταγράφεται σε δακτυλικό εξάμετρο ο χρησμός τον οποίο αυτός έλαβε από τη Δωδώνη. Σύμφωνα με το αποκατεστημένο κείμενο ο Ζηνικέτης, ο οποίος προσδιορίζεται ως βασιλιάς, πρέπει με προσωπικά του έξοδα και εργασία να προχωρήσει σε κάποια κατασκευή/ανάθεση, η οποία να έχει ολοκληρωθεί ως κάποια

---

[297] Πρόσωπα από την Ιλλυρία τεκμηριώνονται στις χρηστήριες επιγραφές της Δωδώνης (βλ. κατωτ. σελ. 88-90). Η κοινωνική και οικονομική τους θέση ωστόσο δεν μπορεί να προσδιορισθεί. Η χρονολόγηση της επιγραφής στον 5ο αι. π.Χ. πρέπει να επανεξεταστεί καθώς η τόσο πρώιμη χρήση του λατινικού αλφαβήτου σε περιοχή εκτός της ιταλικής χερσονήσου είναι προβληματική.

[298] Carapanos 1878, 44 αρ. 13, πίν. 24 αρ. 5-5bis· Bursian 1878,23· Roberts 1881, 106· Rehl 1882, 130· Lazzarini 1976, 283 αρ. 751bis b· Dieterle 2007, 393· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 100-101 (εικ. 30 α-γ). Ο τύπος του αγγείου δεν έχει ταυτοποιηθεί. Η πιθανότητα ότι πρόκειται για οινοχόη εκφέρεται από την Τζουβάρα-Σούλη 2008, 100. Φωτογραφία του αντικειμένου δεν είναι διαθέσιμη και βάσει μόνο του σχεδίου του Καραπάνου ίσως το αγγείο σχετίζεται με τον τύπο Gnathia λόγω των πλαστικών ραβδώσεων στο σώμα του.

[299] *LGPN* IIIA, *s.v.*

[300] *LGPN* IIIB, *s.v.*

[301] *SEG* XXV 649. *LGPN* IIIB, *s.v.*

συγκεκριμένη εποχή[302]. Η νεώτερη έρευνα -βασιζόμενη κυρίως στο όνομα του προσώπου- ταυτίζει τον αναθέτη του αντικειμένου με τον ομώνυμο πειρατή από τη Λυκία ο οποίος έδρασε στην περίοδο του Μιθριδάτη ΣΤ΄ του Ευπάτωρος και εκτελέστηκε από τα ρωμαϊκά στρατεύματα το 74 π.Χ.[303].

Η καταγραφή του χρησμού στην στλεγγίδα η οποία στη συνέχεια αφιερώθηκε στο ιερό είναι δύσκολο να ερμηνευθεί ως διαδικασία καθώς δεν υπάρχουν άλλα παράλληλα. Άγνωστο είναι επίσης αν η χρησμοδοσία συνδέεται με τον Α΄ Μιθριδατικό πόλεμο κατά τον οποίο το ιερό λεηλατήθηκε[304]. Το ανάθημα ωστόσο αποτελεί τεκμήριο για τη λειτουργία του ιερού τον 1ο αι. π.Χ. και την αναγνώρισή του από πρόσωπα με μακρινή προέλευση.

Πιθανή είναι η καταγωγή από την Αμβρακία ή από κάποια άλλη κορινθιακή αποικία της δυτικής Ελλάδας του Ετυμοκλείδα, ο οποίος ανέθεσε στο Δία χάλκινο αγαλμάτιο Απόλλωνα: *τοι Δὶ Ἐτυμο|κλέδας | ἀνέθ̣εκε* (τέλη 6ου αι. π.Χ.)[305]. Το αγαλμάτιο με τη στιβαρή μορφή και τα αδρά χαρακτηριστικά του αποτελεί έργο κορινθιακού τοπικού εργαστηρίου κάποιας αποικίας, ίσως της Αμβρακίας. Επιπλέον, το κορινθιακό αλφάβητο της επιγραφής (*LSAG* 228· 230, 14) με στοιχεία της παραλλαγής, η οποία διαμορφώθηκε στην αποικία της Αμβρακίας οδήγησαν στην υπόθεση ότι ο *Ἐτυμοκλέδας*[306] κατάγεται από την πόλη αυτή, χωρίς ωστόσο να μπορούν να αποκλειστούν οι υπόλοιπες κορινθιακές αποικίες στην Αδριατική[307]. Στο ίδιο αλφάβητο είναι επίσης γραμμένες μερικές από τις πρωιμότερες χρηστήριες επιγραφές της Δωδώνης[308]. Αν και η καταγωγή του αναθέτη δεν είναι δυνατόν να διασαφηνιστεί περαιτέρω ως ενδεικτική της πολυμορφίας των προσφερόμενων αναθημάτων στο Δία θεωρήθηκε από την έρευνα η ανάθεση στην παρούσα περίπτωση αγαλματίου του Απόλλωνα[309].

---

[302] Peek 1978, 247-248 (= *SEG* XXVIII 530): *Ζηνικέτ̣η βασιλεῖ χρ̣ῇ δ̣ῶμα Διὸς νᾳ[ός τε Διώ]νας· | χρῆμα καὶ ἐργασία σὰ πᾶσ[α]ν [μίμν]ει ἐ̣ς ὥραν, | αὐτὸς ἐπισταμένᾳ τελέσας χερ[ὶ πᾶν ὅταν ἀρκῇ̣ς]· | σχέσθᾳ[ι δὲ θρασ]έ̣ω̣ν πέ̣[ρ]ας, ὦ ξένε, τίμ̣[ιον ἕξει]*. Πρβ. Carapanos 1878, 107 και πίν. 26 αρ. 8· Roberts 1881, 107-108· Gomprez 1881, 136-139· Parke 1967, 122-124· Τζουβάρα-Σούλη1979, 70 σημ. 470· Dieterle 2007, 97, 362, 379· Eidinow 2007, 348 αρ. 15 (*SEG* LVII 536)· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 102. Για τις στλεγγίδες γενικά, Marwitz 1979, 72-81· Kotera-Feyer 1993. Στλεγγίδες, οι οποίες ίσως σχετίζονται με την διεξαγωγή των Ναΐων έχουν εντοπιστεί στο ιερό, Αθανασοπούλου 2016, 126 αρ. 140.

[303] Να σημειωθεί ότι το όνομα Ζηνικέτης με εξαίρεση μία μαρτυρία από τη Σηστό (*I.Sestos* 40), μαρτυρείται δύο φορές στη Λυκία, *TAM* II 951 (Όλυμπος) και *TAM* II 1204 (Φάσηλις).

[304] Δάκαρης 1998, 23.

[305] De Ridder 1913, 22 αρ. 108 (πίν. 12)· Langlotz 1927, 80 αρ. 13 (πίν. 42)· Lambrinudakis 1984 , 195 αρ. 43· Jeffery 1948, 206· Charbonneaux 1958, 73· Jeffery 1961, 228-230· Parke 1967, 275 αρ. 2· Hammond 1967, 431· Lamb 1969, 88 πίν. 34d· Wallenstein 1971, B21· Βοκοτοπούλου 1975, 189 αρ. 3 (πίν. 53γ)· Lazzarini 1976, 198 (πίν. 141)· Walter-Karydi 1981, 33, 20 αρ. 35· Alroth 1989, 76 αρ. 3 (πίν. 36)· Βοκοτοπούλου 1997, 92 πίν. 72, 236 αρ. 72· Dieterle 2007, 86, 362, 384· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 87.

[306] Το όνομα του αναθέτη αποτελεί και την μοναδική καταγραφή του ονόματος στο *LGPN* IIIA, *s.v.*

[307] Για την επιγραφή και τη χρονολόγηση της *LSAG* 1990, 228-230· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 87.

[308] Για τα ερωτήματα αυτά βλ. σελ. 82.

[309] Burkert 1993, 211 και σημ. 102.

Ως πιθανή θα πρέπει να θεωρηθεί και η προέλευση του αναθέτη ενός χάλκινου τριποδικού στηρίγματος μικρών διαστάσεων από την Ιωνία[310]. Και τούτο διότι η αφιερωματική επιγραφή είναι γραμμένη σε ιωνικό αλφάβητο του 5ου αι. π.Χ. *Τερψικλῆς : τῶι Δὶ Ναίωι : ῥαψωιδὸς ἀνέθηκε*[311]. Η προσπάθεια ωστόσο εντοπισμού μιας πιο συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής είναι δύσκολο να οδηγήσει σε ασφαλή συμπεράσματα. Το όνομα *Τερψικλῆς* μαρτυρείται εκτός Δωδώνης σε δύο ακόμα επιγραφές. Η πρώτη, αποτελεί κατάλογο ονομάτων, προέρχεται από την Κυρήνη και χρονολογείται στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Μεταξύ των αναγραφομένων προσώπων μαρτυρείται και κάποιος Τερψικλής, γιος του Ζήνωνος[312]. Η Κυρήνη ωστόσο λόγω του διαφορετικού αλφαβήτου πρέπει να αποκλεισθεί[313]. Η δεύτερη επιγραφή προέρχεται από τα Δίδυμα (α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ.)[314]. Σε αυτή αναγράφεται ως γλύπτης αναθήματος κάποιος *Τερψικλῆς* ο οποίος ωστόσο, αν και οι χρονολογήσεις το επιτρέπουν, είναι δύσκολο να ταυτιστεί με τον αναθέτη του τρίποδα στη Δωδώνη[315]. Αν και το ζήτημα της καταγωγής του Τερψικλή από κάποια πόλη της Ιωνίας, ίσως της Μιλήτου, θα πρέπει να παραμείνει ανοικτό, για την παρουσία του στη Δωδώνη είναι δυνατόν να προταθεί, πέρα από την καθιερωμένη σύνδεση του με τις γιορτές προς τιμήν του Δία, η χρησμοδοτική διαδικασία, η οποία αποτελεί και την κύρια λειτουργία του ιερού[316].

Προβληματικό ως προς τον προσδιορισμό της εθνικής καταγωγής του αναθέτη είναι και το ιδιωτικό ανάθημα του Γλαύκωνα. Πρόκειται για αποσπασματικά σωζόμενο χάλκινο λυχνοστάτη, τον οποίο ο Γλαύκων αφιέρωσε στο Δία και στη Διώνη: *: Γλαύκων : Διὶ Ναίωι : Διώνηι :* (3ος/2ος αι. π.Χ.)[317]. Αν και το όνομα *Γλαύκων* παρουσιάζει κατά την αρχαιότητα μεγάλη γεωγραφική διασπορά[318], ο E. S. Roberts διατύπωσε την άποψη ότι ο αναθέτης του ενεπίγραφου αντικειμένου δεν είχε δωρική καταγωγή. Την θέση του αυτή στηρίζει στη γραφή *Διώνηι*[319]. Η αναγραφή του ονόματος της θεάς σε αττικό-ιωνικό τύπο εντοπίζεται επίσης στις αττικές επιγραφές *IG* II2 1611 και *IG* II2 4643 και σε χρηστήριες επιγραφές

---

[310] Η ιωνική προέλευση του αναθέτη υποστηρίζεται με σαφήνεια και στο *LSAG* 1990, 452.

[311] *SGDI* III2 5786. Carapanos 1878, 40 αρ. 3, πίν. 23 αρ.2-2bis· Bursian 1878, 22-23· Wieseler 1879, 44· Roberts 1881, 105· Milne 1944, 48 αρ. 3· Ευαγγελίδης & Δάκαρης 1959, 148· Jeffery 1961, 228-230· Parke 1967, 277 αρ. 10· Cabanes 1988, 53· Στεφανής 1988, 423 αρ. 2402· Tarditi 1996, 131· Fraser-Matthews 1997, 425· Κατσικούδης 2000, 117 σημ. 48· Souli 2004, 518· Dieterle 2007, 87· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 74-75 σημ. 108· Σουέρεφ 2012, 13 εικ. 7· Χατζηπαναγιώτου 2016, 129 αρ. 147. Το ανάθημα περιγράφεται στην έρευνα γενικά ως τρίποδας έχει όμως τυπολογικά παράλληλα με τα τριποδικά στηρίγματα των ποδανηπτήρων, Milne 1944, 26-63 (πρβ. Χατζηπαναγιώτου).

[312] *SEG* XX 735 Col. I. 1 στ. 19: *Τερψικλῆς Ζήνωνος*.

[313] Για την δωρική διάλεκτο της αποικίας της Θήρας, Buck 1965, 2 (13 αρ. 8), 268.

[314] *I.Didyma* 209.

[315] *LSAG* 1990, 332 αρ. 23.

[316] Βλ. και σημ. 291.

[317] Carapanos 1878, 47 αρ. 18, πίν. 25 αρ. 5· Bursian 1878, 23· Roberts 1881, 106-107· Rehl 1882, 130· Τζουβάρα-Σούλη 1979, 70 σημ. 468· Dieterle 2007, 99, 380, 449 εικ. 35· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 102 εικ. 32α.

[318] *LGPN* I-VB, *s.v.* (126 καταγραφές).

[319] Roberts 1881, 106-107.

από το ιερό οι οποίες ανήκουν στον 4ο αι. π.Χ.[320]. Ωστόσο, και σ' αυτή την περίπτωση το ζήτημα της καταγωγής του Γλαύκωνος από την Αττική θα πρέπει να παραμείνει ανοικτό, η δε ανάθεση στο ιερό να ερμηνευθεί στο πλαίσιο της χρησμοδοτικής διαδικασίας.

Με κάποια περιοχή στην οποία επιχωριάζει η αττικο-ιωνική διάλεκτος θα μπορούσε να συνδεθεί και ο Διοπέθης, τη χάλκινη φιάλη του οποίου προσέφερε στο Δία Νάϊο κάποιος Δωρόβιος: *Δωρόβιος Διὶ Νάοι ἀνέθηκε, ἃ Διοπέθης εὔξατο*[321]. Ο Κ. Καραπάνος πρότεινε τη σύνδεση του Διοπέθη του αναθήματος με τον ομώνυμο μάντη από τη Σπάρτη τον οποίο αναφέρει ο Πλούταρχος[322]. Την ταύτιση αυτή απέρριψε ο E. S. Roberts με το επιχείρημα ότι η επιγραφή έχει γραφεί σε ιωνικό αλφάβητο[323], την άποψη του οποίου αποδέχτηκε και ο H. W. Parke[324]. Το όνομα *Δωρόβιος* δεν τεκμηριώνεται από άλλες πηγές, ενώ σπάνια μαρτυρείται και ο τύπος *Διοπέθης* (ένα ακόμη παράδειγμα από την Αττική)[325], αντί του συνηθέστερου Διοπείθης[326]. Ως βέβαιο θα πρέπει να θεωρηθεί –κατά τη γνώμη μου- ότι ο Δωρόβιος είναι επισκέπτης του ιερού και κατά το ταξίδι του στη Δωδώνη αναλαμβάνει την υποχρέωση να εκπληρώσει και την υποχρέωση του Διοπείθη, ο οποίος εξαιτίας πιθανόν της γεωγραφικής απόστασης ή άλλων παραγόντων –τους οποίους δυστυχώς δεν γνωρίζουμε- δεν κατάφερε να φτάσει ως εκεί.

Προέλευση από την Αττική θα μπορούσε να έχει και ο αναθέτης αιχμής δόρατος στον Δία Δωδωναίο: [---]*ος Διὶ Δοδωνεῖ*[327]. Δυστυχώς, με εξαίρεση δύο περιληπτικές αναφορές των Th. Gomprez και M. Dieterle, το ανάθημα, το οποίο αποτελούσε μέρος της συλλογής του F. Trau στη Βιέννη[328], δεν αποτέλεσε αντικείμενο συστηματικής έρευνας. Ακόμα και το υλικό κατασκευής το οποίο θα μπορούσε να συμβάλλει στην κατανόηση της λειτουργίας του, είναι άγνωστο[329]: Εάν αυτό κατασκευάστηκε από σίδηρο είχε χρηστική αξία και θα μπορούσε να αποτελεί λάφυρο πολέμου το οποίο αφιερώθηκε προκειμένου να τιμηθεί ο Δίας για την αίσια έκβαση κάποιας μάχης. Εάν πάλι ήταν χάλκινο, πιθανόν κατασκευάστηκε εξ αρχής για να χρησιμοποιηθεί ως ανάθημα για τον Δία. Σε αυτή την περίπτωση δεν αποκλείεται να αφιερώθηκε στο θεό ως ευχαριστήριο για την σωτηρία του

[320] Στις Lhôte 2006, 322-324 αρ. 166 και ΔΒΧ 2013, αρ. 3113Α. Βλ. κατωτ. σελ. 99, 108.
[321] *SGDI* II 1374. Carapanos 1878, 41-42 αρ. 6, πίν. 23 αρ. 6· Bursian 1878, 23· Roberts 1881, 105· Rehl 1882, 130· Parke 1967, 277 αρ. 2· Lazzarini 1976, 281 αρ. 739· Dieterle 2007, 393· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 99-100, εικ. 29 α-β. 5ος/4ος αι. π.Χ.
[322] Πλούταρχος *Ἀγησίλαος*, ΙΙΙ. Πρβ. Carapanos 1878, 42.
[323] Roberts 1881, 105.
[324] Parke 1967, 277 αρ. 2.
[325] *SEG* XXX 260 (4ος αι. π.Χ.).
[326] *LGPN* I-VB, *s.v.* (135 μαρτυρίες).
[327] Gomprez 1880, 61 αρ. 2 εικ. 2. Dieterle 2007, 99, 362, 378, 410.
[328] Το αντικείμενο σήμερα μάλλον πρέπει να θεωρηθεί χαμένο. Για την περιπέτεια των αντικειμένων της συλλογής του F. Trau Piccinini 2013α, 69.
[329] Η Dieterle 2007, 378 (F535) αναφέρει ως πιθανή την κατασκευή του από σίδηρο.

αναθέτη σε πολεμική σύγκρουση ή να αποτελεί μέρος της χρησμοδοτικής διαδικασίας από κάποιο πρόσωπο με στρατιωτική ενασχόληση[330].

Από τα στοιχεία της ταυτότητας του αναθέτη σώζεται μόνο η κατάληξη [---]*ος*, η οποία θα μπορούσε να αντιστοιχεί είτε στο προσωπικό του όνομα, είτε στο πατρώνυμό του είτε στο εθνικό του[331]. Ωστόσο, δεν ακολουθείται εδώ ο τύπος των λοιπών αναθηματικών επιγραφών: Ενώ δηλαδή στα υπόλοιπα αναθήματα η αφιέρωση γίνεται στο Δία ή τον Δία Νάϊο (ελάχιστα αναφέρουν την Διώνη) στην αιχμή ο Δίας προσδιορίζεται ως *Δωδωναῖος*. Αν και το επίθετο αυτό είναι γνωστό τόσο από φιλολογικές μαρτυρίες όσο και από χρηστήριες επιγραφές, οι οποίες συνδέονται στην έρευνα με πρόσωπα προερχόμενα από περιοχές εκτός Ηπείρου[332], η μοναδική ερμηνεία που μπορεί να δοθεί εδώ είναι η γενική -μη συγκεκριμένη- γνώση του συγκεκριμένου επισκέπτη για το επίθετο του Δία στη Δωδώνη. Δυστυχώς τόσο ο αναθέτης του συγκεκριμένου αντικειμένου όσο και οι ερωτώντες, οι οποίοι επικαλούνται τον Δία Δωδωναίο, προέρχονται από διάφορες γεωγραφικές ενότητες χωρίς ομοιογένεια. Σε δύο ωστόσο ερωτήματα η ορθογραφική καταγραφή των παραγώγων της λέξης Δωδώνη συμπίπτει με εκείνη της αιχμής που σχολιάζεται εδώ: Πρόκειται για το ερώτημα του Διογνήτου από την Αθήνα και το ερώτημα του Αρχετίμου, η καταγωγή του οποίου επίσης από την Αθήνα είναι πιθανή[333].

Ως αβέβαιη –από κάποια περιοχή εκτός της αττικο-ιωνικής διαλέκτου- θα πρέπει να θεωρηθεί και η καταγωγή της Πολυξένας, η οποία αφιέρωσε –μαζί με άλλα αναθήματα- χάλκινο κάτοπτρο στο Δία[334]. Η κατάληξη *–ένα* του ονόματος (*Πολυξένα* αντί *Πολυξένη*) αν και παραπέμπει σε δωρικά στοιχεία είναι επίσης κοινή στη θεσσαλική διάλεκτο. Σύμφωνα με το *LGPN* I-VB, *s.v. Πολυξένα/Πολυξένη* ο τύπος με την κατάληξη *–α* μαρτυρείται τριάντα τέσσερις φορές, οι περισσότερες εκ των οποίων προέρχονται από την

---

330 Στην Δωδώνη όπως σε πολλά ιερά της αρχαιότητας έχουν αποκαλυφθεί πλήθος αναθημάτων στρατιωτικού εξοπλισμού (βλ. Baitinger 2001, Ολυμπία). Για αιχμές δοράτων από το ιερό βλ. ενδεικτικά, Carapanos 1878, εικ. 57-58· Χόινας 2016, 140 αρ. 157· Χατζηπαναγιώτου 2016, 141-143 αρ. 159, αρ. 160, αρ. 161, αρ. 162 και αρ. 163. Για ερωτήματα προσκυνητών στο ιερό σχετικά με στρατιωτικές ενέργειες βλ. τα σχόλια στην ΔΒΧ 2013, αρ. 35Α.

331 Επίσης και σε άλλο ανάθημα, το οποίο περιγράφεται ως χάλκινο έλασμα, σώζεται μόνο η κατάληξη πιθανόν του εθνικού «[---] *αιος Διὶ Νάωι δῶρον*». Δεν υπάρχουν όμως περισσότερα στοιχεία στην αναθηματική επιγραφή για την προέλευση του αναθέτη και για αυτό δεν περιλαμβάνεται στην παρούσα μελέτη. Για το αντικείμενο Carapanos 1878, 43 αρ. 2, εικ. 24 αρ 1· Roberts 1881, 108· Lazzarini 1976, 283, 751bis· Dieterle 2007, 393.

332 Οι αναφορές του Δία ως Δωδωναίου στις γραμματειακές πηγές είναι αρκετές, *Ἰλιὰς* Π 233. Πλάτων *Φαῖδρος* 275b· Υπερείδης *ὑπὲρ Εὐξενίππου* 25· Ευστάθιος λ. *Δωδωνεύς*. Τα ερωτήματα πιστών προς τον Δία Δωδωναίο προέρχονται κατά κύριο λόγο από περιοχές εκτός Ηπείρου. Βλ. σχετικά Lhôte 2006, 193-196 αρ. 92 και ΔΒΧ 2013, αρ. 478. Για το θέμα βλ. και σελ. 126.

333 Ερώτημα Διογνήτου: Lhôte 2006, 80-81 αρ. 23 (*Δωδοναῖοι*). Ερώτημα Αρχετίμου: ΔΒΧ 2013, αρ. 976 ([*Δ*]*οδωναίωι*). Βλ. κατωτ. σελ. 105-107, 126.

334 *SGDI* II 1369. Carapanos 1878, 45 αρ. 15, εικ. 25 αρ. 1· Bursian 1878, 23· Rehl 1882, 130· Roberts 1881, 106· Oberlander 1967, 139, 250-253 αρ. 219· Lazzarini 1976, 287 αρ. 774· Dieterle 2007, 94· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 99· Χιδίρογλου 2016, 153 αρ. 184. *Πολυξένα* | *τά<δ>ε* | [*ἀ*]*να{ν}τίθη*|*τι* {*ἀνατίθητι*} *τοῖ Δί* | *καί χρήματα.* 5ος αι. π.Χ.

κεντρική και βόρεια Ελλάδα. Αντίθετα από τις δεκατρείς περιπτώσεις στις οποίες τεκμηριώνεται ο τύπος Πολυξένη, οι τέσσερις προέρχονται από την Αθήνα.

Στη Θεσσαλία και τη Βοιωτία είναι δυνατόν να παραπέμπει η διαλεκτική αποκοπή της πρόθεσης *έπί* (*έπ'* αντί *έπί*) στη μικρή χάλκινη φιάλη, η οποία αποτελούσε ανάθημα πιθανόν κάποιας γυναίκας στη Διώνη και φέρει την επιγραφή: *Διώναι έπ*[335]. Τα αντικείμενα με αποδέκτη τη Διώνη είναι σπάνια. Ωστόσο, η επιγραφή δίνει την εντύπωση ότι –για κάποιο άγνωστο λόγο- δεν ολοκληρώθηκε. Στην περίπτωση που η αποσπασματικότητα του κειμένου δεν οφείλεται σε φθορά, η οπωσδήποτε λανθασμένη σύνταξη (η ορθή, αν και ελλειπτική, διάρθρωση του κειμένου θα ήταν *έπ' Διώναι*) θα μπορούσε να αποδοθεί σε αδεξιότητα του χαράκτη. Εφόσον, η υπόθεση αυτή ευσταθεί, η αναθέτρια έλκει την καταγωγή της από περιοχές όπου μαρτυρείται η αποκοπή του *έπί* σε *έπ'* και ειδικότερα στη Θεσσαλία και στην Βοιωτία[336]. Οι δύο αυτές περιοχές πιθανόν αποτελούν, σύμφωνα με τις ισχνές διαθέσιμες ενδείξεις, τον ευρύτερο χώρο καταγωγής της άγνωστης σε εμάς αναθέτριας. Λιγότερο πιθανή φαίνεται η υπόθεση ότι το κείμενο θα μπορούσε να συμπληρωθεί με την προσθήκη της λέξεως *έλευθερίᾳ* (*Διώναι έπ' έλευθερίᾳ*), η οποία –για άγνωστο λόγο- παραλήφθηκε. Ανάλογες διατυπώσεις μαρτυρούνται στις απελευθερωτικές πράξεις των Δελφών. Σ' αυτή την περίπτωση το ανάθημα αποτελεί τη μόνη γνωστή εξελευθερική φιάλη από τη Δωδώνη[337].

Εκτός Ηπείρου θα πρέπει να αναζητηθεί και η προέλευση του Δαμίχου. Το αργυρό έλασμα, το οποίο αποτελεί την αναγνωριστική επιγραφή (*Δάμιχος*) αγνώστου είδους αναθήματος του Δαμίχου στο ιερό, είναι από τα ελάχιστα αντικείμενα από πολύτιμο μέταλλο τα οποία αποκαλύφθηκαν στη Δωδώνη[338] και ήταν προσαρμοσμένο σε μεγαλύτερο ανάθημα. Δεν αποκλείεται η επιγραφή να συνεχιζόταν στο δεξιό χαμένο σήμερα τμήμα του ελάσματος, περιλαμβάνοντας περισσότερα στοιχεία για τον αναθέτη, αλλά και το όνομα της θεότητας στην οποία προσφέρθηκε[339]. Το όνομα Δάμιχος τεκμηριώνεται σπάνια. Σύμφωνα με το *LGPN* δύο ακόμη μαρτυρίες προέρχονται από την Αθήνα και την Δαυλίδα της Φωκίδας αντίστοιχα[340]. Ωστόσο το αλφάβητο της επιγραφής (χρήση των D=Δ και Ψ=Χ παράλληλα με τη γραφή του τετρασκελούς Σ) δεν αντιστοιχεί στο αττικό, γεγονός που αποκλείει την καταγωγή του αναθέτη από την Αττική[341].

---

[335] Carapanos 1878, 47 αρ. 21, εικ. 26 αρ. 3. Roberts 1881, 108· Dieterle 2007, 101, 362, 392, εικ. 35ε.

[336] Buck 1965, (95) 358. Την απόδοση του κειμένου ως «στη Διώνη» πιθανολόγησε ο Carapanos 1878, 47 καθώς τον προβλημάτισε η απουσία γραμμάτων ή φθορών στην επιφάνεια του αγγείου μετά το *έπ'*.

[337] Για το είδος αυτό των αγγείων βλ. ενδεικτικά Meyer 2010. Πρβ. σελ. 38-45 για τα απελευθερωτικά κείμενα από τη Δωδώνη.

[338] Ευαγγελίδης 1932, 51 εικ. 6 αρ. 2 (αρχές 5ου αι. π.Χ). Τα αντικείμενα από πολύτιμο μέταλλο στο ιερό είναι ελάχιστα, ενδεικτικά: Carapanos 1878, 106· Ευαγγελίδης 1955, 170.

[339] Η αναγραφή του ονόματος στην ονομαστική καθιστά πιθανή την συμπλήρωση της επιγραφής *Δάμιχος* [*μ' άνέθεκεν*]. Την ίδια μορφή έχει η επιγραφή στο ανάθημα του Νικία το οποίο δεν περιλαμβάνεται στην παρούσα. Για το ανάθημα αυτό, Dieterle 2007, 86, 362.

[340] *IG* II² 3149 = 3877 (2ος αι. π.Χ.). Πρβ. *LGPN* II-IIIB, *s.v.*

[341] *LSAG* 1990, 66-76.

Ομοιότητες παρουσιάζουν τα γράμματα της επιγραφής με το αλφάβητο της Φωκίδας χωρίς ωστόσο και αυτό να αποτελεί ασφαλή ένδειξη για την καταγωγή του Δαμίχου από τη περιοχή αυτή[342].

Προβληματική παραμένει οπωσδήποτε η σύνδεση με τη Δωδώνη ενός ενεπίγραφου χάλκινου στελέχους τρίποδα, ανάθημα του Κλεάρχου γιου του Διομέδοντος σε κάποιο ιερό[343]. Και τούτο διότι σύμφωνα με τον L. Robert το αντικείμενο αγοράστηκε το 1900 από τον W. Froehner ως προερχόμενο από την Ολυμπία. Στην υπόθεση της σύνδεσης του με τη Δωδώνη προχώρησε τότε ο νέος του ιδιοκτήτης στηριζόμενος στην επαγγελματική δραστηριότητα του Κλεάρχου (*ῥαψωιδός*), η οποία κατά τη γνώμη του δικαιολογούσε την παρουσία του στο ιερό λόγω του γνωστού από τη Δωδώνη αναθήματος του ραψωδού Τερψικλή, το οποίο θεώρησε ως παράλληλο του[344]. Με βάση όμως τις αδιευκρίνιστες συνθήκες εύρεσης και προέλευσης του αντικείμενου, την αναθηματική επιγραφή (*Κλέαρχος Διομέδοντος ῥαψωιδὸς μ' ἀνέθηκε*) από την οποία δεν προκύπτει κανένα στοιχείο σύνδεσης του με τη Δωδώνη και την έλλειψη περαιτέρω πληροφοριών για τον Κλέαρχο[345] θα πρέπει να αποδεχθούμε ότι τα έως τώρα δεδομένα δεν επιτρέπουν την συνδεσή του αναθήματος με συγκεκριμένο ιερό.

---

[342] *LSAG* 1990, 99-103. Να σημειωθεί επίσης η ομοιότητα (*LSAG* 1990, table of letters) των γραμμάτων με αλφάβητα και άλλων περιοχών όπως των Συρακουσών.

[343] Piccinini 2013α, 71. Σύμφωνα με τη συγγραφέα το αντικείμενο υπήρξε ανάθημα του Κλεάρχου ύστερα από κάποια νίκη του στα Νάϊα. Ως πιθανόν προερχόμενο από τη Δωδώνη έχει καταχωρηθεί στο *PHI*· στο *LGPN* IIIA, *s.v.* χρονολογείται στην περίοδο 4/3ος αι. π.Χ. Για τα Νάϊα βλ. σελ. 35-37.

[344] Robert 1936, 44 αρ. 39 (πίν. 16).

[345] Σχετικά με την προέλευση του αναθέτη θα πρέπει να σημειωθεί ότι η μεγάλη γεωγραφική διασπορά του ανθρωπωνυμίου Κλέαρχος δεν προσφέρει καμία ένδειξη και η γεωγραφική σύνδεση του προσώπου με κάποια από τις περιοχές όπου απαντάται πιο συχνά σε συνδυασμό με το πατρωνυμικό του Διομέδων (Αττική, νησιά Αιγαίου, Μ. Ασία) είναι παρακινδυνευμένη. Για τη διασπορά των ονομάτων βλ. *LGPN* I-VB, *s.v.*

V. ΧΡΗΣΤΗΡΙΑ ΕΛΑΣΜΑΤΑ

Οι χρηστήριες επιγραφές της Δωδώνης έχουν χαραχθεί σε τμήματα ελασμάτων μολύβδου μικρών διαστάσεων. Τα ενεπίγραφα αυτά πινάκια μετά τη χάραξη των κειμένων κατά κύριο λόγο διπλωνόταν ή τυλιγόταν προκειμένου να κατατεθούν στο μαντείο. Καθώς όμως στις περισσότερες περιπτώσεις δεν χρησιμοποιήθηκαν μόνο μία φορά αλλά περισσότερες η διαδικασία επανάληψης της αναδίπλωσης τα κατάτμησε ήδη από την αρχαιότητα. Για αυτό το λόγο τα περισσότερα όσων ήρθαν στο φώς από τις ανασκαφές στο ιερό αποτελούν τμήματα μεγαλυτέρων ελασμάτων, τα οποία φέρουν επάλληλες αποσπασματικές επιγραφές και στις δύο όψεις τους. Τα ελάσματα δεν εντοπίστηκαν συγκεντρωμένα σε κτήρια ή σε ιερούς αποθέτες αλλά σε διάφορα ανασκαφικά στρώματα (με κατά τόπους μεγαλύτερη πυκνότητα συγκέντρωσης) σε μια μεγάλη έκταση η οποία περιλαμβάνει το άνδηρο των ναϊκών οικοδομημάτων, τον χώρο της στοάς του Βουλευτηρίου αλλά και τον χώρο εσωτερικά και εξωτερικά της δυτικής στοάς του ιερού[346].

Από τις έως τώρα ανασκαφικές έρευνες στο ιερό είναι δημοσιευμένα 1462 χρηστήρια ελάσματα τα οποία περιέχουν 4383 αναγνωσμένες επιγραφές[347]. Οι επιγραφές αποτελούν στην συντριπτική τους πλειοψηφία ερωτήματα επισκεπτών προς τον Δία Νάϊο και την Διώνη. Σε αρκετές περιπτώσεις, προκειμένου το έλασμα να είναι διακριτό, χαρασσόταν μετά την αναδίπλωση του σε μία από τις εξωτερικές πλευρές αναγνωριστικές επιγραφές, οι οποίες είτε περιγράφουν με συνοπτικό (κυρίως μονολεκτικά) τρόπο το θέμα του ερωτήματος ή αναφέρουν στοιχεία της ταυτότητας του ερωτώντος. Επίσης καταγράφονται περιπτώσεις προσευχών, απαντήσεων και περιληπτικών αποδόσεων όπως και μεμονωμένων ονομάτων ή τοπωνυμιών αλλά και αλφαβήτων και αριθμητικών. Ο μεγαλύτερος αριθμός από αυτές τις επιγραφές, όπως ήδη αναφέρθηκε, διατηρείται σε αποσπασματική μορφή καθιστώντας σε πολλές περιπτώσεις το περιεχόμενό τους ασαφές[348].

Η πρώτη δημοσίευση χρηστηρίων ελασμάτων από την Δωδώνη πραγματοποιήθηκε από τον Κ. Καραπάνο το 1878 όταν παρουσίασε τα αποτελέσματα των ανασκαφών της Δωδώνης στο έργο του *Dodone et ses ruines*[349]. Σε συνεργασία με τον P. Foucart σχολιάστηκαν είκοσι επτά κείμενα ελασμάτων ενώ δημοσιεύθηκαν τα σχέδια συνολικά

[346] Βοκοτοπούλου 1987, 85-86. Η Piccinini 2013, 63-76 λανθασμένα αποδίδει την ύπαρξη του μεγάλου αριθμού ελασμάτων στην αφιέρωση τους ως αναθήματα στο ιερό. Τα ανασκαφικά δεδομένα και η μακρόχρονη επανάχρηση των ελασμάτων δεν επιτρέπουν μια τέτοια ερμηνεία, πρβ. τα σχόλια στο *SEG* LXIII 406.

[347] Ακριβής αριθμός των ελασμάτων τα οποία εντοπίστηκαν στο ιερό δεν υφίσταται. Ο Δάκαρης 1997, 113 υπολογίζει τα έως τότε ευρισκόμενα σε περίπου 2500 τεμάχια.

[348] Lhôte 2006, 8-11· ΔΒΧ 2013, IX-XV. Ο Bonnechere 2017, 74 υπολογίζει τις πλήρεις χρηστήριες επιγραφές σε 1323.

[349] Carapanos 1878, 68-83, εικ. 34-40. Για τις έρευνες του Καραπάνου στη Δωδώνη, Σουέρεφ 2016, 16-19.

σαράντα δύο ελασμάτων[350]. Το 1883 ο Καραπάνος παρουσίασε ένα ακόμη έλασμα το οποίο δημοσίευσε εκ νέου το 1890 μαζί με άλλα πέντε νέα[351]. Τα ελάσματα αυτά προέλκυσαν αμέσως το ενδιαφέρον πλήθους ερευνητών[352]. Επιπλέον, ο W. Gurlitt δημοσίευσε το 1880 δύο ακόμα αποσπασματικά ελάσματα της συλλογής Trau στη Βιέννη[353], ενώ ο H. R. Pomtow συγκέντρωσε και παρουσίασε το 1883 όσα είχαν μέχρι τότε εκδοθεί και τα κατηγοριοποίησε σε δημόσια και ιδιωτικά[354]. Το 1887 οι χρηστήριες επιγραφές παρουσιάστηκαν επίσης από τον W. Larfeld[355] ενώ συστηματικότερη κατηγοριοποίηση με κριτήριο τη διάλεκτο και εκτεταμένη κριτική έκδοση των ελασμάτων πραγματοποίησε το 1899 ο O. Hoffmann[356]. Το 1900 ο Ch. Michel παρουσίασε εκ νέου εννέα από τα ελάσματα των ανασκαφών Κ. Καραπάνου[357], ενώ και ο W. Dittenberger περιέλαβε το 1920 ενδεικτικά επτά ελάσματα στο μνημειώδες έργο του *Sylloge Inscriptionum Graecarum*[358].

Με την συνέχιση της συστηματικής ανασκαφής από την *ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία* στο ιερό ήδη από το 1920 ο αριθμός των χρηστηρίων ελασμάτων αυξήθηκε εντυπωσιακά. Σε δύο ανασκαφικές περιόδους κατά τα έτη 1928-1932 και 1952-1959 αντίστοιχα ο Δ. Ευαγγελίδης αποκάλυψε περισσότερα από 1300 χρηστήρια ελάσματα κυρίως από τον χώρο της Ιεράς οικίας καθώς και δυτικά αυτής. Από αυτά δημοσιεύθηκαν στα *Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* είκοσι εννέα και στα *Ἠπειρωτικὰ Χρονικά* τριάντα τρία[359]. Από τη δεύτερη ανασκαφική περίοδο ο Δ. Ευαγγελίδης δημοσίευσε τριάντα επτά ελάσματα στις ετήσιες παρουσιάσεις των ανασκαφικών εργασιών και ένα

---

[350] Σύμφωνα με τη Βοκοτοπούλου 1987, 348 πρόκειται για σαράντα ένα ελάσματα καθώς δύο από τα εικονιζόμενα τεμάχια συνανήκουν (τα Carapanos 1878, εικ. 34 αρ. 1 και εικ. 35 αρ. 4). Η συλλογή Καραπάνου στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο περιλαμβάνει εκατόν είκοσι τεμάχια.
[351] Carapanos 1883, 354-358· Carapanos 1890, 155-161.
[352] Bursian 1878, 9-14· Rangabe 1878, 118· Blass 1879, 34, 160· Weiseler 1879, 69-70· Roberts 1880, 228-241· Roehl 1882, 131-132· Robert 1883, 466-472· Merriam 1884, 85-86.
[353] Gurlitt 1880, 61-64. Πρόκειται για ελάσματα τα οποία πιθανόν είχαν κλαπεί από τις ανασκαφές του Καραπάνου, αγοράστηκαν από τον Trau το καλοκαίρι του 1879 και συντηρήθηκαν στο Kaiserliches und Königliches Munz-und Antikencabinet στη Βιέννη. Για το θέμα βλ. Βοκοτοπούλου 1987, 349· Lhôte 2006, 108, 152.
[354] Pomtow 1883, 305-360.
[355] Larfeld 1887, 529-532.
[356] Hoffmann 1899 (*SGDI* II), 93-132 αρ. 1557-1598.
[357] Michel 1900, 843-851.
[358] *Syll*^{3} αρ.1160-1166.
[359] Ευαγγελίδης 1929, 125-129· Ευαγγελίδης 1931, 89-91· Ευαγγελίδης 1932, 52· Ευαγγελίδης 1935, 252-260 (*Bull.épigr.* 1939, 472). Διορθώσεις και σχόλια σε μερικά από αυτά τα ελάσματα έκανε και ο Wilhelm 1953, 75-79 (*Bull.épigr.* 1953, 146· *Bull.épigr.* 1955, 233-234).

στην Αρχαιολογική Εφημερίδα[360]. Επιγραφικά κείμενα αυτών των δημοσιεύσεων περιλήφθηκαν στα γενικά εγχειρίδια των L. H. Jeffery και M. Guarducci[361].

Μετά το 1959 και έως το 1989 από τα εβδομήντα τουλάχιστον χρηστήρια ελάσματα που βρέθηκαν στις ανασκαφές του Σωτήρη Δάκαρη στο Ιερό της Δωδώνης, δημοσιεύτηκαν στις ετήσιες ανασκαφικές εκθέσεις δέκα πέντε[362]. Το 1967 ο H. W. Parke σχολίασε τριάντα επτά χρηστήριες επιγραφές (εννέα δημόσια ερωτήματα και είκοσι επτά ιδιωτικά) τις οποίες κατέταξε σε πέντε υποκατηγορίες, ενώ ο ίδιος δημοσίευε για πρώτη φορά στο περιοδικό *Journal of Hellenic Studies* άλλες τρεις χρηστήριες επιγραφές από ιδιωτική συλλογή [363]. Ο χρόνος και ο χώρος εντοπισμού των τελευταίων παραμένει άγνωστος. Διορθώσεις σε έξι ήδη γνωστές χρηστήριες επιγραφές περιέλαβε στο corpus των επιγραφών της Ηπείρου και ο P. Cabanes[364]. Εννέα χρηστήρια ελάσματα με δημόσια ερωτήματα των πόλεων της βόρειας Ηπείρου δημοσιεύθηκαν από τους Σωτήρη Δάκαρη, Τάσο Χριστίδη και Ιουλία Βοκοτοπούλου το 1990[365]. Από την τελευταία δημοσιεύθηκαν το 1995 δεκατέσσερα κείμενα με περιεχόμενο σχετικό με τις πόλεις της μεγάλης Ελλάδας και της Σικελίας[366]. Το 1997 οι Τ. Χριστίδης, Σ. Δάκαρης(†) και Ι. Βοκοτοπούλου(†) σχολίασαν το κείμενο τεσσάρων χρηστηρίων επιγραφών με μαγικό περιεχόμενο[367]. Οι νέες αυτές δημοσιεύσεις ελασμάτων σχολιάζονται από τους εκδότες του *SEG* στους τόμους των αντίστοιχων ετών[368].

Το 2006 ο É. Lhôte προχώρησε στην κριτική έκδοση 169 χρηστηρίων ελασμάτων, στην οποία περιλαμβάνονται επιγραφικά, ιστορικά και διαλεκτικά σχόλια[369], ενώ τον επόμενο χρόνο η E. Eidinow παρουσίασε τα κείμενα 156 χρηστηρίων ελασμάτων συμπεριλαμβανομένων και είκοσι ένα αδημοσίευτων των ανασκαφών του Δ. Ευαγγελίδη

---

[360] Ευαγγελίδης 1952, 279-306 (*SEG* XV 385-409)· Ευαγγελίδης 1953-54 (*Bull.épigr.* 1958, 259)· Ευαγγελίδης 1955, 169-173 (*Bull.épigr.* 1956, 426-427· *SEG* XIX 426-432· *Bull.épigr.* 1961, 179)· Ευαγγελίδης 1956, 154-157· Ευαγγελίδης 1958, 103-106 (*SEG* XXIII 473-476)· Ευαγγελίδης 1959, 114.

[361] Jeffery 1961, 228-230· Guarducci 1967 (I), 295-296. Στο Guarducci 1978 (IV), 837 σχολιάζονται δώδεκα ελάσματα των ανασκαφών του έτους 1935.

[362] Επτά ελάσματα στο Δάκαρης 1967, 48-54 (*Bull.épigr.* 1969, 181)· τρία ελάσματα στο Δάκαρης 1968, 53-56 (*Bull.épigr.* 1971, 56)· τέσσερα ελάσματα στο Δάκαρης 1973, 95-96· ένα έλασμα στο Δάκαρης 1982, 87 (*SEG* XXXIII 476). Πρβ. Βοκοτοπούλου 2001, 350.

[363] Parke 1967, 259-273. Parke 1967α, 132-133 (*SEG* XXIV 454). Τα ελάσματα αποκτήθηκαν από τον καθηγητή H. Seyrig στην Αθήνα το 1929 αλλά δεν καταγράφεται από ποια ανασκαφή προέρχονται.

[364] Cabanes 1976, 549-550 αρ. 20-25.

[365] Dakaris & Christidis & Vokotopoulou 1993, 55-60.

[366] Vokotopoulou 1995, 66-90.

[367] Christidis & Dakaris(†) & Vokotopoulou(†) 1997, 105-110 [πρβ. Α. Χανιώτη & Ι. Μυλωνόπουλος στο «Epigraphic Bulletin for Greek Religion (*EBGR* 1999)», *Kernos* 15 (2002), 353 αρ. 36].

[368] *SEG* XLIII 318-341· *SEG* XLV 662, 664-665· *SEG* XLVII 819-822· *SEG* XLIX 637- 641· *SEG* LI 745-749.

[369] Lhôte 2006 (*SEG* LVI 656-664).

τα οποία ωστόσο καθώς βρισκόταν σε στάδιο μελέτης η παρουσίαση τους είναι προβληματική[370].

Από τις νεώτερες ανασκαφές στο ιερό χρηστήρια ελάσματα εντοπίστηκαν τόσο κατά την ανασκαφή του Πρυτανείου και της δυτικής Στοάς από τις Χρ. Τζουβάρα-Σούλη & Α. Βλαχοπούλου & Κ. Γραβάνη[371] όσο και κατά τις πρόσφατες ανασκαφικές εργασίες για την ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου[372]. Από αυτά το 2017 δημοσιεύθηκε το κείμενο ενός χρηστηρίου ελάσματος το οποίο είχε εντοπιστεί στην Ιερά Οικία το 2015[373].

Ήδη από το 1981 ξεκίνησε μία προσπάθεια για τη δημοσίευση όλων των ελασμάτων της Δωδώνης, την οποία ανέλαβαν υπό την αιγίδα της Αρχαιολογικής Εταιρείας οι Σ. Δάκαρης, Ι. Βοκοτοπούλου και Τ. Χριστίδης[374]. Το σύνταγμα εκδόθηκε το 2013 και περιλαμβάνει 4.216 χρηστήριες επιγραφές (στην συντριπτική τους πλειοψηφία αδημοσίευτες) οι οποίες είχαν ανακαλυφθεί κατά τις ανασκαφές του Δ. Ευαγγελίδη. Στην έκδοση σε δύο τόμους, εκτός από τα κείμενα, εντάσσονται σχόλια σχετικά με τη χρονολόγησή τους και άλλα αρχαιολογικά, επιγραφικά και ιστορικά προερχόμενα τόσο από τους εκδότες όσο και από τους συνεργάτες τους[375]. Την τελική επιμέλεια του έργου ανέλαβε, μετά το θάνατο και των τριών εκδοτών, ο Σ. Τσέλικας. Η δημοσίευση αυτή έδωσε νέα ώθηση στην σχετική με τις χρηστήριες επιγραφές της Δωδώνης έρευνα. Πλήθος αυτοτελών μελετών και άρθρων με άξονα τις επιγραφές αυτές δημοσιεύθηκαν μέχρι σήμερα[376].

---

370 Eidinow 2007, 72-124 (*SEG* LVII 536). Τα είκοσι ένα ανέκδοτα ελάσματα τα οποία περιέλαβε η συγγραφέας παρουσιάστηκαν από τον Χριστίδη σε διάλεξή του στην Οξφόρδη το 2002.

371 Τζουβάρα-Σούλη& Βλαχοπούλου & Γραβάνη 1998, 149 (*SEG* XLIX 642).

372 Ένα αποσπασματικά σωζόμενο έλασμα το οποίο παραδόθηκε το 2010 ως τυχαίο εύρημα στην ΙΒ΄ Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων από επισκέπτη του ιερού παρουσιάστηκε στο Κατσαδήμα 2010, 1178. Από την ανασκαφική έρευνα των ετών 2011-2015 προέρχονται είκοσι οκτώ νέα χρηστήρια ελασμάτα τα οποία βρίσκονται σε στάδιο μελέτης, Γεωργούλας 2015, 783-784.

373 Σκαλιστή 2017, υπό έκδοση.

374 Δάκαρης & Βοκοτοπούλου & Χριστίδης 2013.

375 Οι Κ. Τσαντσάνογλου και J. Méndez Dosuna υπήρξαν συνεργάτες του Χριστίδη όσον αφορά σε παρατηρήσεις επί των διαλέκτων των ελασμάτων ενώ ο J. Curbera υπογράφει το παράρτημα με ονόματα που απαντούν σε κάποιες από τις επιγραφές και ο D. Jordan την χρονολόγηση μερικών ελασμάτων σε συνέχεια των χρονολογήσεων της Βοκοτοπούλου.

376 Κριτική και παρατηρήσεις πάνω σ' αυτό το έργο έγιναν από τον A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 284-289 αρ. 37 και στο *SEG* LXIII 406. Για τις μελέτες που ακολούθησαν την έκδοση βλ. Bonnechere 2014, 83-86· Mack 2014, 155-158· Parker 2016, 111-114· Liapis 2015, 85-90· Carbon 2015, 73-87. Η υποδοχή των νέων επιγραφικών κειμένων των χρηστηρίων από την διαλεκτολογία αντικατοπτρίζεται στις πολυάριθμες σχετικές μελέτες του J. Méndez Dosuna (Méndez Dosuna 2007α, 137-144· Méndez Dosuna 2007β, 181-187· Méndez Dosuna 2007γ, 277-285· Méndez Dosuna 2008, 51-79· Méndez Dosuna 2016, 119-139· Méndez Dosuna 2018, 265-269· 2018β, 33-52) και στην αφιέρωση ενός κεφαλαίου στα διαλεκτολογικά στοιχεία των επιγραφών στον τόμο *Studies in Ancient Greek Dialects* (Giannakis-Crespo-Filos 2018). Τα πρακτικά συνεδρίου με θέμα τις χρηστήριες επιγραφές το οποίο πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια έκθεσης για τη Δωδώνη στο μουσείο Ακρόπολης το 2016 εκδόθηκαν το 2017 (Σουέρεφ 2017) περιλαμβάνοντας έντεκα σχετικές μελέτες. Με στόχο επίσης την πληρέστερη δημοσίευσή των επιγραφών εξελίσσεται το διεθνές πρόγραμμα Dodona on line (DOL) υπό την

Αν και ο αριθμός των μέχρι τούδε δημοσιευμένων ελασμάτων είναι, όπως προκύπτει κι από τη ανωτέρω συνοπτική περιγραφή, αρκετά υψηλός, η εθνική προέλευση των ατόμων που καταθέτουν τα ερωτήματά τους στους θεούς της Δωδώνης δηλώνεται σε ελάχιστες περιπτώσεις, όπως λίγες είναι και οι περιπτώσεις αναφοράς του πατρωνύμου των σχετικών προσώπων[377]. Σύμφωνα με την τυπολογία των κειμένων, αυτά περιλαμβάνουν την επίκληση των θεών της Δωδώνης, το όνομα του ερωτώντος (σε ονομαστική ή δοτική) και το ερώτημα που αυτός απευθύνει στο ιερό. Ωστόσο, σε αρκετές περιπτώσεις τα ερωτήματα διατυπώνονται με συνοπτικό τρόπο και δεν περιλαμβάνονται σ' αυτά το όνομα του πιστού ενώ ακόμα και το θέμα διατυπώνεται περιληπτικά[378].

Με δεδομένους τους περιοριστικούς παράγοντες που επισημαίνονται παραπάνω, ο καθορισμός της γεωγραφικής προέλευσης των ερωτώντων δεν καθίσταται πάντα δυνατός. Στο πλαίσιο αυτό, ως κριτήρια για τον εντοπισμό των προσώπων αυτών χρησιμοποιούνται, εκτός από την αναφορά πόλεων ή ευρύτερων περιοχών, η διάλεκτος των επιγραφών, η αναγνώριση επιχώριων αλφαβήτων και η μελέτη των ανθρωπωνυμίων. Να σημειωθεί ότι ο αριθμός των πόλεων και των ευρύτερων περιοχών που μαρτυρούνται στα ελάσματα του ιερού της Δωδώνης είναι αρκετά υψηλός. Ωστόσο, η απλή αναφορά μιας περιοχής δεν συνδέεται σε όλες τις περιπτώσεις με την εθνική προέλευση του προσώπου το οποίο θέτει το ερώτημα. Σε κάθε περίπτωση ωστόσο προσθέτει κάποια –έστω και έμμεσα- στοιχεία στη μελέτη της γεωγραφικής εμβέλειας του ιερού. Για το λόγο αυτό τα σχετικά επιγραφικά κείμενα περιλαμβάνονται συμπληρωματικά στην παρούσα εργασία στις αντίστοιχες γεωγραφικές ενότητες.

Κατά την παρουσίαση των δεδομένων ακολουθείται και εδώ το γεωγραφικό κριτήριο με αφετηρία την Ήπειρο. Ακολουθούν οι περιοχές που βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση με αυτή, δηλαδή εκείνες της Ιλλυρίας και της Αδριατικής καθώς και ερωτήματα προσώπων από τα νησιά του Ιονίου και τη δυτική Ελλάδα, την Αιτωλία και την Ακαρνανία. Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα ερωτήματα προσώπων καταγόμενων από τη Θεσσαλία και τη Βόρεια Ελλάδα, ήτοι τη Μακεδονία και τη Θράκη. Έπονται η Πελοπόννησος, τα νησιά του Αιγαίου και η Μικρά Ασία. Τελευταία σχολιάζονται ερωτήματα που συνδέονται με προερχόμενους από την Μ. Ελλάδα και τη Σικελία πιστούς. Ως ειδική ενότητα εξετάζονται εκείνα τα οποία, αν και δεν επιτρέπουν τον καθορισμό της εθνικής προέλευσης των ερωτώντων, κάποια στοιχεία (αλφάβητο, γραφή, ονομαστικό κλπ.) καθιστούν πιθανή την προέλευσή τους από περιοχές εκτός Ηπείρου.

εποπτεία του καθηγητή Bonnechere. Στο πλαίσιο του η ελληνική ομάδα η οποία συμμετέχει στην εκ νέου μελέτη των χρηστηρίων επιγραφών παρουσίασε το πρόγραμμα αλλά και παρατηρήσεις και διορθώσεις επί των κειμένων στο Β΄ Αρχαιολογικό Συνέδριο ΒΔ Ελλάδας και Ιονίων Νήσων τον Νοέμβριο του 2017, Σουέρεφ & Γκάρτζιου-Τάττη & Σβέρκος & Τσέλικας & Κατσαδήμα & Γεωργούλας & Σκαλιστή & Φίλος & Ζωγράφου 2017, υπό έκδοση.

[377] Την προέλευσή τους καταγράφουν με βεβαιότητα οι ερωτώντες σε έξι μόνο περιπτώσεις, βλ σχετικά ΔΒΧ 2013, 17· Lhôte 2006, 80-81 αρ. 23· Lhôte 2006, 123-127 αρ. 50· Lhôte 2006, 151-152 αρ. 65.

[378] ΔΒΧ 2013, 419.

V.1. ΗΠΕΙΡΟΣ

Μια μεγάλη αριθμητικά ομάδα των χρηστηρίων ελασμάτων της Δωδώνης συνδέεται με ερωτήματα τα οποία προέρχονται από πολιτικά όργανα, πόλεις ή μεμονωμένα πρόσωπα που βρίσκονται σε γειτνίαση με το ιερό. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται τα τρία κύρια έθνη της περιοχής, οι Μολοσσοί, οι Θεσπρωτοί και οι Χάονες αλλά και τα μικρότερα έθνη, τα πολυάριθμα φύλα, οι διάφορες πόλεις και κοινότητες οι οποίες επισκέπτονται το μαντείο για ποικίλα δημόσια θέματα[379]. Από την άλλη μεμονωμένα πρόσωπα -κι εδώ η πλειοψηφία- φτάνουν στη Δωδώνη προκειμένου να διατυπώσουν τις προσωπικές τους ανησυχίες. Να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι αν και πολλά ερωτήματα θα μπορούσαν να αποδοθούν με βάση εσωτερικά κριτήρια των κειμένων, ήτοι τη χρήση ΒΔ διαλέκτου των Δωριέων, στους Ηπειρώτες, η κατάταξή τους στην κατηγορία αυτή δεν είναι ασφαλής[380].

V.1.1. ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΦΥΛΑ

Στα χρηστήρια ελάσματα της Δωδώνης μαρτυρείται ένας σημαντικός αριθμός ερωτημάτων στα οποία αναγράφονται τα εθνικά των φύλων που κατοικούν στην περιοχή της Ηπείρου. Τα περισσότερα αποδίδονται με σχετική ασφάλεια στους Μολοσσούς οι οποίοι είτε εκπροσωπούνται συλλογικά είτε από τους βασιλείς τους. Ειδικότερα, το εθνικό *Μολοσσοί* αναγνωρίζεται σε δύο χρηστήριες επιγραφές[381]. Πρόκειται για: α) Το άγνωστου, εξαιτίας της αποσπασματικότητας της επιγραφής, θέματος ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 4195Α το κείμενο του οποίου έχει ως εξής: [*ἐπικοινῶ*]*νται Μολοσσ*[*οὶ τῶι Διὶ τῶι Ναΐωι καὶ τᾶι Διώναι τίνι κα*] | [*θεῶν εὐχ*]*όμενοι καὶ θύ*[*οντες - - -*] | [*- - -*]*ΣΕ Μολοσσ*[*- - -*] (τέλη 5ου αι.

---

[379] Για τα έθνη και την οργάνωση των φυλών της Ηπείρου βλ. Hammond 2000, 345-352· Cabanes 2012, 47-55. Πρβ. ανωτ. σημ. 51.

[380] Πρβ. Méndez Dosuna 2018β, 34, 46-47. Για τα δωρικά κείμενα των ελασμάτων βλ. και Τσέλικας 2015, 61-69· Tselikas 2018, 249-261. Ως ηπειρωτικής προέλευσης αλλά χωρίς ειδικότερο προσδιορισμό έχουν αναγνωριστεί σαράντα οκτώ χρηστήριες επιγραφές: ΔΒΧ 2013, αρ. 84· 503· 1352Β· 1375Β· 1545Α· 2402Α· 3393Α· Lhôte 2006, 152-153 αρ. 66· Lhôte 2006, 315-316 αρ. 159· Lhôte 2006, 145-148 αρ. 61Β· Lhôte 2006, 165-168 αρ. 73· Lhôte 2006, 145-148 αρ. 61Α· Lhôte 2006, 141-143 αρ. 58Β· Lhôte 2006, 290-291 αρ. 140· Lhôte 2006, 119-121 αρ. 49· ΔΒΧ 2013, 192-193 αρ. 91Α· 149· 346(;)· 417Α· 476Α· 513Α(;)· 599Α· 733Α· 750Α· 816Α(;)· 988Β· 999Α· 1127Α(;)· 1201Α· 1362Β· 1682Α(;)· 1787· 1977Β· 2013Β· 2022Β· 2070Β· 2134Α(;)· 2286Α(;)· 2410Α(;)· 2591Β· 2895(;)· 2934Α· 2935Β· 3346Α· 3368Β· 3649Α· 3818Α και 3843Α(;). Πρβ. Méndez Dosuna 2018β, 46. Τοπικής προέλευσης είναι επίσης τα δημόσια ερωτήματα των Δωδωναίων στις επιγραφές: ΔΒΧ 2013, αρ. 268Α· 2332Α· 295Β· 1089Α· 2425Α· 2519Β· 2952Β· 3473Α και Lhôte 2006, 64-65 αρ. 14 (πρβ. Tselikas 2018, 260-261). Εδώ ανήκουν πιθανόν και οι χρηστήριες επιγραφές ΔΒΧ 2013, αρ. 548Β και ΔΒΧ 2013, αρ. 1368Α, οι οποίες αποτελούν ερωτήματα των Διαιτών (πρβ. Andriolo 1999, 167-176), λειτουργών ενδεχομένως του ιερού· βλ. Gartziou-Tatti 2017, 143-147.

[381] Πρέπει εδώ να σημειωθεί και το ερώτημα κάποιου άγνωστου Κοινού στην Lhôte 2006, 51-56 αρ. 9 (170-168 π.Χ.) για την σύναψη συμπολιτείας με τους Μολοσσούς. Πρβ. Meyer 2013, 112-113. Ο Lhôte 2017, 46 υποθέτει ότι το Κοινόν αυτό είναι των [*Τί*]*ων*.

π.Χ.)[382], και β) για την επίσης αποσπασματικά σωζόμενη επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 110Α: όπου τα διατηρηθέντα γράμματα του κειμένου συνδέονται πιθανότατα με το εθνικό Μολοσσοί (*Μολοσ*[- - -]).

Με Μολοσσούς βασιλείς θα μπορούσαν να συνδεθούν τέσσερα ερωτήματα. Το θέμα του πρώτου αφορά πιθανόν ομόνοια με τους Φυλάτους (*ξ̃ Φύλᾰτ*[*οι - - -*] | *Ẹ h(o)μόνο*[*οι - - -*]). Η αναγραφή του ονόματος *Θάρυπος* (γενική του Θάρυψ) στην άλλη όψη του ελάσματος καθιστά πιθανή την υπόθεση ότι φορέας του ερωτήματος είναι ο βασιλιάς των Μολοσσών Θάρυψ Α΄ (423-2/390-385)[383]. Ερώτημα του βασιλέως Αλέξανδρου Α΄ αποτελεί η ΔΒΧ 2013, αρ. 41Α (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.): *ἦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Νε*|*οπτολέμου υἱοῦ*[384] ενώ ως υποθετική θα πρέπει να θεωρηθεί η σύνδεση κάποιου Αρύβα, ο οποίος εμφανίζεται στον στ. 2 της επιγραφής ΔΒΧ 2013, αρ. 2111Α, με τον ομώνυμο Μολοσσό βασιλέα[385]. Το ίδιο επίσης ισχύει και για την σύνδεση του ιδιωτικού ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 3648Α (μέσα 4ου αι. π.Χ.), σύμφωνα με το οποίο κάποιος Δικαίος ερωτά πιθανόν εάν πρέπει να υπηρετήσει ως μισθοφόρος στον στρατό κάποιου Πύρρου. Η ταύτιση του τελευταίου με το γνωστό βασιλέα της Ηπείρου λόγω της χρονολόγησης της επιγραφής δεν μπορεί να υποστηριχθεί.

Μοναδική είναι η περίπτωση του ελάσματος ΔΒΧ 2013, αρ. 3977Α (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.), στην αναγνωριστική επιγραφή του οποίου αναγράφεται το εθνικό *Ἀπ(ει)ρ(ō)τᾶν*. Η υπόθεση ότι πρόκειται εδώ για ερώτημα των μελών της Ηπειρωτικής Συμμαχίας, η οποία δημιουργείται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. καθώς συμφωνεί με τη χρονολόγηση της επιγραφής δεν μπορεί να αποκλεισθεί[386]. Επίσης μεμονωμένο χαρακτήρα έχουν και τα ελάσματα στα οποία αναγράφονται τα εθνικά άλλων φύλων/εθνών που είναι εγκατεστημένα στην περιοχή της Ηπείρου. Κάποια από αυτά δεν μπορούν να προσδιορισθούν γεωγραφικά, ενώ η απόδοση κάποιων άλλων στην Ήπειρο αμφισβητείται.

---

[382] Πρβ. Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 146. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι οι χρονολογήσεις των ερωτημάτων αντιμετωπίζονται στην έρευνα ως «συμβατικές», πρβ. A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 284-285 αρ. 37· Meyer 2017, 155-157· Méndez Dosuna 2018β, 34.

[383] ΔΒΧ 2013, αρ. 2150Β + ΔΒΧ 2013, αρ. 2148Α. Πρβ. Parker 2016, 75 σημ. 19· Lhôte 2017, 42· Chaniotis 2017, 63 σημ. 49· Chaniotis 2018, 336 σημ. 39. Στην χρονολόγηση ακολουθείται το Δάκαρης 1964, 50· πρβ. και σημ. 277. Για το φύλο των Φυλατών Hammond 1967, 529, 566· Meyer 2013, 52 σημ. 107, 95.

[384] Πρβ. Carbon 2015, 74 σημ. 3· Lhôte 2017, 44-45· Lhôte 2017α, 151-158· Τσέλικας 2017, 38-39· Katsadima 2017, 136· Méndez Dosuna 2018β, 44. Ως απάντησή της στην β΄ όψη του ελάσματος θεωρείται η επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 42Β, *Τροία δᾶμ' Ἀλε*[*ξανδρον*] | *ΟΥΝΙ*, η οποία σύμφωνα με τους εκδότες του ΔΒΧ 2013 «είναι η μοναδική «κρυπτική» απάντηση σε επικό ιδίωμα» και «θα πρέπει να θεωρηθεί αποτρεπτική για το συγκεκριμένο εγχείρημα που υπονοεί το ερώτημα» (εννοεί την εκστρατεία του Αλέξανδρου Α΄ στην Ιταλία). Ο Τσέλικας αποσυνδέει τις δύο επιγραφές και θεωρεί ότι η ΔΒΧ 2013, αρ. 42Β αποτελεί απάντηση του μαντείου σε ερώτημα της αδερφής του Αλέξανδρου Α΄ της Τρωάδας.

[385] Α΄μισό 4ου αι. π.Χ. Πρβ. Curbera 2013, 419.

[386] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 266. Πρέπει να σημειωθεί ότι στο έλασμα αναγράφεται *ΑΠΟΡΕΙΤΑΝ* και η μεταγραφή του κειμένου, η οποία έγινε με το σκεπτικό του πιθανού αναγραμματισμού της λέξης δεν είναι απόλυτα ασφαλής.

Στα φύλα που κατοικούν στην Ήπειρο ή σε άμεση γειτνίαση με αυτή -για αυτό και η εθνική προέλευση των τελευταίων αμφισβητείται- ανήκουν οι *Κασσωπαῖοι*, οι *Ἐθνιᾶδαι*, οι *Γενοαῖοι*, *οι Δεξαιρεᾶται*, οι εγκατεστημένοι στα όρια με τη Θεσσαλία *Ἀθαμᾶνες*, καθώς και το προβληματικό ως προς την εθνική του προέλευση φύλο των *Ἀτιντανῶν*, το οποίο η έρευνα τοποθετεί γεωγραφικά στην ευρύτερη περιοχή της κοιλάδας του Δρίνου και του μέσου Αώου. Με την περιοχή των Κασσωπαίων συνδέεται το δημόσιο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 363Α, το θέμα του οποίου, λόγω τη αποσπασματικότητας της επιγραφής, δεν είναι γνωστό: *Κασ(σ)ōπ[αῖοι ἐπερōτῶντι τὸν Δία τὸν Νάϊον - - -* (β΄ μισό 5ου αι. π.Χ.). Ως αναγνωριστική του ερωτήματος θεωρείται η ΔΒΧ 2013, αρ. 364Β, χαραγμένη στην άλλη όψη του ελάσματος, όπου αναγράφεται επίσης το εθνικό *Κ(ασσōπαῖοι)*[387]. Επιπλέον, το εθνικό *Δεξαιρεᾶται* αναγράφεται στο έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 1070Α (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.), το οποίο έχει δημόσιο χαρακτήρα. Αν και το περιεχόμενο του ερωτήματος δεν είναι -λόγω της αποσπασματικότητας της επιγραφής- σαφές, η ταύτιση του φύλου με το χαονικό «έθνος» των *Δεξάρων* δεν μπορεί να αποκλεισθεί[388]. Υποθετική είναι και η ταύτιση των *Ἐθνιαδῶν* στο έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 9Α (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.). Σύμφωνα με την πρόταση του Κ. Τσαντσάνογλου ενδεχομένως το ερώτημα εδώ αναφέρεται στην εκδίωξη των Εθνιάδων από χέρσα γη που είναι σημαντική για τους ερωτώντες[389]. Επιπλέον, με το αναφερόμενο από το Στέφανο Βυζάντιο μολοσσικό έθνος των *Γενοαίων* θα μπορούσε π.χ. να συνδεθεί το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1042Α (τέλη 6ου αι. π.Χ.) το οποίο αφορά πυρκαγιά ή ξηρασία του Γενεού (*τοῦ Γενεοῦ* | *φλευμός*)[390]. Η περιοχή στην οποία ήταν εγκατεστημένοι οι Γενοαίοι δεν μπορεί να προσδιορισθεί, όπως δεν μπορεί να προσδιορισθεί με βεβαιότητα και η θέση που κατέχουν οι Άρκτᾶνες. Σε αποσπασματική μορφή σώζεται το έλασμα Lhôte 2006, 324-325 αρ. 167 (4ος/3ος αι. π.Χ.), στο οποίο αναγράφεται το εθνικό *Ἀρ̣κτάν*[391].

Με τους εγκατεστημένους στα όρια με τη Θεσσαλία Αθαμάνες[392] συνδέεται ένα ερώτημα το οποίο χρονολογείται στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. και σώζεται σε αποσπασματική μορφή. Πιθανόν αποτελεί δημόσιο ερώτημα σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο οι Αθαμάνες θα διαχειριστούν καλύτερα την εγκατάσταση νέων κατοίκων στην

---

[387] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 266· Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 146. Για την Κασσώπη και την περιοχή της, Dakaris 1971, 101-130·Δάκαρης 1989α, 9-71 Γραβάνη 1997, 79-93· Κοντογιάννη 2006, 10-60. Για τις σχέσεις Κασσώπης και Δωδώνης, Τζουβάρα-Σούλη2008, 157-165.

[388] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 266. Για το Χαονικό φύλο των Δεξάρων βλ. Hammond 1967, 451· Wilkes 1999, 137-138· Hammond 2000, 347.

[389] Πρβ. Lhôte 2006, 61-63 αρ. 12 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 80 αρ. 22 (*SEG* LVII 536)· Chaniotis 2018, 330. Για τους *Ἐθνέσται* βλ. Hammond 1967, 530, 550 και ΔΒΧ 2013, 9Α (σχόλια).

[390] Για το φύλο αυτό πρβ. σημ. 57. Πρέπει να σημειωθεί ότι το αλφάβητο της επιγραφής σύμφωνα με το σχέδιο του ελάσματος είναι ενδεχομένως κορινθιακού κύκλου.

[391] Για τους Αρκτάνες βλ. Δάκαρης 1964, 11 εικ. 1· Hammond 1967, 527, 675 χάρτης 16· Cabanes 1976, 122-123, χάρτης 1· Meyer 2013, 93, 94 χάρτης 3, 96 χάρτης 4, 97 χάρτης 5. Βλ. επίσης σημ. 57, 65.

[392] Για τις σχέσεις Αθαμανίας-Δωδώνης, Τζουβάρα-Σούλη1994, 55 [πρβ. A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis & E. Stavrianopoulou, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 1993-1994 (*EBGR* 1993-1994)», *Kernos* 10 (1997) 311 αρ. 254· *SEG* XLIV 461]· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 166-167. Πρβ. σελ. 17-18.

περιοχή τους[393]. Να σημειωθεί ότι σχέσεις των Αθαμάνων με το ιερό της Δωδώνης διαφαίνονται και στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1259Α, σύμφωνα με το οποίο κάποιο άγνωστο πρόσωπο ερωτά σχετικά με τις επαγγελματικές του δραστηριότητες στην περιοχή αυτή: *ἦ ἐμ*[*πορευόμενος ἐς*] | *Ἀθαμ*[*ᾶνας πράσσοι*]|*μι<μ> βέλ*[*τιον - - -*]|*δος (*α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.). Αδιάγνωστο επίσης είναι το περιεχόμενο του αποτελούμενου από πέντε στίχους ερώτημα στο οποίο αναγράφεται το εθνικό [*Ἀ*]*τιντᾶνες* (στ. 4)[394].

Στο ερώτημα εάν τα εθνικά Ὀποία και Ὠρία αντιστοιχούν σε οικισμούς ή ευρύτερες περιοχές ικανοποιητική απάντηση δεν μπορεί να δοθεί. Στο σχετικό με σύληση/κατάσχεση ή ιερόσυλη διαρπαγή ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2619Β υπάρχει ο γεωγραφικός προσδιορισμός *ἐν Ὀποία*[*ι*] (α΄μισό 4ου αι. π.Χ.)[395]. Επιπλέον, τρείς επιγραφές συνδέονται με την Ορία, την οποία η έρευνα τοποθετεί με επιφύλαξη στα νότια όρια της Μολοσσίας: ΔΒΧ 2013, αρ. 1696Α (5ος/4ος αι. π.Χ.), ΔΒΧ 2013, αρ. 1999Α (5ος αι. π.Χ.) και ΔΒΧ 2013, αρ. 989Α[396]. Σώζονται ωστόσο σε ιδιαίτερα αποσπασματική μορφή και αναγνωρίζεται σ' αυτές μόνον το όνομα της περιοχής (*ἐν Ὀρίαι*). Η ταύτιση της Ορίας με το εθνικό *Ὀριάτας* φαίνεται αρκετά πιθανή[397].

V.1.2. ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ

Ως αυτονόητη θα πρέπει να θεωρηθεί η παρουσία στο ιερό της Δωδώνης προσώπων ή πολιτικών οργάνων προερχόμενων από τις πόλεις της Ηπείρου, εξαιτίας του πλεονεκτήματος που τους προσέφερε η εγγύτητα με το μαντείο. Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί εδώ ότι ένας σημαντικός αριθμός των πόλεων αυτών ανήκει στην κατηγορία των αποικιών που δημιουργήθηκαν στις ανατολικές ακτές του Ιονίου (με σημαντικότερη την Αμβρακία) ή τις ακτές της Αδριατικής. Από την άλλη πλευρά η απουσία πόλεων της ενδοχώρας της Ηπείρου συνδέεται τόσο με την περιορισμένη παρουσία του πολιτικού αυτού μορφώματος στην περιοχή όσο και με το πολιτικό σύστημα των Ηπειρωτικών

---

[393] ΔΒΧ 2013, 4016 (α΄μισό 4ου αι. π.Χ.): *Ζεῦ Νάϊε καὶ Δ*[*ιώνα τύχα*] | *ἀγαθά· Ἀθ*[*α*]*μᾶν*[*ες ἐπερωτῶντι τίνι κα*] | *θεῶν θύο(ν)τες* [- - -] | *κάλλιστα πράᾳ*[*σοιεν - - -*] | [.]*ΟΙΗ ἄριστα τὸν* [- - -] | [. . .]*ΑΕΑ οἰκῆας* [- - -]. Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 266.

[394] Πρβ. Ευαγγελίδης 1929, 126 αρ. 8· Lhôte 2006, 316-317 αρ. 161 (*SEG* LVI 656)· Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 146. Για το φύλο αυτό βλ. ανωτ. σελ. 18.

[395] Για την Οπούα, Hammond 1967, 394.

[396] Η Ορία χωροθετήται στο Hammond 1967, 462-463 ανατολικά της Αμβρακίας όμως τα κριτήρια που αξιοποιεί είναι αμφισβητήσιμα. Η περιοχή εμφανίζεται και στην ΔΒΧ 2013, αρ. 989Α, η οποία λόγω του αλφαβήτου περιλαμβάνεται στο κεφάλαιο της Ήλιδας, βλ. σελ. 111. Στην περιοχή της Δολοπίας, στα νοτιοανατολικά σύνορα της Μολοσσίας, θα μπορούσε να παραπέμπει το αμάρτυρο από αλλού ανθρωπωνύμιο *Δολόφας*, το οποίο αναγράφεται στο έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 1590 (τέλη 5ου αι. π.Χ.).

[397] Το εθνικό *Ὀριάτας* εντοπίζεται στην *SGDI* II 1366, βλ. ανωτ. σημ. 2, 9 αρ. iii. Η Meyer 2013, 92 τους ταυτίζει με τους *Ὀρραῖτας* . Η ύπαρξη ωστόσο του τοπωνυμίου στα ελάσματα συνηγορεί ότι επρόκειτο για διαφορετική περιοχή.

φύλων που δεν ευνοούσε την ανάπτυξή τους[398]. Σ' αυτό το πλαίσιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποκτά το ιδιωτικό χαρακτήρα κάποιου Δημοσθένη για μετακίνηση στην Χαλκίδα[399]. Σύμφωνα με τον N. G. L. Hammond η Χαλκίς τοποθετείται κοντά στις πηγές του Αχελώου[400].

Από τις πόλεις της Θεσπρωτίας στα χρηστήρια ελάσματα της Δωδώνης αναφέρονται η Φανοτή, η Ελέα και η Ελίνα. Δημόσιο χαρακτήρα έχει πιθανότατα το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 3822Β στο οποίο αναγράφεται το εθνικό *Φαṇοτεῖ*[*ς*] (μέσα 5ου αι. π.Χ.)[401]. Η ένδειξη [*ἐν*] *Ἐλέᾳ*[*ι*] σώζεται στη χρηστήρια επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 670Β[402], ενώ θαλάσσια μετακίνηση πιθανόν στην Ελέα αφορά το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2363Β (αρχές 4ου αι. π.Χ.). Με την Ελίνα πιθανόν συνδέεται το αποσπασματικό έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 3429Β (στ. 5: [- - - *ίόν*] *τι ἐν Ἐλία*[*ν* - - -])[403].

Σε πρόσωπα προερχόμενα από τις ηλιακές αποικίες της Κασωπαίας (*Βουχέτιο*, *Πανδοσία*, *Ἐλάτρια* και *Βατίαι*) θα μπορούσαν να αποδοθούν με επιφύλαξη τρία ερωτήματα συνταγμένα σε αλφάβητο Ήλιδος[404]. Πρόκειται για το αποσπασματικά σωζόμενο σχετικά με την απόκτηση απογόνων ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2830Β (α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ.)[405], το συνταγμένο σε ευβοϊκό ή ηλειακής αποικίας στην Ήπειρο αλφάβητο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 458Β (*με͞ ἐνχε͞ρέο͞;*), το οποίο χρονολογείται επίσης στο α΄μισό του 5ου αι. π.Χ. καθώς και το ΔΒΧ 2013, αρ. 4083Α. Το τελευταίο είναι επίσης γραμμένο σε ευβοϊκό ή αποικίας Ήλιδος στην Ήπειρο αλφάβητο, χρονολογείται στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. και το θέμα αφορά επίσης στην απόκτηση απογόνων και την διασφάλιση της ευτυχίας.

---

398 Πρέπει εδώ να σημειωθεί η περίπτωση του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, 1858Α: *Ἀπολλ*[- - - *ἐπερωτῆι* - - -] | *Μεγαρ*[- - -] (β΄μισό 5ου αι. π.Χ.) όπου οι εκδότες του υποθέτουν ότι μπορεί να αναγνωριστεί το μολοσσικό πόλισμα *Μέγαρα* (βλ. Hammond 1967, 680 σημ. 2). Η μορφή όμως της επιγραφής -σύμφωνα με το έλασμα- παραπέμπει σε αναγνωριστικό ερωτήματος προσώπου το οποίο δηλώνει το πατρωνυμικό του (παράλληλο προς τα ΔΒΧ 2013, αρ. 1536Α· 3332Α) και είναι προτιμότερο να μεταγραφεί ως: *Ἀπολλ*[*όδωρος*] | *Μεγαρ*[*έως*].

399 ΔΒΧ 2013, αρ. 3304Α (α΄μισό 4ου αι. π.Χ.). Πρβ. Parker 2016, 82· Méndez Dosuna 2018β, 45 σημ. 137. Στην άλλη όψη του ελάσματος σώζεται και το αναγνωριστικό της στην ΔΒΧ 2013, αρ. 3306Β: [*Δα*]*μο*[*σ*]*θένυς*.

400 Hammond 1967, 708.

401 Για τη θεσπρωτική αυτή πόλη (εκτός της παραπομπής του ΔΒΧ 2013 στο Hammond 1967) βλ. Δάκαρης 1972, 39-41· Κάντα-Λάμπρου 2008, 15-51.

402 Πρβ. Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 147. Για την Ελέα η οποία ταυτίζεται με την σημερινή Βέλιανη Θεσπρωτίας βλ. Δάκαρης 1972, 37-39· Ρήγινος & Λάζαρη 2007, 1-98. Με την Ελέα συνδέεται πιθανόν και η Lhôte 2006, 236-239 αρ. 113, για την οποία βλ. κάτ. σελ. 94 καθώς και το γραμμένο σε αλφάβητο Ήλιδος ερώτημα στην ΔΒΧ 2013, αρ. 2357Β για το οποίο βλ. σελ. 110.

403 Τέλη 4ου αι. π.Χ. Πρβ. Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 146, 47. Για την Ελίνα, η οποία ταυτίζεται με το Δυμόκαστρο της Θεσπρωτίας, Δάκαρης 1972, 37· Λάζαρη-Τζωρτζάτου-Κουντούρη 2008, 1-91. Πρβ. σημ. 613.

404 Για τον αποικισμό των Ηπειρωτικών παραλίων από Ηλείους, Hammond 1954, 26-36· Δάκαρης 1971, 134-187. Την άποψη ότι δεν έλαβε χώρα ο συγκεκριμένος αποικισμός υποστήριξε ο Domínguez 2015, 111-143 και 2017, 79-88. Πρέπει να αναφερθεί εδώ και η επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 552Α οι εκδότες της οποίας προτείνουν στο στ. 1 την συμπλήρωση: [*ἐν Πανδο*]*σίαν παραμένο͞ ἢ ἐν*. Αν η συμπλήρωση είναι ορθή ο ερωτών προέρχεται από τις ηλειακές αποικίες της Ηπείρου. Για την επιγραφή αυτή βλ. σελ. 103.

405 Εάν το αλφάβητο του συγκεκριμένου ερωτήματος είναι εκείνο της Ήλιδος δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα.

Με προέλευση από την Αμβρακία αναφέρεται στα ελάσματα της Δωδώνης ένα μόνον πρόσωπο[406]. Πρόκειται για κάποιον [Ευκ]λή -το όνομα συμπληρώνεται από τους εκδότες της επιγραφής exempli gratia- ο οποίος προσδιορίζεται με το εθνικό *Ἀμβρακιάτης* (1-2: [*Εὐκλ*]*ῆς Ἀμβρακιά*[*τας*]). Το ερώτημα έχει γενικό χαρακτήρα και αφορά τόσο στην υγεία όσο και την περιουσία του συγκεκριμένου προσώπου[407]. Επιπλέον, με την ίδια πόλη, αποικία της Κορίνθου στις ακτές του ομώνυμου κόλπου θα μπορούσαν να συνδεθούν πέντε ακόμη ερωτήματα, η πλειονότητα των οποίων έχει ιδιωτικό χαρακτήρα. Κριτήριο για την κατάταξή τους εδώ αποτελεί η χρήση του επιχώριου κορινθιακού αλφαβήτου. Παράλληλα οκτώ ερωτήματα αφορούν μετακίνηση ή διάφορες δραστηριότητες στην πόλη αυτή.

Το πρωιμότερο χρονολογικά εξ αυτών (αρχές του 6ου αι. π.Χ.) αποτελεί και ένα από τα πρώτα γραπτά ερωτήματα τα οποία κατατέθηκαν στο μαντείο της Δωδώνης. Εξαιτίας της αποσπασματικότητας του κειμένου το ερώτημα δεν είναι σαφές. Η ένδειξη [- - -] *ἐν Ἀνπρακία*[*ι* - - -] πιθανότατα αφορά κάποια δραστηριότητα ή ταξίδι του ερωτώντα στην Αμβρακία, ενώ ελκυστική φαίνεται η υπόθεση ότι αυτός συνδέεται με τους πρώτους αποίκους της Κορίνθου στην περιοχή[408]. Τέσσερα είναι τα ερωτήματα που χρονολογούνται στον 5ο αι. π.Χ. και είναι συνταγμένα σε αλφάβητο Αμβρακίας ή του ευρύτερου κύκλου των κορινθιακών αποικιών. Εδώ ανήκουν: Το συνταγμένο σε αλφάβητο Αμβρακίας αμφίγραφο έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 963 (αρχές 5ου αι. π.Χ.) το θέμα του οποίου αφορά στην εγκατάλειψη κάποιου προγραμματισμού (*ἕ ἑFõντες;*)[409] όπως και το γραμμένο στο ίδιο αλφάβητο ιδιωτικό ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1381Β (α΄μισό 5ου αι. π.Χ.) σχετικό με τη συνολική περιουσία του ερωτώντος (*περὶ ϝανπασίας*)[410]. Στην ίδια κατηγορία εντάσσεται και το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1426Α (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.) σύμφωνα με το οποίο κάποιος πατέρας εκφράζει την αγωνία του σχετικά με το κατά πόσον η κόρη του θα αποκτήσει επίσης κόρη: [*θυ*]*γάτε̄ρ ἕ τύχοι κα* | [*κό*]*ρας ἐπάγουσα*. Καθώς ερωτήματα σχετικά με την απόκτηση θηλυκών απογόνων απουσιάζουν, τα αίτια του ιδιότυπου αυτού ερωτήματος δεν μπορούν να προσδιορισθούν. Στα τέλη του 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ. χρονολογείται -σύμφωνα με τον D. Jordan- το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 3828Α στο οποίο ο άγνωστος

---

406 Για τις σχέσεις Δωδώνης-Αμβρακίας Τζουβάρα-Σούλη2008, 148-156· Fantasia 2017, 72-74, 136-137. Από τη Δωδώνη πρέπει να προέρχονται και τα πρόσωπα ταφικής στήλης από την Αμβρακία τα οποία χρησιμοποιούν άπαξ εδώ το εθνικό ως κύριο όνομα: *Εὐφάνης* | *Δωδωναίου* | [*Δω*]*δωναίος* | [*Ἀγ*]*ε* [...]*μάχου*. Πρβ. Κατσαδήμα 2003, 92, 158 σημ. 700, 263· Katsadima 2018, 170. Καθώς η χρονολόγηση συμφωνεί (αρχές 3ου αι. π.Χ.) δεν μπορεί να αποκλεισθεί η πιθανότητα τα πρόσωπα αυτά να σχετίζονται με τη μεταφορά από τον Πύρρο της πρωτεύουσας των Αιακιδών στην Αμβρακία.

407 *SGDI* III,1 3184. Πρβ. Carapanos 1878, 76 αρ. 13· Roberts 1881, 235· Pomtow 1883, αρ. 16· *SGDI* II 1564· Parke 1967, 267, αρ. 12· Lhôte 2006, 151-152 αρ. 65(*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 106 αρ. 7 (*SEG* LVII 536). 4ος /3ος αι. π.Χ.

408 ΔΒΧ 2013, αρ. 3549Α. Πρβ. Carbon 2017, 106· Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 147.

409 Πρβ. Méndez Dosuna 2007γ, 281· Méndez Dosuna 2018β, 39.

410 Πρβ. Eidinow 2007, 76 αρ. 4 (*SEG* LVII 536)· Méndez Dosuna 2018β, 45 και 46 σημ. 146.

πιστός ερωτά σε ποιον θεό ή ήρωα πρέπει να απευθυνθεί ώστε να αποκτήσει τέκνο που θα επιβιώσει ([*τίνι κα θε*]*ῶν ἢ hēρ*[*ῴων εὐχόμενος*] | [*γενεὰ*]*μ πάρμον*[*ον ἕχοι*])[411].

Ως ειδική κατηγορία θα πρέπει να αναφερθούν εδώ πρόσωπα τα ερωτήματα των οποίων αφορούν είτε μετακίνηση είτε διάφορες επαγγελματικές δραστηριότητες στην Αμβρακία. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οκτώ επιγραφές του 5ου/4ου αι. π.Χ.[412]. Επτά εξ αυτών σώζονται σε ιδιαίτερα αποσπασματική μορφή και το περιεχόμενο του ερωτήματος δεν μπορεί να προσδιορισθεί[413], ενώ τον άγνωστο προσκυνητή του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 2089Α τον απασχολεί εάν θα νικήσει σε κάποιους αγώνες ή ενδεχομένως σε δικαστική διαμάχη στην Αμβρακία: *ἦ νικάσω* [- - -] | *ἐν Ἀμπρα*[*κίαι - - -*](β΄ μισό 4ου αι. π.Χ.)[414].

Όπως προκύπτει κι από την περίπτωση του Κοινού των Βυλλιόνων (βλ. ανωτ. σελ. 19-20) σχέσεις μεταξύ του ιερού της Δωδώνης με τις ελληνικές πόλεις που βρίσκονται στην περιοχή της Χαονίας και έως τις εκβολές του Αώου, νότια της Απολλωνίας, τεκμηριώνονται κι από την παρουσία των τελευταίων στα χρηστήρια ελάσματα[415]. Πρόκειται κατά γεωγραφική σειρά για τις πόλεις Βουθρωτόν, Φοινίκη, Χειμάρα, Ωρικός, Θρόνιον, καθώς και την κείμενη στα ηπειρωτικά της περιοχής πόλη Βύλλις. Η σχέση των πόλεων αυτών με το ιερό δεν προκαλεί εντύπωση καθώς εξηγείται τόσο από τη γειτνίασή τους με τις λοιπές πόλεις της Ηπείρου όσο και κυρίως την κατά καιρούς πολιτική τους εξάρτηση από τους Ηπειρώτες βασιλείς.

Ερωτήματα τα οποία προέρχονται με ασφάλεια από καταγόμενα από το Βουθρωτό πρόσωπα δεν έχουν εντοπιστεί[416]. Ωστόσο η μέχρι τούδε έρευνα, βασιζόμενη κυρίως στο ανθρωπωνυμικό υλικό, αλλά και στην παρουσία ΒΔ δωρικής διαλέκτου, θεωρεί ως πιθανή τη σύνδεση τεσσάρων ερωτημάτων με πρόσωπα που προέρχονται από την πόλη αυτή[417]: Σ' αυτούς ανήκουν το ζεύγος Αρετόλαος και Μεγαλλίς, οι οποίοι στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. υποβάλλουν στο μαντείο ερώτημα σχετικό με την απόκτηση απογόνων[418], όπως και οι

---

[411] Για ερωτήματα σχετικά με την προστασία των τέκνων βλ. Piccinini 2015.

[412] Πρβ. κατωτ. σελ. 120 σχετικά με ερώτημα Αθηναίων για εμπορικές δραστηριότητες στην Αμβρακία.

[413] ΔΒΧ 2013, αρ. 1473Α· ΔΒΧ 2013, αρ. 891Β· ΔΒΧ 2013, αρ. 618Α· ΔΒΧ 2013, αρ. 1066Β· ΔΒΧ 2013, αρ. 814Α· ΔΒΧ 2013, αρ. 2265Β και ΔΒΧ 2013, αρ. 2295Α.

[414] Πρβ. Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 147.

[415] Βλ. σχετικά Dakaris & Christidis & Vokotopoulou 1993, 55-60 και Τζουβάρα-Σούλη 2008, 173-175.

[416] Για το Βουθρωτό βλ. Cabanes 2007, 5-48. Για τις σχέσεις Δωδώνης-Βουθρωτού, Τζουβάρα-Σούλη 2008, 176-178.

[417] Στις επιγραφές αυτές θα μπορούσαν να προστεθούν ακόμα δύο: α) Η ΔΒΧ 2013, αρ. 1208Β (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.) στην οποία αναφέρεται κάποια Θηβαΐς, το όνομα της οποίας τεκμηριώνεται επίσης στο Βουθρωτό. Το ερώτημα θέτει κάποια Πιτθίς (το όνομα μαρτυρείται στην νήσο Κεφαλλονιά) σχετικά με την κόρη της· η σχέση των δύο γυναικών δεν είναι σαφής. Βλ. και Curbera 2013, 421. β) Με το μαρτυρούμενο στις απελευθερωτικές επιγραφές του Βουθρωτού φυλετικό όνομα *Πόλλειος* (*I.Bouthrotos* 69-70) θα μπορούσε να συνδεθεί το εθνικό *Ποάλειος* στο έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 2666Β (β΄μισό 5ου αι. π.Χ.), χωρίς να αποκλείεται και η σύνδεσή του με το μολοσσικής προέλευσης εθνικό *Πείαλος* το οποίο εντοπίζεται στην *SEG* XV 384 (= Cabanes 1976, 534 αρ. 1) από τη Δωδώνη· για την επιγραφή βλ. σελ. 12.

[418] ΔΒΧ 2013, αρ. 2590Α: *θεὸς τύχα ἀγαθά·* | *ἐρωτῆι Ἀρ̣ετόλαος κ̣αὶ Μεγαλλὶς* | *πόῑ*[*ερον γεν*]*εᾶ*[. . .]*Ο*[. . .]*Α*[. . .] | *ΑΚΑ*[. . . .]*ΟΣΥΝΕ*[. .]*ΚΤΙΝΑΙ*. Πρβ. Curbera 2013, 422.

Γοργώ και Ματερίνα σε δύο αποσπασματικά σωζόμενα ελάσματα του 4ου αι. π.Χ. και του τέλους του 4ου αι. π.Χ. αντίστοιχα[419]. Η ταύτιση της τελευταίας με την αναφερόμενη στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2762Α, την οποία απασχολεί η ασφάλεια του συζύγου κατά την εργασία του ως ναύτη για δύο μήνες και έπειτα ως γεωργού στη Φάρο, δε φαίνεται πιθανή. Η επιγραφή χρονολογείται στο α΄μισό του 3ου αι. π.Χ.[420].

Από μία φορά εκπροσωπούνται στα χρηστήρια ελάσματα οι πόλεις της Χαονίας[421] Φοινίκη και Χειμάρρα καθώς και οι βορειότερα κείμενες Ωρικός, Θρόνιον, Βύλλις και Νίκαια. Δημόσιου χαρακτήρα είναι το ερώτημα σύμφωνα με το οποίο η κάτοικοι της Φοινίκης ζητούν από το Δία και τη Διώνη να χρησμοδοτήσουν με κλήρο εάν πρέπει να μεταφέρουν τον ναό της Αθηνάς Πολιάδας σε άλλο σημείο[422]. Επιπλέον, μία ομάδα προσώπων με καταγωγή από την πόλη της Χειμάρρας ερωτά σχετικά με τον τόπο στον οποίο αυτοί θα πρέπει να εγκατασταθούν: *περὶ τᾶς ϙικήσιος τᾶς* | *έγ Χ̄εμαρίων πότερον* | *αὐτεῖ οἰκ*[*έ*]*ωντι* (α΄μισό 4ου αι. π.Χ.)[423].

Ο Ωρικός αποτελεί κατά την κλασσική εποχή πιθανόν τμήμα της κερκυραϊκής περαίας[424]. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο οι Ωρίκιοι εμφανίζονται μαζί με τους Κερκυραίους σε ερώτημα των τελευταίων σχετικά με την ασφάλεια της πόλης και την ευκαρπία[425]. Επιπλέον, σε κορινθιακό αλφάβητο είναι γραμμένο το ερώτημα κάποιου πιστού σχετικά με το κατά πόσο η εγκαταστασή του στον Ωρικό θα αποβεί ωφέλιμη: *Θεός. Τύχα.* | *Ἐν ō̄ρικōι κα* | *λōιον πράσ(σ)οι*|*μι κατὰ χō̄ραν ε̄* | *hō̄σπ̣ερ ν̣ῦν* | *Fοικέō̄ν* (α΄μισό 5ου

---

[419] ΔΒΧ 2013, αρ. 3299Α (4ος αι. π.Χ.): *Γορ*[*γ*]*ὼ πότ*[*ερα* - - -];. ΔΒΧ 2013, αρ. 3818Α (τέλη 4ου αι. π.Χ. ;): *Μ*[*ατε*]*ρίνα ἔρω*[*τῆι Δία*] | [*Νᾶον*] *καὶ Δι*[*ώναν* - - -] | [. . . .] *ΤΑ*[- - -] | [. . . .] *ΜΑ*. Πρβ. και Curbera 2013, 422. Το ανθρωπωνύμιο εντοπίζεται και σε απελευθερωτική επιγραφή στο θεατρο των Γιτάνων, Πρέκα-Αλεξανδρή 2019, 188.

[420] Πρβ. Parker 2016, 82· Carbon 2017, 102· Vecchio 2017, 124.

[421] Πιθανή είναι η σύνδεση, σύμφωνα με τους Dakaris & Vokotopoulou & Christidis 1993, 58 αρ. 5 (*SEG* XLIII 336) του εθνικού [---]*εσμαῖοι* (στ. 2) με τους κατοίκους του Ογχησμού. Πρβ. Lhôte 2006, 63-64 αρ. 13 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 346 αρ. 5 (*SEG* LVII 536)· Bonnechere 2017, 72· Méndez Dosuna 2018β, 46-47· Dosuna 2018α, 277 σημ. 27. Εξίσου πιθανή είναι και η ταύτιση του εθνικού Βάριος (*ἐν Βαρι*[*ωι* ----) στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, 562Α (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.) με το -άγνωστο από αλλού- εθνικό Βάριος που μαρτυρείται σε απελευθερωτική πράξη από το Βουθρωτό (*I.Bouthrotos* 41, στ. 1-2: *Ἐπὶ ἱερέος Ἀριστομάχου τοῦ Νικολάου Κεστρίνου Βαρρίου*). Η υπόθεση ότι το εθνικό συνδέεται με την μαρτυρούμενη από τον Στράβωνα (VI. 3.8-9) πόλη της Απουλίας *Βάριον* (σημ. Bari), φαίνεται λιγότερο πιθανή. Εάν το όνομα Δαύ[λ]ιος, που μαρτυρείται στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 84, συνδέεται με την ηπειρωτική ή ιλλυρική πόλη Δαυλία, δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα. Ομώνυμη άλλωστε πόλη εντοπίζεται στη Φωκίδα, Oulhen 2004, 411-412 αρ. 176.

[422] Ευαγγελίδης 1953/4, 99-103 (*SEG* XV 397)· Rickenbach 1999, 48 αρ. 24 (*SEG* LI 744)· Lhôte 2006, 59-61 αρ. 11 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 347 αρ. 10 (*SEG* LVII 536)· Carbon 2015, 81 σημ. 28· Méndez Dosuna 2018α, 266· Méndez Dosuna 2018β, 36. Για την μεταφορά του ναού της Αθηνάς Πολιάδος βλ. Quantin 2007, 175-196 (*SEG* LVII 537)· Hernandez 2017, 242-250. Με τη Φοινίκη συνδέεται ενδεχομένως και η ΔΒΧ 2013, αρ. 274Β στην οποία γίνεται λόγος επίσης για λατρεία της Αθηνάς Πολιάδας.

[423] Dakaris & Christidis & Vokotopoulou 1993, 59-60 αρ. 7 (*SEG* XLIII 338)· Lhôte 2006, 273-275 αρ. 131 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 77 αρ. 10 (*SEG* LVII 536)· ΔΒΧ 2013, αρ. 2012Α· Méndez Dosuna 2016, 120 σημ. 9. Για την Χειμάρρα, Hammond 1967, 699, 700 χάρτης 18· Funke & Moustakis & Hochschulz 2004, 340.

[424] Για τον Ωρικό βλ. J. Schmidt, *RE* XVIII.1 (1939) 1058-1062 και Funke & Moustakis & Hochschulz 2004, 347.

[425] Βλ. κατωτ. σελ. 91-92.

αι. π.Χ.)[426]. Η προέλευση του ερωτώντος από κάποια αποικία της Κορίνθου στην περιοχή φαίνεται αρκετά πιθανή. Αντίθετα, δημόσιο χαρακτήρα έχει το ερώτημα που διατυπώνεται στο α΄μισό του 5ου αι. π.Χ. από τους Θρονιείς: *Θρονιεῖς* [- - -] | *καὶ τὰν μαντ̣ε*[*ίαν* - - -][427]. Η χρονολόγηση της επιγραφής επιτρέπει την συσχέτιση του ερωτήματος με τον αναφερόμενο από τον Παυσανία πόλεμο ανάμεσα στο Θρόνιον και την γειτονική Απολλωνία[428].

Η *Βυλλίς* ή *Βουλλίς* βρίσκεται βορειοανατολικά του Ωρικού και προσδιορίζεται από το Στέφανο Βυζάντιο ως *πόλις Ἰλλυρίδος*[429]. Αν και οι Βυλλίονες προσέρχονται στη Δωδώνη ως ευρύτερο συλλογικό πολιτικό όργανο (*Κοινόν Βυλλιόνων*) στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. (βλ. ανωτ. σελ. 19-21), με την πόλη των Βυλλιόνων θα πρέπει να συνδεθεί το έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 2364Α (α΄ μισό του 4ου π.Χ αιώνα), σύμφωνα με το οποίο αυτοί απευθύνουν στο ιερό ερώτημα περί παμπασίας: *περὶ παμπασίας* | *Βυλλίονες τίν(ι) θε*|*ῶι θύοντες βέλτισ*|*τα πραξοῦντι*[430]. Δυστυχώς οι λόγοι για τους οποίους οι Βυλλίονες συλλογικά προσφεύγουν στην βοήθεια των θεών δεν μπορούν να διευκρινισθούν. Αντίθετα ιδιωτικό χαρακτήρα είναι το θέμα του ερωτήματος ενός προσώπου προερχόμενου από την πόλη Νίκαια, η οποία ανήκει στην ευρύτερη περιοχή της Βύλλιδος[431] και αφορά στη μετεγκατάσταση του συγκεκριμένου προσώπου: [*ἦ ἐν*] *Νικαία*[*ι*] | *μένων* (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.)[432].

V.2. ΠΟΛΕΙΣ ΣΤΙΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΕΣ ΑΚΤΕΣ ΤΗΣ ΑΔΡΙΑΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΙΛΛΥΡΙΑ

Λιγότερα είναι τα χρηστήρια ελάσματα από τη Δωδώνη τα οποία συνδέονται με πρόσωπα που προέρχονται από τις ελληνικές αποικίες βόρεια των εκβολών του Αώου και σε όλο το μήκος της Αδριατικής ακτής[433]. Εδώ ανήκουν η Απολλωνία, η Επίδαμνος, η

---

[426] Dakaris & Christidis & Vokotopoulou 1993, 60 αρ. 8 (*SEG* XLIII 339)· Lhôte 2006, 135-137 αρ. 54 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 76 αρ. 4 (*SEG* LVII 536)· ΔΒΧ 2013, αρ. 1380Α (α΄μισό 5ου αι. π.Χ.)· Φίλος 2015, 54.

[427] ΔΒΧ 2013, αρ. 1184Β. Méndez Dosuna 201α, 266· Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 146.

[428] Για το Θρόνιον και τον πόλεμο με την Απολλωνία, Παυσανίας V.22.2-4. Πρβ. Hammond 1967, 494-495· Cabanes 1988, 22· Cabanes 1995 (*I Apollonia*), 32· Castiglioni 2003, 867-880· Piccinini 2011.

[429] Στέφανος Βυζάντιος, *s.v. Βύλλις· πόλις Ἰλλυρίδος παραθαλασσία, τῶν μετὰ Νεοπτολέμου Μυρμιδόνων κτίσμα·* Για τὴ Βύλλιδα βλ. W. Tomaschek, *RE* III.1 (1897) 1105-1106 καὶ Funke & Moustakis & Hochschulz 2004, 343.

[430] Πρβ. Dakaris & Christidis & Vokotopoulou 1993, 56-57 αρ. 3 (*SEG* XLIII 334)· Lhôte 2006, 44-46 αρ. 7 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 346 αρ. 7 (*SEG* LVII 536)· Bonnechere 2017, 71· Méndez Dosuna 2018α, 266, 268· Méndez Dosuna 2018β, 37, 46 σημ. 146, 49.

[431] Για τη Νίκαια βλ. M. Fluss, *RE* XVII.1 (1936) 171 αρ. 2· Funke & Moustakis & Hochschulz 2004, 346-347.

[432] ΔΒΧ 2013, αρ. 713Β. Ως αναγνωριστική της επιγραφής προτείνεται από τους εκδότες της η ΔΒΧ 2013, αρ. 712Α (β΄μισό 4ου π.Χ.): *μ*[*ένων*].

[433] Οι σχέσεις της Δωδώνης με τους λαούς στην ενδοχώρα της Αδριατικής διαφαίνονται και σε χωρίο του Ηροδότου (IV.32-33) για την μεταφορά των «δώρων» των Υπερβορείων στον Δήλιο Απόλλωνα. Σύμφωνα με τον συγγραφέα τις προσφορές παρελάμβαναν από τους Σκύθες στον Αδρία τα έθνη της περιοχής και διαδοχικά τις μετέφεραν στη Δωδώνη, πρβ. Parke 1967, 279-286· Moscati Castelnuovo 2005, 133-149· Piccinini 2017, 45-49.

Φάρος και η ιδρυόμενη από τον τύραννο των Συρακουσών Διονύσιο Β΄ αποικία της Λίσσου. Ανάμεσα στα τρία ερωτήματα τα οποία προέρχονται ή συνδέονται με την κορινθιακή αποικία της Απολλωνίας[434] ξεχωρίζει το ερώτημα του Δεινοκλή, στο οποίο ο ίδιος αναγράφει την καταγωγή του (*Δεινοκλῆς Ἀπολλωνιάτας*) και ερωτά σε ποιον θεό να θυσιάσει και να προσφύγει λατρευτικά προκειμένου να αποκτήσει απογόνους: *Ἐπ<ι>στορεῖται Δεινοκλῆς Ἀπολλωνιάτας τὸν Δία καὶ | τὰν Διώναν περὶ γενεᾶς τ[ὶ]ν[ι] κα θεῶν θύων καὶ εὐχόμενος | φυ{Η}τέβοι καὶ γένοιτό κ' ἄρα γ[ενεά]*[435]. Αν η παρουσία του ονόματος Θερσέας στην Απολλωνία αποτελεί ένδειξη για την καταγωγή του ομώνυμου προσώπου το οποίο διατυπώνει κάποιο σχετικό με εργασία ερώτημα (ΔΒΧ 2013, αρ. 488Α: [*περὶ*] *τ̣έχνας Θερ*[*σέ*]*ας ἐπ*[*ερωτῆι* - - -] | [- - -]*Θ*[- - -] | [- - - *ἐργαζόμε*]*νος* [--], 5ος αι. π.Χ.) δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα, ενώ για ταξίδι στην Απολλωνία γίνεται λόγος στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 366Α[436].

Άμεσες μαρτυρίες για την παρουσία στη Δωδώνη προσώπων με καταγωγή από την Επίδαμνο απουσιάζουν. Ωστόσο σχέσεις της πόλεως με το ιερό της Δωδώνης τεκμηριώνονται -κάποιες φορές με έμμεσο τρόπο- σε αρκετές περιπτώσεις[437]. Στις αρχές του 4ου αι. π.χ. κάποιος επισκέπτης του μαντείου ενδιαφέρεται να μάθει αν θα πρέπει να παντρευτεί κάποια γυναίκα από την Επίδαμνο: *ὦ πολυτίματον Ζεῦ Νάϊε, ἦ λώϊ|όν κα πράσσοιμι τὰν Ἐπιδαμ|νίαν γυναῖκα ἀγόμενος αὐτῶι*[438] Επιπλέον, στο αποσπασματικά σωζόμενο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 3965Α (τέλη 4ου αι. π.Χ.) γίνεται πιθανόν αναφορά στην επιστροφή από κάποιο άγνωστο τόπο ενός Επιδάμνιου πολίτη: *ἦ τις Ἐπιδ*[*άμνιος* - - -] | *ἢ οἴκαδι ἀ*[- - -]*;* Αν το όνομα Πανάνδριος που αναγράφεται πιθανόν ως αναγνωριστικό στο έλασμα ΔΒΧ 2013, 88Β (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.) αποτελεί ένδειξη της καταγωγής του προσώπου από την Επίδαμνο (το όνομα Πανάνδριος εντοπίζεται άπαξ στην Επίδαμνο και τον Ορχομενό), δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα[439].

Περισσότερα είναι τα ερωτήματα που αφορούν σε επαγγελματικές δραστηριότητες στην Επίδαμνο, χωρίς ωστόσο να μπορεί να προσδιορισθεί η εθνική προέλευση των προσώπων. Από Κορινθίους αποίκους διατυπώνεται πιθανόν το ερώτημα κατά πόσον θα

---

[434] Για τις σχέσεις Δωδώνης-Απολλωνίας βλ. σελ. 15-17.

[435] 350-300 π.Χ. Dakaris & Christidis & Vokotopoulou 1993, 55 αρ. 1 (*SEG* XLIII 332)· *I Apollonia* 340· Lhôte 2006, 123-127 αρ. 50Aa (*SEG* LVI 656). Το ανθρωπωνύμιο Δεινοκλής εντοπίζεται και στην ΔΒΧ 2013, αρ. 2 (Lhôte 2006, 303 αρ. 147): *ἔ Δε̄νοκλε̃ς*[- - -] του 5ου αι. π.Χ., σε αδιευκρίνιστο όμως αλφάβητο.

[436] ΔΒΧ 2013, αρ. 366Α (μέσα 4ου αι. π.Χ.). Πρβ. Dakaris & Christidis & Vokotopoulou 1993, 55-56 αρ. 2 (*SEG* XLIII 333)· *I Apollonia* 341· Lhôte 2006, 208-211 αρ. 97 (*SEG* LVI 656)· Cassio 2007, 29-32 (πρβ. A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion (*EBGR* 2007) *KERNOS* 23 (2010), 286 αρ. 28· *SEG* LVI 660)· Eidinow 2007, 78 αρ. 16 (*SEG* LVII 536)· Carbon 2017, 100-101. Η μετάφραση και το ακριβές νόημα της επιγραφής έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την έρευνα, Lhôte 2006, 209-211· ΔΒΧ 2013, 122-123.

[437] Για την Επίδαμνο-Δυρράχιο, Cabanes 1995 (*I.Apollonia*), 19-28, 33-47· Wilkes & Fischer-Hansen 2004, 330-331 αρ. 79. Για τις σχέσεις Δωδώνης-Επιδάμνου, Τζουβάρα-Σούλη 2008, 181-182.

[438] ΔΒΧ 2013, αρ. 2052Α (αρχές 4ου αι. π.Χ.). Πρβ. A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 288 αρ. 37· Chaniotis 2017, 55· Tselikas 2018, 251· Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 147.

[439] Για τη διάδοση του ονόματος Πανάνδριος βλ. *LGPN* IIIA, *s.v.* (2 παραδείγματα από την Απολλωνία και 1 από τον Ορχομενό).

πρέπει αυτοί να δραστηριοποιηθούν στην Επίδαμνο (*SEG* XV 387 + Lhôte 2006, 212-214 αρ. 99A: *ἐμπορουόμενοι | ἐς Ἐπίδαμνον*; μέσα του 5ου αι. π.Χ.) του οποίου σώζεται και το αναγνωριστικό στην αντίθετη πλευρά του ελάσματος: *ἐνπορ(ία)* [440], ενώ σε κατά θάλασσαν εμπορική δραστηριότητα αναφέρεται το διατυπωμένο σε αρχαϊκό κορινθιακό αλφάβητο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 3 (τέλη 6ου αι. π.Χ.): *Ἐμπορίας ἐς Ἐπίδαμνο;*[441]. Το ίδιο ερώτημα επανέρχεται στο έλασμα του 5ου/4ου αι. π.Χ. ΔΒΧ 2013, αρ. 1770Β: [*περὶ ἐμ*]*ϙορία*[*ς*] | [*εἰς Ἐ*]*πίδ*[*αμνον*] | [- - -][.]*ΤΩΜ*[. . .], καθώς και σε ένα ακόμα των μέσων του 5ου αι. π.Χ. (ΔΒΧ 3185: [*περὶ ἐμπορί*]*ας ἐς Ἐπίδα*[*μνον*])[442]. Το τελευταίο είναι γραμμένο επίσης σε κορινθιακό αλφάβητο. Παράλληλα, το ερώτημα αν κάποιος διαμένει/ζει στην Επίδαμνο καταγράφεται στο έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 1345Α (5ος αι. π.Χ.)[443], ενώ η αναφορά της πόλης Δυρράχιον στην επιγραφή επίσης του 5ου αι. π.Χ ΔΒΧ 2013, αρ. 2147Α (*ΑΝΔΥΡ*) δεν μπορεί να τεκμηριωθεί.

Το θέμα δεκατεσσάρων ερωτημάτων αφορά την εγκατάσταση ή τη μετακίνηση για επαγγελματικούς κυρίως λόγους στις πόλεις της ανατολικής ακτής της Αδριατικής θάλασσας και ιδιαίτερα στην αποικία των Παρίων, τη Φάρο[444]. Αν και η εθνική προέλευση των ερωτώντων δεν μπορεί να προσδιορισθεί, οι επιγραφές αυτές περιλαμβάνονται στην παρούσα μελέτη καθώς είναι ενδεικτικές της ακτίνας επιρροής του ιερού, αλλά και της μετακίνησης προσώπων προς ποικίλες κατευθύνσεις.

Με την Φάρο, αποικία της Πάρου στο νησί Hvar της σημερινής Κροατίας, σχετίζεται μια ομάδα εννέα ιδιωτικών ερωτημάτων, τρία εκ των οποίων ανήκουν σε πρόσωπα με καταγωγή από το Βουθρωτό, την Κέρκυρα και την Αθήνα και γι' αυτό εξετάζονται στα αντίστοιχα κεφάλαια[445]. Το θέμα του ερωτήματος των υπολοίπων και η χρονολόγηση τους (αρχές/α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.) επιτρέπει τη σύνδεσή τους με τον αποικισμό του νησιού. Ειδικότερα, κάποιον άγνωστο επισκέπτη του ιερού τον απασχολεί εάν θα πρέπει να μετέχει μαζί με τους Παρίους στον αποικισμό της Φάρου (*Ἦ μετὰ τῶν Παρίων ἐς Πάρον | [πόκα ἰ]κέοντι ἐς τὸν Ἰόνιον | κόλπον λῴϊον καὶ ἄμεινον*)[446] και κάποιον άλλο εάν θα

---

[440] Πρβ. *LSAG* 1990, 230, αρ. 16 (450-425 π.Χ.)· Eidinow 2007, 79 αρ. 20 (*SEG* LVII 536)· Parker 2016, 80· Méndez Dosuna 2018β, 43, 46 σημ. 146.

[441] Πρβ. Dakaris & Christidis & Vokotopoulou 1993, 58 αρ. 4 (*SEG* XLIII 335)· Lhôte 2006, 211-212 αρ. 98 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 75 αρ. 1 (*SEG* LVII 536)· Parker 2016, 80· Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 147, 47 σημ. 150.

[442] Πρβ. Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 146, 47.

[443] Πρβ. Curbera 2013, 419· Méndez Dosuna 2018β, 44, 46 σημ. 147.

[444] Για τον χώρο της Αδριατικής και την Δωδώνη, Prestianni-Giallombardo 2001, 123-136 (*SEG* LI 743).

[445] Για τη Φάρο βλ. Διόδωρος, XV.13· Robert 1935, 489-507· Wilkes 1999, 156-160· Wilkes & Fischer-Hansen 2004, 333-334· Jeličić-Radonić 2005, 315-326. Για τα σχετικά με την Φάρο ερωτήματα στις χρηστήριες επιγραφές, Vecchio 2017, 123-130. Στις σχετικές με το Βουθρωτό, την Κέρκυρα και την Αθήνα ενότητες περιλαμβάνονται ερωτήματα (ΔΒΧ 2013, αρ. 228Β, ΔΒΧ 2013, αρ. 2762Α και Lhôte 2006, 271-273 αρ. 130Α) προσώπων τα οποία προέρχονται ή συνδέονται με τις περιοχές αυτές και αφορούν επαγγελματικές δραστηριότητες στη Φάρο (βλ. σελ. 83-85, 91-92, 105-108).

[446] Vokotopoulou 1995, 83-84 αρ. 11 (*SEG* XLIII 328). Πρβ Lhôte 2006, 39-44 αρ. 6Β (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 77 αρ. 8 (*SEG* LVII 536)· Vecchio 2017, 123-124.

πρέπει να εγκατασταθεί στη Φάρο[447]. Παρόμοιο είναι και το θέμα του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 1137Β. Οι λοιπές χρηστήριες επιγραφές που συνδέονται με τη Φάρο αναφέρονται κυρίως σε επαγγελματικές δραστηριότητες όπως το ερώτημα του *Ἀριστοδάμου* στο έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 228Β. Μετακίνηση στο νησί (*ἐν Πάρω*[*ι*]) για επαγγελματικούς λόγους αφορούν και τα αποσπασματικά σωζόμενα ερωτήματα ΔΒΧ 2013, αρ. 3146Α και 3517Α[448] (β΄ μισό 4ου αι. π.Χ.). Προβληματική ωστόσο είναι η χρονολόγηση του ερωτήματος του Θεοκλείδα (β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ.) σχετικά με το κατά πόσον η μετακίνηση στη Φάρο για εμπορικούς (;) λόγους θα «επιτύχει» και θα του αποκομίσει κέρδη[449]. Και τούτο διότι η Φάρος ιδρύθηκε από τους Παρίους κατά το έτος 385/4 π.Χ.

Μεμονωμένο χαρακτήρα έχουν ερωτήματα που αφορούν πιθανότατα μετακίνηση στην κείμενη βόρεια της Επιδάμνου πόλη Λίσσο, στη Σερένα της Παννονίας και ίσως στην περιοχή των Λιβυρνών (Liburni). Με την πρώτη συνδέεται κάποιο έλασμα των μέσων του 5ου αι. π.Χ. στο οποίο αναγράφεται η επιγραφή: *Λίσ(σ)ον Ε*[- - -][450]. Αν και η υπόθεση ότι πρόκειται εδώ για την πόλη της Δαλματίας φαίνεται ελκυστική, η πιθανότητα να πρόκειται εδώ για ανθρωπωνύμιο δεν μπορεί να αποκλεισθεί. Επιπλέον, εμπορικές δραστηριότητες στην πόλη Σερένα της Παννονίας αφορά το αποσπασματικά σωζόμενο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 3590Α (μέσα 5ου αι. π.Χ.) ενώ θαλάσσιο ταξίδι ίσως στην περιοχή της Λιβυρνίδας στην βόρεια Αδριατική αφορά το ΔΒΧ 2013, αρ. 3742Β[451]. Ενδιαφέρουσα είναι επίσης η σύνδεση του εθνικού Παδήα (*ἐν Παδήαν*) με την περιοχή του Πάδου ποταμού στην ενδοχώρα του Αδρία ή την αναφερόμενη από τον Ψευδο-Σκύλακα (XXI) φυλή των Λιβυρνών Πεδητών στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, 3032 (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.)[452].

V.3. ΙΛΛΥΡΙΟΙ

Ως αυτονόητη θα πρέπει επίσης να θεωρηθεί η παρουσία Ιλλυριών στο ιερό της Δωδώνης εξαιτίας της γειτνίασης των ιλλυρικών φύλων με την Ήπειρο[453]. Σε τρία μάλιστα

---

[447] ΔΒΧ 2013, αρ. 463Α (αρχές 4ου αι. π.Χ.). Πρβ. Lhôte 2017, 42· Méndez Dosuna 2018β, 47. Αναγνωριστική πιθανόν του ερωτήματος είναι η επιγραφή στην άλλη πλευρά του ελάσματος, ΔΒΧ 2013, αρ. 464Β ([*ἑξοικη*]*σαντι.*).

[448] Για το ΔΒΧ 2013, 228Β πρβ. σημ. 480. Πρβ. Vecchio 2017, 124· Méndez Dosuna 2018β, 45.

[449] Πρβ. Vecchio 2017, 124· Méndez Dosuna 2018β, 47.

[450] ΔΒΧ 2013, αρ. 3200Α (μέσα 5ου αι. π.Χ.). Για την πόλη αυτή Wilkes 1999, 156-158, 181-184· Wilkes & Fischer-Hansen, 332-333.

[451] 4ος αι. π.Χ. Πρβ. Curbera 2013, 419.

[452] Η σύνδεση του εθνικού με τον νεότερο οικισμό Πάδες στην περιφέρεια της Κόνιτσας Ιωαννίνων (βλ. ΔΒΧ 2013, σελ. 178 σχόλια, πρβ. Hammond 1967, 266,) δεν φαίνεται πιθανή [για το σλαβόθετο αυτό τοπωνύμιο Οικονόμου 2006, 235-236]. Για την περιοχή του Πάδου στην ενδοχώρα του Αδρία (Στράβων VI.4.2: *περὶ τὸν Πάδον*, Πολύβιος II.16.11: *τὸ μὲν ἕτερον στόμα προσονομάζεται Παδόα, τὸ δ' ἕτερον Ὄλανα*) βλ. Wilkes 1999, 142, 156, 216. Για φυλή των Λιβυρνών Πεδητών βλ. και Wilkes 1999, 133. Με την περιοχή συνδέεται και το ερώτημα του ιωνικής καταγωγής Αισχυλίνου σχετικά με τους Τισάτες· βλ. σχετικά σελ. 120.

[453] Για τη σχέση των Ιλλυριών με τους Ηπειρώτες βλ. Meyer 2013, 62, 117-118.

χρηστήρια ελάσματα γίνεται αναφορά στο ιλλυρικό φύλο των Πενεστών, οι οποίοι ήσαν εγκατεστημένοι δυτικά της Λυχνιδού (σημ. Αχρίδα)[454]. Το περιεχόμενο του πρώτου ερωτήματος δεν είναι σαφές· πρόκειται πιθανότατα για καταγόμενους ή προερχόμενους από τους Πενέστες δούλους: *πὲρ σ|ōμά|τōν Π|ενες|τ[ᾶν]*[455]. Επιπλέον, το εθνικό *Πενέσται* αναγράφεται στο αποσπασματικό έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 3162Β (5ος αι. π.Χ.)[456] και ενδεχομένως στο ΔΒΧ 2013, αρ. 3580 του α΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. (στ. 1: [*Π*]*ενεστᾶν?*). Η συμπλήρωση [*Ἀρύ*]*βαι* στο στίχο 4 της τελευταίας επιγραφής είναι επισφαλής, όπως επίσης επισφαλής είναι και η σύνδεση του τελευταίου με τον Μολοσσό βασιλιά.

Ως ειδική κατηγορία θα μπορούσαν να αναφερθούν εδώ ελάσματα στα οποία τα ονόματα των προσώπων προσιδιάζουν στο ονομαστικό της Ιλλυρίας και γι' αυτό δεν μπορεί να αποκλεισθεί η πιθανότητα ότι είναι Ιλλυριοί. Εδώ ανήκουν δέκα εννέα ερωτήματα. Να σημειωθεί ωστόσο ότι τα ονόματα δεν αποτελούν από μόνα κριτήριο για την εθνολογική προέλευση των προσώπων. Σε αλφάβητο π.χ. Ήλιδας είναι συνταγμένο το ερώτημα σχετικά με το κατά πόσον το παιδί που θα αποκτήσει η Τάτα (το όνομα είναι ιλλυρικής προέλευσης) είναι του Ιφινόου[457]. Σε βορειοδυτικό αλφάβητο είναι γραμμένο το έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 73 (τέλη 5ου αι. π.Χ.), όπου αναφέρεται το ιλλυρικό επίσης όνομα Τείτυκος, ενώ μεικτά στοιχεία παρουσιάζει η γλώσσα του ελάσματος ΔΒΧ 2013, αρ. 2674Β (αρχές 4ου αι. π.Χ.), όπου αναγράφεται το πιθανόν ιλλυρικής προέλευσης όνομα *Βάλλα*[458]. Επιπλέον, στο έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 3354 (τέλη 5ου αι. π.Χ.), συνυπάρχουν ονόματα τόσο ιλλυρικά (*Αὐτάριον*, *Παρεσίνα* καὶ *Τάτα*) όσο και ελληνικά (*Παρμενίσκος*, *Ζοΐλα*)[459].

Από τα ελάσματα τα οποία θα μπορούσαν να συνδεθούν με πρόσωπα ιλλυρικής καταγωγής πέντε χρονολογούνται στον 6ο και 5ο αι. π.Χ. Ιλλυρικής προέλευσης είναι το όνομα *Ἐπιδύνα*, το οποίο αναγράφεται στο αναγνωριστικό ερωτήματος των αρχών του 5ου αι. π.Χ.[460]. Το ίδιο ισχύει και για το ανθρωπωνύμιο *Πλευρᾶτος* το οποίο συμπληρώνεται στην ΔΒΧ 2013, αρ. 2154Β ([*Πλευ*]*ρᾶτος*, τέλη 5ου αι. π.Χ.). Το θέμα του ερωτήματος αφορά εδώ εμπορική δραστηριότητα, ενώ Ιλλυρικά θεωρούνται από τον J. Curbera τα ονόματα Τρίτα και Τίτος. Και τα δύο απαντούν σε αδιάγνωστου ερωτήματος ελάσματα

---

[454] Για τους Πενέστες εκτός από την σχετική βιβλιογραφία στο ΔΒΧ 2013, 189 βλ. και Wilkes 1999, 184, 229-230.

[455] ΔΒΧ 2013, αρ. 3083. Η χρονολόγηση της επιγραφής πιθανόν πρέπει να τοποθετηθεί στο α΄μισό του 4ου αι. π.Χ. καθώς το Π φέρει ισοσκελής κάθετες κεραίες και το μόνο πρώιμο στοιχείο είναι η αναγραφή του P=R. Για τη χρονολόγηση της μορφής των γραμμάτων των χρηστηρίων επιγραφών Meyer 2017, 154 σημ. 25, 155-157. Πρβ. και σημ. 382.

[456] Πρβ. Eidinow 2007, 76 αρ. 7 (*SEG* LVII 536)· Gartziou 2017, 145.

[457] ΔΒΧ 2013, αρ. 3550Β (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.) πρβ. σελ. 111.

[458] Πρβ. Mendez Dosuna 2018α, 274.

[459] Πιθανή φαίνεται η σύνδεση του ονόματος *Αὐτάριον* με το φύλο των Αυταριατών· βλ. Wilkes 1999, 193-195.

[460] ΔΒΧ 2013, αρ. 2144Β. Πρβ. Curbera 2013, 420. Η πρόταση σύνδεσης της επιγραφής με το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2141Α: *γενεᾶς,* δεν έχει γίνει αποδεκτή, Σουέρεφ & Γκάρτζιου-Τάττη & Σβέρκος & Τσέλικας & Κατσαδήμα & Γεωργούλας & Σκαλιστή & Φίλος & Ζωγράφου 2017, υπό έκδοση.

του α΄ μισού του 5ου αι. π.Χ.[461] Αν η προέλευση του αμάρτυρου ονόματος *Ὄπελλος* είναι ιλλυρική (πρβ. Oplus/Op(p)alo, αλλά και τα ελληνικά Όφέλλας/Όφέλων κλπ) δεν μπορεί να εξακριβωθεί. Το όνομα αναγράφεται σε αναγνωριστικό ερωτήματος στα τέλη του 6ου αι. π.Χ.[462].

Με Ιλλυριούς θα μπορούσαν επίσης να συνδεθούν δέκα επιγραφές χρονολογημένες στον 4ο αιώνα π.Χ. Σ' αυτούς θα μπορούσαν να ανήκουν -με βάση τα ανθρωπωνύμια τους- το ζεύγος ? *Ἐπίκαδος* καὶ *Ἐτοῦτα*, το ερώτημα των οποίων αφορά θυσία που θα πρέπει να προσφερθεί από αυτούς προκειμένου να απαλλαγούν από κάποια μίανση: [- - - *μει*]*λίξοντα(ι) θύσαντες* | [- - -][.]*φράδας λώϊον θεὸν* | [- - - *θε*]*ῶι τίνι θύσα(ντ)ες* | [- - - *Ἐπί*]*καδος Ἐτούτα ΠΟΝ-* | [- - -]*ΑΦΟΝ ἐξέθεν*[463]. Το ίδιο ισχύει και για την *Πλαυράτα* (l. *Πλευράτα*) στη μεικτή διαλεκτικά επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 2609Α (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.), την οποία απασχολεί το ερώτημα εάν η επαφή της με τον Πλάτωρα (στην επιγραφή *Πλάτωνι*), γιο του Κάρπωνα, θα καταλήξει σε κάτι καλό και ωφελές[464]. Τόσο το όνομα Πλευράτα όσο και το όνομα Πλάτωρ είναι ιλλυρικής καταγωγής, όπως ιλλυρικής καταγωγής είναι και τα ονόματα Γέντις, Βάτων, και Σύρα. Ο πρώτος ερωτά τους θεούς σχετικά με την *έμπορία* (τέλη 4ου αι. π.Χ.)[465]. Τον Βάτωνα απασχολεί εάν πρέπει ή όχι να αγοράσει έναν ημίονο (4ος αι. π.Χ.)[466] ενώ το ερώτημα της Σύρας λόγω αποσπασματικότητας του ελάσματος δεν σώζεται[467]. Ιλλυρικά είναι επίσης τα αναφερόμενα σε χρηστήριες επιγραφές του 4ου αιώνα ονόματα *Γνέφας?, Ζαριάλας/α, Ὀκελάορος, Σκιδάρκας*, καθώς και το όνομα [------]*στούβας*, τα πρόσωπα αυτά όμως δεν είναι οι καταθέτες των ελασμάτων[468].

V.4. ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ-ΝΗΣΙΑ ΤΟΥ ΙΟΝΙΟΥ

Αρκετά συχνά στα ελάσματα της Δωδώνης μαρτυρούνται πρόσωπα ή πολιτικά όργανα τα οποία προέρχονται από τα νησιά του Ιονίου καθώς και διάφορες περιοχές της δυτικής ηπειρωτικής Ελλάδος. Η παρουσία των προσώπων αυτών στο ιερό οπωσδήποτε δεν είναι ανεξάρτητη από την εγγύτητα των ανωτέρω περιοχών στην Ήπειρο, αλλά και τις πολιτικές, κοινωνικές ή οικονομικές σχέσεις που αναπτύσσουν με αυτή. Δέκα τρία ελάσματα συνδέονται με τα νησιά του Ιονίου και ειδικότερα την Κέρκυρα και την Κεφαλληνία. Σε οκτώ όμως εξ αυτών η προέλευση των προσώπων δεν είναι βέβαιη, κι η μόνη ένδειξη για την γεωγραφική τους προέλευση είναι το αλφάβητο που χρησιμοποιείται.

[461] ΔΒΧ 2013, αρ. 683Α, 4091Β. Πρβ. Curbera 2013, 420.
[462] ΔΒΧ 2013, αρ. 158Β.
[463] ΔΒΧ 2013, αρ. 2979 (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.). Πρβ. Curbera 2013, 420.
[464] Πρβ. Curbera 2013, 420· Méndez Dosuna 2018α, 268· Méndez Dosuna 2018β, 44 σημ. 122. Με το ερώτημα ίσως συνδέεται ως αναγνωριστική η επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 2611Β: *ΠΟ*.
[465] ΔΒΧ 2013, αρ. 2483. Πρβ. Curbera 2013, 420· Méndez Dosuna 2018β, 44.
[466] ΔΒΧ 2013, αρ. 2027Β. Πρβ. Curbera 2013, 420· Méndez Dosuna 2016, 131· Méndez Dosuna 2018β, 45.
[467] ΔΒΧ 2013, αρ. 3583Β (α΄μισό 4ου αι. π.Χ.) Πρβ. Curbera 2013, 420.
[468] ΔΒΧ 2013, αρ. 4, 2411Β, 3257Α, 31Α, 4010Α.

Τρία ακόμα ελάσματα έχουν ως θέμα την μετακίνηση προσώπων των οποίων δεν γνωρίζουμε την καταγωγή στα ιόνια νησιά.

Ισχυρότερους δεσμούς με την Δωδώνη φαίνεται να είχε η Κέρκυρα της οποίας το δημόσιο ανάθημα στο ιερό περιγράφεται στις γραμματειακές πηγές[469]. Με αυτή συνδέονται τέσσερις χρηστήριες επιγραφές δημόσιου χαρακτήρα και μία ιδιωτικού ενώ έξι ακόμα ιδιωτικά ερωτήματα προέρχονται πιθανόν από κατοίκους του νησιού. Στα δημόσια ερωτήματα των *Κορκυραίων* ανήκει το έλασμα *SGDI* II 1563 (α΄μισό 4ου αι. π.Χ.) σύμφωνα με το οποίο αυτοί ερωτούν σε ποιον από τους θεούς ή τους ήρωες θα πρέπει να θυσιάσουν και να αφιερώσουν προκειμένου να αποκτήσουν ομόνοια μεταξύ τους[470]. Στο ερώτημα εάν εδώ υπονοείται κάποια εσωτερική στάση στην πόλη και ποια ακριβώς δεν μπορεί να δοθεί ικανοποιητική απάντηση[471]. Από την ίδια περίοδο (α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.) προέρχεται και η αποσπασματική *SGDI* II 1562 με διαφορετικό ωστόσο περιεχόμενο. Εδώ τους Κερκυραίους απασχολεί το ερώτημα σε ποιον θεό η ήρωα θα πρέπει να θυσιάσουν και να αφιερώσουν ώστε να πετύχουν την καλύτερη και ασφαλέστερη διαμονή τους[472]. Σε αποσπασματική μορφή σώζεται το ερώτημα Lhôte 2006, 35 αρ. 4 (4ος αι. π.Χ.)· αναγνωρίσιμο είναι μόνον το αρχικό τμήμα της: *Θεός. Ἐπικοινῶνται τοὶ Κορκυραῖοι τῶι Διὶ* [*Ναίωι καὶ τᾶι Διώναι τίνι κα θεῶν ἢ ηρώων θύοντες…*][473]. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον ωστόσο παρουσιάζει το έλασμα *SEG* XXIII 474 καθώς το ερώτημα εδώ θέτουν από κοινού οι Κερκυραίοι με τους Ωρικίους. Το κείμενο είναι αρκετά εκτενές και αφορά τόσο στην καλύτερη και αποτελεσματικότερη προστασία των ερωτώντων όσο και στην παραγωγή και διάθεση των προϊόντων τους (*…καὶ εὐκαρπία σφιν καὶ πο|λυκαρπία τελέθοι καὶ κατόνασις παν|τὸς τώγαθοῦ {τοῦ ἀγαθοῦ} καρποῦ*). Ως βέβαιο θα πρέπει να θεωρηθεί ότι

[469] Πρέπει εδώ να σημειωθεί η *IG* IX 1^2, 4 792 ($2^{ος}$ αι. π.Χ.), η οποία αφορά στην απονομή προξενίας από τους Κερκυραίους στον Βοΐσκο υιό του Λυκόφρονος από την Δωδώνη. Το ανάθημα των Κερκυραίων σύμφωνα με τον Στράβωνα (fragm. VII.3) αποτελούνταν από το αγαλμάτιο ενός παιδιού επάνω σε κίονα το οποίο κρατούσε μια μάστιγα κρεμάμενη εντός ενός χάλκινου λέβητα τοποθετημένου σε έναν δεύτερο κίονα, δίπλα στον πρώτο. Οι πνοές του ανέμου μετακινούσαν τους ιμάντες της μάστιγας εντός του μεταλλικού λέβητα δημιουργώντας ήχους. Πρβ. Cook 1902, 5-28· Parke 1967, 86-90· Καλλιγάς 1976, 61-68· Dieterle 2007, 62-67· Χαρίσης 2010, 162-163· Κατσαδήμα 2017, 495-498· Piccinini 2017, 80-86. Για τις σχέσεις Δωδώνης-Κέρκυρας βλ. και Τζουβάρα-Σούλη2008, 203-204· Κατσαδήμα 2017, 495-507· Intrieri 2018, 135-170.

[470] Πρβ. *SGDI* III,1 3209· Parke 1967, 260 αρ. 3· *IG* IX1^2, 4 1202· Lhôte 2006, 33-35 αρ. 3· Eidinow 2007, 245 αρ. 2 (*SEG* LVII 536)· Bonnechere 2014, 83-86· Parker 2016, 74· Κατσαδήμα 2017, 500· Méndez Dosuna 2018α, 266.

[471] Οι εμφύλιες διαμάχες των Κερκυραίων ήταν συχνές. Για την εμπλοκή του Μολοσσού βασιλιά Αλκέτα το έτος 373 π.Χ. στα γεγονότα όταν διαπεραίωσε στο νησί 600 Αθηναίους πελταστές υπό τον Στασικλέα (Ξενοφών *Ελληνικά* VI.2.10), Δάκαρης 1964, 64· Hammond 1967, 524.

[472] Πρβ. *SGDI* III,1 3208· Parke 1967, 260 αρ. 2· *IG* IX $1^2$4, 1201· Lhôte 2006, 29-30 αρ. 1· Eidinow 2007, 345 αρ. 1 (*SEG* LVII 536)· Parker 2016, 74· Bonnechere 2014, 83-86· Κατσαδήμα 2017, 500· Bonnechere 2017, 72· Piccinini 2017, 79-80· Méndez Dosuna 2018α, 266.

[473] Πρβ. Parker 2016, 74· Κατσαδήμα 2017, 500· Piccinini 2017, 79-80· Σουέρεφ & Γκάρτζιου-Τάττη & Σβέρκος & Τσέλικας & Κατσαδήμα & Γεωργούλας & Σκαλιστή & Φίλος & Ζωγράφου 2017, υπό έκδοση· Méndez Dosuna 2018α, 266.

οι δύο πόλεις διατηρούσαν στενές σχέσεις και ότι η ορθή διακυβέρνηση και στις δύο διασφάλιζε και τις οικονομικές τους συναλλαγές[474].

Ιδιωτικό χαρακτήρα έχει το ερώτημα του Φείδη, ο οποίος προσδιορίζεται με το εθνικό *Κορκυραῖος*. Η παρουσία της λέξης *διαλυτήα* στη συγκεκριμένη επιγραφή καθιστά σαφές ότι το ερώτημα αφορά διακανονισμό ή συμβιβασμό[475]. Επιπλέον στην Κέρκυρα παραπέμπει το αλφάβητο έξι ερωτημάτων, χωρίς ωστόσο στις περιπτώσεις αυτές η προέλευση των ερωτώντων να είναι ασφαλής. Εδώ ανήκει το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1193Α (αρχές 4ου αι. π.Χ.) το θέμα του οποίου αφορά πιθανόν την συγκατοίκηση του ερωτώντα και κάποιας γυναίκα: [---] *καὶ πότερα κασι*[- - -] | *ἐάσσαι συνFοικέω* | *αὐτὸς* [*χ*]*ὰ γυνὰ*[476], ενώ Κερκυραϊκής ή από κάποιο άλλο νησί του Ιονίου (ίσως της Κεφαλληνίας) θεωρείται η προέλευση του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 760Α (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.). Πιθανή θεωρεί ο J. Méndez Dosuna την καταγωγή του ερωτώντος του ελάσματος ΔΒΧ 2013, αρ. 3363Β (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.) από την Κέρκυρα ή τους Δελφούς. Το ερώτημα που τον απασχολεί αφορά στη διασφάλιση της ευτυχίας και της υγείας του[477]. Ο ίδιος μελετητής με επιφύλαξη υποθέτει την προέλευση τριών ακόμα ερωτημάτων από την Κέρκυρα[478]. Να σημειωθεί επίσης ότι δύο ερωτήματα αφορούν μετακίνηση στην Κέρκυρα άγνωστων προσώπων. Αν και η αποσπασματικότητα των κειμένων δεν επιτρέπει την κατανόηση του θέματός τους, ως βέβαιο πρέπει να θεωρηθεί ότι και τα κείμενα αυτά είναι ενδεικτικά των σχέσεων μεταξύ των δύο περιοχών[479].

Πιθανή προέλευση από την Κεφαλληνία ή την Ιθάκη θεωρεί ο J. Méndez Dosuna για το έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 491Α (αρχές 5ου αι. π.Χ.)[480]. Το κείμενο είναι συνταγμένο σε αχαϊκό αλφάβητο των νησιών και το θέμα του αφορά αφιέρωση άρματος σε σχέση με

---

[474] Πρβ. *Bull.épigr* 1977, 261· Dakaris & Christidis & Vokotopoulou 1993, 60 (*SEG* XLIII 340)· *IG* IX1².4 1203· Lhôte 2006, 30-33 αρ. 2· Eidinow 2007, 346 αρ. 8 (*SEG* LVII 536)· Bonnechere 2014, 83-86· Parker 2016, 74· Κατσαδήμα 2017, 507· Bonnechere 2017, 72· Méndez Dosuna 2018α, 266· Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 14. Για την χρονολόγηση της επιγραφής έχουν προταθεί διαφορετικές χρονολογίες: 350-325 π.Χ (Dakaris-Christidis-Vokotopoulou)· 350-300 π.Χ. (Lhôte 2006, 30-33, 371)· τέλη 3ου π.Χ. (Hammond 1967, 609)· 3ος π.Χ. (*IG* IX 1², 4)· λίγο πριν το 208 π.Χ. (Κατσαδήμα). Οι J. και L. Robert (*Bull.épigr*) θεώρησαν το ερώτημα απόδειξη για την ύπαρξη *συμπολιτείας* μεταξύ των δύο περιοχών. Πρέπει να σημειωθεί ότι στις χρηστήριες επιγραφές της Δωδώνης σε καμία άλλη περίπτωση δεν ερωτούν δύο πόλεις από κοινού.

[475] ΔΒΧ 2013, αρ. 1088Α (τέλη 5ου αι. π.Χ.). Πρβ. Méndez Dosuna 2016, 129 σημ. 38· Chaniotis 2017, 63 σημ. 49· Méndez Dosuna 2018β, 46· Chaniotis 2018, 331 σημ. 16, 336 σημ. 39.

[476] Πρβ. Eidinow 2007, 85 αρ. 10 (*SEG* LVII 536)· Parker 2016, 80· Méndez Dosuna 2016, 127-128· Méndez Dosuna 2018β, 39.

[477] Méndez Dosuna 2016, 137· Méndez Dosuna 2018α, 270· Méndez Dosuna 2018β, 42.

[478] ΔΒΧ 2013, αρ. 1346Α (αρχές 5ου αι. π.Χ.) πρβ. Parker 2016, 82· ΔΒΧ 2013, αρ. 329Α (μέσα 5ου αι. π.Χ.)· Lhôte 2006, 205-208 αρ. 96 (375-3ος αι. π.Χ.). Πρβ. Méndez Dosuna 2018β, 45.

[479] ΔΒΧ 2013, αρ. 1768Α (4ος αι. π.Χ.) και 1229Β (5ος/4ος αι. π.Χ.). Μετακίνηση στην Κέρκυρα αφορά ενδεχομένως και η ΔΒΧ 2013, αρ. 228Β (αρχές 4ου π.Χ.), [πρβ. Méndez Dosuna 2007γ, 280· Lhote 2017, 42-43· Carbon 2017, 103· Vecchio 2017, 124· Méndez Dosuna 2018β, 38]. Σύμφωνα τους εκδότες της επιγραφής, τους οποίους ακολουθεί και ο Lhôte 2017, 42-43, πιθανή είναι συμπλήρωση στο στ. 5 [*ές Κόρκυρ*]*αν*. Βλ. και σημ. 449.

[480] Για τις σχέσεις των νησιών με τη Δωδώνη βλ. σελ. 56-59.

κάποιο ανάλογο αγώνα (*hιεροῖ hάρμα;*)[481]. Προέλευση του ερωτώντος είτε από την Ήπειρο ή κάποιο νησί του Ιονίου προτείνουν οι εκδότες για το έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 2822Α (β΄μισό 5ου αι. π.Χ.). Μετακίνηση στην πόλη της Κεφαλληνίας Σάμη αφορά το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 4072Α: *ἦ ἐν Σάμαι πορ*[*ευόμενος*] (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.).

Από την περιοχή της Ακαρνανίας, η οποία είχε άμεσες πολιτικές σχέσεις με τους Ηπειρώτες και λατρευτικούς δεσμούς με τη Δωδώνη[482] προέρχονται έξι ερωτήματα. Δημόσιο χαρακτήρα έχουν πιθανότατα δύο ελάσματα. Στο πρώτο, το οποίο ανήκει στο α΄μισό του 5ου αι. π.Χ. είναι χαραγμένο με ευμεγέθη γράμματα και στο μέσον της α΄ όψης του ελάσματος το εθνικό *Θύρ(ρ)ειον*. Η υπόθεση των εκδοτών της επιγραφής ότι αυτή αποτελεί αναγνωριστικό δημοσίου ερωτήματος εκ μέρους της πόλεως Θύρρειον φαίνεται αρκετά πιθανή[483]. Ως αναγνωριστική/περιληπτική ερωτήματος θα πρέπει να θεωρηθεί και η αναγραφή του ονόματος της πόλεως *Σόλλιον*, πιθανόν κορινθιακής αποικίας στις ακτές του Ιονίου πελάγους, στο έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 1702Α (αρχές 4ου αι. π.Χ.)[484]. Αντίθετα, ιδιωτικό χαρακτήρα έχουν τέσσερα ερωτήματα. Εδώ ανήκει το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 345Β (β΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.) σύμφωνα με το οποίο τον ερωτώντα απασχολεί εάν θα πρέπει να παραμείνει στην πόλη *Ἐχίνο*[485], ενώ το δίλημμα της παραμονής ή της μετακίνησης από μια άλλη ακαρνανική πόλη, την *Ἀλυζεία*, θέτει ο προσκυνητής του αποσπασματικά σωζόμενου ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 1861Α: [*ἀποδ*]*ειμῆσα(ι) ἢ μ*[*ένειν*] | [*ἐν*] *Ἀλυζείαι* (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.)[486]. Ανάλογου θέματος είναι και η ερώτηση αγνώστου προσώπου εάν θα πρέπει να συνεχίσει τις γεωργικές του δραστηριότητες στο Άκτιο ή να εγκατασταθεί αλλού[487]. Εάν ο *Καλήν* του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 2161Α (α΄μισό 5ου αι. π.Χ.) κατάγεται από την Ακαρνανία, δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα. Το όνομα μαρτυρείται αποκλειστικά σχεδόν στην περιοχή της Ακαρνανίας[488].

Αναφορά στην περιοχή ή σε πόλεις της Ακαρνανίας γίνεται σε δέκα ακόμα ερωτήματα. Αν και η προέλευση των ερωτώντων δεν μπορεί στις περιπτώσεις αυτές να διευκρινισθεί, η αναφορά των εθνικών της περιοχής είναι ενδεικτική των σχέσεών της με το ιερό της Δωδώνης. Ασφαλή μετακίνηση στην Ακαρνανία κατά την περίοδο κάποιας εορτής αφορά το ερώτημα του Φυσαίωνος στην ΔΒΧ 2013, αρ. 2354Α[489]. Αν η άποψη του Ά. Χανιώτη είναι ορθή, η εορτή ταυτίζεται με τα Άκτια και συνεπώς η επιγραφή θα πρέπει

---

[481] Méndez Dosuna 2018, 273 σημ. 17.
[482] Για τις σχέσεις της Δωδώνης με τις πόλεις της Ακαρνανίας πρβ. σημ. 216.
[483] ΔΒΧ 2013, αρ. 1729Α (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.). Για το Θύρειον βλ. Gehrke & Wirbelauer 2004, 372-373.
[484] Για το Σόλλιον Gehrke & Wirbelauer 2004, 371-372.
[485] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 272· Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 147. Για τον *Ἐχίνο* βλ. Gehrke & Wirbelauer 2004, 359.
[486] Πρβ. Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 147. Η *Ἀλυζεία* εμφανίζεται και στο ιωνικό ερώτημα Lhôte 2006, 148-149 αρ. 63 για το οποίο βλ. σελ. 120. Για την πόλη αυτή Gehrke & Wirbelauer 2004, 354.
[487] ΔΒΧ 2013, αρ. 1156Α (4ος αι. π.Χ.): [*ὁ δεῖνα ἐπερωτῆι Δία*] *Νᾶον* [*καὶ Διώναν*] | *ἦ γαοργῆν ἐ*[*ν*] *Ἀκτίωι ἢ ἄλλοῖ πο*[*ρευόμενος*]. Πρβ. Carbon 2015, 74 σημ. 4· Méndez Dosuna 2018b, 46 σημ. 147.
[488] *LGPN* IIIB, *s.v.*
[489] Πρβ. Carbon 2017, 104-105· Méndez Dosuna 2018β, 36, 41, 43.

να χρονολογηθεί μετά το 217 π.Χ.[490]. Με την ίδια εορτή συνδέεται και το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 3220Α (μέσα 3ου αι. π.Χ.), όπου ο άγνωστος προσκυνητής ενδιαφέρεται να εκποιήσει την περιουσία του σε γη και να μετεγκατασταθεί στην Κόρινθο. Προβληματική ωστόσο είναι η ερμηνεία του ελάσματος ΔΒΧ 2013, αρ. 2014Α: *είς Ἀκαρνανία* | *ἀποπέμψαι*, το οποίο θα μπορούσε να αποτελεί τόσο ερώτημα όσο και απάντηση. Στην δεύτερη περίπτωση, εάν δηλαδή πρόκειται εδώ για απάντηση, αυτή θα μπορούσε να συνδεθεί με το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2015Β στην άλλη πλευρά του ελάσματος, το οποίο αφορά τη σωτηρία των παιδιών του ερωτώντος (*σουτειρί*[*α*] | *πα(ι)διέν*)[491]. Εάν η υπόθεση αυτή είναι ορθή, η αποστολή των παιδιών στην Ακαρνανία θα μπορούσε να οφείλεται σε κάποια περίοδο κρίσης, π.χ. πολέμου, σιτοδείας κλπ. Επιπλέον, σε μετακίνηση στις ακαρνανικές πόλεις Θύρρειον, Αστακός και Άκτιο αφορά το θέμα των αποσπασματικά σωζόμενων ερωτημάτων ΔΒΧ 2013, αρ. 39Α (4ος αι. π.Χ.), 1523Β (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.), 2086Α (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.) και 1930Β (4ος αι. π.Χ.)[492], ενώ εμπορικές δραστηριότητες στο Άκτιο είναι το θέμα των ερωτημάτων ΔΒΧ 2013, αρ. 3473Α (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.)[493], *SEG* XIX 428[494] κι ενδεχομένως της εξαιρετικά αποσπασματικής επιγραφής ΔΒΧ 2013, αρ. 3607Β (4ος αι. π.Χ.). Σύμφωνα με τον Ψευδο-Σκύλακα οι Μολλοσοί κατείχαν κατά τον 4ο αι. π.Χ. μια στενή λωρίδα γης μεταξύ Κασωπαίας και Αμβρακίας, γεγονός που εξηγεί την συχνή αναφορά των κατοίκων του Ακτίου στις επιγραφές της Δωδώνης[495].

Αν και στη συνθήκη συμμαχίας μεταξύ Αιτωλών και Ακαρνάνων (262 π.Χ. ή 235-232 π.Χ.) αναφέρεται ότι το σχετικό κείμενο θα πρέπει να αναγραφεί μεταξύ άλλων στην Ολυμπία, τους Δελφούς και τη Δωδώνη από κοινού από τους δύο συμβαλλόμενους (στ. 15/16: *ἐν Ὀλυμπίαι δὲ καὶ ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Δω*[*δ*]*ώναι κοινᾶι ἐκάτ*|*εροι*)[496], παρουσία Αιτωλών στα ενεπίγραφα ελάσματα της Δωδώνη δεν τεκμηριώνεται. Στο ερώτημα, το οποίο θέτουν οι Σ. Δάκαρης, Ι. Βοκοτοπούλου και Φ. Χριστίδης εάν το όνομα *Πολυπέρχων* ως αναγνωριστικό της επιγραφής ΔΒΧ 2013, αρ. 3272Α (μέσα 3ου αι. π.Χ.) αφορά στον γνωστό από τον Παυσανία (V.6.1) ομώνυμο Αιτωλό στρατηγό, ικανοποιητική απάντηση δεν μπορεί να δοθεί[497].

---

[490] Chaniotis 2017, 64.

[491] Για την ΔΒΧ 2013, αρ. 2015Β βλ. και τη σημ. 513. Πρβ. Méndez Dosuna 2016, 130.

[492] Για την ΔΒΧ 2013, αρ. 39 πρβ. Méndez Dosuna 2016, 129 σημ. 38. Για την ΔΒΧ 2013, αρ. 1930 βλ. επίσης Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 147.

[493] Πρβ. Eidinow 2007, 81 αρ. 27 (*SEG* LVII 536)· Curbera 2013, 421· Carbon 2017, 108· Meyer 2017, 156· Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 147.

[494] Πρβ. Lhôte 2006, 236-238 αρ. 113 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 117 αρ. 5 (*SEG* LVII 536)· Méndez Dosuna 2007, 181-187· Vecchio 2015, 227-239.

[495] Ψευδο-Σκύλαξ XXXII: *Μετὰ δὲ Κασσωπίαν Μολοττοί εἰσιν ἔθνος. Οἰκοῦσι δὲ οὗτοι κατὰ κώμας· καθήκουσι δὲ κατὰ μικρὸν ἐνταῦθα ἐπὶ τὴν θάλατταν, εἰς μεσογείαν δὲ πολλῆ. Παράπλους δ΄ ἐστὶ τῆς Μολοττίας χώρας σταδίων μ΄.*

[496] *IG* IX.1^2.1 3.

[497] Το ανθρωπωνύμιο Πολυπέρχων έχει μεγάλη γεωγραφική διασπορά στον ελληνικό κόσμο (*LGPN* III-VB, *s.v.* 11 καταγραφές) ενώ είναι γνωστό και από την απελευθερωτική επιγραφή της Δωδώνης *SGDI* II 1359 + 1362, πρβ. σελ. 42.

V.5. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ –ΘΡΑΚΗ

Μικρός είναι ο αριθμός των ερωτημάτων τα οποία προέρχονται από τις γεωγραφικές περιοχές της Μακεδονίας και της Θράκης αντίστοιχα. Όπως επισημαίνεται στην έρευνα, ο εντοπισμός προσκυνητών με καταγωγή από τη Μακεδονία είναι ιδιαίτερα δύσκολος και η αναγνώριση μακεδονικού αλφαβήτου ή μακεδονικής διαλέκτου δεν είναι πάντοτε εφικτή[498]. Στο πλαίσιο αυτό δύο ερωτήματα έχουν αναγνωριστεί ότι πιθανόν προέρχονται από μακεδόνες επισκέπτες του ιερού. Σύμφωνα με το πρώτο τον Κεβάλιο (το όνομα αντιστοιχεί κατά τον J. Méndez Dosuna στο μακεδονικό κύριο όνομα *Κεφάλιος*) απασχολεί το συνηθισμένο για το μαντείο της Δωδώνης θέμα της απόκτησης τέκνων από τη σύζυγό του και η επιβίωσή τους (αρχές 4ου αι. π.Χ.)[499]. Επιπλέον, στη γενική του ευημερία αφορά του ερώτημα κάποιου Αλβείου: *Ἄλβειος περὶ* | *παντυχίας* (α΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ.)[500]. Αν το όνομα *Ἄλβειος* αντιστοιχεί στο *Ἄλφειος*, ακολουθεί δηλαδή τους κανόνες της μακεδονικής διαλέκτου σύμφωνα με τους οποίους το *φ* μετατρέπεται σε *β*, τότε η προέλευση του ερωτώντος από της Μακεδονία είναι αρκετά πιθανή. Αδιάγνωστο παραμένει το θέμα του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 671Α (α΄μισό 4ου αι. π.Χ.) στο οποίο αναγράφεται η μακεδονική γεωγραφική περιοχή της Ελιμείας: [*ὁ δεῖνα ἐπερωτῆι*] *αἰ ἐξ Ἐλιμ*[*είας - - -*] | [*- - -*] *κάρτα* [*- - -*][501]. Στη βόρεια Ελλάδα παραπέμπει, αν η ανάγνωση είναι σωστή η δημιουργία της γενικής με έρρινο επένθεμα στην περίπτωση του ελάσματος ΔΒΧ 2013, αρ. 1118Α: *περὶ Μυκᾶνος* | *ἐνο(ι)κιωνίωι* (τέλη 5ου αι. π.Χ.)[502].

Ως κριτήριο για την σύνδεση κάποιων ερωτημάτων της Δωδώνης με την γεωγραφική περιοχή της Θράκης χρησιμοποιείται μόνον το ανθρωπωνυμικό υλικό[503]. Ως θρακικά αναγνωρίζονται από τον J. Curbera τα ονόματα Δύντος, Κερδύλλας και Κερσύλος[504]. Το ερώτημα του πρώτου σχετίζεται με κάποιον Ἀμεινόδωρο και αφορά σε γεωργικά εργαλεία (*ὅφατα*)[505], ενώ η επαγγελματική δραστηριότητα και η υγεία απασχολεί τον Κερδύλλα: *ἐπικοινῆται Κερδύλλας τῶι Διὶ τῶι Νάωι καὶ Διώναι* | *ἐσσεῖταί μοι λώϊον ἐν τῶι αὐτῶι ἐργαζομένωι* | *καὶ ὑγί(ει)α* (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.)[506]. Αδιάγνωστο είναι το περιεχόμενο του ερωτήματος του Κερσύλου (β΄μισό 5ου αι. π.Χ.)[507]. Να σημειωθεί ότι σε δούλο θρακικής

---

[498] Για το εξαιρετικά δύσκολο θέμα εντοπισμού της μακεδονικής γλώσσας στις χρηστήριες επιγραφές της Δωδώνης Méndez Dosuna 2007, 283-284. Για τις σχέσεις των δύο περιοχών βλ. ανωτ. σελ. 26-27.
[499] ΔΒΧ 2013, αρ. 2493Α. Πρβ. Méndez Dosuna 2007γ, 283-284· Méndez Dosuna 2012, 77-78· Curbera 2013, 422, 424· Parker 2016, 79· Méndez Dosuna 2018α, 292-293· Tselikas 2018, 261· Méndez Dosuna 2018β, 49.
[500] ΔΒΧ 2013, αρ. 94. Πρβ. Curbera 2013, 424· Méndez Dosuna 2018α, 293· Méndez Dosuna 2018β, 94.
[501] Πρβ. Lhôte 2017, 44.
[502] Πρβ. Curbera 2013, 428. Για την ανάπτυξη κλίσεως με ένρινο επένθεμα βλ. ενδεικτικά Σβέρκος & Τζαναβάρη 2009, 216-217.
[503] Για λατρευτικές σχέσεις Δωδώνης-Θράκης, Petersmann 1987, 5-12.
[504] Curbera 2013, 420, 424-426.
[505] ΔΒΧ 2013, αρ. 2241Β (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.). Πρβ. Curbera 2013, 425.
[506] ΔΒΧ 2013, αρ. 1369Β. Πρβ. Curbera 2013, 426· Méndez Dosuna 2018α, 270· Méndez Dosuna 2018β, 37· Tselikas 2018, 252.
[507] ΔΒΧ 2013, αρ. 3515Β: *Κερσύλος* [*ἐπερωτῆι - - -*] | *πότερα* [*- - -*] | *ΔΑΜΣΙΟΙ*[*- - -*]. Πρβ. Curbera 2013, 426

καταγωγή αφορά το ερώτημα στο έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 1387Β: *πέπα* | *πὲρ Θρακός* (4ος αι. π.Χ.).

V.6. ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Η Θεσσαλία είναι μετά την Ήπειρο η περιοχή με την πολυπληθέστερη παρουσία προσκυνητών στο ιερό της Δωδώνης ενώ χαρακτηριστική είναι και η υψηλότερη μεταξύ των εθνικών των χρηστηρίων ελασμάτων αναφορά σε πόλεις της περιοχής (*Φαρκαδών*, *Τρίκκα*, *Αίγίνιον, Φερές, Ἄτραξ*, *Μονδαία, Μελιτεία, Θητώνιον, Ὀνθύρεον*)[508]. Από εκεί προέρχονται τρία δημόσια και τριάντα τρία ιδιωτικά ερωτήματα τα πρωϊμότερα εκ των οποίων χρονολογούνται στον 5ο αι. π.Χ. Η αναγνώριση της θεσσαλικής προέλευσης των ερωτημάτων στηρίζεται στις περισσότερες περιπτώσεις στη χρήση θεσσαλικών διαλεκτικών στοιχείων από τους συντάκτες τους. Τα ερωτήματα παρουσιάζονται ανά ενότητες με κριτήριο την γεωγραφική διάρθρωση της περιοχής κατά την αρχαιότητα καθώς και την εγγύτητα τους με την Ήπειρο. Ως ειδική κατηγορία σχολιάζεται ένας μεγάλος αριθμός ερωτημάτων, οι φορείς των οποίων προέρχονται από τη Θεσσαλία, χωρίς ωστόσο να μπορεί να προσδιορισθεί η ακριβής γεωγραφική τους καταγωγή.

Από την περιοχή της Εστιαιώτιδας, η οποία γειτνιάζει με την Ήπειρο και στη δυτική της περιοχή υπήρχαν μολοσσικές κτήσεις[509] προέρχονται δέκα τρία ερωτήματα. Από αυτά ένα μόνο έχει ενδεχομένως δημόσιο χαρακτήρα, η γλώσσα του οποίου παραπέμπει σε θεσσαλικό διαλεκτικό χώρο και ιδιαίτερα στην Εστιαιώτιδα. Πρόκειται για το έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 191Α (μέσα 4ου αι. π.Χ.): *αί σύμφορέν έστι* [- - - *τὰν*] | *έπιβουλὰν Φιλίπ*[*που - - - ἄμοι*]|*βὰν αἴ κα διδοῖν*. Η χρονολόγηση του ερωτήματος στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. και η ένδειξη σ' αυτό *έπιβουλὰν Φιλίπ*[*που*] επιτρέπουν την υπόθεση ότι το θέμα του σχετίζεται με την δράση του Φιλίππου Β΄ στην περιοχή[510]. Τα υπόλοιπα δώδεκα ερωτήματα έχουν ιδιωτικό χαρακτήρα. Δύο αφορούν επαγγελματικές δραστηριότητες. Στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. χρονολογείται το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1339Α+ΔΒΧ 2013, αρ. 1340Α το θέμα του οποίου αφορά στην έκβαση των γεωργικών εργασιών στη Φαρκαδόνα[511] ενώ ενδεχομένως προβλήματα άρδευσης απασχολούν τους ερωτώντες του ελάσματος ΔΒΧ 2013, αρ. 3007Α (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.): *π(ερ') ὕδατ(ο)ς : Τέϊος* | *καὶ Σθεσι*[512]. Δύο

---

[508] Για τις σχέσεις Δωδώνης-Θεσσαλίας βλ. και σελ. 22-26.

[509] Για τις περιοχές της Δ. Εστιαιώτιδας οι οποίες βρισκόταν υπό μολοσσικό έλεγχο Δάκαρης 1957, 105, 108-109· Hammond 1967, 532. Πρβ. σημ. 66.

[510] Πρβ. Méndez Dosuna 2007γ, 280· Méndez Dosuna 2016, 136· Parker 2016, 76· Lhôte 2017, 44· Tselikas 2018, 255· Méndez Dosuna 2018α, 286-287.

[511] Πρβ. Méndez Dosuna 2016, 128-129· Méndez Dosuna 2018α, 280-281· Méndez Dosuna 2018β, 44 σημ. 131.

[512] Πρβ. Méndez Dosuna 2007γ, 280· Méndez Dosuna 2018α, 268, 278. Το όνομα του δεύτερου προσκυνητή πιθανόν καταγράφεται συγκοπτόμενο με προτεινόμενες συμπληρώσεις τα: *Σθεσι*[*χορος*] ή *Σθεσι*[*ας*]. Να σημειωθεί ότι το εθνικό *Τήϊος* παραπέμπει σύμφωνα με τους εκδότες του ερωτήματος στην Ήπειρο αλλά

ερωτήματα αφορούν τα τέκνα των ερωτώντων[513] ενώ με την υγεία του ερωτώντος σχετίζεται το θέμα του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 3205Α (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.), αν γίνει αποδεκτή η διόρθωση του J. Mendez Dosuna: *αἵτε μὰ ἄλλοι τινὶ θεῶν εὐχομέ*[*νοι* - - -] | *ὑγ(ιε)ρὸς* (αντί ὑγρὸς) *γένοιτο*[514]. Κάποιο οικονομικό πρόβλημα έφερε στο μαντείο και τον άγνωστο προσκυνητή του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 217Α (μέσα 4ου αι. π.Χ.): [- - - *ἐπερωτῆι*] *τὸν Δία τὸν Δου*|[*δουναῖον* - - -]*ος λώϊον κἄμειν*|[*ον* - - - *χρημ*]*άτων ἢ τυνχά*|[*νοι* - - -] *εἰ πράσσοι κα*[515]. Το θέμα των υπολοίπων έξι ιδιωτικών ερωτημάτων λόγω της αποσπασματικής κατάστασης διατήρησης τους δεν είναι γνωστό[516]. Να σημειωθεί ότι ενδεικτική των σχέσεων του ιερού της Δωδώνης με τις πόλεις της περιοχής της Εστιαιώτιδας *Φαρκαδών*, *Τρίκκα* και *Αἰγίνιον* είναι και η παρουσία των εθνικών τους σε έξι ακόμη ερωτήματα τα οποία αφορούν εγκατάσταση ή μετακίνηση προς αυτές[517].

Από τα επτά ιδιωτικού χαρακτήρα ερωτήματα με προέλευση από την Θεσσαλιώτιδα δύο έχουν ως θέμα προβλήματα υγείας. Το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 103Α (τέλη 5ου αι. π.Χ.) με πιθανή προέλευση από την περιοχή, αφορά στην αποκατάσταση της όρασης της συζύγου του ερωτώντα: [*γυ*]*γαικὶ περὶ τῶν ὀφθαλμῶν* | [*ἐ*]*δυνατὸν ὑγιάνναι*[518] ενώ στην χρηστήρια επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 1134Α (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.) η Ευανάξα ερωτά σε ποιον θεό πρέπει να αναθέσει προκειμένου να γιατρευτεί από κάποια ασθένεια[519]. Τα υπόλοιπα

σύμφωνα με τον J. Méndez Dosuna το κείμενο είναι συνταγμένο σε θεσσαλική διάλεκτο της Εστιαιώτιδας. Αυτές οι παρατηρήσεις ενδεχομένως επιτρέπουν την υπόθεση ότι ο προσκυνητής εδώ με καταγωγή από την Τέω της Ηπείρου είναι παρεπιδημούντας στην Θεσσαλία.

[513] ΔΒΧ 2013, αρ. 1351Α (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.)· πρβ. Méndez Dosuna 2007γ, 280· Méndez Dosuna 2018α, 282, 284, 287. Σύμφωνα με τους εκδότες της επιγραφής η ΔΒΧ 2013, αρ. 1353Β: *Κισοβίοτος* αποτελεί το αναγνωριστικό της. ΔΒΧ 2013, αρ. 2015Β (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.· πρβ. Méndez Dosuna 2007γ, 280· Méndez Dosuna 2016, 130-131· Méndez Dosuna 2018α, 280, 287. Για την επιγραφή βλ. και σελ. 94.

[514] Πρβ. Mendez Dosuna 2018α, 284, 287.

[515] Πρβ. Méndez Dosuna 2016, 121· Méndez Dosuna 2018α, 280, 287.

[516] i) ΔΒΧ 2013, αρ. 2204Α (τέλη 5ου αι. π.Χ.). Πρβ. A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 285 αρ. 37· Mendez Dosuna 2016, 131· Mendez Dosuna 2018, 286-287. ii) ΔΒΧ 2013, αρ. 17Β (5ος/4ος αι. π.Χ.). Lhôte 2006, 97-100 αρ. 36 (*SEG* LVI 656)· Mendez Dosuna 2018α, 287. iii) ΔΒΧ 2013, αρ. 2985 (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.). Mendez Dosuna 2018α, 286-287. iv) ΔΒΧ 2013, αρ. 3687Α (αρχές 4ου αι. π.Χ.). Mendez Dosuna 2018α, 286-287. v) ΔΒΧ 2013, αρ. 1988Β (4ος αι. π.Χ.). Mendez Dosuna 2018α, 286-287. vi) ΔΒΧ 2013, αρ. 3042Α (μέσα 4ου αι. π.Χ.). Mendez Dosuna 2007γ, 280· Mendez Dosuna 2018α, 286-287.

[517] i) Φαρκαδών: ΔΒΧ 2013, αρ. 233Β (αρχές 4ου αι. π.Χ.): *Φαρκαδό*|*νι*, ΔΒΧ 2013, αρ. 489Β+ΔΒΧ 2013, αρ. 490Β (5ος αι. π.Χ.): *είς Φρακαδ*[*όνα*---] | [*πό*]*τερον ἔαρ Μ*[---]). Πρβ. Mendez Dosuna 2018β, 47· Carbon 2017, 99. ΔΒΧ 2013, αρ. 92 Α (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.): [---] *καὶ ἰς Φαρκ*[*αδόνα*]· πρβ. Méndez Dosuna 2016, 120 σημ. 9. ως αναγνωριστική της επιγραφής θεωρούν οι εκδότες της την ΔΒΧ 2013, αρ. 93Β: *Φύρκων* | *ΠΑΡΤΕΡΟΙΟ.* Ο Méndez Dosuna θεωρεί ότι το κείμενο αυτό είναι πιθανότερα δωρικής προέλευσης. ΔΒΧ 2013, αρ. 40Α (αρχές 4ου αι. π.Χ.)· πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 280, 282, ii) Τρίκκα: ΔΒΧ 2013, αρ. 2784Α + ΔΒΧ 2013, αρ. 2786Α (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.)· πρβ. A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 286 αρ. 37. Ως αναγνωριστική της έχει χαραχθεί στην άλλη πλευρά του ελάσματος η ΔΒΧ 2013, αρ. 2786Β (β΄μισό 4ου π.Χ. αιώνα), *Τρίκ*(*κα*), iii) Αίγίνιον: ΔΒΧ 2013, αρ. 303Β (μέσα 4ου αι. π.Χ.)· πρβ. Parker 2016, 81· Méndez Dosuna 2018α, 280-281. Πιθανόν η επιγραφή συνέχιζε μετα τη λέξη *με*[*νω*] με την περιοχή κατοικίας/καταγωγής του ερωτώντα.

[518] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 281.

[519] Πρβ. Curbera 2013, 423· Méndez Dosuna 2018α, 281, 286.

πέντε ερωτήματα άφορούν σε λατρευτικά θέματα. Κάποιον Μέννη απασχολεί στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. το ερώτημα ποιον θεό εάν υπηρετήσει θα πράξει το καλύτερο[520], ενώ ο Ιφικράτης αναζητά τη θεότητα στην οποία θα πρέπει να απευθυνθεί για τη λύση του προβλήματός του (β΄ μισό 4ου αι. π.Χ.)[521]. Αποσπασματική είναι η κατάσταση διατήρησης δύο ερωτημάτων το θέμα των οποίων αφορά σε ποιο θεό πρέπει να θυσιάσουν ώστε να πραγματοποιηθούν όσα επιδιώκουν[522]. Στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2024Α (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.) ο Δαμαίνετος ερωτά για την ταχύτερη και ασφαλή επιστροφή του Προξένου από την Μελιτεία της Αχαΐας Φθιώτιδας: *θεός· | Δαμαίνετος πὲρ Προξέ*[*νου πῶς κε ἐκ Μελιτείας σωθῆ | καὶ τίνι θεῶν ἢ δαιμόνων | εὐχόμενος σωθῆ διὰ θαχέων | καὶ τῶι θεῶ*[*ι*] *δῶρον ἀποφέρει*[523]. Με τη Θεσσαλιώτιδα -βάσει της αναγραφής του εθνικού *Θητώνιον-* ίσως συνδέεται και το ερώτημα του Φαλλάνθου σχετικό με κάποιο ανάθημα, ίσως αγαλματιδίου επάνω σε τράπεζα[524].

Με την περιοχή της Περραιβίας συνδέεται το ερώτημα *SGDI* ΙΙ 1557 (200-167 π.Χ.), το οποίο έχει δημόσιο χαρακτήρα. Σύμφωνα με αυτό το Κοινόν των Μονδαιατών ερωτά το μαντείο εάν θα πρέπει να ξοδέψει τα χρήματα από το ιερό της Θέμιδας για σκοπούς, οι οποίοι σχετίζονται με το ίδιο το ιερό [525]. Περισσότερα (δέκα πέντε) φαίνεται να είναι τα ερωτήματα που συνδέονται με προσκυνητές προερχόμενους από τις πόλεις της Πελασγιώτιδας. Με βεβαιότητα αποδίδεται στην περιοχή το δημόσιο ερώτημα των Φερών, σύμφωνα με το οποίο τους κάτοικους της πόλης απασχολεί η σωτηρία της: *Ζεύς· | πὲρ πόλιος | Φεραίας σω*[*τηρίας* (α΄μισό 4ου αι. π.Χ.)[526] καθώς και το αναγνωριστικό ερωτήματος στο οποίο αναγράφεται το εθνικό *Ἀτρά*[*γιος*] και χρονολογείται στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. [527]. Τα λοιπά ερωτήματα αποδίδονται στη Πελασγιώτιδα με βάση τα διαλεκτικά στοιχεία του κειμένου. Εδώ ανήκει το σχετικό με την γεωργική παραγωγή

---

[520] ΔΒΧ 2013, αρ. 992Α· πρβ. Curbera 2013, 423· Méndez Dosuna 2018α, 282, 286. Για την έννοια του *θεραπεύω* στον στ. 2, Pleket 1981, 159-161.

[521] ΔΒΧ 2013, αρ. 219Β· Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 280-281.

[522] ΔΒΧ 2013, αρ. 18Β (5ος/4ος αι. π.Χ.)· Méndez Dosuna 2018, 286. ΔΒΧ 2013, αρ. 1446Β (4ος αι. π.Χ.)· πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 281.

[523] Πρβ. A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 288 αρ. 37· Parker 2016, 81· Méndez Dosuna 2016, 131· Chaniotis 2017, 54· Méndez Dosuna 2018α, 274, 281, 286.

[524] ΔΒΧ 2013, αρ. 2537Α (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.).

[525] Πρβ. Lhôte 2006, 47-51 αρ. 8Β (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 348 αρ. 14 (*SEG* LVII 536)· Méndez Dosuna 2018α, 281. Η θέση της Μονδαίας δεν έχει ακόμα ταυτιστεί με ασφάλεια. Έχει προταθεί ως πιθανή η περιοχή ανατολικά του σημερινού Λουτρού Ελασσόνας, Lucas 1997, 143-202 (*SEG* XLVII 669)· Decourt & Nielsen & Helly et all 2004, 724.

[526] ΔΒΧ 2013, αρ. 2940Β· πρβ. Parker 2016, 76· Méndez Dosuna 2018α, 266, 282. Με το δημόσιο ερώτημα των Φερών είναι πιθανόν λόγω ομοιότητας του γραφικού χαρακτήρα να συνδέεται ως αναγνωριστική της η επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 2937Α (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.): *ἦ σαμεῖον;*

[527] ΔΒΧ 2013, αρ. 3535Α. Για εθνικά στις χρηστήριες επιγραφές βλ. τα σχόλια στην ΔΒΧ 2013, αρ. 35Α. Να σημειωθεί ότι η λέξη είναι δυνατόν να συμπληρωθεί και ως: *Ἀτρά*[*ξι*] ή *Ἀτρά*[*γων*]. Σε αυτή την περίπτωση είναι αναγνωριστική επιγραφή δημοσίου ερωτήματος το οποίο δεν σώζεται.

ερώτημα του Φειδία, το οποίο χρονολογείται στο β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ.[528], όπως και το ερώτημα του Πυρκοτέλη σχετικά με τη διάνοιξη πηγαδιού ή την κατασκευή αποθηκευτικού χώρου: *Πυρκοτέλεις ἰστορ*[*εῖ Δία Νάϊον και Διώναν περὶ φρε*]||*άτōν ὀρύξξειν εἶ φιάλλε*[*ι*] (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.)[529]. Θέματα λατρείας αφορά το ερώτημα του ελάσματος ΔΒΧ 2013, αρ. 3545Β: [- - -]*Σ· κ̣ίνι κε θ*[*εῶν εὐχόμενος - - -*] | [- - -]*ΟΠΟΣΚΑ*[- - -] | [- - -*μ*]*αντήαν* [.][- - -] (τέλη 5ου αι. π.Χ.)[530], όπως και εκείνο του Μελανθίωνα, ο οποίος ερωτά σε ποιον θεό πρέπει να ευχηθεί (α΄μισό 4ου αι. π.Χ.)[531]. Με θέματα υγείας σχετίζονται τρία ερωτήματα από τα οποία δύο είναι ομαδικά: Στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 3541Α οι ερωτώντες ενδιαφέρονται να μάθουν σε ποιον θεό πρέπει να απευθυνθούν προκειμένου να αποκτήσουν υγεία (τέλη 5ου αι. π.Χ.)[532] ενώ στο ΔΒΧ 2013, αρ. 556Α ο Αγιλαΐδας και οι συγγενείς του ερωτούν πώς θα σταματήσουν την κληρονομική οφθαλμολογική πάθηση από την οποία προφανώς πάσχουν πολλά μέλη του ευρύτερου οικογενειακού κύκλου (τέλη 4ου αι. π.Χ.)[533]. Αποσπασματική είναι η κατάσταση διατήρησης του ελάσματος ΔΒΧ 2013, αρ. 1465Α: [- - -] *τοῖ ἰαρ̣ο̣ῖο : τοῖ ἐμπέδ̣ο̣ι* | [- - -] *κ̣αὶ κεν(ε)ὸ̣ν ἀγαγόμενος* | [- - -] *οἴκοι καὶ θαραπεύ̣ō* (τέλη 5ου αι. π.Χ.). Από το σωζόμενο κείμενο προκύπτει ότι το ερώτημα αφορά θεραπευτική διαδικασία μέσω ενδεχομένως της εγκοίμησης[534].

Πιθανή προέλευση από την Πελασγιώτιδα έχουν οι καταθέτες έξι ακόμα ερωτημάτων. Σε τρείς περιπτώσεις το θέμα του ερωτήματος είναι οικογενειακού ή οικονομικού χαρακτήρα. Οικογενειακού χαρακτήρα είναι το ερώτημα κάποιου προσώπου το όνομα του οποίου δε σώζεται και τον οποίο απασχολεί εάν θα πρέπει να νυμφευθεί κάποια άλλη γυναίκα: *Ἦ ἀτέραν ἄγ̣ọ̄μει*[535]. Για την συνολική περιουσία του και την προοπτική γάμου ερωτά ο προσκυνητής του ελάσματος ΔΒΧ 2013, αρ. 328: *πὲρ πανκλαρία(ς) αἱ γίνυ*|*τε̄ καὶ γυναῖκα ἄγετε̄* (αρχές 4ου αι. π.Χ.)[536], ενώ την Καλλιρόη απασχολεί -μεταξύ άλλων- η επάρκεια της περιουσίας της σε σχέση με τον επικείμενο γάμο της κόρης της στο ερώτημα (τέλη 4ου αι. π.Χ.)[537]. Σε μετεγκατάσταση των ερωτώντων, αφορά σύμφωνα με την πρόταση του J. Méndez Dosuna το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 3274Α

---

[528] ΔΒΧ 2013, αρ. 1433Α. Πρβ. Curbera 2013, 422, 430· Méndez Dosuna 2018α, 281, 285· Tselikas 2018, 255. Το όνομα Φειδίας εντοπίζεται δύο φορές στον Άτραγα, *LGPN* IIIB, *s.v.*

[529] ΔΒΧ 2013, αρ. 159Α. Πρβ. Parker 2016, 81· Méndez Dosuna 2018α, 280, 284.

[530] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 281, 285.

[531] ΔΒΧ 2013, αρ. 1416Α. Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 281.

[532] Η αναγνώριση της προέλευσης γίνεται βάσει της συμπλήρωσης [*κίνι*] *κε* από τους εκδότες του ερωτήματος, πρβ. τον πίνακα στο Méndez Dosuna 2018α, 275.

[533] Πρβ. A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 289 αρ. 37· Méndez Dosuna 2016, 125· Chaniotis 2017, 53· Méndez Dosuna 2018α, 270, 274, 280-281· Chaniotis 2018, 329 σημ. 4.

[534] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 285.

[535] Lhôte 2006, 95 αρ. 34. Πρβ. Eidinow 2007, 86 αρ. 14 (*SEG* LVII 536). Méndez Dosuna 2018α, 286.

[536] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 284-285. Για τον όρο *παγκλαρία* Parker 2016, 87 σημ. 75.

[537] ΔΒΧ 2013, αρ. 3113Α Πρβ. Méndez Dosuna 2016, 127 σημ. 33· Méndez Dosuna 2018α, 270.

(α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.): *ΑΜΟΙΓΑΣ* | *ᾶι μα*[*στε*]||*ύουμεν*[538], ενώ το περιεχόμενο δύο ακόμα ερωτημάτων δεν είναι - λόγω της αποσπασματικότητάς τους- κατανοητό[539].

Στη Θεσσαλία θα μπορούσαν να αποδοθούν τριάντα πέντε ερωτήματα, για τα οποία ωστόσο δεν διαθέτουμε επαρκή στοιχεία για την ακριβή γεωγραφική προέλευση των ερωτώντων. Με βάση το θέμα τους θα μπορούσαν να διακριθούν στις ακόλουθες κατηγορίες. Η πρώτη αφορά οικογενειακά θέματα και ιδιαίτερα το γνωστό κι από άλλα ερωτήματα της Δωδώνης ζήτημα της απόκτησης τέκνων. Στα μέσα του 5ου αι. π.Χ. χρονολογείται το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 150Α όπου ο προσκυνητής ενδιαφέρεται για την απόκτηση άρρενος τέκνου[540], ενώ η απόκτηση αρρένων απογόνων από τη σύζυγό του Κούα απασχολεί τον Θέγειτο: [*Ζεῦ Νάι*]*ε Διώνα Θέμι, ἦ γε*ν[*εὰ ἐσσεῖται ἐρ*]||[*σεντέρ*]*α ἐκ Κούας Θέγειτος ΗΛ*[- - -] (μέσα 4ου αι. π.Χ.)[541]. Στην απόκτηση τέκνων αφορά και το θέμα των ερωτημάτων ΔΒΧ 2013, αρ. 4115Α (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.)[542], ΔΒΧ 2013, αρ. 38Α (α΄ τέταρτο 4ου αι. π.Χ.)[543] και ΔΒΧ 2013, αρ. 1909Α (4ος αι. π.Χ.)[544]. Εάν το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 221Β: *εἰ τὰν ἕχō τυχαία* (μέσα 4ου αι. π.Χ.) σχετικά με την ευτυχία του ερωτώντα συνδέεται με την απόκτηση τέκνων δε μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα[545], ενώ η τύχη των θυγατέρων του -πιθανότατα ο γάμος- απασχολεί τον ερωτώντα του ελάσματος ΔΒΧ 2013, αρ. 2587Β (τέλη 5ου αι. π.Χ.)[546]. Γενικό χαρακτήρα έχει το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 247Β: *πρὲ τᾶ*|*ς Fοικί*|*α*[*ς*] (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.) και αφορά στην οικία του προσκυνητή[547], ενώ σχετικό με τους δούλους είναι το θέμα του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 2132Α: *π(ὲρ) τō*|*ν ἀνδρο*|*πόδōν* (α΄ μισό 5ου αί. π.Χ.)[548], όπως και εκείνο του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 2000Β (μέσα 5ου αι. π.Χ.)[549].

---

[538] Πρβ. Méndez Dosuna 2016, 136· Méndez Dosuna 2018α, 280, 284. Οι εκδότες της επιγραφής θεωρούν ότι το ερώτημα σχετίζεται με κάποιου είδους αμοιβή ενώ ο Méndez Dosuna θεωρεί ότι αφορά αναζήτηση γης ίσως από μετακινούμενους κτηνοτρόφους και η λέξη *ΑΜΟΙΓΑΣ* στον στ. 1 πρέπει να μεταγραφεί ως: *ἀμοῖ γᾶς*.

[539] ΔΒΧ 2013, αρ. 2544Β (μέσα 5ου αι. π.Χ.)· πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 281. ΔΒΧ 2013, αρ. 2761Β (5ος αι. π.Χ.)· πρβ. Méndez Dosuna 2016, 133· Méndez Dosuna 2018, 281, 285.

[540] Πρβ. Lhôte 2006, 109-110 αρ. 43 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 91 αρ. 8 (*SEG* LVII 536)· Méndez Dosuna 2008, 74· Méndez Dosuna 2018α, 281. Ως αναγνωριστικό της επιγραφής πιθανόν έχει αναγραφεί το όνομα του ερωτώντα στην άλλη πλευρά του ελάσματος στην επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 151Β (μέσα 5ου π.Χ. αιώνα): *Ἀγάθōν*. Για τα ερωτήματα απόκτησης αρρένων τέκνων ΔΒΧ 2013, 108-109.

[541] ΔΒΧ 2013, αρ. 3055Α. Πρβ. Curbera 2013, 427· A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 285 αρ. 37· Méndez Dosuna 2018α, 280, 282· Méndez Dosuna 2018β, 43 σημ. 109.

[542] Πρβ. Eidinow 2007, 92 αρ. 15· Méndez Dosuna 2018β, 37· Méndez Dosuna 2018α, 282. Αναγνωριστική επιγραφή του ερωτήματος πιθανόν αποτελεί η ΔΒΧ 2013, αρ. 4119Β: [---] [.] *ὀνέθεσα*.

[543] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 284.

[544] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 281.

[545] Πρβ. Parker 2016, 79· Méndez Dosuna 2016, 129.

[546] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 282.

[547] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 268.

[548] Πρβ. Parker 2016, 84· Meyer 2017, 152 σημ. 7· Méndez Dosuna 2018α, 268, 271· Méndez Dosuna 2018β, 44.

[549] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 282.

Με επαγγελματικές δραστηριότητες συνδέονται οκτώ συνολικά ερωτήματα, ενώ δικαστικό περιεχόμενο έχουν δύο σχετικά κείμενα. Στο ομαδικό ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 4162Β (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.) δεν διευκρινίζεται το προϊόν που ενδιαφέρονται οι ερωτώντες να διαθέσουν προς πώληση[550] ενώ στο ΔΒΧ 2013, αρ. 3008Α (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.) κάποιοι χαλκουργοί ερωτούν εάν πρέπει να ασκήσουν το επάγγελμά τους στην αγορά κάποιας πόλης: *ἦ ἐλ λιμένι χαλκοπōλέμεν;*[551]. Στις δυσκολίες της γεωργικής παραγωγής παραπέμπει το επίσης ομαδικό ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 3002Β. Εδώ οι ερωτώντες ενδιαφέρονται για το εάν θα πρέπει να συνεχίσουν ή όχι να είναι αγρότες,: *ἦ γαοργέουμ*[*εν*] (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.)[552]. Η αναφορά της λέξης *έννόμιον* συνδέει το αποσπασματικό ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2239Α (α΄ μισό 5ου π.Χ.) πιθανόν με τη μίσθωση της εποχικά μετακινούμενης κτηνοτροφίας, ενώ τον Κλεούτα απασχολεί το ερώτημα εάν είναι καλό και ωφέλιμο να συνεχίζει να είναι βοσκός (περίπου 375 π.Χ.)[553]. Ζώο που χρησιμοποιείται για την άροση της γης ή κάποια αρόσιμη έκταση αφορά πιθανόν το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 75 (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.)[554], ενώ τον Λυκκίδα του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 31Α αφορά στην επιτροπεία (διαχείριση) κάποιου πράγματος που είχε μέχρι τώρα (μέσα 4ου αι. π.Χ.)[555]. Την αγωνία του ερωτώντος για πλοία (;) αποτυπώνει το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2626Β: [- - -] *π(ἐ)ρ τῶν ναῶν* | [- - -]*AITON* (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.)[556]. Ως προς τα δικαστικού περιεχομένου ερωτήματα, το πρώτο χρονολογείται στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. και αφορά την διένεξη του Χοιρία πιθανόν με τον Λιβύσαβο[557]. Στο δεύτερο, με την ιδιότυπη επίκληση όχι του θεϊκού ζεύγους Δία-Διώνης αλλά του Απόλλωνα, κάποιος Νίκων ενδιαφέρεται για το εάν θα καταδικασθεί ή όχι σε επικειμένη δίκη: *θεὸς τύχη Ἄπλον· |Νίκων δ΄ ἐρ*[*ω*]*τᾶι τὸν θε*[*όν*] *(εί) σώς<θ>εται την δίκη(ν) ἤμ | μέλλει δικάξεσθαι εί καταδικᾶται* (μέσα 4ου αι. π.Χ.)[558].

Λατρευτικού χαρακτήρα είναι το περιεχόμενο πέντε ερωτημάτων. Στο πρώτο άγνωστος προσκυνητής ερωτά το μαντείο εάν πρέπει να απευθυνθεί στον Απόλλωνα για κάποιο θέμα, ενώ στο δεύτερο ο Κλέων ενδιαφέρεται για ιερατεία πιθανόν σε ιερό της Άρτεμης. Το τρίτο είναι ομαδικό ερώτημα και ενδεχομένως αφορά την διαχείριση

[550] Πρβ. Méndez Dosuna 2016, 137-138.
[551] Πρβ. Parker 2016, 80· Méndez Dosuna 2018α, 283-284.
[552] Πρβ. Curbera 2013, 420, 431· Méndez Dosuna 2016, 128· Méndez Dosuna 2018α, 280· Méndez Dosuna 2018β, 44 σημ. 131.
[553] *SGDI* 1333. Πρβ. *SGDI* II 1559· *Syll.* [3] 1165· Lhôte 2006, 173-175 αρ. 80Α (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 95 αρ. 1 (*SEG* LVII 536)· Méndez Dosuna 2008, 75· Parker 2016, 73· Méndez Dosuna 2018α, 281. Η αναγνωριστική του ερωτήματος στην άλλη πλευρά του ελάσματος είναι η Lhôte 2006, 173-175 αρ. 80Β: *πὲρ προβα*|*τείας Κ*(*λεοῦ*) *τ*(*ας*).
[554] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 284.
[555] Πρβ. Lhôte 2006, 87-89 αρ. 28b (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 84 αρ. 3 (*SEG* LVII 536)· Méndez Dosuna 2008, 71-73. Parker 2016, 71 σημ. 7· Méndez Dosuna 2018α, 280, 284.
[556] Πρβ. Curbera 2013, 423.
[557] ΔΒΧ 2013, αρ. 2254 (τέλη 5ου αι. π.Χ.). Πρβ. Curbera 2013, 428· Méndez Dosuna 2016, 132-133· Parker 2016, 86· Méndez Dosuna 2018α, 282.
[558] ΔΒΧ 2013, 224Α (μέσα 4ου αι. π.Χ.). Πρβ. Chaniotis 2017, 59· Méndez Dosuna 2018α, 274, 283· Chaniotis 2018, 329 σημ. 5.

νεωκορίου(;) ενώ στο τέταρτο άγνωστος πιστός ερωτά σχετικά με το είδος της προσφοράς την οποία πρέπει να προσφέρει: [- - -] *ἀνθθέμ*[*ενος* - - -] | [- - -] *γίνυται* [- - -]. Το θέμα του πέμπτου ερωτήματος το οποίο θέτει μια πιστή δεν μπορεί -λόγω της αποσπασματικής διατήρησης του ελάσματος- να διευκρινισθεί[559].

Στη Θεσσαλία θα μπορούσαν να αποδοθούν δύο ερωτήματα στα οποία εντοπίζεται ο θεσσαλικός διαλεκτικός τύπος *ἄσστα* (= *ἄριστα*)[560], το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2247Α (τέλος 4ου αι. π.Χ.), όπου απαντά επίσης ο τύπος *ἔσσεται*[561], όπως και το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1756Α (τέλη 5ου αι. π.Χ.) στο οποίο εντοπίζεται ο τύπος *δυνάε̄ται*[562]. Το ίδιο θα μπορούσε να ισχύσει και για το έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 3150Α όπου η ένδειξη [*π*]*ὲρ : ταγᾶς* (4ος αι. π.Χ.)[563] όπως και το ΔΒΧ 2013, αρ. 3809Β το οποίο αφορά στην δυνατότητα να πραγματοποιηθεί αυτό που επιθυμεί ο ερωτών: *ἔνθι* | *θεός* (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.)[564]. Από την περιοχή δεν αποκλείεται σύμφωνα με τους εκδότες της να προέρχεται και το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1203Α: *εἶ ἄλλο τι πο*[*ιέω*]; (αρχές 4ου αι. π.Χ.). Επιπλέον, στη Θεσσαλία θα μπορούσαν να προσιδιάζουν τα ονόματα έξι προσώπων που αναγράφονται στα ελάσματα της Δωδώνης. Εδώ ανήκουν κάποιος *Οἰόλυκος*, ο οποίος ερωτά για την απαλλαγή του από κάποιο νόσημα, όπως και οι *Μεθύστας* και *Κίμων Κύλου* τα ονόματα των οποίων αναγράφονται σε αναγνωριστικές ερωτημάτων επιγραφές[565]. Πιθανή είναι η καταγωγή από τη Θεσσαλία του *Μενεττία,* το ερώτημα του οποίου αναφέρεται σε γεωργικές ενασχολήσεις[566] καθώς και του ναυτικού *Ἁλεύα* που ενδιαφέρεται πέρα από την ασφαλή επιστροφή του στη στεριά για την υγεία του[567]. Το ανθρωπωνύμιο Αλεύας εντοπίζεται και

---

[559] i) ΔΒΧ 2013, αρ. 2726Α. (β΄μισό 5ου αι. π.Χ.)· πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 282, ii) ΔΒΧ 2013, αρ. 3192Α (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.)· πρβ. A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 288 αρ. 37· Carbon 2015, 74 σημ. 5· Τσέλικας 2015, 67· Méndez Dosuna 2016, 129· Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 143, iii) ΔΒΧ 2013, αρ. 336Α (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.)· πρβ. Méndez Dosuna 2016, 124· Méndez Dosuna 2018α, 282, 284. Για την προσέγγιση της έννοιας της αμάρτυρης από αλλού λέξης *λειτορεῖον* εκτός από τα σχόλια στο ΔΒΧ 2013 βλ. και τα Graniger 2007, 151-164· Méndez Dosuna 2018, 284. Η ίδια λέξη ενδεχομένως μπορεί να συμπληρωθεί και στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 4210Β, [- - -]*PEION αί τυ*[*ιχάνοι* - - -], iv) ΔΒΧ 2013, αρ. 3673Β (4ος αι. π.Χ.)· πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 284, v) ΔΒΧ 2013, αρ. 3259Α (μέσα 5ου π.Χ.).

[560] ΔΒΧ 2013, αρ. 3921 (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.) και ΔΒΧ 2013, αρ. 4128Α (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.). Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 282.

[561] Πρβ. Eidinow 2007, 120· Méndez Dosuna 2018α, 280.

[562] Πρβ. A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 286 αρ. 37· Chaniotis 2017, 58.

[563] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 284. Για τον όρο *ταγᾶ* βλ. *SEG* XLV 656 σχόλια· Bouchon & Helly 2015, 237-238.

[564] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 283. Σύμφωνα με τους εκδότες του δεν είναι βέβαιο εάν πρόκειται για ερώτημα ή απάντηση. Η θεσσαλική προέλευση περιπλέκει το θέμα καθώς δεν είναι γνωστοί ιερείς ή λειτουργοί του ιερού με ανάλογη καταγωγή, εκτός εάν εδώ έχουμε την πρώτη περίπτωση.

[565] ΔΒΧ 2013, αρ. 3520Α (αρχές 4ου αι. π.Χ.). Πρβ. Curbera 2013, 419 σημ. 1, 429. Από τις οκτώ καταγραφές του ονόματος *Οἰόλυκος* στο *LGPN* I-IIIB, *s.v.* οι έξι προέρχονται από τη Θεσσαλία. ΔΒΧ 2013, αρ. 2185Α (τέλη 5ου αι. π.Χ.)· πρβ. Curbera 2013, 419 σημ. 1, 421. ΔΒΧ 2013, αρ. 1536Α (τέλη 5ου αι. π.Χ.).

[566] ΔΒΧ 2013, αρ. 1531Α (τέλη 5ου αι. π.Χ.). Πρβ. Curbera 2013, 423. Το ανθρωπωνύμιο εντοπίζεται αποκλειστικά στη Θεσσαλία *LGPN* IIIB, *s.v.*

[567] ΔΒΧ. 2013, αρ. 2641Α (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.). Πρβ. Curbera 2013, 419· Méndez Dosuna 2018α, 270.

στο αποσπασματικά σωζόμενο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2877Β (β΄ μισό 4ου αι. π.Χ.)[568]. Αν η προέλευση τριών ερωτημάτων στα οποία αναφέρεται η θεά *Ένοδία* είναι η Θεσσαλία δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα. Η θεότητα λατρευόταν και σε άλλες περιοχές όπως η Μακεδονία[569]. Το θέμα εξάλλου των ερωτημάτων αυτών από όπου θα προέκυπταν ενδεχομένως περισσότερες πληροφορίες δεν είναι γνωστό λόγω της αποσπασματικής μορφής διατήρησης των ελασμάτων[570].

Αν και η προέλευση των ερωτώντων σε τρεις περιπτώσεις δεν μπορεί να διευκρινισθεί, η αναφορά των συνδεόμενων με τη Θεσσαλία εθνικών στα σχετικά ερωτήματα, είναι ενδεικτική των σχέσεών της με το ιερό της Δωδώνης: Ως αναγνωριστικό ερωτήματος εμφανίζεται πιθανόν το όνομα της πόλης *Όνθύρεον* στην επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 58Β (τελευταίο τέταρτο 5ου αι. π.Χ.)[571], ενώ μετακίνηση ή εγκατάσταση στη Θεσσαλία αφορά το θέμα των ερωτημάτων ΔΒΧ 2013, αρ. 3738Α: *ἦ ἐν Θες*[*σαλί*]*α(ι)* [---] (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.)[572] και ΔΒΧ 2013, αρ. 552Α: [---]*σίαν π(α)ραμένω̄ ἢ ἐν* | [---] *ἢ Θεσσαλίαν* (μέσα 4ου αι. π.Χ.).

V.7. ΒΟΙΩΤΙΑ-ΜΕΓΑΡΙΣ-ΦΩΚΙΣ-ΛΟΚΡΙΣ

Οι μυθολογικές και λατρευτικές σχέσεις της Βοιωτίας με τη Δωδώνη αντανακλώνται και στα χρηστήρια ελάσματα[573]. Από την περιοχή προέρχονται με βάση διαλεκτικά στοιχεία και το επιχώριο αλφάβητο δέκα οκτώ ιδιωτικά ερωτήματα. Στο πρωιμότερο χρονολογικά (τέλη 6ου αι. π.Χ.) ο προσκυνητής ενδιαφέρεται για την «ασφαλή» επιστροφή κάποιου προσώπου ή πράγματος: *ϙ̣ῶα ἕ̃ 'ποφέρε̄ ΧΑ*[- - -][574], ενώ δύο αποσπασματικά σωζόμενα ερωτήματα (ΔΒΧ 2013, αρ. 4151Β[575] και ΔΒΧ 2013, αρ. 1037Α) ανήκουν στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. Το πρώτο αφορά την απόκτηση γης ενώ στο δεύτερο ο ερωτών ενδιαφέρεται μεταξύ άλλων για την συνολική του περιουσία: [*π*]*ε̣ρ*[*ι̣*] *οίκι*[*ας* - - -] | *π̣αμπ*[*ασίας*]*ν* [.][- - -] | [.] *σαμή̣ωι Α*[.][- - -][576]. Για την περιουσία του ερωτά επίσης και ο

---

[568] Πρβ. Curbera 2013, 419· Méndez Dosuna 2018β, 44 σημ. 119.

[569] Για την λατρεία της Εννοδίας στη Θεσσαλία Χρυσοστόμου 1998, 91-138 και στη Μακεδονία Χατζηνικολάου 2011, 117-125.

[570] ΔΒΧ 2013,αρ. 2800Α (μέσα 5ου αι.π.Χ.): *Νεβρὶς* [*κ*]*αὶ Αἰν*[---] | *τᾶ Ἐννοδία*[*ι* ---]. ΔΒΧ 2013,αρ. 2885Α (μέσα 4ου αι.π.Χ.): [---] *πό*[*τ*]*ε*[*ρ*]*ον Ἐνοδία*[*ι* ---]. ΔΒΧ 2013,αρ. 3684Α (4ος αι. π.Χ.): [*Ἐ*]*νοδ*[*ία*].

[571] Από τους εκδότες της προτείνεται η σύνδεση της επιγραφής με την ΔΒΧ 2013, αρ. 56Α. Στην περίπτωση αυτή έχουμε πιθανόν ένα ακόμα δημόσιο ερώτημα.

[572] Αναγνωριστικό του αποτελεί η επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 3743Β (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.): *Θ*(*εσσαλία*).

[573] Για τις σχέσεις των δύο περιοχών βλ. σελ. 27-28. Οπωσδήποτε το εθνικό *Βοιω̄τω̄* το οποίο εντοπίζεται στην αναγνωριστική επιγραφή ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 3623Β (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.) δεν είναι δυνατό να εξακριβωθεί εάν αποτελεί ή όχι ανθρωπωνύμιο. Εθνικά ως κύρια ονόματα στα ελάσματα της Δωδώνης δεν άγνωστα βλ. τα σχόλια στην ΔΒΧ 2013, αρ. 135Α.

[574] ΔΒΧ 2013, αρ. 1991Α.

[575] Πρβ. Méndez Dosuna 2016, 124.

[576] Για τα «σημεία» (στ. 3) στο πλαίσιο της χρησμοδοσίας στη Δωδώνη Georgoudi 2012, 55-90.

Αετίνας στο ΔΒΧ 2013, αρ. 1060Α (μέσα 5ου αι. π.Χ.)[577] όπως και κάποιο άγνωστο πρόσωπο στο ΔΒΧ 2013, αρ. 3017Β (μέσα ή τέλη 5ου αι. π.Χ.)[578]. Το θέμα προσφοράς στον κατάλληλο θεό αφορά το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 3066Α (μέσα 5ου αι. π.Χ.) ενώ η επιλογή συζύγου απασχολεί τον Ονάσιμο[579]. Για την νικηφόρα του συμμετοχή σε αγώνες στον Ωρωπό -πιθανόν στα Αμφιαράεια- ερωτά τους θεούς ο Μυρδιώνδας (β΄ μισό 5ου αι. π.Χ.)[580], ενώ πιο αναλυτική μορφή έχει το ερώτημα του Βουκόλου και της Πολυμνάστης[581]: τους ερωτώντες εδώ απασχολεί η υγεία, η απόκτηση αρσενικών τέκνων και η εξασφάλιση της περιουσίας τους. Τους απογόνους και την επιβίωση τους έχει ως θέμα το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 4157Α (τέλη 5ου αι. π.Χ.): *περὶ γενιᾶς : ὅ̄ς κα ά[ρ]κετὴ : ὁ̄ς εἴει*[582] ενώ στην ΔΒΧ 2013, αρ. 186Α+187Α (β΄μισό 5ου αι. π.Χ.) ο προσκυνητής ερωτά πιθανόν για την παραμονή του στον Ορχομενό[583]. Το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1462 (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.) αφορά στην κοπή ή κατοχή ξυλείας[584] ενώ δικαστικό είναι το περιεχόμενο του ελάσματος ΔΒΧ 2013, αρ. 3478Α: [- - -] *δικάδ(δ)ε̄ται* (μέσα 4ου αι. π.Χ.)[585]. Ως προερχόμενο από τη Βοιωτία θα μπορούσε να θεωρηθεί το ανθρωπωνύμιο Πέρμων στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1439Β (4ος αι. π.Χ.)[586] καθώς και τα ανθρωπωνύμια *Εὐέτηρος, Περίκκη* (=Περικλής) ως αναγνωριστικά ερωτημάτων[587]. Σε δύο αποσπασματικά σωζόμενα ερωτήματα όμως [ΔΒΧ 2013, αρ. 492Α (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.)[588] και ΔΒΧ 2013, αρ. 1649Α (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.)[589]] το θέμα τους δεν είναι γνωστό.

Σε επιχώριο αλφάβητο της Μεγαρίδος είναι πιθανόν συνταγμένα σύμφωνα με τους εκδότες τους δύο ερωτήματα[590]. Το αρχαιότερο (ΔΒΧ 2013, αρ. 1978Α) έχει χρονολογηθεί στα τέλη του 6ου αι. π.Χ και αφορά κάποια θυσία: *θύ̄ον* [*τίνι κα θεῦν - - -*], ενώ στα μέσα 5ου αι. π.Χ. χρονολογείται το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2087Α, σύμφωνα με το οποίο κάποιο

[577] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 289 σημ. 69.
[578] Πρβ. Parker 2016, 87· Gartziou-Tatti 2017, 144· Méndez Dosuna 2018α, 290.
[579] Lhôte 2006, 85-87 αρ. 27Α (περίπου 375 π.Χ.). Πρβ. Eidinow 2007, 84 αρ. 4 (*SEG* LVII 536)· Méndez Dosuna 2007, 141-142· Méndez Dosuna 2018α, 288 σημ. 64. Η επιγραφή είχε αναγνωριστεί από τον Lhôte ως θεσσαλική ενώ ο Méndez Dosuna πρόκρινε την βοιωτική προέλευση της, η οποία ακολουθήθηκε και από τους εκδότες του *SEG*.
[580] ΔΒΧ 2013, αρ. 296Α. Πρβ. Τσέλικας 2015, 68· Méndez Dosuna 2018α, 267, 288, 290· Méndez Dosuna 2018β, 47 σημ. 150. Πρέπει να σημειωθεί ότι ανθρωπωνύμιο Μυρδιώνδας δεν μαρτυρείται. Στην επιγραφή αναγράφει *ΜΥΡΔΙΟΜΔΑΟ* το οποίο ίσως είναι κάποια άλλη λέξη.
[581] ΔΒΧ 2013, αρ. 313Α (β΄μισό 5ου αι. π.Χ.). Πρβ. Parker 2016, 77· Méndez Dosuna 2016, 123-124· Méndez Dosuna 2018α, 288-290.
[582] Πρβ. Méndez Dosuna 2007γ, 281· Méndez Dosuna 2016, 134 σημ. 62, 137· Méndez Dosuna 2018, 288-289.
[583] Πρβ. Méndez Dosuna 2016, 120-121· Méndez Dosuna 2018α, 267, 288· Méndez Dosuna 2018β, 40.
[584] Πρβ. Parker 2016, 87.
[585] Πρβ. Chaniotis 2018, 330 σημ. 12· Méndez Dosuna 2018α, 290.
[586] Το ανθρωπωνύμιο Πέρμων εντοπίζεται αποκλειστικά στη Βοιωτία *LGPN*IIIB, *s.v.*
[587] ΔΒΧ 2013, αρ. 1344Α (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.)· πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 288. ΔΒΧ 2013, αρ. 215Α (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.). Ο Méndez Dosuna 2018α, 291 διατηρεί επιφυλάξεις για την προέλευση της επιγραφής.
[588] Πρβ. Curbera 2013, 425.
[589] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 289.
[590] Οπωσδήποτε το εθνικό *Μεγαροῖ* στο ερώτημα Lhôte 2006, 182-183 αρ. 86 (400-375 π.Χ.) δεν είναι δυνατόν να εξακριβωθεί σε ποια ομώνυμη πόλη αντιστοιχεί, πρβ. Parke 1967α, 133.

άγνωστο πρόσωπο ερωτά για την συνολική του περιουσία: *περὶ παμπα*[*σίας*]. Επιπλέον, αν και από τον κατάλογο των θεωροδόκων των Δελφών *SGDI* 2580 (230-220 π.Χ.)[591] προκύπτει η παρουσία προσώπων από την περιοχή στη Δωδώνη, όπου τους υποδέχτηκε κάποιος Πανταλέων, η παρουσία άλλων πρόσωπων από τη Φωκίδα στο ιερό δεν τεκμηριώνεται στις επιγραφές της Δωδώνης[592]. Αντίθετα από τη Λοκρίδα, κάτοικοι της οποίας σύμφωνα με τον Παυσανία (V.22.3) συμμετείχαν στον αποικισμό της Αμαντίας στον κάτω ρου του Αώου[593], προέρχεται το πιθανόν δημόσιο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 4132Α (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.). Σε αυτό οι κάτοικοι του *Ὁποῦντος* ερωτούν για μετακίνηση ή αποικισμό αλλά η αποσπασματική μορφή διατήρησης του ελάσματος δεν επιτρέπει περαιτέρω προσέγγιση του: [*ἐπερωτῶντι τὸν θε*]*ὸν πε<ι>ρὶ* | *τῶ*[*ν - - -*] | [*Ὀπ*]*οντιοι οἰκ*[*έοντες - - -*] | [*- - -*][.] *συνέθετ*[*ο - - -*] | [*- - - ἐσσ*]*εῖται ἐν Π*[*- - -*]. Αναφορά στον *Ὁπούντα* γίνεται σε τρείς ακόμα περιπτώσεις. Η προέλευση των ερωτώντων βεβαίως δεν μπορεί στις περιπτώσεις αυτές να διευκρινισθεί, η αναφορά όμως της πόλης είναι ενδεικτική των σχέσεών της με το ιερό της Δωδώνης. Το ενδεχόμενο εγκατάστασης στον *Ὁπούντα* απασχολεί τόσο τον προσκυνητή ο οποίος έθεσε το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 190Β: *γᾶν Ϝοικεῖ πότερα* | *ἐν Ὀπόεντι* (μέσα 5ου αι. π.Χ.), όσο και εκείνον ο οποίος έθεσε το ΔΒΧ 2013, αρ. 3917Α (αρχές 4ου π.Χ.): *Αὐτο*[*- - - ἐν Ὀπ*]|*όεντι* [*- - - οἱ*]|*κέων* [*- - -*][594]. Η ίδια πόλη αναφέρεται ενδεχομένως και στο εξαιρετικά αποσπασματικής διατήρησης ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2323Α (5ος αι. π.Χ. ;).

V.8. ΑΘΗΝΑ

Σχέσεις της Δωδώνης με την Αθήνα τεκμηριώνονται σε είκοσι χρηστήριες επιγραφές[595]. Τρία ερωτήματα προέρχονται με βεβαιότητα από Αθηναίους ενώ δέκα επτά αποδίδονται σ' αυτούς με βάση την χρήση της αττικής διαλέκτου[596]. Το ερώτημα του Διόγνητου, γιου του Αριστομήδη, στην επιγραφή *SGDI* II 1596 διατυπώνεται με τη μορφή

[591] Πρβ. Plassart 1921, 1-85· Hammond 1980, 10-19.

[592] Με την περιοχή είναι δυνατόν να συνδεθούν: i) Το κερκυραϊκής πιθανόν προέλευσης ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1346Α (αρχές 5ου αι. π.Χ.) στο οποίο σύμφωνα με τον Κ. Τσαντσάνογλου εμφανίζεται το όνομα της πόλης Νέων, βλ. ανωτ. σελ. 92. Για την πόλη αυτή Oulhen, 422 αρ. 187. ii) Το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 404Α (τέλη 5ου αι. π.Χ.) το οποίο είναι δυνατον να συμπληρωθεί στον στ. 1 με τη λέξη [*βεβαι*]ōτῆρες. Ο τεχνικός αυτός όρος δεν εντοπίζεται στις επιγραφές της Ηπείρου αλλά είναι κοινός στους Δελφούς και την κεντρική Ελλάδα και ενδεχομένως ο ερωτών προέρχεται από τον ευρύ αυτό γεωγραφικό χώρο. Για τις σχέσεις Μολοσσίας/Δωδώνης-Δελφών βλ. *FD* III 4. 235· Δάκαρης 1964, 136-142· Busine 2005, 104· Johnston 2008, 33-75· Kittelä 2013, 29-47· Eidinow 2014, 55-89.

[593] Πρβ. σελ. 112-113.

[594] Αναγνωριστική επιγραφή του ερωτήματος είναι η ΔΒΧ 2013, αρ. 3919Β (αρχές 4ου π.Χ.): *Ὀ*[*ποῦς*].

[595] Για τις σχέσεις των δύο περιοχών βλ. σελ. 60-62.

[596] Έχει προταθεί από τους εκδότες της ότι στην επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 460 (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.): *Φορμίων*, θα μπορούσε να αναγνωριστεί ο ομώνυμος Αθηναίος στρατηγός. Η ταύτιση ωστόσο αυτή χωρίς άλλα στοιχεία πρέπει να θεωρηθεί επισφαλής καθώς το ανθρωπωνύμιο εντοπίζεται στην ευρύτερη περιοχή του ιερού (Ακαρνανία, Λευκάδα, Βουθρωτό πρβ. *LGPN* IIIA, *s.v.*)· βλ. αντίθετα Piccinini 2017, 145.

προσευχής[597] και παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον διότι είναι το μοναδικό στο οποίο ο πιστός αυτοπροσδιορίζεται δηλώνοντας την καταγωγή του, το πατρωνυμικό και το μητρωνυμικό του. Ο Διόγνητος απευθύνεται στους θεούς της Δωδώνης παρακαλώντας για την εύνοια τους τόσο απέναντι στον ίδιο όσο και στην οικογένειά του και στην μητέρα του Κλεαρέτη (β΄ μισό 4ου/3ος αι. π.Χ.)[598]. Αν και η ταύτιση του Διογνήτου με κάποιο γνωστό από την αθηναϊκή προσωπογραφία πρόσωπο δεν είναι δυνατή, με τον γνωστό Φανόστρατο από την Κηφισιά ταυτίζει ο Α. Χανιώτης το πρόσωπο το οποίο στην ΔΒΧ 2013, αρ. 123 ερωτά για την επικείμενη «φιλία» του με τον επίσης γνωστό Αθηναίο στρατηγό Ιφικράτη. Η ταύτιση των προσώπων οδήγησε στην αναχρονολόγηση της επιγραφής στα μέσα του 4ου π.Χ. αιώνα[599]. Σχετικό με εγκατάσταση στην πόλη των Αθηνών είναι το θέμα του ερωτήματος του Ισοδήμου, στην επιγραφή *SEG* XXIV 454a, το οποίο σώζεται αποσπασματικά και δεν είναι δυνατή η πλήρη αποκατάσταση του κειμένου[600]. Ο προσκυνητής σε συνδυασμό με το θέμα της εγκατάστασής του στην πόλη των Αθηνών ερωτά το μαντείο εάν θα αποβεί καλό για τον ίδιο να νυμφευθεί κάποια συγκεκριμένη γυναίκα και αν από αυτό το γάμο θα προκύψουν παιδιά που θα τον γηροκομήσουν[601] .

Η αναγνώριση ως αθηναϊκών όλων των υπολοίπων χρηστηρίων επιγραφών βασίζεται -όπως σημειώθηκε παραπάνω- στη χρήση σε αυτές της αττικής διαλέκτου σύμφωνα με τους εκδότες ή τους μελετητές τους. Η πολυπληθέστερη ομάδα αφορά οικογενειακά θέματα. Στοιχεία προσευχής έχει η αποσπασματικά σωζόμενη επιγραφή *SGDI* II 1597[602] στην οποία ο ερωτών, του οποίου το όνομα δεν σώζεται (*Γ*[_ _ _]), ικετεύει τον Δία (ίσως και την Διώνη) σχετικά με τον εαυτό του και την οικογένεια του. Στο ερώτημα Lhôte 2006, 110-111 αρ. 44 (4ος αι. π.Χ.) άγνωστο πρόσωπο ενδιαφέρεται για την επιλογή συζύγου ώστε να αποκτήσει μαζί της τέκνα[603]. Η απόκτηση τέκνων απασχολεί

---

[597] Την αναγνώριση ότι μεταξύ των κείμενων των χρηστηρίων επιγραφών δεν υπάρχουν μόνο ερωτήματα αλλά και προσευχές προς τους Θεούς της Δωδώνης διατύπωσε αρχικά ο Roberts 1880, 232. Πρβ Versnel 1981, 7· τα σχόλια στο *SEG* LVI 656· A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 285 αρ. 37.

[598] Πρβ. Lhôte 2006, 80-81 αρ. 23 (*SEG* LVI 656)· Méndez Dosuna 2008, 73.

[599] ΔΒΧ 2013, αρ. 123 (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.). Parker 2016, 82· Χανιώτης 2017, 170· Chaniotis 2017, 64· Bonnechere 2017, 75· Méndez Dosuna 2016, 12· Méndez Dosuna 2018α, 276-277, σημ. 26. Ο Bonnechere εκφράζει επιφυλάξεις για την ταύτιση των προσώπων αλλά και για την πολιτική χροιά του ερωτήματος.

[600] 300/167 π.Χ. Πρβ. Parke 1967α, 133· Lhôte 2006, 129-131 αρ. 52 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 84 αρ. 6 (*SEG* LVII 536)· Méndez Dosuna 2008, 72· Méndez Dosuna 2018α, 278.

[601] Στ. 2-3: *...καὶ παῖδες ἔσονται* [vac.] | [*γη*]*ροτρόφοι*... Για το γηροτρόφοι *TLJ s.v. γηροτροφ-έω* και Ξενοφώντος Οικονομικός VII, 12-13: *τέκνα μὲν οὖν ἂν θεός ποτε διδῷ ἡμῖν γενέσθαι, τότε βουλευσόμεθα περὶ αὐτῶν ὅπως ὅτι βέλτιστα παιδεύσομεν αὐτά: κοινὸν γὰρ ἡμῖν καὶ τοῦτο ἀγαθόν, συμμάχων καὶ γηροβοσκῶν ὅτι βελτίστων τυγχάνειν.*

[602] 350/200 π.Χ. Πρβ. Lhôte 2006, 82-83 αρ. 24 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 122 αρ. 1 (*SEG* LVII 536)· Méndez Dosuna 2018α, 277. Το κείμενο έχει συμπληρωθεί εκτεταμένα από τους κατά καιρούς εκδότες. Ο Lhôte παρουσιάζει τη μορφή του κειμένου όπως αποκαταστάθηκε από τον Hoffmann.

[603] Πρβ. Eidinow 2007, 91 αρ. 9 (*SEG* LVII 536)· Rocceti 2017, 88.

και τον *Φίδυν* στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1268Α (τέλη 5ου αι. π.Χ.)[604] όπως και τον άγνωστο προσκυνητή στο ΔΒΧ 2013, αρ. 2506 (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.)[605]. Το θέμα επιλογής συζύγου επανέρχεται στο ερώτημα Lhôte 2006, 131-135 αρ. 53 (350-200 π.Χ.) ωστόσο από διαφορετική πλευρά καθώς εδώ κάποιος πατέρας ερωτά τον Δία εάν θα είναι καλό να δώσει τις κόρες του ως συζύγους στον Θεόδωρο και τον Τεισία[606].

Τα υπόλοιπα δώδεκα ερωτήματα έχουν ποικίλα θέματα και αφορούν επαγγελματικές υποθέσεις, ταξίδια και προσωπικά θέματα. Ο Αρίστων στην επιγραφή *SEG* XLIII 330 ερωτά για το ταξίδι του πρώτα στις Συρακούσες και μετά προς την αποικία: *Θεός. Ἀρίστων ἐρῶτᾶι τὸν Δί|α τὸν Ναῖον καὶ τὴν Δηῶ|νᾱν εἰ λῶιόν μοι καὶ ἄμε|νον καὶ δυνήōμαι πλῆν εἰς Συρακόσας | πρὸς τὴν ἀποικίαν ὕστερο|ν.* Η αναφορά κάποιας αποικίας στον στ. 5 δεν είναι δυνατόν ωστόσο να τεκμηριωθεί εάν πρόκειται για αποικία των Συρακουσών ή τους Θουρίους την αποικία των Αθηναίων στην Μεγάλη Ελλάδα[607]. Ο *Ἐξάκων* ενδιαφέρεται να μάθει εάν θα είναι καλύτερο για τον ίδιο να μετοικήσει στην Φάρο[608] ενώ οι μελλοντικές επαγγελματικές επιλογές οδήγησαν κάποιον Μένανδρο, πλοιοκτήτη πιθανόν, να ερωτήσει το μαντείο εάν η συνεργασία του με τον Θηραμένη θα του αποβεί σε καλό[609] όπως και τον προσκυνητή του ερωτήματος *SEG* XV 392, ο οποίος ενδιαφέρεται να μάθει εάν πρέπει να αλλάξει επάγγελμα: *Ἦ ἄλλōς πονοίῑ* (περίπου 400 π.Χ.)[610]. Πιθανόν Αθηναίος είναι και ο Κράτων τον οποίο στην επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 2319Α απασχολεί η γεωργική του παραγωγή και ειδικότερα τα προβλήματα καρποφορίας (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.)[611], ενώ ομαδικό χαρακτήρα έχει το ερώτημα Αθηναίων που δραστηριοποιούνται εμπορικά στις ηπειρωτικές και ακαρνανικές ακτές (350-200 π.Χ.)[612]. Τους ερωτώντες στο ΔΒΧ 2013,

---

[604] Πρβ. Curbera 2013, 423· Méndez Dosuna 2018α, 278.
[605] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 276, 278.
[606] Πρβ. Eidinow 2007, 85 αρ. 12 (*SEG* LVII 536).
[607] Πρβ. Lhôte 2006, 219-221 αρ. 103 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 79 αρ. 17 (*SEG* LVII 536)· Chaniotis 2014, 35-36· Parker 2016, 81. Στην β΄ όψη του ελάσματος ως αναγνωριστικό του ερωτήματος έχει αναγραφεί το όνομα του ερωτώντα στην Lhôte 2006, αρ. 103Β: *Ἀρίστωνος*. Βλ. και τα σχόλια στο *SEG* XLV 664. Η επιγραφή είχε χρονολογηθεί από την Vokotopoulou 1995, 86 αρ. 13 στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. ενώ στο πρώτο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. αιώνα την τοποθετούν ο Lhôte και οι εκδότες του *SEG*.
[608] Lhôte 2006, 271-273 αρ. 130 (*SEG* LVI 656), περίπου 385/384 π.Χ. Πρβ. Δάκαρης 1967, 49-50 αρ. 6· Prestianni-Giallombardo 2001, 127 σημ. 748 (*SEG* LI 748)· Eidinow 2007, 78 αρ. 14 (*SEG* LVII 536)· Chaniotis 2014, 36· Vecchio 2017, 124, 128· Méndez Dosuna 2018α, 278. Με την επιγραφή συνδέεται ως αναγνωριστικό της η Lhôte 2006, 271-273 αρ. 130Β (*SEG* LVI 656): *Φά(ρος)*, βλ. και σελ. 87-88.
[609] ΔΒΧ 2013, αρ. 2261Α (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.). Πρβ. Curbera 2013, 422· A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 285 αρ. 37· Parker 2015, 113· Parker 2016, 80· Méndez Dosuna 2018α, 268, 278· Méndez Dosuna 2018β, 47 σημ. 154. Οι ναυτιλιακές επιχειρήσεις είχαν μεγάλο ρίσκο για τους επενδυτές και συχνές ήταν οι δικαστικές διενέξεις. Το περίπλοκο αυτό πλέγμα και τα σχετικά προβλήματα διαφαίνονται στον λόγο του Δημοσθένους *πρὸς Ζηνόθεμιν*.
[610] Πρβ. Lhôte 2006, 314-315 αρ. 158 (*SEG* LVI 656) · Méndez Dosuna 2018α, 277 σημ. 27. Ο Méndez Dosuna υποστηρίζει ότι το κείμενο δεν είναι καθαρά Αττικό.
[611] Πρβ. Parker 2016, 86· Méndez Dosuna 2016, 133· Méndez Dosuna 2018α, 276, 278.
[612] *SGDI* II 1561c. Πρβ. Lhôte 2006, 113-117 αρ. 46Bb (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 79 αρ. 18 (*SEG* LVII 536)· Méndez Dosuna 2016, 136. Η επιγραφή αναγνωρίζεται ως Αθηναϊκή από τον Lhôte 2006, 375. Για την *Ἐλίνα* πρβ. σελ. 81 και για τις ακαρνανικές πόλεις βλ. σελ. 93-94.

αρ. 1783Α (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.)[613] ταλανίζει το ερώτημα της μετεγκατάστασης σε άλλη περιοχή, ίσως εκτός Αττικής. Το αποσπασματικό ερώτημα αγνώστου στην ΔΒΧ 2013, αρ. 1635Β αφορά πιθανότατα κάποια περιοχή, η οποία ανήκει σε ιερό[614]. Άγνωστο είναι επίσης το όνομα του προσώπου του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 2564Β, ο οποίος ενδιαφέρεται να μάθει εάν ο αδελφός του είναι ζωντανός και εάν τους χωρίζει θάλασσα ή ποταμός: [*θ*]*εὸς* [*τ*]*ύχη ά[γαθή·* - - -] | [.] *ἀδελφοῦ θανάτ(ο)υ* | [*δ*]*ιεστῶσα θά(λα)ττα* [- - -] | [*ἤ*] *ποταμό(ς)*[615]. Το θέμα του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 1612Β (5ος αι. π.Χ.) δεν είναι γνωστό, αντίθετα κατανοητό είναι το ερώτημα του Κίττου στην ΔΒΧ 2013, αρ. 1411 τον οποίο απασχολεί η απελευθέρωση του από τον κύριό του Διονύσιο[616]. Η επιγραφή *SGDI* II 1561 (400 π.Χ.): *Διόνε̄ θύην {Διώνηι θύεν}* έχει θεωρηθεί από E. Lhôte ως απάντηση του μαντείου σε ερώτημα το οποίο δεν σώζεται στην άλλη όψη του ελάσματος[617]. Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι καθώς απάντηση σε αττική διάλεκτο είναι δύσκολο να ερμηνευθεί στο πλαίσιο της Δωδώνης είναι προτιμότερο να θεωρηθεί το κείμενο ως ερώτημα το οποίο μπορεί να αποδοθεί ως: «(για το δείνα θέμα) πρέπει να γίνει θυσία στη Διώνη;» Στην περίπτωση αυτή θα πρέπει ο τύπος *θύην* να παραμείνει ως υποτακτική[618] και να μην μεταγραφεί στην προστακτική *θύεν*.

V. 9. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ

Ερωτήματα από πρόσωπα τα οποία κατάγονται από περιοχές της Πελοποννήσου εντοπίζονται σε δέκα τέσσερα χρηστήρια ελάσματα[619]. Σύμφωνα με το αλφάβητο στο οποίο είναι συνταγμένα τρία ερωτήματα προέρχονται από τη Σικυωνία, ενώ από ένα ερώτημα προέρχεται από τη Νεμέα και την Αργολίδα αντίστοιχα. Με την Σικυωνία[620] συνδέονται τα ακόλουθα ερωτήματα: α) ΔΒΧ 2013, αρ. 848 (μέσα 5ου αι. π.Χ.) σύμφωνα με το οποίο κάποιον άγνωστο προσκυνητή απασχολεί ένα χρηματικό ποσό αλλά δεν είναι σαφές το πλήρες νόημα του κειμένου, β) ΔΒΧ 2013, αρ. 1778Β (5ος αι. π.Χ. ;) όπου τον

---

[613] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 278.

[614] 5ος/4ος αι. π.Χ. Πρβ. A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 288 αρ. 37· Méndez Dosuna 2018α, 276.

[615] Αρχές 4ου αι. π.Χ. Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 277-278. Αναγνωριστικό του ερωτήματος είναι η επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 2562Α, [*περὶ ἀδ*]*ελφοῦ*.

[616] Μέσα 4ου αι. π.Χ. Πρβ. Eidinow 2007, 102 αρ. 6 (*SEG* LVII 536)· Curbera 2013, 420· Parker 2016, 83· Meyer 2017, 152· Méndez Dosuna 2018α, 278.

[617] Πρβ. Lhôte 2006, 322-324 αρ. 166c (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 92 αρ. 11(*SEG* LVII 536)· Carbon 2015, 79 σημ. 21· Parker 2016, 88 σημ. 81.

[618] Επίσης θα μπορούσε να αποτελεί απαρέμφατο (*θύειν*) το οποίο έχει ακουστική ομοιότητα με το *θύην*.

[619] Οπωσδήποτε δεν είναι δυνατόν να εξακριβωθεί εάν το *Ἀρκάδας* στην αναγνωριστική επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 2124Α (β΄μισό 5ου αι. π.Χ.) όπως και το [*Ἀρκ*]*αδίαν* στην αναγνωριστική επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 2839Α (4ος αι. π.Χ.) αποτελούν εθνικά ή ανθρωπωνύμια. Σύμφωνα με τον Παυσανία (VII.28.4-6) ο μυθικός ομώνυμος ήρωας της Αρκαδικής πόλης *Τεῦθις* έλαβε χρησμό από τη Δωδώνη. Για τις μυθολογικές σχέσεις Μολοσσίας-Αρκαδίας, Δάκαρης 1964, 129-131.

[620] Ενδεικτικά των σχέσεων των δύο περιοχών είναι και η παρουσία νομισμάτων της περιοχής στο ιερό, Κατσικούδης 2013, 318-319.

ερωτώντα απασχολεί το θέμα της επιλογής της κατάλληλης θεότητας στην οποία πρέπει να απευθυνθεί, γ) ΔΒΧ 2013, αρ. 809Β (5ος/4ος αι. π.Χ.) στην οποία σώζεται μόνον το γράμμα ⋈ (= Ε) το οποίο ανήκει πιθανόν σε αναγνωριστική επιγραφή[621]. Από την Νεμέα προέρχεται το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1358Β (τέλη 5ου αι. π.Χ.), το οποίο τη μετεγκατάσταση του ερωτώντος: *Ζε*[*ῦ*] *ἦ Νεμέαι οἰκ*[*ῶν π*]*ό*[*τ*]*ερον Θυέστου* [.]*Λ*[. .], ενώ ο εθνικό Νεμέα αναγράφεται σε δύο ακόμη ερωτήματα, στα οποία η εθνική προέλευση των ερωτώντων δεν μπορεί να διευκρινισθεί. Και τα δύο χρονολογούνται στον 4ος αι. π.Χ. Το πρώτο (ΔΒΧ 2013, αρ. 3294Α) αφορά στην αγορά κάποιας δούλης από την Νεμέα, ενώ η αποσπασματική διατήρηση του δευτέρου δεν επιτρέπει την εξακρίβωση του θέματός του[622]. Με την περιοχή της Αργολίδας συνδέεται, σύμφωνα με τον J. Curbera, η αναγνωριστική επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 3332Α: *Ξεννὼ* | *Ἀδάμα* (μέσα 3ου αι. π.Χ.)[623]. Ο τρόπος σχηματισμού της γενικής του πατρωνύμου (*Ἀδάμα* αντί *Ἀδάμαντος*) εντοπίζεται επιγραφικά στην περιοχή της Ερμιόνης[624] από όπου ενδεχομένως προέρχεται και ο συγκεκριμένος προσκυνητής.

Οι σχέσεις του μαντείου με την Σπάρτη οι οποίες περιγράφονται στις γραμματειακές πηγές έχουν αναλυθεί σε πρόσφατες μελέτες και ως ένα βαθμό έχουν αμφισβητηθεί[625]. Η παρουσία μάλιστα αφιερωμάτων λακωνικών εργαστηρίων στο ιερό σε συνδυασμό με την πιθανή επί τόπου εργασία λακώνων καλλιτεχνών περιπλέκει παρά ξεκαθαρίζει την παρουσία προσώπων από την περιοχή αυτή στη Δωδώνη[626]. Η ίδια συγκεχυμένη κατάσταση επικρατεί και με τα χρηστήρια ελάσματα καθώς κανένα ερώτημα δεν έχει αναγνωριστεί από τους εκδότες του ως προερχόμενο από Σπαρτιάτη[627]. Πιθανή θεωρείται

---

[621] Το ίδιο γράμμα εντοπίζεται και στη επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 2016 (4ος αι. π.Χ.) αλλά εκεί αντιμετωπίζεται από τους εκδότες ως αριθμητικό σύμβολο.

[622] Πρβ. Méndez Dosuna 2018β, 47 σημ. 152. ΔΒΧ 2013, αρ. 2646Β: [---] [*Μ*]*εμέαν* [.][---].

[623] Πρβ. Curbera 2013, 423.

[624] Η Ερμιόνη πιθανόν εντοπίζεται και στην επιγραφή *SGDI* II 1587: *εἰς Ἑρμι*|*όνα* | *ὁρμά*|*σα*|*{α}ντι {ὁρμάσαντι}*. Πρβ. Lhôte 2006, 156-158 αρ. 68Β (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 105 αρ. 6 (*SEG* LVII 536)· Parker 2016, 89. Η επιγραφή αυτή θεωρείται απάντηση του μαντείου πρέπει όμως να σημειωθεί ότι μπορεί να αποτελεί συνέχεια του ερωτήματος της α΄ όψης. Για ερωτήματα τα οποία διατυπώνονται και στις δύο πλευρές του ελάσματος Τσέλικας 2017, 36-37.

[625] Για τους χρησμούς της Δωδώνης σε σπαρτιάτες: Καλλισθένης *FrGrHist* 124F 22a (= Cicero *De Divinatione* I.74-76, II.69)· Πλουτάρχου *Ἀποφθέγματα Λακωνικά* 209α, *Βασιλέων ἀποφθέγματα καὶ στρατηγῶν* 191b· Διόδωρος XV.72.3· Πλουτάρχου *Λύσανδρος* XXV.1. Πρβ. Δάκαρης 1964, 142-148· Bonnechere 2009, 279-285· Piccinini 2011, 685-699· Piccinini 2017, 87-99· Bonnechere 2017, 69 σημ. 14, 77. Το 385/4 π.Χ. σπαρτιατικές στρατιωτικές δυνάμεις απώθησαν τους Ιλλυριούς, οι οποίοι με τη βοήθεια του Διονυσίου Α΄ είχαν εισβάλει στη Μολοσσία, Διόδωρος XV.13.2-3 πρβ. Meyer 2013, 62, 117-118. Ένα αποσπασματικά σωζόμενο ομαδικό ερώτημα το ΔΒΧ 2013, αρ. 3405Β (τέλη 5ου αι. π.Χ.) θα μπορούσε να συνδέεται με σπαρτιατικές δυνάμεις. Σύμφωνα με τους εκδότες του η λέξη *τρέσ̣ᾳ*[*ν*]*τες* στον στ. 1 δεν αποκλείεται να αποτελεί τον όρο με τον οποίο οι Λακεδαιμόνιοι περιέγραφαν όσους δείλιασαν κατά τη διάρκεια μάχης. Τη σύνδεση του εν λόγω ερωτήματος με τα προαναφερόμενα ιστορικά γεγονότα δεν επιτρέπει ωστόσο η χρονολόγησή του. Για τις χρονολογήσεις των χρηστηρίων επιγραφών πρβ. ανωτ. σημ. 382.

[626] Για το θέμα των λακωνικών αφιερωμάτων, την ύπαρξη χαλκοπλαστών από τη Σπάρτη στη Δωδώνη βλ. Stibbe 2003, 1-22 (με βιβλιογραφία).

[627] Οπωσδήποτε είναι αδύνατο να τεκμηριωθεί εάν το *Λάκων* το οποίο εντοπίζεται στην ΔΒΧ 2013, αρ. 4113Β (4ος αι. π.Χ. ;) έχει θέση εθνικού ή ανθρωπωνυμίου.

-βάσει του ανθρωπωνυμικού υλικού- η προέλευση από τη Σπάρτη του ερωτώντος του ελάσματος ΔΒΧ 2013, αρ. 3310Β, ο οποίος φέρει το μαρτυρούμενο αποκλειστικά εκεί όνομα Βρασίδας: *Βρ*[*α*]*σίδας ἐπερωτῆ* | *Δι*[*α καὶ Δι*]*ώναν ἢ* | *Ε*[. . . . 8 . . . .]*Ε*[. .]*Κ*[.] | *ἐνδατίσαι* (μέσα 4ου αι. π.Χ.)[628]. Στην καταγωγή του Βρασίδα από την περιοχή ενδεχομένως συνηγορεί η πρόταση των εκδοτών της επιγραφής ότι στον στ. 4 είναι δυνατόν να αναγνωριστεί ο ρηματικός τύπος *ἐνδ(ι)α(ι)τ(ῆ)σαι*, ο οποίος εντοπίζεται αποκλειστικά στη Λακωνία[629]. Επιπλέον, ως πιθανή θα πρέπει να θεωρηθεί η συμπλήρωση του ανθρωπωνυμίου Βρασίδας και στο ερώτημα/προσευχή Lhôte 2006, 277-280 αρ. 133Bb: *θεός. τύχα.* [*Βρα*]*σίδας* [*αἰτεῖ*], *πάτερ ἄναξ Ζε<ῦ>* | *Ναῖε* [— — —]|*ΠΟ* (4ος αι. π.Χ. ;). Στην περίπτωση αυτή στην προέλευση του ερωτώντα από κάποια περιοχή εκτός Ηπείρου συνηγορεί και ο μοναδικός για τις επιγραφές της Δωδώνης τρόπος με τον οποίο γίνεται η επίκληση του Δία στην επιγραφή (στ. 1/2: *πάτερ ἄναξ Ζε<ῦ>* | *Ναῖε*)[630]. Η πόλη της Λακωνίας Σελλασία αναγράφεται στην χρηστήρια επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 2416Α: [- - - *ἐ*]*ν Σελ(λ)ασί*[*αι* - - -] (4ος αι. π.Χ.), η οποία είναι δυνατόν να αποτελεί αναγνωριστικό ή απάντηση στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, 2419Β: *ἐν τᾶι πόλει τᾶ*[*ς*-–] (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.)[631].

Πιθανή είναι η προέλευση από τη Λακωνία ή τη Μεσσηνία του ερωτώντος του ελάσματος ΔΒΧ 2013, αρ. 2554Β (μέσα 4ου αι. π.Χ.). Σε αυτό κάποιο άγνωστο πρόσωπο ενδιαφέρεται εάν πρέπει να συνεχίσει ή όχι να παραμένει στη Θουρία της Μεσσηνίας: *εἰ ἐν τᾶι Θ*[*ου*]*ρία μένεν*. Η χρονολόγηση της επιγραφής στα μέσα του 4ου αι. π.Χ., την περίοδο δηλαδή όπου μετά την μάχη των Λεύκτρων η Μεσσηνία αποδεσμεύεται από την λακωνική ηγεμονία και συνοικίζεται η πρωτεύουσα της Μεσσήνη[632], αφήνει ανοικτό το θέμα της καταγωγής του ερωτώντα. Ο προσκυνητής αυτός είναι δυνατόν είτε να είναι κάποιος Σπαρτιάτης, ο οποίος ερωτά το μαντείο εάν πρέπει να συνεχίσει να μένει στην Θουρία είτε κάποιος από τους Μεσσήνιους, οι οποίοι μετά το κάλεσμα του Επαμεινώνδα για επιστροφή στην μεσσηνιακή γη επιθυμεί να επιστρέψει στην γενέτειρά του.

Με την Ήλιδα, η οποία πρωτοστάτησε στον αποικισμό των παραλίων της Ηπείρου συνδέονται έξι ερωτήματα συνταγμένα σε αλφάβητο ή διάλεκτο της περιοχής, χωρίς να αποκλείεται ότι κάποια εξ αυτών προέρχονται από Ηλείους αποίκους στην περιοχή της Ηπείρου (βλ. ανωτ. σελ. 81). Το ομαδικό ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1993Α: *ἢσ̄ κα νικσ̄μες*

---

[628] Για τη διάδοση του ονόματος Βρασίδας βλ. *LGPN*IIIA & VB, *s.v.* Πρβ. Piccinini 2017, 96.
[629] *IG*V,1 6.
[630] Το κείμενο σύμφωνα με το σχέδιο του Καραπάνου το οποίο αναπαράγει ο Lhôte δεν έχει σταθερά διάστιχα επομένως είναι δυνατόν να συμπληρωθούν τρία γράμματα και όχι δύο όπως προτείνεται.
[631] Στο ερώτημα των εκδοτών τους αν επρόκειτο εδώ για ερώτημα και απάντηση θα πρέπει να σημειώσουμε ότι καθώς η ΔΒΧ 2013, αρ. 2416Α είναι χαραγμένη στην εξωτερική πλευρά του διπλωμένου πολλές φορές ελάσματος είναι προτιμότερο να τη θεωρήσουμε αναγνωριστική ερωτήματος. Η Σελλασία υπήρξε πόλη ή κώμη (βλ. Shipley 2004, 586 αρ. 343), η οποία είναι γνωστή κυρίως από την καθοριστική μάχη για την κατάληψη της Πελοποννήσου από τους Μακεδόνες το 222 π.Χ. Ένα λιγότερο γνωστό ιστορικό γεγονός ήταν η χρησιμοποίηση της περιοχής από τον Πύρρο ως στρατόπεδο στην προετοιμασία για την πολιορκία της Σπάρτης τον χειμώνα του 273/2 π.Χ., πρβ. Γαρουφαλιάς 1975, 543-544.
[632] Η Μεσσήνη αναφέρεται και στο Lhôte 2006, 225-226 αρ. 106, βλ. σελ. 120.

Δαμόδ[*οκος - - -*] | *ΦιλόFοινος, Καρίων ὅκα* [- - -] (τέλη 6ου π.Χ.), αν και διατηρείται σε αποσπασματική μορφή, είναι κατανοητό και αφορά τη συμμετοχή των προσώπων σε αθλητικούς αγώνες, ίσως της Ολυμπίας[633]. Αντίθετα, μη πλήρως κατανοητό είναι το θέμα του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 2357Β το οποίο αφορά κάποια δωρεά στην πόλη Ελέα: *τᾶς δ̄ρεᾶς τᾶς ἐν Ἐλέαι̣* (αρχές 5ου αι. π.Χ.). Και τούτο διότι δεν προκύπτουν από το κείμενο ούτε στοιχεία για το είδος της δωρεάς (ως πιθανές ερμηνείες θέτονται η κληρονομιά, το κληροδότημα και η δωρεά ως προσφορά σε θεότητα), ούτε είναι σαφές αν η Ελέα η οποία αναφέρεται εδώ ταυτίζεται με την πόλη της Θεσπρωτίας, η οποία βρισκόταν κοντά στις ηλιακές ηπειρωτικές αποικίες ή εκείνη της Καμπανίας[634]. Στο τρίτο ερώτημα το ΔΒΧ 2013, αρ. 3550Β (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.) το μαντείο καλείται να απαντήσει εάν το παιδί που γέννησε ή θα γεννήσει η Τάτα είναι του Ιφινόου[635]. Σε αλφάβητο Ήλιδας σύμφωνα με τους εκδότες του είναι συνταγμένο και το αποσπασματικά σωζόμενο ερώτημα κάποιου Α(ρ)χέτα το οποίο αφορά οικονομικό θέμα ίσως σχετικό με ξυλεία[636] αλλά ενδεχομένως και το ερώτημα του *Ἐπεύκτου* σχετικά με την υγεία του[637]. Αν όμως το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 989Α, όπου ενδεχομένως εμφανίζεται η περιοχή της Ηπείρου *Ὁρία,*: [- - -]*ΤΑΙ ἐν Ὁρίαι* [- - -] | [- - -]*ΑΣΙ τυ(ν)χάνε̄* [- - -] | [- - -] δράοντα *Π*[- - -] | [- - - *σ*]*αμε̃ον ΕΑΛ*[- - -] (αρχές 5ου π.Χ.) είναι συνταγμένο σε αλφάβητο Ήλιδος ή της γειτονικής της Αχαΐας δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα. Η προέλευση των ακόλουθων δύο ερωτημάτων από την Ήλιδα -σύμφωνα με J. Méndez Dosuna- είναι επίσης πιθανή. Πρόκειται για το έλασμα του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. ΔΒΧ 2013, αρ. 3022: *τί περὶ τῆς δί̣κα(ς) ἐλπίδην*) και το ΔΒΧ 2013, αρ. 4145Β (α΄μισό 5ου αι. π.Χ.) όπου το σχετικό με λατρευτικά ερώτημα κάποιου *Ἱπποζάμου*[638].

Άμεσες αναφορές για την προέλευση κάποιων ερωτημάτων από την περιοχή της Ήλιδας δεν υπάρχουν, αν και σχέσεις της Δωδώνη με το ιερό της Ολυμπίας προκύπτουν από άλλες πηγές[639]. Επιπλέον, ενδεικτική των σχέσεων των δύο περιοχών είναι και η αναφορά της Ήλιδος σε χρηστήρια ελάσματα, χωρίς ωστόσο να συνδέεται αυτή με την καταγωγή του ερωτώντα. Μετακίνηση στην Ήλιδα αφορά το ερώτημα του Ιέρωνος στα μέσα του 4ου αι. π.Χ.: [*ἐπερωτῆι Ἰ*]*ἐρων τὸν Δία* | *ἦ ἐπ*[- - -] *Ἤλιδος ὀρμωμένωι* | [- - - *ἆ*]*μεινον καὶ ἤδι*[*ον*] | [- - -][. .]*ον*[640], ενώ άγνωστοι παραμένουν οι λόγοι της μετάβασης στην Ολυμπία του προσκυνητή στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 4079Α (τέλη 5ου αι. π.Χ.)[641].

---

633 Πρβ. Curbera 2013, 421, 426· Méndez Dosuna 2016, 134 σημ. 62· Méndez Dosuna 2018β, 37· Chaniotis 2018, 331 σημ. 20. Αναγνωριστική επιγραφή του ερωτήματος είναι η ΔΒΧ 2013, αρ. 1996Β (τέλη 6ου αι. π.Χ.): *ἄθ̣λα*|*αί ν*(*ικω̃μες*).

634 Για την Ελέα της Θεσπρωτίας βλ. ανωτ. σελ. 81.

635 Για το όνομα *Τάτα* βλ. ανωτ. σελ. 89.

636 ΔΒΧ 2013, αρ. 2670Β (αρχές 5ου αι. π.Χ.). Πρβ. Curbera 2013, 423· Méndez Dosuna 2018α, 268.

637 ΔΒΧ 2013, αρ. 382Α (4ος αι. π.Χ.). Ο Méndez Dosuna 2018α, 270 διατηρεί επιφυλάξεις για την προέλευση του κειμένου.

638 Πρβ. Parker 2016, 86· Méndez Dosuna 2018α, 275· Méndez Dosuna 2018β, 42· Chaniotis 2018, 329 σημ. 5.

639 Για τις σχέσεις Δωδώνης-Ήλιδας/Ολυμπίας Ευαγγελίδης & Δάκαρης 1959, 162-164· Δάκαρης 1964, 145, 148.

640 ΔΒΧ 2013, αρ. 204Β.

641 Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 269.

Στην άλλη όψη του ελάσματος (Μ1238) σώζεται ωστόσο η απάντηση του μαντείου η οποία τον αποτρέπει από την μετακίνηση αυτή: *Ὀλ(υ)πίανδε* [*περ*]||*μένε̄ν*[642]. Μη κατανοητό -λόγω και της αποσπασματικότητας του κειμένου- είναι το ακριβές περιεχόμενο του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 1207Β: *πότερα ἐν* [*Ὀλ*]*υμπία*[*ν - - -*] (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.)[643]. Το ίδιο ισχύει και για τα ερωτήματα ΔΒΧ 2013, αρ. 3509Α (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.) και ΔΒΧ 2013, αρ. 1878Α (4ος αι. π.Χ.) τα οποία σώζονται σε αποσπασματική μορφή[644]. Με τους αγώνες στην Ολυμπία συνδέεται το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2986Α (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.). Εδώ ο ερωτών ενδιαφέρεται να μάθει εάν θα νικήσει χωρίς να αγωνιστεί στους ολυμπιακούς αγώνες λόγω μη συμμετοχής του αντιπάλου του: *ἦ οὐ νικάσ*[*ω*] | *ἀκονιτὶ (έ)ν* [*Ὀλ*]||*υμπίαι,*[645].

V.10. ΕΥΒΟΙΑ

Από τα πολυάριθμα νησιά του Αιγαίου πελάγους[646] μόνο από την Εύβοια έχουν αναγνωριστεί με βάση το επιχώριο αλφάβητο και διαλεκτολογικά στοιχεία ότι προέρχονται οκτώ ερωτήματα. Η Εύβοια είχε πιθανόν από νωρίς αναπτύξει σχέσεις με την Δωδώνη καθώς σύμφωνα με την γραμματειακή παράδοση Ευβοείς συμμετείχαν στον

---

642 ΔΒΧ 2013, αρ. 4080Β (τέλη 5ου αι. π.Χ.). Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 269. Για τις απαντήσεις του μαντείου βλ. Parker 2016, 88-90· Lhôte 2017α, 151-158.

643 Πρβ. Méndez Dosuna 2018β, 46· Φίλος 2015, 49.

644 Να σημειωθεί ότι στην ΔΒΧ 2013, αρ. 3509Α αναγιγνώσκεται μόνο *ΟΛΥΝ* το οποίο είναι δυνατόν να συμπληρωθεί με διαφορετικούς τρόπους όπως *ΟΛΥΜ*[*ΘΟΣ*] ή *ΟΛΥΜ*[*ΠΗ*].

645 Ο Parker 2016, 86 εκφράζει επιφυλάξεις για το νόημα της λέξεως *ἀκονιτὶ*.

646 Τα περιορισμένα διαθέσιμα στοιχεία των σχέσεων των νησιών του Αιγαίου με τη Δωδώνη έχουν ενδεικτικό μόνο χαρακτήρα: i) Η Χίος ίσως εντοπίζεται σε αποσπασματικά σωζόμενη επιγραφή στο διάστιχο α΄ και β΄ στίχου της Lhôte 2006, 159-160 αρ. 69: [- - -] *ἐγ Χίο* [- - -] (πρβ. Carapanos 1878, 85-86 αρ. 20· Pomtow 1883, αρ. 13). Ο Lhôte ωστόσο δεν τη σχολιάζει ενώ στο *SGDI* II 1588 θεωρήθηκε ανθρωπωνύμιο: *Ἔγχιο*[*ς*], ii) Δύο ενδεχομένως ερωτήματα αφορούν σε εμπορικές δραστηριότητες στην Κώ. Προϊόντα του νησιού, ίσως ενδύματα (στ. 2: *κωεκ*[*ῶ*]*ν*= *κωϊκῶν*), ενδιαφέρεται να εμπορευθεί στην Καρχηδόνα ο ΒΔ προέλευσης ερωτών στο έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 1363, α΄μισό 4ου αι. π.Χ. (πρβ. Parker 2006, 80· Méndez Dosuna 2018α, 272· Méndez Dosuna 2018β, 47). Για τις εμπορικές δραστηριότητες του στο ίδιο πιθανόν νησί ερωτά ο προσκυνητής στο έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 3442Α: *ἦ Ἄγι ἐνπ*[*ορευομένωι ἐ*]||*ν Κο;* (αρχές 4ου αι. π.Χ). Οι εκδότες του ωστόσο υποθέτουν ότι είναι δυνατόν να μην ολοκληρώθηκε ή αναγραφή στο στ. 2: *Κο(ρίνθωι)*, iii) Με την δωρική της Κρήτης συνδέουν οι εκδότες της την επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 3901Α (4ος αι. π.Χ.). Το ίδιο είναι δυνατόν να ισχύει και για το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2879Α (*SEG* LXIII 406) καθώς ο τύπος εδώ *Γισοκάρτης* = *Ἰσοκράτης* τεκμηριώνεται στους Αρκάδες της Κρήτης· βλ. Hoffman 1972, 5 Η3. Για την αδιευκρίνιστη έως τώρα σχέση Δήλου-Δωδώνης Ευαγγελίδης & Δάκαρης 1959, 142 σημ. 5. Για τις μυθολογικές σχέσεις Μολοσσών-Αίγινας Δάκαρης 1964, 131· Piccinini 2017, 115 σημ. 62. Ενδεικτική των σχέσεων αυτών είναι και η παρουσία νομισμάτων της Αίγινας στο ιερό Κατσικούδης 2013, 318. Να σημειωθεί ότι στο ιερό της Αθηνάς στη Λίνδο αφιέρωσε μετά από χρησμό της Δωδώνης ο Πύρρος τον προσωπικό του οπλισμό [*Lindos* II.2 XL 114-121 (*SEG* XXXIX 727) = *FrGrHist* 532 F1 C 40 , πρβ. Parke 1967, 145-146]. Υποθέσεις ωστόσο για την παρουσία Ροδίων στα χρηστήρια ελάσματα [π.χ. ΔΒΧ 2013, 1363 βλ. Σουέρεφ 2017, 19, 162-163 (ακολουθεί την J. Piccinini)] δεν τεκμηριώνονται, Méndez Dosuna 2018β, 47.

αποικισμό της Αμαντίας στην περιοχή του κάτω ρου του Αώου[647]. Σχετικό με την εύνοια της τύχης είναι το αποσπασματικό ερώτημα άγνωστου προσώπου στην ΔΒΧ 2013, αρ. 1810Α (μέσα 5ου αι. π.Χ.)[648] ενώ θέση αναγνωριστικού ερωτήματος έχει το ανθρωπωνύμιο *Ἀρ(ί)σσταρχος* στην επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 422Β (α΄μισό 5ου αι. π.Χ.)[649]. Δικαστικού περιεχομένου είναι πιθανότατα το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 768Α (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.) στο οποίο η λέξη *τοῦτον* (στ. 2) αφορά το πλαίσιο της κληρομαντείας[650]. Η ερμηνεία ωστόσο του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 2103Α (β΄μισό 5ου αι. π.Χ.) [- - -]*ι̣θος περ΄ ἐφόδου* | [- - -] *μαχανᾶς* [. .]*Ι̣ΧΟ*[.] δεν είναι ξεκάθαρη. Οι εκδότες του προτείνουν σύνδεση με γεωργικές ενασχολήσεις, δεν μπορεί όμως να παραβλεφθεί η πιθανότητα ότι το θέμα του έχει σχέση με στρατιωτικές προετοιμασίες και την χρήση πολιορκητικών μηχανών. Σε ευβοϊκό μάλλον αλφάβητο είναι συνταγμένο σύμφωνα με τους εκδότες του και το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 948Α (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.) στο οποίο τον άγνωστο προσκυνητή απασχολεί πιθανότατα η τεκνοποιία: *Πὲρ τᾶς γυν|αικὸς αἱ τυν(χάνοιμι)*[651].

Από κατοίκους της Εύβοιας προέρχονται σύμφωνα με τον J. Méndez Dosuna και τα ακόλουθα τρία ερωτήματα. Στο πρώτο το ΔΒΧ 2013, αρ. 2217Α (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.) κάποιος Ονήριμος ενδιαφέρεται για τις γεωργικές του εργασίες. Η αναγνώριση μάλιστα εδώ επιχώριων διαλεκτικών στοιχείων της Ερέτριας οδήγησαν στην σύνδεση του Ονήριμου με αυτή την πόλη[652]. Η εργασία είναι και το θέμα του αποσπασματικά σωζόμενου ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 4076Α (τέλη 5ου αι. π.Χ.)[653] ενώ η έκβαση κάποιας διαμάχης απασχολεί τον Θειοτιμίδη στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 934Α: *περὶ νείκειος* | *Θειοτιμίδας* (α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ.)[654]. Εάν όμως ο Πορῖνος γιός του Ευάνδρου στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, 35Α κατάγεται από την Κύμη της Ευβοίας ή την ομώνυμη Ευβοϊκή αποικία στην Καμπανία δεν μπορεί να εξακριβωθεί με βεβαιότητα[655].

---

[647] Παυσανίας V.22.2-4. Στους Ευβοείς παρέδιδε η Δωδώνη τα «δώρα» των Υπερβορείων για τον Δήλιο Απόλλωνα, Ηρόδοτος IV. 32-33. Πρβ. σημ 433· Piccinini 2017, 45-56. Ενδεικτική των σχέσεων Δωδώνης-Ευβοίας είναι και η παρουσία στο ιερό νομισμάτων ευβοϊκών πόλεων Κατσικούδης 2013, 316-318.

[648] Για την έννοια της τύχης στα ερωτήματα της Δωδώνης Eidinow 2019, 91-97.

[649] Πρβ. Curbera 2013, 422.

[650] Για τα δικαστικά ερωτήματα και την διαδικασία της κληρομαντείας βλ. Chaniotis 2018, 329-337· Parke 2015, 111-114.

[651] Πρβ. Lhôte 2006, 84-85 αρ. 26 (*SEG* LVI 656).

[652] Πρβ. Curbera 2013, 419 σημ. 2· Méndez Dosuna 2016, 131-132· Méndez Dosuna 2018α, 278.

[653] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 278.

[654] Πρβ. Lhôte 2006, 304-305 αρ. 149 (*SEG* LVI 656)· Méndez Dosuna 2008, 56· Eidinow 2007, 120· Méndez Dosuna 2018α, 277.

[655] Β΄μισό 4ου αι. π.Χ. Πρβ. Eidinow 2007, 99 αρ. 17 (*SEG* LVII 536)· A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 285-286 αρ. 37· Parker 2016, 82· Lhôte 2017, 43-44· Méndez Dosuna 2018α, 266 και σημ. 4, 273· Méndez Dosuna 2018β, 35, 37·Tselikas 2018, 255. Αναγνωριστική του ερωτήματος είναι η ΔΒΧ 2013, αρ. 37Β: *Πορίνος Ξατράπην.* Ο Lhôte θεωρεί ότι πρόκειται για πρόσωπο που έχει μετεγκατασταθεί στην Κύμη της Αιολίας και συνδέει το ερώτημα με την επανάσταση των σατραπών της Ιωνίας (366-360 π.Χ.). Για την Κύμη της Ευβοίας Σαπουνά-Σακελλαράκη 1984, 151-160.

V.11. ΑΣΙΑ

Αν και από το ψήφισμα *I. Magnesia* 32 (τέλη 3ου αι. π.Χ.) του Κοινού των Ηπειρωτών για την αποδοχή των Λευκοφρυηνών ως ισοπύθιου αγώνα προκύπτει η παρουσία τριών πρέσβεων, των Ἀριστοδάμου Διοκλέος, Ἀριστέα Γοργάσου και Ἀντάνορα Κωλωτίωνος, από τη Μαγνησία του Μαιάνδρου, οι οποίοι τιμήθηκαν με προνόμια στη Δωδώνη, άλλα πρόσωπα προερχόμενα από την ευρύτερη περιοχή της Μ. Ασίας σπάνια εντοπίζονται στα ελάσματα της Δωδώνης[656]. Πιθανή είναι η προέλευση από τη Μίλητο κάποιου προσώπου το οποίο αναφέρεται στο έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 135Α και αφορά στην κατασκευή οικίας ή στην εγκατάστασή του απέναντι από κάποια θέση που είναι προσημειωμένη με όρο: *ἦ Μιλήϊός τις έναγ|τίος hόρō δύνατ|αι Fοικεῖσαι* (β΄μισό 5ου αι. π.Χ.). Από την ευρύτερη αυτή περιοχή προέρχεται πιθανότατα και ο κάτοχος του ελάσματος ΔΒΧ 2013, αρ. 2277Β (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.). Η χρήση του *σαμπεῖ*, το οποίο παραπέμπει ενδεχομένως στο μιλησιακό αριθμητικό σύστημα, αποτελεί ισχυρή ένδειξη της προέλευσης του προσκυνητή από κάποια περιοχή όπου αυτό βρισκόταν σε χρήση[657]. Ιδιαίτερο ωστόσο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα ερώτημα και το αναγνωριστικό του, τα οποία οι εκδότες τους συνδέουν με επιφύλαξη με τον πέρση βασιλιά Δαρείο Β΄[658]. Σε πλήρη μορφή σώζεται το αναγνωριστικό, όπου η ένδειξη *Δαρείο <α> ἄνακτο*[*ς*][659], ενώ πιθανή είναι η σύνδεση της έκφρασης [---] *μένοντ*[*ες* ---] με το ερώτημα των απεσταλμένων του Πέρση βασιλιά στο μαντείο, που είναι χαραγμένη στην άλλη όψη του ελάσματος[660]. Αν η ένδειξη *ές Καρείαν* στο ερώτημα Lhôte 2006, 266-271 αρ. 129 αφορά στην ομώνυμη περιοχή της Μ. Ασίας δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα (περίπου 190 π.Χ.)[661]. Να σημειωθεί ότι με τον Βόσπορο ή το ομώνυμο βασίλειο της περιοχής συνδέεται το άγνωστης προέλευσης ερώτημα ΔΒΧ 2013, 3899Α: [- - -][.]Ι *ἄμεινον* [- - -] | [- - -][.]*Ε*[.] *ἐμ Βοσπόρωι Μ*[- - -] (τέλη 4ου π.Χ.)[662].

---

[656] Πρβ. Δάκαρης 1964, 148-156, όπου σχολιάζονται οι μυθολογικές σχέσεις της Δωδώνης με την περιοχή της Μυσίας και Δάκαρης 1957, 108 για τη συμμετοχή Μολοσσών (Ηρόδοτος Ι.146.1) στον αποικισμό της Μ. Ασίας. Για την αποστολή θεωρών από τον Κροίσο στη Δωδώνη, Ηρόδοτος Ι.46.2, Ι.48.1: *μετὰ ὧν τὴν διάνοιαν ταύτην αὐτίκα ἀπεπειρᾶτο τῶν μαντείων τῶν τε ἐν Ἕλλησι καὶ τοῦ ἐν Λιβύῃ, διαπέμψας ἄλλους ἄλλῃ, τοὺς μὲν ἐς Δελφοὺς ἰέναι, τοὺς δὲ ἐς Ἄβας τὰς Φωκέων, τοὺς δὲ ἐς Δωδώνην.* Για «περσικά» αναθήματα στο ιερό Hammond 1967, 487.

[657] Πρβ. Chaniotis 2017, 51 σημ. 2. Στις χρηστήριες επιγραφές της Δωδώνης περιλαμβάνονται αλφαβητάρια τα οποία δεν έχουν ακόμα ερμηνευθεί επαρκώς, ΔΒΧ 2013, 355.

[658] Ενδεικτικά για τις επαφές Δωδώνης-Περσίας είναι και δύο ερωτήματα προσκυνητών τους οποίους απασχολεί η μισθοφορική τους υπηρεσία σε πέρσες αξιωματούχους: i) ΔΒΧ 2013, αρ. 3188Β (μέσα 3ου αι. π.Χ.), ii) ΔΒΧ 2013, αρ. 35Α (β΄ μισό 4ου αι. π.Χ.), βλ. την ανωτ. σελ.

[659] ΔΒΧ 2013, αρ. 3160Α (β΄μισό 5ου αι. π.Χ.).

[660] ΔΒΧ 2013, αρ. 3161Β (β΄μισό 5ου αι. π.Χ.). Πρβ. Parker 2016, 75· Lhôte 2017, 42· Tselikas 2018, 257. Ο Parker διατηρεί επιφυλάξεις για την ταύτιση του προσώπου.

[661] Πρβ. *SEG* XXIII 473 + *SEG* LVI 656.

[662] Με τη Μαύρη Θάλασσα συνδέεται η Δωδώνη μέσω της μυθολογικής παράδοσης (Απολλώνιος ο Ρόδιος Ι. 519-527, IV. 580-588) για τη συμμετοχή της στην Αργοναυτική εκστρατεία μέσω της μαντικής Φηγού.

V.12. ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΑΔΑ - ΙΤΑΛΙΑ

Οι σχέσεις της Δωδώνης με τις πολυάριθμες ελληνικές αποικίες της Ιταλίας και της Σικελίας σε συνδυασμό με τις πολιτικές εξελίξεις αμφότερων των περιοχών έχουν προκαλέσει το ενδιαφέρον των ερευνητών εδώ και δεκαετίες[663]. Από τις πόλεις της Μεγάλης Ελλάδας (Τάραντα, Ἡράκλεια, Μεταπόντιον, Ῥήγιο, Ἱππώνιον) προέρχονται δύο ενδεχομένως δημόσια και έντεκα ιδιωτικά ερωτήματα. Από τον Τάραντα, ο οποίος είχε άμεσες πολιτικές επαφές με την Ήπειρο κατά την περίοδο βασιλείας του Αλέξανδρου Α΄ και του Πύρρου, προέρχεται το δημόσιο ερώτημα *SEG* XLIII 318 (350-280 π.Χ.)[664]. Σε αυτό οι κάτοικοι της πόλης ερωτούν τον Δία και τη Διώνη για την γενική ευημερία τους και ενδεχομένως για την κατοχή κάποιων εδαφών (στ. 4-5: *περὶ παντυχίας καὶ π*[*ερὶ χωρίων(?)*] |*.....τὰ χηρῶι(?) καὶ περὶ τῶν* [— — —]). Σε επιχώριο αλφάβητο της μοναδικής αποικίας των Σπαρτιατών στην Κάτω Ιταλία είναι επίσης συνταγμένα -σύμφωνα με τους εκδότες των κειμένων- το ερώτημα του Ιππία, ο οποίος ενδιαφέρεται για την αποκατάσταση της υγείας του (μέσα 5ου αι. π.Χ.)[665] και πιθανόν το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2138Α (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.), το οποίο αφορά στην δυνατότητα μετακίνησης του ερωτώντα σε άλλη περιοχή. Αν το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1030Α (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.) με θέμα την επαναδούλωση απελευθερωμένου προσώπου είναι συνταγμένο σε αλφάβητο Τάραντα ή κάποιας άλλης από τις αποικίες στην περιοχή δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα[666]. Από την Ηράκλεια της Λευκανίας κατάγεται κάποιος Νικόμαχος τον οποίο απασχολεί κατά πόσον θα πρέπει να αποκτήσει την ιδιότητα του πολίτη του Τάραντα: *Νικόμαχος ἐρωτῆ τὸν Δία* [*τ*]*ὸν Ναῖον ἦ ἀπογραψάμ*[*ε*]*ν*[*ός*] | *κα ἐς Τάραντα ἐξ Ἡρακληίας ἄμεινον* [*πρ*]*άσ*<*σ*>*ο*[*ι*] (μέσα 4ου αι. π.Χ.)[667]. Η σύνδεση με την ίδια πόλη του ερωτήματος Lhôte 2006, 39-44 αρ. 6Α (430-400 π.Χ) είναι προβληματική[668]. Το ίδιο ισχύει και για το έλασμα Lhôte 2006, 258-261 αρ. 126 (4ος αι. π.Χ.), το οποίο ο εκδότης συνδέει με διαλεκτικά κριτήρια με την περιοχή. Την προέλευσή του από το *Μεταπόντιον* -στον μυχό του κόλπου του Τάραντα- δηλώνει στο αναγνωριστικό ερωτήματος κάποιος Αρχίας: *Μεταποντῖνος* | *Ἀρχίας* (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.)[669], ενώ ως ένδειξη καταγωγή από το *Ῥήγιον* θα μπορούσε να

---

[663] Βλ. σχετικά Franke 1961, 265-284· Dacaris 1985, 103-131· Vokotopoulou 1992, 63-90· Prestianni-Giallombardo 2000, 91-107· Τζουβάρα-Σούλη 2008, 210-215.

[664] Πρβ. Lhôte 2006, 35-38 αρ. 5 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 346-347 αρ. 9 (*SEG* LVII 536)· Parker 2016, 75· Lombardo 2017, 117· Méndez Dosuna 2018α, 266· Méndez Dosuna 2018β, 41.

[665] ΔΒΧ 2013, αρ. 1402Α. Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 270.

[666] Πρβ. Eidinow 2007, 103 αρ. 8 (*SEG* LVII 536)· Meyer 2017, 153.

[667] ΔΒΧ 2013, αρ. 3111. Πρβ. Vokotopoulou 1995, 83 αρ. 9 (*SEG* XLIII 326)· Lhôte 2006, 275-276 αρ. 132 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 77 αρ. 11 (*SEG* LVII 536)· Curbera 2013, 422· Parker 2016, 81· Lombardo 2017, 118. Για την Ηράκλεια και τις σχέσεις της με τη Δωδώνη Lombardo 2016, 131-147.

[668] Πρβ. Δάκαρης 1967, 48-49· Vokotopoulou 1995, 83 αρ. 10. Το ανθρωπωνύμιο *Ἡρακλείου*, αντί του εθνικού *Ἡρακλείας* (βλ. Lhôte 2006, 72-73 αρ. 17), αναγνωρίζεται στο έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 3134Α (μέσα 4ου αι. π.Χ.).

[669] ΔΒΧ 2013, αρ. 2333Β. Πρβ. Vokotopoulou 1995, 80 αρ. 5 (*SEG* XLIII 322)· Lhôte 2006, 302 αρ. 146 (*SEG* LVI 656)· Lombardo 2017, 118. Ενδεχομένως το ερώτημα του Αρχία είναι το ΔΒΧ 2013, αρ. 2331Α (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.), το οποίο αφορά απώλεια οικόσιτου ζώου, πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 268.

θεωρηθεί το ανθρωπωνύμιο *Ῥηγῖνος* στο σχετικό με ταξίδι ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2766Α (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.)[670]. Από το *Ἱππώνιον*, αποικία των Λοκρών στην Καλαβρία, προέρχεται το αποσπασματικής διατήρησης δημόσιο ή ιδιωτικό ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2168, όπου η ένδειξη *Ἦ Ιππονίο*[*ι - - -*] (*ἡ Ιππόνιο*[*ν - - -*]) (μέσα 5ου αι. π.Χ.)[671].

Με κριτήριο το αλφάβητο αποδίδονται στις αχαϊκές αποικίες της Κάτω Ιταλίας δύο επιπλέον χρηστήριες επιγραφές. Η πρωιμότερη (τέλη του 6ου αι. π.Χ.) αφορά στην επιλογή διαφορετικού φαρμακευτικού σκευάσματος: *ᾳἵτε ἄλλα*[*ι*] | *ἀλοιφᾶι (h)ορῶ* | *βέλτερον*[672] ενώ η Lhôte 2006, 303-304 αρ. 148: *Διονυσίω* (περίπου 475 π.Χ.) αποτελεί πιθανόν αναγνωριστικό ερωτήματος. Την πιθανή προέλευση τους γενικά από την Κάτω Ιταλία προτείνουν οι εκδότες τους με βάση το αλφάβητο και για τα ερωτήματα ΔΒΧ 2013, αρ. 2367, ΔΒΧ 2013, αρ. 3871, τα οποία χρονολογούνται στο β΄μισό 4ου αι. π.Χ.

Από τις πόλεις της Σικελίας εκπροσωπείται στα ελάσματα της Δωδώνης μόνον το Εργέτιον, ενώ κάποια ελάσματα θα μπορούσαν να αποδοθούν στις Συρακούσες ή τον Σελινούντα μόνον με βάση το αλφάβητο που χρησιμοποιείται[673]. Σύμφωνα με το έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 1432 ο Αγέλοχος ερωτά σχετικά με τις γεωργικές του δραστηριότητες: *Ἀγελόχωι ἑξ* | *Ηεργετίω Ηο*|*ρμημένωι* | *ἄμεινόν ἐστι* | *γαοργῆ(ν)* (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.)[674]. Σε αλφάβητο Συρακουσών ή Σελινούντος είναι συνταγμένα -σύμφωνα με τους εκδότες τους- τόσο το ερώτημα του Κάλλιος, τον οποίο ενδιαφέρει η απόκτηση αρρένων τέκνων (β΄μισό 5ου αι. π.Χ.)[675], όσο και εκείνο του αποσπασματικά σωζόμενου ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 1565Α (5ος αι. π.Χ.) το θέμα του οποίου δεν μπορεί να διευκρινισθεί. Εάν το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 3174Α (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.) είναι συνταγμένο σε αλφάβητο των Συρακουσών ή κάποιας άλλης δωρικής αποικίας της περιοχής δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα. Σε αυτό ο Μνασέας ερωτά σχετικά με το πρόβλημα υγείας της κόρης του και τη δυνατότητα

---

[670] Πρβ. Vokotopoulou 1995, 78 αρ. 2 (*SEG* XLIII 319)· Lhôte 2006, 309 αρ. 154 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 345 αρ. 3 (*SEG* LVII 536)· Curbera 2013, 421. Ως δημόσιο ερώτημα της πόλης του Ρηγίου περιλαμβανόταν σε παλαιότερες δημοσιεύσεις το έλασμα Vokotopoulou 1995, 80 αρ. 3 (β΄ τέταρτο 5ου αι. π.Χ.): *Αὐτοὶ Ῥ*[*ηγῖνοι - - -*]· πρβ. Lhôte 2006, 310-311 αρ 155· Eidinow 2007, 345 αρ. 4. Η ανάγνωση *Αὐτοκρ*[.][---] προτιμάται από τους εκδότες του ΔΒΧ 2013, αρ. 3256 (μέσα 5ου αι. π.Χ.).

[671] Πρβ. Vokotopoulou 1995, 80 αρ. 4 (*SEG* LXIII 321)· Lhôte 2006, 311-313 αρ. 156, 311 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 75 αρ. 3 (*SEG* LVII 536).

[672] ΔΒΧ 2013, αρ. 968Α.

[673] Οι Συρακούσες αποτελούν τον αρχικό προορισμό του πιθανόν Αθηναίου προσκυνητή Αρίστωνα, βλ. Lhôte 2006, 219-221 αρ. 103 (*SEG* LVI 656)· πρβ. ανωτ. σελ. 108 και τα σχόλια στο *SEG* XLV 664.

[674] Πρβ. Vokotopoulou 1995, 86 αρ. 14 (*SEG* XLIII 331)· Manganaro 1999, 12· Lhôte 2006, 165-168 αρ. 75 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 96, αρ. 4 (*SEG* LVII 536)· Lombardo 2017, 118· Méndez Dosuna 2018β, 33, 41· Tselikas 2018, 259· Georgoulas & Skalisti 2019, 284 αρ. 37. Η μικρή σικελική πόλη Εργέτιον γνωστή από τις επιχειρήσεις επεκτατισμού των Γελώων υπό τον Ιπποκράτη (498-491 π.Χ.), δεν έχει ακόμα εντοπιστεί από την έρευνα. Ο Lhôte 2006, 218 ακολουθώντας τον Manganaro 1999, 12 την τοποθετεί στην ενδοχώρα των Συρακουσών ενώ στην ενδοχώρα της Κατάνης τοποθετεί την πόλη ο Asheri 2002, 765. Πρβ. Fischer-Hansen, Nielsen & Ampolo 2004, 176-177.

[675] ΔΒΧ 2013, αρ. 3344Α. Πρβ. Méndez Dosuna 2018β, 43.

να ιαθεί μέσω θεραπευτικού αγγίγματος[676]. Από τις Συρακούσες προέρχονται ενδεχομένως με βάση την αποκλειστική παρουσία του ανθρωπωνυμίου στην πόλη αυτή τόσο ο Ρίνθων του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 1034Α (αρχές 4ου αι. π.Χ.) όσο και ο ομώνυμος ερωτών του ΔΒΧ 2013, αρ. 3001 (α΄μισό 4ου αι. π.Χ.)[677]. Προέλευση από την Γέλα ή τον Ακράγαντα αναγνωρίζει ο É. Lhôte για το σχετικό με επαγγελματικές υποθέσεις ερώτημα *SGDI* II 1568[678]. Ωστόσο, προβληματική παραμένει η σύνδεση του Εξαίνετου, ο οποίος μαρτυρείται στο έλασμα ΔΒΧ αρ. 975Β (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.) με τον Ακράγαντα, την οποία προτείνουν οι εκδότες της επιγραφής. Και τούτο διότι η γεωγραφική διασπορά του ονόματος είναι μεγάλη και δεν περιορίζεται μόνον στην πόλη αυτή[679]. Το ίδιο ισχύει και για το έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 312Β (τέλη 5ου αι. π.Χ.) στο οποίο αναγνωρίζονται διαλεκτικά στοιχεία της Σικελίας, ενώ η πρόταση του Σ. Δάκαρη 1968, 55 ότι στο ερώτημα Lhôte 2006, 201-205 αρ. 95 (*SEG* LVI 656) εντοπίζεται το νησί Γαύλος νότια της Σικελίας (το σημερινό Gozo της Μάλτας) δεν έγινε αποδεκτή[680].

Λίγες και στις περισσότερες περιπτώσεις προβληματικές είναι οι μαρτυρίες οι οποίες θα μπορούσαν να συνδεθούν με πρόσωπα από την λοιπή ιταλική χερσονήσο. Την ελληνική απόδοση του λατινικού ονόματος Pacuvia αναγνωρίζει ο J. Curbera στο έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 3745Α: *ΠΑΚΟΙΑΣ αί τυχα*[*ῖον - - -*] (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.)[681]. Προβληματική είναι η αναγνώριση στην ένδειξη *Ἰταλῶι* της χρηστήριας επιγραφής Lhôte 2006, 277-280 αρ. 133Ba (*SEG* LVI 656) του ονόματος του ομώνυμου ήρωα των Ιταλών. Και τούτο διότι δεν αποκλείεται εδώ να πρόκειται τόσο για ανθρωπωνύμιο, όσο και για εθνικό[682]. Επιπλέον, η άποψη του É. Lhôte σύμφωνα με την οποία η επιγραφή αποτελεί απάντηση την οποία εμπνεύστηκαν οι λειτουργοί του μαντείου από το ερώτημα που αφορά μετακίνηση στη Σύβαρι στην ίδια όψη του ελάσματος (βλ. κατωτ. σελ. 118), δεν είναι δεσμευτική[683].

Στα παραπάνω ερωτήματα θα πρέπει να προστεθούν οκτώ ακόμη, τα οποία αν και δεν προέρχονται από πρόσωπα με καταγωγή από τις ελληνικές πόλεις της Κάτω Ιταλίας και Σικελίας, αφορούν μετακίνηση ή εγκατάσταση σ' αυτές και ως εκ τούτου είναι ενδεικτικά των σχέσεων τους με τη Δωδώνη. Μετακίνηση στη Σικελία αφορά το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 4154Β: *Θ*[*ε*]*ό*[*ς*]*. Τύ*[*χα*] *ἀγαθά. Ἄρχω-* [--] | [*ἰ*]*στορ̣ε̣*[*ῖ τὸ*]*ν θεὸν* | *πότερον*

[676] Πρβ. Curbera 2013, 421· A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 289 αρ. 37· Chaniotis 2017, 53-54· Méndez Dosuna 2018β, 41, 42.
[677] *LGPN* IIIA, *s.v.* Πρβ. Curbera 2013, 420, 421, 431.
[678] 4ος αι. π.Χ. Πρβ. Eidinow 2007, 97 αρ. 9· Lhôte 2006, 185-188 αρ. 89Aa· Parker 2016, 80· Méndez Dosuna 2018α, 272· Méndez Dosuna 2018β, 40, 42.
[679] Βλ. *LGPN* I-IIIB, *s.v.* (16 μαρτυρίες).
[680] Πρβ. Salviat 1993, 61-63.
[681] Πρβ. Méndez Dosuna 2016, 129 σημ. 38. Αν η υπόθεση του Curbera ευσταθεί, πρόκειται εδώ για την πρωιμότερη αναφορά του ονόματος.
[682] Πρβ. Στράβων VI.11. Να σημειωθεί ότι ο Hoffman 1894, 103 πρότεινε τη μεταγραφή του κειμένου σε αυτό το σημείο ως εξής: *λῶι*[*ον πράσσοι*].
[683] Πρβ. Lhôte 2006, 280: «inspiré du texte du ve pour recommander un sacrifice à Italos?».

πλέω είς Σικ[*ελίαν*] (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.)[684]. Επιπλέον, το όνομα του Κρότωνος αναγράφεται στο αποσπασματικά σωζόμενο έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 319 (μέσα 5ου αι. π.Χ.)[685], καθώς και στο ΔΒΧ 2013, αρ. 24Α+25Α (τέλος 5ου αι. π.Χ.) το οποίο αφορά στην εγκατάσταση του ερωτώντα στην ίδια πόλη, την συνολική του περιουσία, τα τέκνα και την σύζυγο του[686]. Εγκατάσταση ή μετακίνηση στη Σύβαρι αφορά το ερώτημα Lhôte 2006, 277-280 αρ. 133Α: *Ạἴ κα μέλλῑ έ(ς) Σ*[*ύ*]*βαριν* | *ίόντι λῶιον ἔμέν* [*κ*]*α πρά*(*τ*)*τοντι ταῦτα* (πριν το 510 π.Χ.)[687], ενώ σχετικό με την μετακίνηση στους Θουρίους είναι το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 967Β (μέσα 5ου αι. π.Χ.). Επιπλέον, κάποιου τύπου συναλλαγή με κάτοικο των Θουρίων είναι το θέμα του ερωτήματος του Λήτωνος ΔΒΧ 2013, αρ. 959Α (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.)[688]. Ταξίδι στις Συρακούσες είναι το θέμα του αποσπασματικά σωζόμενου ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 280Α (5ος αι. π.Χ. ;)[689]. Πιθανή είναι η αναγνώριση στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 322Β (τέλη 5ου/αρχές 4ου π.Χ.) του εθνικού *Ἀγυρίο*[*υ*] αντί *ἀ(ρ)γυρίο*[*υ*] που προτείνουν οι προηγούμενοι εκδότες[690]. Το κείμενο της επιγραφής θα μπορούσε να αποκατασταθεί ως εξής: [- - - - - - - - - -] | [*ἀ*]*σφα*[*λῶς* - - -] | *ἐλθὼν* [- - -*ἐξ*] | *Ἀγυρίο*[*υ* - - -] | *μισθ*[*οφορέων* - - - *τυ*]|*χὼν Α*[- - -] και το θέμα του να αφορά στην ασφαλή επιστροφή του ερωτώντα ύστερα από τη συμμετοχή του σε στρατιωτικές επιχειρήσεις ως μισθοφόρος στην περιοχή του Αγυρίου της Σικελίας[691].

---

[684] Πρβ. Vokotopoulou 1995, 84 αρ. 12 (*SEG* XLIII 329)· Lhôte 2006, 217-218 αρ. 102 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 77 αρ. 9 (*SEG* LVII 536)· Parker 2016, 80.

[685] Πρβ. Georgoulas & Skalisti 2019, 306 αρ. 72.

[686] Πρβ. Vokotopoulou 1995, 81 αρ. 8 (*SEG* XLIII 325)· Lhôte 2006, 239-240 αρ. 114Α (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 76 αρ. 5 (*SEG* LVII 536)· Chaniotis 2014, 36· A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 286 αρ. 37· Chaniotis 2017, 58· Lombardo 2017, 118· Méndez Dosuna 2018α, 268· Méndez Dosuna 2018β, 40, 45, 47· Georgoulas & Skalisti 2019, 307 αρ. 73. Η επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 26Β: *ἐν Κρότῡνι* (τέλη 5ου αι. π.Χ.) στην άλλη πλευρά του ελάσματος αντιμετωπίζεται ως αναγνωριστικό του ερωτήματος από τους εκδότες της και ως απάντηση στο Chaniotis 2014.

[687] Πρβ. Vokotopoulou 1995, 81 αρ. 6 (*SEG* XLIII 323)· Méndez Dosuna 2007, 142-143· Eidinow 2007, 75 αρ. 2 (*SEG* LVII 536)· Chaniotis 2014, 35 σημ. 17· Méndez Dosuna 2008, 72· Méndez Dosuna 2018α, 288. Ο Lhôte θεώρησε το κείμενο Βοιωτικό και στηριζόμενος στον Διόδωρο XII 11.3, ο οποίος αναφέρει παρουσία Βοιωτών στον αποικισμό των Θουρίων από τους Αθηναίους, το χρονολόγησε στην περίοδο 446/5-444/3 π.Χ. Το κείμενο όμως αναγνωρίστηκε από τον Méndez Dosuna ως δωρικό. Η Vokotopoulou είχε χρονολογήσει το ερώτημα πριν την καταστροφή της πόλης από τους Κροτωνιάτες το 510 π.Χ. Πρέπει εδώ επίσης να σημειωθεί ότι καθώς το *πρά(τ)τοντι* στο β΄ στίχο -σύμφωνα με το *LSJ, s.v.* πράσσω- είναι δυνατόν να συνδεθεί με εμπορικές δραστηριότητες αλλά και με διαπραγματεύσεις η ερμηνεία του ερωτήματος όπως και η χρονολόγηση παραμένουν ανοικτά ζητήματα.

[688] Πρβ. Vokotopoulou 1995, 81 αρ. 7 (*SEG* XLIII 324)· Lhôte 2006, 233-234 αρ. 111 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 123 αρ. 1 (*SEG* LVII 536)· Curbera 2013, 419 σημ. 2· Parker 2015, 113· Parker 2016, 80· Lombardo 2017, 118· Méndez Dosuna 2018α, 275· Méndez Dosuna 2018β, 37. Ο Méndez Dosuna κατατάσσει το κείμενο στα μεικτά της αττικο-ιωνικής με άλλη διάλεκτο.

[689] Αναγνωριστικό του ερωτήματος είναι η επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 283Β (5ος ή 4ος αι. π.Χ.): *Νικέται ΠΛ*[---].

[690] Για το Αγύριον παρά το σημερινό *Agira* στην κεντρική Σικελία, *Σούδα, s.v.* Ἀγυρήνα και Διόδωρος XVI 83.3. Για τη λέξη *ἀργύριον* στα ερωτήματα της Δωδώνης πρβ. Méndez Dosuna 2018, 269.

[691] Η περιοχή του *Ἀγυρίου* έγινε θέατρο πολεμικών συγκρούσεων μεταξύ Διονυσίου Α΄ (ο οποίος χρησιμοποιούσε μισθοφόρους) του τυράννου της πόλης Ἄγυριν και των Καρχηδονίων την περίοδο 397-392 π.Χ., η οποία συμπίπτει με τη χρονολόγηση της επιγραφής, πρβ. Διόδωρος XIII 109, 113 και XIV 78: *Μετὰ δὲ*

V.13. INCERTI

Σε αρκετές περιπτώσεις η αναγνώριση των πόλεων ή των περιοχών προέλευσης των ερωτημάτων βάσει της διαλέκτου ή του αλφαβήτου στα οποία αυτά είναι συνταγμένα δεν είναι εφικτή και μόνο γενικές κατηγορίες είναι δυνατόν να αναγνωριστούν. Εδώ μπορούν να περιληφθούν πρώτα πρώτα έντεκα ερωτήματα συνταγμένα σε αττικο-ιωνική και εννέα στην ιωνική διάλεκτο. Από τα συνταγμένα στην αττικο-ιωνική διάλεκτο ερωτήματα το πρωϊμότερο χρονολογείται στις αρχές 5ου π.Χ. αιώνα και αφορά στην ιδιότητα του θεωρού[692]. Οι γεωργικές ενασχολήσεις είναι το θέμα τριών ερωτημάτων[693] ενώ ακόμα τρία αφορούν οικονομικά ζητήματα. Από αυτά τον ερωτώντα στο ΔΒΧ 2013, αρ. 1577Α (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.)[694] απασχολεί το χρηματικό ποσό το οποίο δάνεισε ή δανείστηκε ενώ η τύχη του δανείου που χορήγησε στον Αριστίωνα απασχολεί τον Στράτωνα στο ΔΒΧ 2013, αρ. 206Α (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.)[695]. Κάποιο χρέος και την περίοδο αποπληρωμής του απασχολεί τον προσκυνητή στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 223Α (β΄ μισό 4ου αι. π.Χ.)[696] ενώ γύρω από λατρευτικά ζητήματα στρέφεται το θέμα τριών ερωτημάτων: το πρώτο αφορά στο είδος της θυσίας, η οποία πρέπει να πραγματοποιηθεί (μέσα 5ου αι. π.Χ.)[697], ενώ μάλλον για μαντικό κλήρο γίνεται λόγος στο ΔΒΧ 2013, αρ. 1491Α (αρχές 4ου αι. π.Χ.)[698]. Αφιέρωση της δεκάτης σε κάποιο ιερό αναφέρεται στο αποσπασματικό ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1751Β (4ος αι. π.Χ.). Επιπλέον, ο Αρίζηλος στην επιγραφή *SEG* XV 405b καταθέτει για δεύτερη φορά το ακόλουθο ερώτημα: *θεοί. τύχη ἀγαθή. | Ἀρίζηλος ἐπανερωτᾶι τὸν θεὸν | ὅ τι δρῶν ἢ ποιῶν λῶιον καὶ ἄμεινον | ἔσται αὐτῶι καὶ χρημάτων κτῆσις ἀγαθὴ ἔσται.* (4ος αι. π.Χ.)[699]. Το ερώτημα του Ηγισημάχου αφορά στην απόκτηση τέκνων[700] ενώ

ταῦτα εἰς τὴν τῶν Σικελῶν χώραν πλεονάκις στρατεύσας Μέναινον μὲν καὶ Μοργαντῖνον εἶλε, πρὸς Ἄγυριν δὲ τὸν Ἀγυριναίων τύραννον καὶ…· XIV 95: *Διονύσιος δὲ πυθόμενος τοὺς Καρχηδονίους διὰ τῆς μεσογείου τὴν πορείαν ποιουμένους, ταχὺ συλλέξας οὓς ἠδύνατο τῶν Συρακοσίων καὶ τῶν μισθοφόρων ὥρμησε, τοὺς πάντας ἔχων οὐκ ἐλάττους δισμυρίων.*

[692] ΔΒΧ 2013, αρ. 2142Α. Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 277. Για τους θεωρούς και τα μαντεία, Rutherford 2013, 93-106.

[693] ΔΒΧ 2013, αρ. 3708Α (μέσα 5ου αι. π.Χ.), πρβ. Méndez Dosuna 2018Α, 277. ΔΒΧ 2013, αρ. 1155Β (4ος αι. π.Χ.) πρβ. Lhôte 2006, 164-165 αρ. 74 (*SEG* LVI 656)· Méndez Dosuna 2018α, 277· Méndez Dosuna 2018β, 37, 42. Ο Lhôte είχε αναγνωρίσει το κείμενο ως τοπικό της Δωδώνης ενώ ο Méndez Dosuna το κατατάσσει στα αττικο-ιωνικά. ΔΒΧ 2013, αρ. 3251Α (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.).

[694] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 276.

[695] Πρβ. Parker 2016, 83, 86· Méndez Dosuna 2018α, 277.

[696] Πρβ. Parker 2016, 83· Méndez Dosuna 2018α, 277.

[697] ΔΒΧ 2013, αρ. 4111Α.

[698] Για το θέμα της κληρομαντείας στη Δωδώνη, Parker 2015, 111-114.

[699] Πρβ. Lhôte 2006, 227-229 αρ. 107 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 99 αρ. 14 (*SEG* LVII 536) Méndez Dosuna 2018α, 276-277· Méndez Dosuna 2018β, 44. Ως Αττικό αναγνωρίζει το ερώτημα ο Lhôte ενώ ο Méndez Dosuna το θεωρεί αττικο-ιωνικό.

[700] ΔΒΧ 2013, αρ. 210Α (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.). Πρβ. Curbera 2013, 419 σημ. 2· Parker 2016, 78· Méndez Dosuna 2018α, 277, 279-280.

το περιεχόμενο του ερωτήματος κάποιου Χαρίνου λόγω της αποσπασματικής μορφής διατήρησης του δεν είναι κατανοητό[701].

Από τα συνταγμένα στην ιωνική διάλεκτο ερωτήματα στο β΄μισό του 5ου π.Χ. χρονολογείται το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 267Β, το οποίο αφορά κάποιου είδους ανόρυξη[702] ενώ στα τέλη του ίδιου αιώνα ο προσκυνητής, ο οποίος θέτει το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1012Α, ενδιαφέρεται για έναν ανδριάντα σε κάποιο ιερό της Αρτέμιδας[703]. Ο Νεττείδης στο ΔΒΧ 2013, αρ. 229Β (4ος αι. π.Χ.) ερωτά για την απώλεια των αγγείων του και τη δυνατότητα εύρεσης τους[704], ενώ στο *SEG* XV 393 (4ος αι. π.Χ.) τον άγνωστο προσκυνητή ενδιαφέρει η μετακίνησή του στην ακαρνανική πόλη Αλυζεία[705]. Παράλληλα ο Αισχυλίνος ενδιαφέρεται για το ταξίδι του στον Αδρία στην περιοχή των Τισατών (400-375 π.Χ.)[706], ενώ το πρόβλημα της όρασης και η θεραπεία του απασχολούν τον ερωτώντα του ελάσματος ΔΒΧ 2013, αρ. 2193Α (τέλος 5ου αι. π.Χ.)[707]. Ομαδικό χαρακτήρα έχει το ερώτημα Lhôte 2006, 225-226 αρ. 106Α, το οποίο χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.: τους ερωτώντες εδώ απασχολεί εάν θα είναι καλύτερο να συνεχίσουν τις επαγγελματικές δραστηριοτητές τους στην Μεσσήνη ή πρέπει να παραμείνουν στην Αμβρακία[708]. Δύο ερωτήματα σώζονται σε αποσπασματική μορφή. Το πρωϊμότερο, το ΔΒΧ 2013, αρ. 1881Α (αρχές 4ου αι. π.Χ.), δεν είναι κατανοητό[709] τον Σάμα όμως απασχολεί κάποιο οικογενειακό ζήτημα[710]. Προβληματική ωστόσο είναι η σύνδεση με την ιωνική διάλεκτο του προσκυνητή στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1179Β (4ος αι. π.Χ.) όπου εντοπίζεται ο ιωνικός τύπος *ὥρην* καθώς το κείμενο είναι συνταγμένο στην κοινή.

Παρόμοια προβλήματα αναγνώρισης της προέλευσης των ερωτώντων εντοπίζονται και σε τριάντα πέντε ερωτήματα τα οποία είναι συνταγμένα σε κορινθιακό αλφάβητο. Και τούτο διότι ειδικότερα διαγνωστικά στοιχεία για το αλφάβητο, το οποίο βρισκόταν σε χρήση στις πολυάριθμες κορινθιακές αποικίες, ελλείπουν. Από τα ερωτήματα αυτά τα πρωιμότερα χρονολογούνται στα τέλη του 6ο αι. π.Χ. Στην περίοδο αυτή ανήκουν το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 414Α, το οποίο αφορά στην επιβίωση των τέκνων του

[701] ΔΒΧ 2013, αρ. 1035Β (αρχές 4ου αι. π.Χ.). Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 276.
[702] Πρβ. Méndez Dosuna 2016, 121-122· Méndez Dosuna 2018α, 277.
[703] Πρβ. A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 288-289 αρ. 37· Méndez Dosuna 2018α, 276-277.
[704] Πρβ. Curbera 2013, 419 σημ. 2, 429· Méndez Dosuna 2018α, 276-277.
[705] Πρβ. Lhôte 2006, 148-149 αρ. 63 (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 76 αρ. 6 (*SEG* LVII 536)· Méndez Dosuna 2008, 59· Parker 2016, 81· Meyer 2017, 154 σημ. 18· Méndez Dosuna 2018α, 277· Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 147.
[706] *SEG* XV 387. Πρβ. Rickenbach 1999, 49 αρ. 26 (*SEG* LI 744)· Lhôte 2006, 214-217 αρ. 100. (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 79 αρ. 19 (*SEG* LVII 536)· Parker 2016, 81· Castiglioni 2016, 113-126· Méndez Dosuna 2018α, 279.
[707] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 278.
[708] Πρβ. Eidinow 2007, 78 αρ. 13 (*SEG* LVII 536)· Chaniotis 2014, 36· Carbon 2017, 106· Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 147.
[709] Πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 279.
[710] ΔΒΧ 2013, αρ. 1640Α (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.). Πρβ. Curbera 2013, 422, 423· Méndez Dosuna 2018α, 277.

ερωτώντα[711], το ΔΒΧ 2013, αρ. 1412Α όπου πιθανόν το όνομα της ερωτώσας (*Νικολα(ΐ)δι* [.][- - -]), όπως και το αναγνωριστικό ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 157Β: *Ξενοφίλα*. Δύο ακόμα ερωτήματα τα οποία χρονολογούνται στην ίδια περίοδο λόγω της αποσπασματικής τους διατήρησης δεν είναι κατανοητά[712]. Στην μετάβαση από τον 6ο στον 5ο αι. π.Χ. χρονολογείται το αποσπασματικό ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 446Α.

Στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. χρονολογείται το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 534Β το οποίο πιθανόν αφορά πρόβλημα τεκνοποιίας[713]. Σε τρία αποσπασματικά σωζόμενα ερωτήματα το θέμα τους αφορά την επιλογή κατάλληλης συζύγου[714] ενώ οικογενειακά θέματα απασχολούν τον Θέλυτο στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 15Α (5ος αι. π.Χ.)[715]. Επιπλέον, με προβλήματα υγείας σχετίζεται το περιεχόμενο των ερωτημάτων πέντε προσκυνητών. Σε αυτούς ανήκει κάποιος Δικαίος, τον οποίο στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 481 (α΄μισό 5ου π.Χ.) απασχολεί η ίαση της ασθένειας από την οποία πάσχει[716] αλλά και ο Θρασύβουλος, ο οποίος ερωτά στο ΔΒΧ 2013, αρ. 1393 (μέσα 5ου αι. π.Χ.) σε ποιον θεό να πρέπει να θυσιάσει για το πρόβλημα όρασης το οποίο αντιμετωπίζει[717]. Το ίδιο θέμα επιλογής θεότητας, ώστε να μετριάσει το άλγος από το οποίο υποφέρει, απασχολεί και τον άγνωστο ερωτώντα στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ 139Α (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.)[718]. Το ερώτημα κάποιου *Εὔκλι* διαρθρώνεται σε σκέλη και αφορά την υγεία και σωτηρία του ερωτώντα αλλά και την γενική ευημερία του *οἴκου* του[719] ενώ στο ερώτημα *SGDI* II 1566a (425-400 π.Χ.) κάποιος άγνωστος πιστός ερωτά σε ποιον θεό ή ήρωα πρέπει να προσφύγει ώστε να αποκατασταθεί ή υγεία του[720]. Επαγγελματικά ζητήματα απασχολούν τους προσκυνητές δύο ερωτημάτων[721]. Ο προσκυνητής του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 6Α ενδιαφέρεται για την απόκτηση και κατοχή κάποιου πράγματος: *ἕ πέπατα(ι) καὶ πεπαμέ|νος λο͂ϊόν κα πράσ(σ)οι* (μέσα 5ου αι. π.Χ.)[722]. Άγνωστοι παραμένουν τόσο ο προσκυνητής τον οποίο στο

---

[711] Πρβ. Méndez Dosuna 2018β, 42-43.
[712] ΔΒΧ 2013, αρ. 3732Α και ΔΒΧ 2013, αρ. 416Β.
[713] Πρβ. Eidinow 2007, 93 αρ. 17 (*SEG* LVII 536).
[714] ΔΒΧ 2013, αρ. 1033 (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.). ΔΒΧ 2013, αρ. 1805Β (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.). ΔΒΧ 2013, αρ. 374Α (μέσα 5ου αι. π.Χ.).
[715] Πρβ. *SEG* XV 388· Lhôte 2006, 97-100 αρ. 36Α (*SEG* LVI 656)· Méndez Dosuna 2007γ, 280· Méndez Dosuna 2008, 67· Méndez Dosuna 2018β, 39, 41, 43.
[716] Πρβ. A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 289 αρ. 37· Parker 2016, 86· Chaniotis 2017, 53· Chaniotis 2018, 329 σημ. 4· Méndez Dosuna 2018β, 39, 40 σημ. 74.
[717] Πρβ. Eidinow 2007, 107 αρ. 10 (*SEG* LVII 536)· Bonnechere 2017, 72· Méndez Dosuna 2018β, 39 σημ. 70, 41, 45.
[718] Πρβ. A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 289 αρ. 37.
[719] ΔΒΧ 2013, αρ. 2242Α (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.). Πρβ. Curbera 2013, 423· Parker 2016, 74· Meyer 2017, 152 σημ. 6· Méndez Dosuna 2018α, 270 σημ. 9· Méndez Dosuna 2018β, 36, 41, 43, 49.
[720] Πρβ. Lhôte 2006, 152-153 αρ. 66Α (*SEG* LVI 656), 425-400 π.Χ. Πρβ. Eidinow 2007, 105 αρ. 4 (*SEG* LVII 536).
[721] ΔΒΧ 2013, αρ. 3641Α (μέσα 5ου αι. π.Χ.). ΔΒΧ 2013, αρ. 1245 (β΄μισό 5ου αι. π.Χ.). Πρβ. Φίλος 2015, 49 σημ. 53· Méndez Dosuna 2018α, 268· Méndez Dosuna 2018β, 45-46.
[722] Πρβ. Méndez Dosuna 2018β, 45.

ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 4015 (β΄μισό 5ου αι. π.Χ.) απασχολεί η οφειλή πέντε δραχμών στον *Ξένον*[723] αλλά και ο πιστός στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 3000Β (μέσα 5ου π.Χ.) τον οποίο απασχολεί κάποιο λατρευτικό μάλλον θέμα. Λατρευτικά θέματα απασχολούν τους πιστούς δύο ακόμα ερωτημάτων[724]. Τον ερωτώντα όμως του ΔΒΧ 2013, αρ. 455Α απασχολεί η συνολική του περιουσία: *περὶ π*[*αμπασίας*] (β΄ μισό 5ου αι. π.Χ.). Δικαστικό είναι το περιεχόμενο του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 1681Α: *ἦ τύχο*[*ιμί κα*] | *δικαζό*[*μενος*] (μέσα 5ου αι. π.Χ.). Εάν θα επιτύχει/θα είναι τυχερός στον προγραμματισμό του ερωτά κάποιο άγνωστο πρόσωπο στο *SEG* XV 389 (450-425 π.Χ.)[725]. Το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 825Α: *ἦ κα φέρ*|*ᾱ ἵππι*|*ον;* (4ο αι. π.Χ) ερμηνεύθηκε από τους εκδότες του ότι αφορά σε νίκη σε ιππικό αγώνα ενώ ο J. Méndez Dosuna πρότεινε ότι αυτό παραπέμπει στην επικείμενη γέννηση ίππου και είναι κατανοητό στο πλαίσιο αγοραπωλησίας ζώων[726]. Το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 3660Β: *ἦ μᾱ̄ ἄλλο τ*[*ι*] | *νοέῑ̄;* (α΄μισό 5ου αι. π.Χ.) ανήκει στην κατηγορία των ερωτημάτων στα οποία οι προσκυνητές δεν αποκαλύπτουν το θέμα που τους απασχολεί[727]. Δύο ερωτήματα τα οποία χρονολογούνται στο α΄μισό 5ου αι. π.Χ. σώζονται σε αποσπασματική μορφή. Ίσως κάποιος Επιτάδας θέτει το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 474Α: *ΕΠΙΤΑ*[- - - *ἐπερωτῆι Δία Νάϊον καὶ Διώναν*] | *αί τᾶι* [- - -], ενώ το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1504Β αφορά στο δίλλημα εγκατάστασης σε κάποια πόλη. Το θέμα όμως άλλων οκτώ ερωτημάτων τα οποία σώζονται σε αποσπασματική κατάσταση δεν είναι γνωστό[728].

Σε είκοσι ερωτήματα συνταγμένα σε κορινθιακό αλφάβητο οι εκδότες τους έχουν αναγνωρίσει βάσει επιχώριων στοιχείων την προελευσή τους από τις αποικίες στα παράλια του Ιονίου και της Αδριατικής[729]. Τα πρωϊμότερα ερωτήματα χρονολογούνται στα τέλη του 6ου αι. π.Χ. Σε αυτά ανήκει το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1098Α αγνώστου προσκυνητή το οποίο αφορά στο τέκνο του: [- - -]*Ε παιḍὸς ΟΣ*[- - -] [730] και η χρηστήρια επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 2381Α: *ού καθ(α)ρός,* η οποία είναι συνταγμένη σε ηπειρωτικό

[723] Πρβ. Chaniotis 2017, 60· Chaniotis 2018, 333, 339 αρ. 21.
[724] ΔΒΧ 2013, αρ. 541Β (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.). Πρβ. A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 288 αρ. 37· Chaniotis 2017, 54· Méndez Dosuna 2018α, 272· Méndez Dosuna 2018β, 46 σημ. 142. Αναγνωριστικό του ερωτήματος είναι η επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 540Α: *Ἀρ(τάμιτι)*. Lhôte 2006, 289-290 αρ. 139 (*SEG* LVI 656), 450-425 π.Χ. Πρβ. Méndez Dosuna 2018β, 43.
[725] Πρβ. Lhôte 2006, 95-97 αρ. 35Α (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 102 αρ. 4 (*SEG* LVII 536)· Méndez Dosuna 2008, 67.
[726] Πρβ. Méndez Dosuna 2016, 125-126 (5ο αι. π.Χ.).
[727] Για παρόμοια ερωτήματα Lhôte 2006, 67· ΔΒΧ 2013, 123.
[728] ΔΒΧ 2013, αρ. 2055Α (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.). ΔΒΧ 2013, αρ. 4114Β (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.). ΔΒΧ 2013, αρ. 138Α (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.). ΔΒΧ 2013, αρ. 1404Β (τέλος 5ου αι. π.Χ.). ΔΒΧ 2013, αρ. 375Β (5ος αι. π.Χ.). ΔΒΧ 201, αρ. 1848Α (5ος αι. π.Χ.). ΔΒΧ 2013, αρ. 309Β (μέσα 5ου αι. π.Χ.) πρβ. Méndez Dosuna 2008β, 39. ΔΒΧ 2013, αρ. 1871Β (μέσα 5ου αι. π.Χ.).
[729] Για την διείσδυση της Κορίνθου και των αποικιών της μέσω του εμπορίου στην Ήπειρο Βοκοτοπούλου 1982, 77-98· Piccinini 2017, 64-65.
[730] ΔΒΧ 2013, αρ. 1098Α (τέλη 6ου/αρχές 5ου αι. π.Χ.).

κορινθιακό αλφάβητο[731]. Το αποσπασματικής διατήρησης ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2368Α αφορά πιθανόν σε αρμοδιότητες δούλου: *πότερά κα Fοεκέτας |τύχοιμι τὰν ἐπιμ(έλειαν)* (τέλη 6ου/αρχές 5ου αι. π.Χ.)[732]. Στην ίδια περίοδο ανήκει και το ερώτημα του Έρμωνα, το οποίο ξεχωρίζει λόγω του μεγέθους του ελάσματος και της ακέραιας σωζόμενης μορφής του: Ο Έρμων ερωτά σε ποιόν θεό θα πρέπει να προσφύγει προκειμένου να αποκτήσει περισσότερα τέκνα από την σύζυγο του Κρεταία, στοχεύοντας πιθανόν στην απόκτηση αρρένων απογόνων[733]. Τον προσκυνητή στο ερώτημα *SEG* XV 390 (450-425 π.Χ) απασχολεί η αίσια έκβαση κάποιας υπόθεσης[734] ενώ ο ερωτών στο Lhôte 2006, 184-185 αρ. 88 (450-425 π.Χ.) ενδιαφέρεται για την επικείμενη μετεγκατάσταση του σε συνδυασμό με το επάγγελμα το οποίο ασκεί[735]. Πιθανή από κορινθιακή αποικία της Ηπείρου (ή την Κέρκυρα) θεωρείται η προέλευση του ερωτήματος κάποιου Τιμόδαμου, ο οποίος στο ερώτημα ενδιαφέρεται για τις επαγγελματικές του δραστηριότητες (αρχές 4ου αι. π.Χ.) [736]. Δύο ερωτήματα αφορούν θέματα υγείας. Στο ΔΒΧ 2013, αρ. 2401 (αρχές 5ου αι. π.Χ.) κάποια άγνωστη πιστή ερωτά σε ποιον θεό πρέπει να προσφύγει ώστε να είναι «τυχερή» με την υγεία της αλλά και για να αποκτήσει κέρδη[737]. Το ερώτημα κάποιου Μάτρωνα (ή άλλου προσώπου για τον Μάτρωνα) στην επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 2549Α (μέσα 5ου αι. π.Χ.) αφορά στη θεραπεία του δερματικού προβλήματος, το οποίο αντιμετωπίζει μέσω θεραπευτικού αγγίγματος[738]. Στο ομαδικό ερώτημα αγνώστων προσώπων ΔΒΧ 2013, αρ. 3179Β (β΄μισό 5ου αι. π.Χ.) αναφέρεται κάποιο «σημείο» ίσως από την ιερά φηγό· η αποσπασματική μορφή του κειμένου δεν επιτρέπει ωστόσο την πλήρη κατανόησή του. Σχετικά με την κοπή (ή το κλάδεμα) μιας δρυός ερωτά κάποιος άγνωστος πιστός στη χρηστήρια επιγραφή: *δρυὸς δ' ἀ|ēθαλ(οῦ)ς ἕ τύχ|οιμι ἐπικό|πτōν hᾶι κα | hιαρόν;* (μέσα

---

[731] Από τους εκδότες της επιγραφής προτείνεται αυτή να θεωρηθεί απάντηση στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2382Β (τέλη 6ου/αρχές 5ου αι. π.Χ.): [*περὶ*] *τ̣ᾶς γᾶς*. Αυτό όμως δύσκολα μπορεί να ισχύει καθώς οι υπόλοιπες απαντήσεις είναι συνταγμένες σε επιχώριο αλφάβητο και η χρήση κορινθιακού αλφάβητου προϋποθέτει ότι στο ιερό υπηρετούσαν άτομα με ανάλογη καταγωγή κάτι το οποίο δεν τεκμηριώνεται από άλλη πηγή. Επιπλέον το «είσαι μιαρός» ως απάντηση είναι δύσκολο να συνδεθεί με ερώτημα σχετικό με τη γη. Με γνώμονα τα παραπάνω είναι μάλλον ορθότερο η επιγραφή να θεωρηθεί συνοπτικό ιδιωτικό ερώτημα περι μιάσματος και να αποδοθεί ως εξής: «δεν είμαι καθαρός;/έχω μιανθεί;».

[732] Η ερμηνεία στηρίζεται στην συμπλήρωση της τελευταίας λέξης του β΄ στ.: *ἐπιμ[έλειαν]*. Σύμφωνα όμως με το σχέδιο του ελάσματος και τον τρόπο αναγραφής του *M* στην προηγούμενη λέξη (*τύχοιμι*) είναι ορθότερο να προτιμηθεί μεταγραφή: *ἐπιν[---]*.

[733] Ευαγγελίδης 1931, 89-90 αρ. 1· *LSAG* 1990, 230 αρ. 13· Rickenbach 1999, 49 αρ. 28 (*SEG* LI 744, 5ος αι. π.Χ.)· Lhote 2006, 106-107 αρ. 41· Eidinow 2007, 89 αρ. 1 (*SEG* LVII 536)· Méndez Dosuna 2016, 128· Méndez Dosuna 2018β, 37, 39, 40.

[734] Πρβ. *LSAG* 1990, 230 αρ, 16· Lhôte 2006, 100-101 αρ. 37 (*SEG* LVI 656)· Méndez Dosuna 2008β, 67.

[735] Πρβ. *LSAG* 1990, 230 αρ, 16· Eidinow 2007, 96 αρ. 7 (*SEG* LVII 536)· Méndez Dosuna 2016, 136· Parker 2016, 81· Méndez Dosuna 2018α, 272· Méndez Dosuna 2018β, 49.

[736] *SEG* XLIII 341. Πρβ. Lhôte 2006, 201-205 αρ. 95Α (*SEG* LVI 656)· Eidinow 2007, 97-98 αρ. 10 (*SEG* LVII 536)· Parker 2016, 80, 89 σημ. 85· Méndez Dosuna 2016, 136· Méndez Dosuna 2018β, 49. Η απάντηση στο ερώτημα σώζεται πιθανόν στην άλλη όψη του ελάσματος στην επιγραφή Lhôte 2006, 201-205 αρ. 95Β.

[737] Πρβ. Chaniotis 2017, 56· Méndez Dosuna 2018α, 270· Chaniotis 2018, 331 σημ. 18.

[738] Πρβ. Curbera 2013, 421· A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 289 αρ. 37· Chaniotis 2017, 53-54· Méndez Dosuna 2018a, 268.

5ου αι. π.Χ.)[739]. Το ερώτημα του Άγη αφορά πιθανόν την επαγγελματική του σταδιοδρομία[740], ενώ το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1148Α: *ἦ τύχοιμί κα|τὰν hοδὸ(ν) ṭούταν;* (μέσα 5ου αι. π.Χ.) αφορά στη επιτυχία κάποιου ταξιδιού. Το ερώτημα του Κλεΐπα αφορά την συνολική του περιουσία[741] ενώ το ερώτημα κάποιου Ήρυ ΔΒΧ 2013, αρ. 991Β (μέσα 5ου αι. π.Χ.) αφορά στις λατρευτικές ενέργειες του ερωτώντα. Αναγνωριστική επιγραφή είναι πιθανόν η ΔΒΧ 2013, αρ. 3736Α (β΄ μισό 5ου αι. π.Χ.) όπου η λέξη *ἄνθρωπος*[742] όπως και η ΔΒΧ 2013, αρ. 533Β (α΄μισό 5ου αι. π.Χ.)[743] όπου το όνομα *Ἀλεξίμαχος*. Το θέμα του ερωτήματος του Μενέστα λόγω της αποσπασματικής του κατάστασης διατήρησης δεν είναι γνωστό[744]. Σε αποσπασματική κατάσταση σώζονται ακόμα τέσσερις χρηστήριες επιγραφές οι οποίες δεν είναι κατανοητές[745].

Σε πολλές επίσης περιπτώσεις η προέλευση των ερωτημάτων είναι αμφίβολη καθώς είτε το αλφάβητο είτε η διάλεκτος στα οποία είναι συνταγμένα προσιδιάζει σε περισσότερες από μια περιοχές. Παρόμοια προβλήματα υπάρχουν και στην αναγνώριση της προέλευσης όσων ερωτημάτων η διάλεκτος περιέχει στοιχεία διαφορετικών περιοχών και αποτελούν με αυτό τον τρόπο μεικτά διαλεκτικά κείμενα. Για δύο ερωτήματα προτείνεται η προέλευση τους από τη Θεσσαλία ή τη Βοιωτία. Πρόκειται για το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 1217Α (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.) με θέμα τη ίαση του ερωτώντα και το ΔΒΧ 2013, αρ. 162Β (τέλη 5ου αι. π.Χ.), το θέμα του οποίου -λόγω της αποσπασματικής μορφής διατήρησης του- δεν είναι κατανοητό. Με κριτήριο το αλφάβητο έχει προταθεί η προέλευση του σχετικού με την υγεία ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 1143Α (α΄ μισό 5ου αι· π.Χ.) από την Βοιωτία, τη Φωκίδα ή τη Θεσσαλία. Με το ίδιο κριτήριο έχει αναγνωριστεί ως Θεσσαλική ή Ηλιακή η προέλευση της επιγραφής ΔΒΧ 2013, αρ. 539Α (α΄ μισό 5ου αι· π.Χ.), όπου το ανθρωπωνύμιο *Σάριπος* αλλά και η προέλευση από τη Θεσσαλία ή τη Λοκρίδα της δυσερμήνευτης επιγραφής ΔΒΧ 2013, αρ. 447Α: *ἀπότροχ|α<ρ>* (5ος αι. π.Χ.). Από την Θεσσαλία ή την Εύβοια σύμφωνα με το αλφάβητο στο οποίο είναι συνταγμένα ενδεχομένως προέρχονται έξι ερωτήματα. Το αποσπασματικά σωζόμενο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 3242Α (τέλη 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.) αφορά στην οικία του ερωτώντος ενώ το νόημα του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 156Α: *τίςς θεῶν λέλοχε;* (α΄μισό 5ου αι. π.Χ.) δεν είναι πλήρως κατανοητό. Άγνωστος λόγω της αποσπασματικής διατήρησης του ελάσματος παραμένει ο λόγος για τον οποίο ερωτά κάποιος Χαρῖνος στο ΔΒΧ 2013, αρ. 3780Α (μέσα

[739] ΔΒΧ 2013, αρ. 1108Α. Πρβ. Méndez Dosuna 2016, 126-127· Méndez Dosuna 2018α, 272· Méndez Dosuna 2018β, 36, 41.
[740] ΔΒΧ 2013, αρ. 3199 (μέσα 5ου αι. π.Χ.).
[741] ΔΒΧ 2013, αρ. 941Β (α΄μισό 5ου αι. π.Χ.). Πρβ. Curbera 2013, 423· Méndez Dosuna 2016, 126· Méndez Dosuna 2018β, 47.
[742] Πρβ. Méndez Dosuna 2016, 127· Chaniotis 2017, 56· Méndez Dosuna 2018α, 272· Méndez Dosuna 2018β, 41· Chaniotis 2018, 331 σημ. 18.
[743] Πρβ. Chaniotis 2017, 51 σημ. 4.
[744] ΔΒΧ 2013, αρ. 3325Α (τέλη 5ου αι. π.Χ.). Πρβ. Méndez Dosuna 2016, 136-137.
[745] ΔΒΧ 2013, αρ. 2448Α (α΄ μισό 5ου αι. π.Χ.), πρβ. Curbera 2013, 423. ΔΒΧ 2013, αρ. 2449Α (5ος αι. π.Χ.). ΔΒΧ 2013, αρ. 119Β (4ος αι. π.Χ.). ΔΒΧ 2013, αρ. 2553Α (4ος αι. π.Χ.).

5ου αι. π.Χ.). Τρείς επιγραφές είναι αναγνωριστικές ερωτημάτων και φέρουν μόνο τα ονόματα των προσκυνητών[746]. Από την Πελασγιώτιδα ή κάποια δωρική περιοχή προέρχεται -σύμφωνα με τον J. Méndez Dosuna- το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 3132Α το οποίο αφορά την δικαστική διαδικασία σχετικά με κάποιον δούλο/η, ίσως της Σκιδάρκας το όνομα της οποίας εμφανίζεται στην επιγραφή[747]. Η αναγνώριση της προέλευσης δύο ακόμα ερωτημάτων από τη Θεσσαλία πρέπει να θεωρηθεί επισφαλής[748]. Σε αλφάβητο Ήλιδος ή Εύβοιας είναι συνταγμένα δύο ερωτήματα του β΄ μισού του 5ου αι· π.Χ. στην ίδια πλευρά του ελάσματος Μ211. Το ΔΒΧ 2013, αρ. 306Α αφορά πιθανόν στο δίλημμα εγκατάστασης στην *Ἀργαίαν*: *ΗΑΡΓΑΙΑΝΝΑΓΟ ἔ λόϊο(ν) βέ(λτιον)*[749] ενώ στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 307Α ο Φάτυλος ενδιαφέρεται για τις γεωργικές του εργασίες. Από την Ήλιδα ή τη Θεσσαλία βάσει του αλφαβήτου πιθανόν προέρχεται ο προσκυνητής, ο οποίος στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 27Α (αρχές 5ου αι. π.Χ.) ενδιαφέρεται για την επιλογή κατάλληλης συζύγου[750], ενώ από την Ήλιδα τις Συρακούσες ή κάποια από τις αποικίες τους προέρχεται το αποσπασματικής διατήρησης ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2374Α. Το τελευταίο χρονολογείται α΄μισό του 5ου αι. π.Χ., το θέμα του ωστόσο δεν μπορεί να διευκρινισθεί.

Την ίδια περίοδο χρονολογούνται και δύο ερωτήματα (ΔΒΧ 2013, αρ. 456Α και 459Β) τα οποία με κριτήριο το αλφάβητο τους ενδεχομένως προέρχονται από κάποια δωρική πόλη της Μεγάλης Ελλάδας. Από την ίδια περιοχή θεωρεί ο J. Méndez Dosuna ότι προέρχονται τόσο τα ερωτήματα ΔΒΧ 2013, αρ, 558Β, 2525Α του 4ου αι. π.Χ.[751] όσο και εννέα ερωτήματα του 5ου/4ου αι. π.Χ. στα οποία παρατηρούνται οι αλλαγές λτ, λθ>ντ, νθ: ΔΒΧ 2013, αρ. 1486, 1395, 2271, 574, 1794, 3868, 2445, 3128. Οι εκδότες όμως του ΔΒΧ 2013 πρόκριναν την προελευσή όλων των ερωτημάτων (δέκα τριών περιπτώσεων) όπου παρατηρείται η αλλαγή λτ>ντ από την ΒΔ Ελλάδα[752].

---

[746] ΔΒΧ 2013, αρ. 3748Α: [---]*κλέος* (β΄μισό 6ου αι. π.Χ.). ΔΒΧ 2013, αρ. 1024: *ΚλεοΓάνακτος* (α΄μισό 5ου αι. ΔΒΧ 2013, αρ. 943Α: *Θηρέμα(χ)ος* (αρχές 5ου αι. π.Χ.).

[747] Μέσα 4ου αι. π.Χ. Πρβ. Eidinow 2007, 103 αρ. 11 (*SEG* LVII 536)· Curbera 2013, 420· Chaniotis 2017, 56 και σημ. 24· Meyer 2017, 152· Méndez Dosuna 2018α, 270· Méndez Dosuna 2018β, 37, 44, 49· Chaniotis 2018, 331 σημ. 19. Βλ και ανωτ. σελ. 90. Οι εκδότες του θεωρούν ότι ο ερωτών είναι από τη δυτική θεσσαλία.

[748] ΔΒΧ 2013, αρ. 1075Α: [*θεὸς τύχα*]*ν ἀγαθάν· Τίμων Πυραῖο*[ς *ἐπερωτῆι* - - -] | [- - -]*αταν πὸ(τ) τὸν Δία Νά*[*ϊον* - - -] (τέλη 5ου αι. π.Χ.). Στο DOL (https://dodona online.com/lamellae/dvc-1075a/19-4-2018) προκρίνουν τη Θεσσαλική προέλευση συμπληρώνοντας το πατρωνυμικό του Τίμωνα ως: *Πυραῖο*[*υ*]. Οι εκδότες του όμως είχαν προτιμήσει το *Πυραῖο*[*ς*] ως εθνικό ιλλυρικής προέλευσης (πρβ. και το *Πυρραῖος* από τη Λοκρίδα ή τη Φωκίδα, Freitag & Funke & Moustakis 2004, 387) Πρβ. Méndez Dosuna 2018β, 37 (δωρικό). ΔΒΧ 2013, αρ. 1124Β: *πὲρ τᾶς δίκᾳ*[*ς*] (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.). Πρβ. Chaniotis 2018, 330 σημ. 12. Το κείμενο έχει αναγνωριστεί ως θεσσαλικό στο DOL (https:// dodonaonline.com /lamellae/dvc-1124b/16-4-2018). Χωρίς όμως άλλα στοιχεία πέρα από την αποκοπή του *περί* πρέπει να θεωρηθεί επισφαλής.

[749] Το τοπωνύμιο *Ἀργαίαν* δεν είναι δυνατον να ταυτιστεί με ασφάλεια.

[750] Πρβ. Lhôte 2006, 319-322 αρ. 164 (*SEG* LVI 656). Να σημειωθεί ότι ο Lhôte είχε αναγνωρίσει ότι το ερώτημα είναι συνταγμένο στην Βόρεια Πικεντική διάλεκτο.

[751] Πρβ. Méndez Dosuna 2018β, 41.

[752] Πρβ. Méndez Dosuna 2018β, 43, 50· ΔΒΧ 2013, 349Α σχόλια.

Μεικτά διαλεκτικά κείμενα και με αμφίβολη προέλευση αποτελούν εννέα ερωτήματα[753]. Έξι από αυτά αφορούν σε μεικτά κείμενα της αττικο-ιωνικής διαλέκτου με στοιχεία άλλων περιοχών. Δύο ερωτήματα αυτής της κατηγορίας αφορούν στην απόκτηση τέκνων και άλλα δύο σε επαγγελματικές υποθέσεις[754]. Λατρευτικού περιεχομένου είναι το ερώτημα αγνώστου πιστού στο έλασμα ΔΒΧ 2013, αρ. 2982Α (τέλη 4ου αι. π.Χ.)[755] ενώ το θέμα του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 984Α (αρχές 4ου αι. π.Χ.) δεν είναι σαφές. Σε αυτό γίνεται αναφορά σε κάποιον μάντη και ιεραμνήμονα[756]. Δύο μεικτά διαλεκτικά ερωτήματα αφορούν κείμενα στα οποία συνυπάρχουν δωρικά με στοιχεία άλλων περιοχών[757] ενώ το ερώτημα αγνώστου προσκυνητή με θέμα την συνολική του περιουσία είναι συνταγμένο με αδιευκρίνιστα διαλεκτικά στοιχεία[758].

Στην ίδια κατηγορία αμφίβολης προέλευσης μπορούν να περιληφθούν και δέκα πέντε ερωτήματα στην επίκληση των οποίων αναφέρεται ο «Δίας Δωδωναίος». Η χρήση γενικού γεωγραφικού προσδιορισμού και όχι του τοπικού επιθέτου του Δία (Νάϊος)[759] προέρχεται προφανώς από άγνοια ή σύγχυση των ιδιοτήτων του Δία ο οποίος λατρευόταν στη Δωδώνη και πιθανόν τα πρόσωπα τα οποία θέτουν τα ερωτήματα αυτά προέρχονται από περιοχές εκτός της Ηπείρου[760]. Οι μελλοντικές επαγγελματικές τους επιλογές έφεραν στο ιερό τόσο τον Εύμέδοντα του ερωτήματος ΔΒΧ 2013, αρ. 2246Α (μέσα 4ου αι. π.Χ.) και τον ναύκληρο Σαμία στο ΔΒΧ 2013, αρ. 2365Α (α΄μισό 4ου αι. π.Χ.), όσο και κάποιον μάγειρα στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 2421Α (μέσα 4ου αι. π.Χ.), ο οποίος ενδιαφέρεται και για την αποπληρωμή των χρεών του. Η Μύρτα ερωτά στο ΔΒΧ 2013, αρ. 3320Α (τέλη 5ου αι. π.Χ.) εάν θα μείνει χήρα. Για τις λατρευτικές ενέργειες τις οποίες πρέπει να πραγματοποιήσει

---

753 Για το πολύπλοκο θέμα των μεικτών διαλεκτικά κειμένων Lhôte 2006, 377· Méndez Dosuna 2018α, 273-276· Méndez Dosuna 2018β, 34-36.

754 Lhôte 2006, 118-119 αρ. 48Α (4ος/3ος αι. π.Χ.), πρβ. Parker 2016, 79· Méndez Dosuna 2018α, 274· Méndez Dosuna 2018β, 44 σημ. 120. ΔΒΧ 2013, αρ. 1391Α (τέλη 4ου αι. π.Χ.), πρβ. Méndez Dosuna 2016, 137· Méndez Dosuna 2018α, 275. ΔΒΧ 2013, αρ. 357Α = Lhôte 2006, 181-182 αρ. 85 (αρχές 4ου αι. π.Χ.), πρβ. Curbera 2013, 422· Parker 2016, 81· Rocceti 2017, 83· Méndez Dosuna 2018α, 275-276. ΔΒΧ 2013, αρ. 2291Α (μέσα 4ου αι. π.Χ.), πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 275.

755 Πρβ. Gartziou-Tatti 2017, 147· Méndez Dosuna 2018α, 275.

756 Πρβ. Curbera 2013, 419· A. Chaniotis, στο: A. Chaniotis, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 2013 (*EBGR* 2013)», *Kernos* 29 (2016) 286-287 αρ. 37· Gartziou-Tatti 2017, 147· Méndez Dosuna 2018α, 275· Méndez Dosuna 2018β, 43.

757 ΔΒΧ 2013, αρ. 2342Α (α΄μισό 4ου αι. π.Χ. ;), πρβ. Méndez Dosuna 2018α, 274· Méndez Dosuna 2018β, 40. ΔΒΧ 2013, αρ. 167Α (μέσα 4ου αι. π.Χ.), πρβ. Parker 2016, 73· Méndez Dosuna 2018α, 275· Tselikas 2018, 252· Méndez Dosuna 2018β, 38 σημ. 49.

758 ΔΒΧ 2013, αρ. 2110Α (α΄μισό 4ου αι. π.Χ.), πρβ. Curbera 2013, 421· Méndez Dosuna 2018α, 275. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι εκδότες του ερωτήματος θεωρούν ότι αυτό είναι συνταγμένο στην κοινή.

759 Για τα επίθετα του Δία στη Δωδώνη και τις πιθανές ερμηνείες τους, Ευαγγελίδης-Δάκαρης 1959, 142-143, 160· Prestianni-Giallombardo 2000, 94-100· Lhôte 2006, 407-420. Σύγχυση με το τοπικό επίθετο του Δία στη Δωδώνη εντοπίζεται και στην ΔΒΧ 2013, αρ. 35Α, στην οποία γίνεται επίκληση στον *Δία Προνάϊο* βλ. ανωτ. σελ. 114.

760 Την υπόθεση ενισχύουν οκτώ ερωτήματα με την ίδια επίκληση τα οποία προέρχονται από επισκέπτες με προέλευση εκτός της Ηπείρου: ΔΒΧ 2013, αρ. 217Α, 2204Α (Εστιαιώτιδας)· ΔΒΧ 2013, αρ. 976Α (Αττικό ;)· ΔΒΧ 2013, αρ. 1577Α (Αττικο-ιωνικό)· ΔΒΧ 2013, αρ. 2261Α (Αττικό)· ΔΒΧ 2013, αρ. 3113Α (Πελασγιώτιδας)· ΔΒΧ 2013, αρ. 3817Β (Θεσσαλικό ;)· Lhôte 2006, 80-81 αρ. 23 (Αττικό). Βλ. ανωτ. σελ. 68.

προκείμενου να ιαθεί ερωτά ο Αἶσχρος στην επιγραφή ΔΒΧ 2013, αρ. 3084Α η οποία χρονολογείται στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. όπως και το ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 4030 κάποιου άγνωστου πιστού με θέμα τις λατρευτικές του ενέργειες. Το θέμα της μετεγκατάστασης απασχολεί τον προσκυνητή στο ερώτημα ΔΒΧ 2013, αρ. 3463Α (β΄μισό 4ου αι. π.Χ.), ενώ για την μισθοφορική του υπηρεσία ενδιαφέρεται ο Σωσίστρατος στο ΔΒΧ 2013, αρ. 3811Α (α΄μισό 4ου αι. π.Χ.). Τα υπόλοιπα επτά σχετικά ερωτήματα τα οποία χρονολογούνται στον 5ο/4ο αι. π.Χ. σώζονται σε αποσπασματική κατάσταση και το θέμα τους δεν είναι κατανοητό[761].

[761] ΔΒΧ 2013, αρ. 212Β, 220Β, 709Α,1333Β, 2438Β, 3293Β. Lhôte 2006, 185-190 αρ. 89Ac.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Παρά τις δυσκολίες που επισημάνθηκαν ήδη στην εισαγωγή της παρούσας εργασίας, μέσω της συνδυαστικής προσέγγισης των τεκμηρίων που διαθέτουμε για την προέλευση των προσώπων που εντοπίζονται στο ιερό της Δωδώνης είναι δυνατή -κατά τη γνώμη μου- η διατύπωση κάποιων γενικών παρατηρήσεων. Πρώτα πρώτα η προσέλευση προσκυνητών εκεί καλύπτει ένα μεγάλο χρονικό εύρος, το οποίο με βάση τις γραπτές μαρτυρίες καλύπτει το διάστημα από την αρχαϊκή εποχή και ειδικότερα από τον 6ο αι. π.Χ. μέχρι και τον 3ο αι. μ.Χ. Αν και το διάστημα αυτό -όπως τεκμηριώνεται από τα λοιπά αρχαιολογικά ευρήματα- θα μπορούσε να επεκταθεί σε ακόμα πρωϊμότερες περιόδους, ο καθορισμός της εθνικής ταυτότητας ή καλύτερα της γεωγραφικής προέλευσης των προσκυνητών/επισκεπτών του ιερού ήδη από την αρχή της λειτουργίας τους προσκρούει στην έλλειψη περαιτέρω τεκμηρίων.

Επιπλέον, σχετικά με την περίοδο που μας ενδιαφέρει εδώ, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η κατανομή του επιγραφικού υλικού δεν είναι ομοιόμορφη καθόλη τη χρονική διάρκεια της λειτουργίας του μαντείου. Αν δηλαδή ήδη στον 6ο αιώνα εντοπίζονται εκεί τα πρώτα γραπτά μνημεία, χαραγμένα μολύβδινα πινάκια, ο αριθμός τους είναι σχετικά μικρός και οι πληροφορίες που εξάγονται από αυτά περιορισμένες. Οι γραπτές μαρτυρίες, στις οποίες περιλαμβάνονται τόσο χρηστήρια ελάσματα καθώς και χαραγμένες σε άλλο υλικό επιγραφές, αυξάνονται κατά πολύ στον 5ο αι. π.Χ. και ιδιαίτερα στον 4ο αι. π.Χ. Παράλληλα, νέα πνοή στο ιερό δίνει κατά τον 3ο αι. π.Χ. η διεξαγωγή των πανελλήνιων εορτών, των Ναΐων, τα οποία προσελκύουν στη Δωδώνη αθλητές και ανθρώπους του θεάματος από όλο τον ελληνικό κόσμο. Παρά τις τεκμηριωμένες μέσω των γραμματεικών πηγών καταστροφές που υπέστη η Ήπειρος κατά τη διάρκεια του Γ΄ Μακεδονικού Πολέμου, το ιερό του Διός και της Διώνης δεν φαίνεται να πλήττεται και η διεξαγωγή των αγώνων συνεχίζεται απρόσκοπτα. Διαφορετική ωστόσο είναι η κατάσταση που επικρατεί στην περιοχή ως αποτέλεσμα της ενσωμάτωσής της στο ρωμαϊκό σύστημα διοίκησης. Η κατάσταση μάλιστα αυτή επιδεινώνεται λόγω της γενικότερης κοινωνικής και οικονομικής κρίσης που συνδέεται με την παρουσία στον ελλαδικό χώρο των στρατευμάτων του βασιλέως του Πόντου Μιθριδάτη Στ΄ Ευπάτορα το 88 π.Χ. Περνώντας μέσα από τη δίνη των εμφυλίων ρωμαϊκών πολέμων, μόλις από την εποχή του Αυγούστου και μετά εκκινείται η λειτουργία του ιερού. Ωστόσο, η αλλαγή του πολιτικού πλαισίου και η συναρτώμενη μ' αυτό αντίληψη του κοσμοπολιτισμού, αλλά και η πρόοδος της επιστήμης ως προϊόν της ορθολογικής σκέψης, δεν επέτρεψαν την αναβίωση τουλάχιστον σε μεγάλη κλίμακα της παλαιάς αίγλης του χώρου, με συνέπεια τα στοιχεία που διαθέτουμε για τη λειτουργία του έως και την οριστική του παρακμή κατά τον 4ο αι. μ.Χ. να είναι λιγοστά.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το επιγραφικό έθος που εντοπίζεται στο ιερό της Δωδώνης συναρτάται με τη γεωγραφική του θέση και συνδιαμορφώνεται με βάση τις εκάστοτε πολιτικές συνθήκες. Στο πλαίσιο αυτό δεν είναι τυχαίο ότι η πλειονότητα των προσώπων που εντοπίζονται εδώ είτε στο πλαίσιο της πολιτικής ζωής και της διπλωματίας είτε στο πλαίσιο της άσκησης των λατρευτικών καθηκόντων, προέρχονται από την Ήπειρο και τις γειτονικές σ' αυτή περιοχές της δυτικής Ελλάδας (Ακαρνανία, Ιόνια Νησιά, πόλεις και πληθυσμοί στις ακτές της Αδριατικής). Η απουσία στα χρηστήρια ελάσματα προσκηνυτών από την Αιτωλία δεν αποκλείεται να οφείλεται στη σύμπτωση της παράδοσης ή ακόμα στην αδυναμία αναγνώρισης Αιτωλών στα ελάσματα με βάση τα διαλεκτικά χαρακτηριστικά των κειμένων. Σχέσεις μεταξύ Μολοσσών και Αιτωλών τεκμηριώνονται ήδη κατά τον 4ο και 3ο αι. π.Χ. και κορυφώνονται στην εποχή της βασιλείας του Πύρρου. Λόγω των σχέσεων των δύο περιοχών ερμηνεύεται και το δημόσιο ανάθημα των Λεχωϊών, για τούς οποίους προτείνεται στην παρούσα εργασία η τοποθέτησή τους στην Αιτωλία.

Μεγάλος ωστόσο είναι και ο αριθμός των προσώπων που προέρχονται από την κεντρική Ελλάδα, τη Μακεδονία, την Πελοπόννησο, την Εύβοια, τη Μεγάλη Ελλάδα και τη Σικελία, αλλά κι από τη Μ. Ασία ή την Κύπρο. Η παρουσία τους εδώ εντάσσεται στο πλαίσιο της πανάρχαιης και παγιωμένης πρακτικής που εκκινείται από την πανελλήνια εμβέλεια του ιερού. Από αριθμητική άποψη οι περισσότεροι επισκέπτες του μαντείου προέρχονται από τη Θεσσαλία, τη Βοιωτία, την Αθήνα, τη Μεγάλη Ελλάδα και τη Σικελία. Η Θεσσαλία μάλιστα φαίνεται να κατέχει την αμέσως επόμενη θέση μετά από εκείνη της Ηπείρου. Η διαπίστωση αυτή φωτίζει με εντελώς διαφορετικό -σε σχέση με το παρελθόν- τρόπο τις σχέσεις των δύο περιοχών και παράλληλα οδηγεί στην αναθεώρηση της παγιωμένης στην έρευνα άποψης σύμφωνα με την οποία ο κύριος όγκος των προσκυνητών της Δωδώνης έφτανε εκεί μέσω της νότιας πρόσβασης της Ηπείρου, όπου κομβικό ρόλο κατείχε η Αμβρακία. Σημαντικότερο πλέον ρόλο φαίνεται να κατέχει η διάβαση του Ζυγού στα ανατολικά, η οποία ενώνει την Ήπειρο με τη Θεσσαλία και γενικότερα την ανατολική Ελλάδα. Παράλληλα, δεν θα πρέπει να υποτιμηθεί ο ρόλος των πόλεων της Θεσπρωτίας και της Κασσώπης στην επικοινωνία των οικισμών τόσο της ακτογραμμής όσο και μεταξύ Ηπείρου και Ιταλίας. Η σύνδεση των περιοχών αυτών με τη Δωδώνη, όπως τεκμηριώνεται από την παρουσία προσκυνητών με καταγωγή από εκεί, δείχνει ότι ο διαμεσολαβητικός ρόλος των αποικιών της Κορίνθου στην επικοινωνία και το εμπόριο με τη λοιπή δυτική Ελλάδα και τις αποικίες της Σικελίας και Ιταλίας δεν ήταν τόσο ισχυρός. Κι αν οι «κεντρικοί» οδικοί άξονες διασφάλιζαν τις επαφές τη Δωδώνης με κατεύθυνση Ανατολή-Δύση, ποτάμιες ή παραποτάμιες αλλά και μικρότερες χερσαίοι οδοί εξασφάλιζαν την επικοινωνία τόσο προς το βορρά όσο και προς το νότο.

Σύμφωνα με τα παραπάνω και παρά την αποσπασματικότητα των πηγών η ακτινοβολία -πρωτίστως λατρευτική- της Δωδώνης εκτείνεται σ' ένα γεωγραφικό εύρος

που εκτείνεται από τον Αδρία, τις βόρειες ακτές της Αδριατικής, το εσωτερικό των Βαλκανίων, τη Θράκη, τον Βόσπορο, τη Μ. Ασία, την Κύπρο, τις βόρειες ακτές της Αφρικής, τη Σικελία και τη Μεγάλη Ελλάδα. Όπως εύστοχα σημειώνει η A. M. Prestianni-Giallombardo η εμβέλεια του ιερού του Διός και της Διώνης χαρακτηρίζεται ως «μεσογειακή». Αυτό σημαίνει -σε άλλη διατυπώση- ότι το μαντείο δεν ήταν αποκομμένο εξαιτίας της τραχύτητας του τοπίου που χαρακτηρίζει την Ήπειρο. Την πανελλήνια δράση του υποστήριζαν τόσο οι μυθολογικές παραδόσεις οι οποίες ήσαν γνωστές στους λοιπούς Έλληνες, όπως ο ιδρυτικός μύθος του ιερού από τις Θήβες της Αιγύπτου που καταγράφει ο Ηρόδοτος (II.52-57) ή η συμμετοχή του ιερού μέσω της μαντικής Φηγού στην αργοναυτική εκστρατεία που διασώζει ο Απολλώνιος ο Ρόδιος (I. 519-527, IV. 580-588), όσο και κυρίως η συσσώρευση και ανατροφοδότηση γνώσεων και πληροφοριών -γεωγραφικών, ιαματικών, κλπ.- ως αποτέλεσμα της επικοινωνίας του με τους πιστούς. Στο πλαίσιο αυτό εξηγείται η κατάθεση σ' αυτό ερωτημάτων που αφορούν τόσο εμπορικά-θαλάσσια ταξίδια, ή στη μετεγκατάσταση σε άλλες περιοχές του ελληνικού κόσμου ή ακόμα η αναζήτηση θεραπειών για ποικίλα νοσήματα.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η φύση των επιγραφικών κειμένων που προέρχονται από τη Δωδώνη συνδέεται τόσο με την θρησκευτική όσο και με την πολιτική διάσταση του μαντείου. Κι αν η πρώτη, η λατρευτική λειτουργία του ιερού είναι αυτονόητη, τα δημόσια ερωτήματα, όπως π.χ. της πόλεως των Φερών ή του Θρονίου κι ακόμα τα δημόσια αφιερώματα, όπως εκείνο της Αθήνας τεκμηριώνουν τη συμμετοχή του μαντείου στην πολιτική ζωή των ελληνικών πόλεων. Επιπλέον, από τα μέχρι τούδε στοιχεία προκύπτει ότι τουλάχιστον από τον 4ο αι. π.Χ. η Δωδώνη καθίσταται σταδιακά πολιτικό κέντρο των Μολοσσών, οι οποίοι χρησιμοποιούν το ιερό ως μέσο προβολής τους και δημοσιοποιούν εδώ τα ψηφίσματα τους. Στον 3ο αιώνα, όταν η πολιτική κατάσταση στην Ήπειρο αλλάζει, υπό την ηγεσία του φιλόδοξου και ικανού βασιλέως Πύρρου, η Δωδώνη αποτελεί τον κατεξοχήν χώρο όπου ο βασιλιάς προπαγανδίζει τις στρατιωτικές επιτυχίες και το κύρος του. Στην ίδια περίοδο οι σχέσεις των Μολοσσών με τα λοιπά έθνη της Ηπείρου ή τη Θεσσαλία, κι αργότερα οι σχέσεις του Κοινού των Ηπειρωτών με τη Βοιωτία και την Αχαΐα, προβάλλονται στο ιερό μέσω της αναγραφής τιμητικών ψηφισμάτων και της ανέγερσης τιμητικών ανδριάντων.

Αν και πλήρης ανασύνθεση της εικόνας που παρουσίαζε ο χώρος του ιερού δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, ιδιαίτερα ενδεικτική ως προς τη λειτουργία του -ήτοι την σύζευξη του πολιτικού και του θρησκευτικού παράγοντα- είναι η ακόλουθη περιγραφή του John Ma στο έργο του *Statues and Cities*: *Honorific Portraits and Civic Identity in the Hellenistic World*, Οξφόρδη 2013 η οποία αφορά στον 3/2ο αι. π.Χ.: «Likewise, the spot immediately east of the *bouleuterion* at Dodona was the point of contact between the sacred space of the esplanade and road in front of the temples, and the civic buildings (*bouleuterion, prytaneion*, and further on the theatre); it also lay at the intersection

between the (roughly) east-west road between the sacred and the civic areas and the accesss way from the south-west entrance into the enclosure of the shrine». Σύμφωνα με αυτή στο ιερό της Δωδώνης οι χώροι της λήψης των πολιτικών αποφάσεων (βουλευτήριο/πρυτανείο ακόμα και θέατρο) εγγίζουν εκείνους που είναι αφιερωμένοι στην θρησκευτική ζωή. Εδώ το ιδιωτικό συνυπάρχει με το δημόσιο. Κι αν ακολουθήσει κανείς τη μαρτυρία των επιγραφών εδώ συναντιούνται πρόσωπα και πολιτικοί θεσμοί προερχόμενοι από διάφορες περιοχές του ελληνικού κόσμου. Όλοι εκκινούνται από την πίστη στην αυθεντία του ιερού για θέματα που αφορούν τόσο στον ιδιωτικό όσο και στο δημόσιο βίο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

[Ως προς τις συντομογραφίες των περιοδικών ακολουθούνται εκείνες της Année Philologique. Για τις παραπομπές στις επιγραφές χρησιμοποιούνται οι συντομογραφίες του *Supplementum Epigraphicum Graecum* (*SEG*)].

Abramovitz 2005: R. Zelnick-Abramovitz, «The phrase ΞΕΝΙΚΗΙ ΛΥΣΕΙ in Manumission Inscriptions», *ZPE* 153 (2005) 108-112.

Αγγέλη 2005: Α. Αγγέλη, *ΟΡΡΑΟΝ. Συνοπτικός Οδηγός του Αρχαιολογικού Χώρου*, Ιωάννινα 2005.

Αγγέλη & Ζήδρου 2011: Α. Αγγέλη & Κ. Ζήδρου, *Αρχαιολογικές Επεμβάσεις και Έρευνες στην περιοχή της αρχαίας Αθαμανίας και του Βυζαντινού Τζεμέρνικου*, Άγναντα 2011.

Αθανασοπούλου 2016: Σ. Αθανασοπούλου, στο: Σ. Ελευθεράτου, Κ. Σουέρεφ (επιμ.), *Δωδώνη. Το Μαντείο των Ήχων (Κατάλογος Έκθεσης) Μουσείο Ακρόπολης 20 Ιουνίου 2016-10 Ιανουαρίου 2017*, Αθήνα 2016, 126 αρ. 140.

Aleshire 1989: S. B. Aleshire, *The Athenian Asklepieion: The People, their Dedication and the Inventories,* Άμστερνταμ 1989.

Alroth 1989: B. Alroth*, Greek Gods and figurines. Aspects of the Anthropomorphic Dedications*, Στοκχόλμη 1989.

Andriolo 1999: N. Andriolo, «Dieteti», στο: *XI Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina*, Ρώμη 1999, 167-176.

Antonetti 1986: C. Antonetti, «L'Acarnania in Epoca Imperiale: Contributi Epigrafici», *Epigrafica* XLVIII (1986) 39-71.

Antonetti 1990: Cl. Antonetti, *Les Etoliens: Image et Religion*, Παρίσι 1990.

Antonetti 1995: Cl. Antonetti, «Alcmane e l'Occidento Greco», *Hesperìa* 5, Studi sulla Grecià di Occidente (1995) 25-35.

Αντωνίου 1991: Α. Ι. Αντωνίου, *Δωδώνη, Συμβολή Ηπειρωτών στην Ανοικοδόμηση Κτισμάτων του Ιερού της Δωδώνης μετά το 219 π.Χ.*, Αθήνα 1991.

Ameling 1995: W. Ameling, «IV. Nordgriechenland», στο: K. Bringmann & H. Steuben (εκδ.), *Schenkungen hellenistischer Herrscher an Griechische Städte und Heiligtümer, Teil I. Zeugnisse und Kommentare*, Βερολίνο 1995, 167-176.

Αραβαντινός 1862: Π. Αραβαντινός, *Πραγματεία περὶ Δωδώνης*, Ιωάννινα 1862.

Αρβανιτόπουλος 1909: Α. Σ. Αρβανιτόπουλος, *Θεσσαλικὰ Μνημεῖα. Τόμος Πρῶτος. Περιγραφὴ τῶν Γραπτῶν Στηλῶν τῶν Παγασῶν τοῦ Ἀθανασακείου Μουσείου Βόλου*, Ἀθήνα 1909.

Αρβανιτόπουλος 1926: Α. Σ. Αρβανιτόπουλος, «Ἠπειρῶται ἐν Θεσσαλία», *Ηπειρωτικά Χρονικά* Α΄ (1926) 203-205.

Asheri 2002: D. Asheri, «Carthaginians and Greeks», στο: J. Boardman & N. G. L. Hammond & D. M. Lewis & M. Ostwald (εκδ.), *The Cambridge Ancient History: Persia, Greece and the Western Mediterranean c. 525 to 479 B.C.: Second Edition*: IV, Καίμπριτζ 2002[4], 739-790.

Baitinger 2001: H. Baitinger, «Die Angriffswaffen aus Olympia», *OF* XXIX (2001).

Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου 1955: Ε. Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου, «Νομίσματα Ανασκαφών Δωδώνης 1953-1954-1955», *ΠΑΕ* 1955 (1958) 174-180.

Beck 1997: H. Beck, *Polis und Koinon: Untersuchungen zur Geschichte und Struktur der Griechischen Bundesstaaten im 4. Jahrhundert v. Chr.*, Historia Einzelschriften 114, Στουτγάρδη 1997.

Βελισσαροπούλου-Καρακώστα & Κοντορίνη & Φάκλαρη-Κονιτσιώτη 2003: Ι. Βελισσαροπούλου-Καρακώστα & Β. Κοντορίνη & Υ. Φάκλαρη-Κονιτσιώτη 2003, «Οικονομικές Υποθέσεις Γυναικών σε μια Ανέκδοτη Υποθήκη από την Ελληνιστική Κέρκυρα», *AE* 142 (2003) [2005] 115-138.

Benton 1934: S. Benton, «The Evolution of the Tripod-Lebes», *ABSA* 35 (1934-1935) 6-130.

Betsiou 2016: A. Betsiou, «Reconsidering the Interpretation and Dating of Ancient Coins: the Case of Bronze Coins from Dodona in the Name of Menedemos Argeades», *GEPHYRA Journal for the Ancient History and Cultures of the Eastern Mediterranean* https:// dergipark.org.tr/ gephyra/ issue /22143 / 318439/ 5-5-2019.

Blass 1879: F. Blass, «Zu den Inschriften von Dodona», *RhM* 34 (1879) 160.

Βλαχοπούλου-Οικονόμου 2003: Α. Βλαχοπούλου-Οικονόμου, *Επισκόπηση της τοπογραφίας της αρχαίας Ηπείρου*, Ιωάννινα 2003.

Vlachopoulou-Oikonomou 1994: A. Vlachopoulou-Oikonomou, «Τα σφραγίσματα κεραμίδων από το Ιερό της Δωδώνης», στο: N. A. Winter (εκδ), International Conference on Greek Architectural Terracottas of the Classical and Hellenistic Period, Αθήνα 1991, *Hesperia* Suppl. Vol. 27 (1994) 181- 216, πίν. 60-76.

Bonnechere 2009: P. Bonnechere, «Los Oráculos Griegos y la Gran Politica. Un Contra-Ejemplo», στο: M. Campagno & J. Gallego & C. Garcia McGaw (εκδ.), *Politica y Religión en el Mediterráneo Antiguo*, Buenos Ayres 2009, 273-286.

Bonnechere 2014: P. Bonnechere, «L'Oracle de Dodone et l'Athenaion Politeia, 43. 4», *ZPE* 197 (2014) 83-86.

Bonnechere 2017: P. Bonnechere, «Oracles and Politics in Ancient Greece, in Regard to the New Lamellae of Dodona: a Needed Palinody», στο: Κ. Ι. Σουέρεφ (εκδ.), *ΔΩΔΩΝΗ. Οι Ερωτήσεις των Χρησμών. Νέες Προσεγγίσεις στα Χρηστήρια Ελάσματα*, Ιωάννινα 2017, 67-78.

Bouchon & Helly 2015: R. Bouchon & B. Helly, «The Thessalian League», στο: H. Beck, P. Funke (εκδ), *Federalism in Greek Antiquity*, Καίμπριτζ 2015, 231-249.

Bousquet 1982: J. Bousquet, «Review of *SEG* XXVI (1976-1977)», *REG* 95 (1982) 191-192.

Buck 1968: C. D. Buck, *The Greek Dialects: Grammar, Selected Inscriptions, Glossary*, University of Chicago Press, Σικάγο - Λονδίνο 1968[4].

Bursian 1878: C. Bursian, «Die wissenschaftlichen Ergebnisse der Ausgrabungen in Dodona», *Sitzungsber. Der Munchener Akademie* II (1878) 9-14.

Burkert 1983: W. Burkert, *Homo Necans*, Καλιφόρνια 1983.

Burkert 1993: W. Burkert, *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία. Αρχαϊκή και Κλασσική Εποχή* (μτφ. Ν. Π. Μπεζαντάκος & Α. Αβαγιανού), Αθήνα 1993.

Burkert 1997: W. Burkert, «Euenios der Seher von Apollonia und Apollon Lykeios: Mythos jenseits der Texte», *Kernos* 10 (1997) 73-81.

Busine 2005: A. Busine, *Paroles d'Apollon. Pratiques et Traditions Oraculaires dans l'Antiquité tardive (IIe-Vie siècle)*, Leiden 2005.

Butcher 1955: S. H Butcher, *Demosthenis Orationes (Tomi II, pars I)*, Οξφόρδη 1955[6].

Γαρουφαλιάς 1975: Π. Ε. Γαρουφαλιά, *ΠΥΡΡΟΣ. Ο Βασιλιάς της Ηπείρου*, Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Άρτης «Ο ΣΚΟΥΦΑΣ» 1975[3].

Cabanes 1976: P. Cabanes, *L'Épire de la mort de Pyrrhos à la Conquête Romaine (272-167 av. J.-C.)*, Annales Littéraires de l'Université de Besançon 186, Paris & Besançon 1976.

Cabanes 1981: P. Cabanes, «Problèmes de géographie administrative et politique dans l'Épire du Ive siècle av. J.-C.», στο: E. J. Brill (εκδ.), *La Géographie Administrative et Politique d'Alexandre à Mahomet. Actes du Colloque de Strasbourg, 14-16 juin 1979*, Leiden 1981, 19-38.

Cabanes 1983: P. Cabanes, «La Place de la femme dans l'Epire Antique», *Iliria* 2 (1983) 201-209.

Cabanes 1987: P. Cabanes, «Les Inscriptions d'Épire», στο: *Πρακτικὰ τοῦ Η΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Ἐπιγραφικῆς, Ἀθήνα, 3-9 Ὀκτωβρίου 1982*, Β΄, Ἀθήνα 1987, 107-112.

Cabanes 1987α: P. Cabanes, «L' Empereur Hadrien à Nicopolis», στο: *Πρακτικά του πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (Πρέβεζα 1984)*, Πρέβεζα 1987, 153-167.

Cabanes 1988: P. Cabanes, «Les Concours des Ναία de Dodone», *Nikephoros* 1 (1988), 49-84.

Cabanes 1994: P. Cabanes, «Charops l'Ancien, Princeps Epirotarum», στο: Χ. Τζουβάρα-Σούλη & Κ. Γραβάνη-Κατσίκη & Α. Βλαχοπούλου-Οικονόμου (επιμ), *ΦΗΓΟΣ. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σωτήρη Δάκαρη*, Ιωάννινα 1994, 175-187.

Cabanes 1997: P. Cabanes, «Remarques sur la Historique des Villes épirotes et sur la notion Politique d'Épire dans l'Antiquite», στο: *Αφιέρωμα στον N. G. L. Hammond,* Παράρτημα Μακεδονικών αρ. 7, Θεσσαλονίκη 1997, 95-104.

Cabanes 1997α: P. Cabanes, «Η Ήπειρος κατά την ρωμαϊκή περίοδο (146π.Χ.-250μ.Χ.)», στο: Μ. Β. Σακελλαρίου (εκδ.), *ΗΠΕΙΡΟΣ 4000 χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού*, Αθήνα 1997, 117-120.

Cabanes 2004: P. Cabanes, «L'Épire et le Royaume des Molosses», στο: *Alessandro il Molosso e i "Condotieri" in Magna Grecia. Atti del Quarantatressimo Convegno di Studi sulla Magna Grecia*, Taranto-Cosenza 26-30 Settembre 2003, Νάπολη 2004, 11-52.

Cabanes 2010: P. Cabanes, «Institutions politiques et développement Urbain (IV-IIIe s. avant J.-C.), Réflexions Historiques à partir de l'Épire», στο: Cl. Antonetti (εκδ), *Lo Spazio Ionico e le Communità della Grecia Nord-Occidente. Territorio, Società, Institutioni*, Atti del Convegno Internationale, Venezia, 7-9 Gennaio, 2010, Πίζα 2010, 117-137.

Cabanes 2011: P. Cabanes, «Le Mécanisme d'Anticythère, Les NAA de Dodone et Le Calendrier Épirote», *Τεκμήρια* 10 (2011) 249-260.

Cabanes 2012: P. Cabanes, «L'Organization des Collectivités (Ethnos ou Koinon), en Épire et dans la Haute-Macédoine à l'époque hellénistique (IIIe-IIe siècle avant J.-C.), στο: G. De Marinis & G. M. Fabrini & G. Paci & R. Perna & M. Silvestrini (επιμ.), *I Processi Formativi della Città in Area Adriatica, Atti del Convegno (Macerata, 10-11dicembre 2009)*, Οξφόρδη 2012, 47-58.

Cabanes 2013: P. Cabanes, «L'Hymne à Asklepios à Apollonia d' Illyrie», στο: D. Lauritzen & M. Tardieu (εκδ.), *Le Voyage des Légendes. Hommages à Pierre Chuvin*, Παρίσι 2013,43-55.

Cabanes 2017: P. Cabanes, «Les NAIA célèbres à Ambracie?», *ΔΩΔΩΝΗ Ιστορία και Αρχαιολογία Α΄* τομ. ΜΓ΄-ΜΔ΄ (2017) 65-69.

Cabanes 2019: P. Cabanes, «La Communauté des Thesprôtes et ses Rapports avec le Koinon des Molosses, au sein du Royaume éacide et après», στο: Ι. Χουλιαράς & Γ. Πλιάκου (επιμ.), *ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ Ι Πρακτικά Α΄ Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου για τη Θεσπρωτία*, Ιωάννινα 2019, 93-116.

Cabanes & Andreou 1985: P. Cabanes, J. Andréou, «Le Réglement Frontalier entre les Cités d'Ambracie et de Charadros», *BCH* 109 (1985) 499-544.

Carapanos 1878. C. Carapanos, *Dodone et ses Ruines, τόμ. I. Textes και τόμ. II. Planches*, Παρίσι 1878.

Carapanos 1883: C. Carapanos, «Inscriptions de l'oracle de Dodone et pierre grave», *RA* III/II (1883) 354-356.

Carapanos 1890. C. Carapanos, «Inscriptions et statuettes de Dodone», *BCH* 14 (1890) 155-161.

Carbon 2015: J. M. Carbon, «Five Answers Prescribing Rituals in the Oracular Tablets from Dodona», *Γραμμάτειον* 4 (2015) 73-87.

Carbon 2017: J. M. Carbon, «Sailing to Dodona: On the Naa, the Aktia, and Times of Consultation at the Oracle», στο: Κ. Σουέρεφ (εκδ.), *ΔΩΔΩΝΗ. Οι Ερωτήσεις των Χρησμών. Νέες Προσεγγίσεις στα Χρηστήρια Ελάσματα της Δωδώνης*, Ιωάννινα 2017, 95-111.

Cassio 2007: A. C. Cassio, «Enquiries and Responses: Two Lead Tablets from Dodona», στο: Μ. Β. Χατζόπουλος & Β. Ψηλακάκου (επιμ.), *Φωνής χαρακτήρ έθνικός. Actes du Ve Congres International de Dialectologie grecque (Αθήνα, 28 – 30 Σεπτεμβρίου 2006)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2007, 29-32.

Castelnuovo 2014: M. Castelnuovo, «I Galeoti e Dodona: Filisto o Prosseno?», στο: T. Al. Tonini & St. Struffolino (επιμ.), *Dinamiche Culturali ed Etniche nella Sicilia Orientale*. *Aristonothos. Scritti per il Mediterraneo Antico.Quaderni* 04 (2014) 17-21.

Castelnuovo 2017: M. Castelnuovo, «Fra Acqua e Fuoco: la Tripodeforia dei Beoti a Dodona», *Quaderni Urbinati di Cultura Classica* 116.2 (2017) 107-126.

Castiglioni 2003: M. P. Castiglioni, «Il Monumento degli Apolloniati a Olimpia», *MEFRA* CXV.2 (2003) 867-880.

Castiglioni 2016: M. P. Castiglioni, «Dodona e il Commercio nell' Adriatico: a propósito della Lamella Oracolare sui Tisates», στο: *Ἡμέτερα γράμματα. Scritti di epigrafia greca offerti a Teresa Alfieri Tonini. Aristonothos. Scritti per il Mediterraneo Antico* 12 (2016) 113-126.

Castrucci 2018: C. Castrucci, «Dodona Versus Delphi in Greek Tragedy: The wanderings of the Hero between expiation and ties of Γένος», *ΛΟΓΕΙΟΝ* 8 (2018), 1-25.

Ceka 1984: N. Ceka, «Les Koinon des Bylliones», στο: P. Cabanes (εκδ.), *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité: Actes du Colloque International de Clermont-Ferrand*, 22-25 Octobre 1984, Adosa 1987, 135-149.

Ceka & Mucaj 2005: N. Ceka and S. Mucaj, *Byllis. Its history and Monuments*, Τίρανα 2005.

Γεωργούλας 2015: Γ. Γεωργούλας, «Η Δυτική Στοά του Ιερού της Δωδώνης» *ΑΔ* 70 (2015) [2019] Χρονικά Β΄1, 780-784.

Γεωργούλας & Σκαλιστή 2017: Γ. Γεωργούλας & Ε. Σκαλιστή, «Ιερό Δωδώνης. Παρουσίαση Νεότερων Στοιχείων από τις Εργασίες Ανάδειξης του Αρχαιολογικού Χώρου», στο: *Σπείρα. Επιστημονική Συνάντηση προς τιμήν της Αγγέλικας Ντούζουγλη και του Κωνσταντίνου Ζάχου, Πρακτικά*, Ιωάννινα 1-3 Νοεμβρίου 2012, Αθήνα 2017, 307-318.

Γεωργούλας & Σκαλιστή 2018: Γ. Γεωργούλας & Ε. Σκαλιστή, «Η Αρένα του Θεάτρου της Δωδώνης. Μια νέα Χρονολογική Προσέγγιση», στο: *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Βορειοδυτική Ελλάδα και τα Νησιά του Ιονίου 1, Ιωάννινα 10-13 Δεκεμβρίου 2014, Πρακτικά*, Αθήνα 2018, 165-174.

Georgoulas & Skalisti 2019: G. Georgoulas & E. K. Skalisti, στο: C. Malacrino & K. I. Soueref & L. Vecchio (επιμ.), *DODONAIOS. L'Oracolo di Zeus e la Magna Grecia, MArRC cataloghi 15*, Ρήγιο 2019, 284 αρ. 37, 306 αρ. 72, 307 αρ. 73, 330 αρ 103.

CGRN: J. M. Carbon & S. Peels & V. Pirenne-Delforge, *Collection of Greek Ritual Norms*, Λιέγη 2015.

Chaniotis 1986: A. Chaniotis, «ΕΝΤΕΛΕΙΑ: Zu inhalt und Begriff eines Vorrechtes», *ZPE* 64 (1986) 159-162.

Chaniotis 1996: A. Chaniotis, «Conflicting Authorities. Asylia between Secular and Divine Law in the Classical and Hellenistic Poleis», *Kernos* 9 (1996) 65-86.

Chaniotis 2014: A. Chaniotis, «Greek Colonisation», στο: *The Europe of Greece. Colonies and Coins from the Alpha Bank Collection*, Αθήνα 2014, 32-37.

Chaniotis 2017: A. Chaniotis, «The Historical Significance of the Dodona's Tablets», στο: K. Σουέρεφ (εκδ.), *ΔΩΔΩΝΗ. Οι Ερωτήσεις των Χρησμών. Νέες Προσεγγίσεις στα Χρηστήρια Ελάσματα της Δωδώνης*, Ιωάννινα 2017, 51-65.

Χανιώτης 2017: Α. Χανιώτης, «Το Δημόσιο Πρόσωπο των Συναισθημάτων», στο: Α. Χανιώτης & Ν. Καλτσάς & Ι. Μυλωνόπουλος (επιμ.), *Emotions, ένας Κόσμος Συναισθημάτων*, Αθήνα 2017, 163-174.

Chaniotis 2018: A. Chaniotis, «The Gods of Dodona Confronted with Human Legal Disputes», στο: M. Kalaitzi & P. Paschidis & C. Antonetti & A. M. Guimier-Sorbets (εκδ.), *Βορειοελλαδικά. Tales from the Lands of the Ethne. Essays in Honour of Miltiades B. Hatzopoulos.* ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 78. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Αθήνα 2018, 329-342.

Charbonneaux 1958: J. Charbonneaux, *Les Bronzes Grecs*, Παρίσι 1958.

Christ 1878: W. Christ, «Eine Metrische Inschrift von Dodona», *Rh. Mus* 33 (1878) 610-613.

Christidis & †Dakaris & †Vokotopoulou 1997: A. Ph. Christidis & †S.Dakaris & †I.Vokotopoulou, «Oracular Tablets from Dodona», στο: C. Brixhe (εκδ.), *Poikila Epigraphika*, Παρίσι-Νανσύ 1997, 105-110.

Christidis & †Dakaris & †Vokotopoulou 1999: A. Ph. Christidis & †S. Dakaris & †I. Vokotopoulou, «Magic in the Oracular Tablets from Dodona», στο: D. R. Jordan & H. Montgomery & E. Thomassen (εκδ.), *The World of Ancient Magic. Papers from the First International Samson Eitrem Seminar at the Norwegian Institute at Athens, 4-8 May 1997*, Norwegian Institute at Athens 1999, 67-72.

Cook 1902: A. B. Cook, «The Gong at Dodona», *JHS* 22 (1902) 5-28.

Corvisier 1991: J. N. Corvisier, *Aux Origines du Miracle Grec. Peuplement et Population en Grèce du Nord*, Παρίσι 1991.

Γραβάνη 1997, Κ. Γραβάνη, «Τοπογραφικά Κασσωπαίας», στο: *Αφιέρωμα στον N. G. L. Hammond, Παράρτημα Μακεδονικών αρ. 7*, Θεσσαλονίκη 1997, 79-93

Γραβάνη 2007-2008: Κ. Γραβάνη, «Η Ανασκαφική Έρευνα στο Ιερό της Δωδώνης», *Δωδώνη: Ιστορία Αρχαιολογία* 36-37 (2007-2008) 53-109.

Crespo 2015: E. Crespo, «Γλώσσες και Διάλεκτοι στην Αρχαία Μακεδονία», στο: Γ. Κ. Γιαννάκης (εκδ.), *Γλωσσικός Χάρτης της Κεντρικής και Βόρειας Ελλάδας κατά την Αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 2015, 75-90.

Cross 1932: G. N. Cross, Epirus. *A study in Greek Constitutional Development*, Cambridge 1932.

Curbera 2013: J. Curbera, «The Personal Names», στο: Σ. Ι. Δάκαρης & Ι. Βοκοτοπούλου & Α.-Φ. Χριστίδης, *Τα Χρηστήρια Ελάσματα της Δωδώνης των Ανασκαφών του Δ. Ευαγγελίδη,* τόμοι I-II (επιμ. Σ. Τσέλικας), *Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* αρ. 285-286, Αθήνα 2013,419-432.

Curtius 1878: C. Curtius, «Jahresbericht über die Griechische Epigraphik für 1876 und 1877. Epirus et Illyria», στο: C. Bursian (εκδ.) *Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft* 1878 (1880) 1-94.

Δάκαρης 1957: Σ. Ι. Δάκαρης, «Συμβολή είς τὴν Τοπογραφίαν τῆς ἀρχαίας Ἠπείρου», *ΑΕ* 1957, (1961) 88-113.

Δάκαρης 1960: Σ. Ι. Δάκαρης, «Το Ιερόν της Δωδώνης», *ΑΔ* 16 (1960) 4-40.

Δάκαρης 1964: Σ. Ι. Δάκαρης, *Οι Γενεαλογικοί Μύθοι τῶν Μολοσσῶν*, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 53, Αθήνα 1964.

Δάκαρης 1965: Σ. Ι. Δάκαρης, «Ἀνασκαφὴ τοῦ Ἱερού τῆς Δωδώνης», *ΠΑΕ* 1965 (1967) 53-65.

Δάκαρης 1966: Σ. Ι. Δάκαρης, «Ἀνασκαφὴ τοῦ Ἱερού τῆς Δωδώνης», *ΠΑΕ* 1966 (1968) 71-64.

Δάκαρης 1967: Σ. Ι. Δάκαρης, «Ἀνασκαφὴ τοῦ Ἱερού τῆς Δωδώνης», *ΠΑΕ* 1967 (1969) 33-54.

Δάκαρης 1967α: Σ. Ι. Δάκαρης, «Ἐπιτύμβιος Στήλη περὶ Δρυολατρείας», στο: *Χαριστήριον εις Ἀ. Κ. Ὀρλάνδον* IV, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 54, Αθήνα 1967.

Δάκαρης 1968: Σ. Ι. Δάκαρης, «Ἀνασκαφὴ τοῦ Ἱερού τῆς Δωδώνης», *ΠΑΕ* 1968 (1970) 42-59.

Δάκαρης 1969: Σ. Ι. Δάκαρης, «Ἀνασκαφὴ τοῦ Ἱερού τῆς Δωδώνης», *ΠΑΕ* 1969 (1971) 26-35.

Δάκαρης 1972: Σ. Ι. Δάκαρης, *Θεσπρωτία,* Ἀρχαῖες ἑλληνικές πόλεις 15, Ἀθήνα 1972.

Δάκαρης 1972α: Σ. Ι. Δάκαρης, «Ἀνασκαφὴ τοῦ Ἱερού τῆς Δωδώνης», *ΠΑΕ* 1972 (1974) 94-98.

Δάκαρης 1973: Σ. Ι. Δάκαρης, «Ἀνασκαφὴ τοῦ Ἱερού τῆς Δωδώνης», *ΠΑΕ* 1973 (1975) 87-98.

Δάκαρης 1980: Σ. Ι. Δάκαρης, «Οι αρχές της Νομισματοκοπίας στην Αρχαία Ήπειρο», Ηπειρωτικά Χρονικά 22 (1980) 21-26.

Δάκαρης 1985: Σ. Ι. Δάκαρης, «Ἀνασκαφὴ τοῦ Ἱερού τῆς Δωδώνης», *ΠΑΕ* 1985 (1990) 39-44.

Δάκαρης 1986: Σ. Ι. Δάκαρης, «Το Όρραον. Το σπίτι στην Αρχαία Ήπειρο», *ΑΕ* 125 (1986) [1988], 108-146.

Δάκαρης 1987: Σ. Ι. Δάκαρης, «Ἀνασκαφὴ τοῦ Πρυτανείου Δωδώνης», στο: Γ. Μυλωνά (επιμ.), *Ἔργον* 1987 (1988) 71-74.
Δάκαρης 1987α: Σ. Ι. Δάκαρης, «Η Ρωμαϊκή Πολιτική στην Ήπειρο», στο: *Πρακτικά του πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (Πρέβεζα 1984)*, Πρέβεζα 1987, 11-21.
Δάκαρης 1989: Σ. Ι. Δάκαρης, «Ἀνασκαφὴ τοῦ Πρυτανείου Δωδώνης», *ΠΑΕ* 1989 (1992) 176-184.
Δάκαρης 1989α: Σ. Ι. Δάκαρης, *Κασσώπη. Νεότερες ανασκαφές 1977-1983*, Ιωάννινα 1989.
Δάκαρης 1998: Σ. Ι. Δάκαρης, *Δωδώνη. Αρχαιολογικός Οδηγός*, Ιωάννινα 1998[5].
Dakaris 1971: S. I. Dakaris, *Cassopaia and the Elean Colonies*, Ἀρχαῖες ἑλληνικές πόλεις 4, Αθήνα 1971.
Dakaris 1984: S. I. Dakaris, «Organisation Politique et Urbanisation de la Ville dans l'Épire antique», στο: P. Cabanes (εκδ.), *L'Illyrie Méridionale et l'Épire dans l'Antiquité: Actes du Colloque International de Clermont-Ferrand*, 22-25 Octobre 1984, Adosa 1987, 71-80.
Dakaris 1985: S. I. Dakaris, «Epiro e Magna Grecia fino all' Età Arcaica», στο: *Atti del 23 convegno di studi sulla Magna Grecia (Taranto 1984)*, Τάρας 1985, 103-131.
Dakaris & Christidis & Vokotopoulou 1993: S. I. Dakaris, A.-Ph Christidis, I. Vokotopoulou, «Les lamelles oraculaires de Dodone et les villes d'Épire du Nord», στο: P. Cabanes (εκδ.), *L'Illyrie Méridionale et l'Épire dans l'Antiquité, II. Actes du IIe Colloque International du Clermont-Ferrand* (25-27 Oct. 1990), Παρίσι 1993, 55-60.
Davies 1967: J. K. Davies, «Demosthenes on Liturgies: A Note», *JHS* 87 (1967) 33-40.
Davies 2000: J. K. Davies, «A Wholly Non-Aristotelian Universe: The Molossians as Ethnos, State, and Monarchy», στο: R. Brock & S. Hodkinson (εκδ.), *Alternatives to Athens. Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, Οξφόρδη 2000, 234-258.
Davreux 1942: J. Davreux, *La Légende de la Prophétesse Cassandre, d' après les Textes et les Monuments*, Λιέγη 1942.
ΔΒΧ 2013: Σ. Ι. Δάκαρης & Ι. Βοκοτοπούλου & Α.-Φ. Χριστίδης, *Τα Χρηστήρια Ελάσματα της Δωδώνης των Ανασκαφών του Δ. Ευαγγελίδη,* τόμοι Ι-ΙΙ (επιμ. Σ. Τσέλικας), *Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* αρ. 285-286, Αθήνα 2013.
Decourt & Nielsen & Helly 2004: J. C. Decourt & T. H. Nielsen & B. Helly, "Thessalia and Adjacent Regions", στο: M. H. Hansen & T. H. Nielsen (εκδ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Οξφόρδη 2004, 676-727.
De Ridder 1913: A. de Ridder, *Les Bronzes antiques du Louvre*, Παρίσι 1913.
Dieterle 2007: M. Dieterle, *Dodona. Religionsgeschichtliche und historische Untersuchungen zur Entstehung und Entwicklung des Zeus-Heiligtums,* Spudasmata 116, Hildesheim-Zürich 2007.
Dillon 1997: M. P. J. Dillon, *Pilgrims and Pilgrimage in Ancient Greece*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1997.
DOL: Dodona Online (DOL). Towards a new Edition of the Lamellae of the Oracle at Dodona. *https://dodonaonline.com/*
Domínguez 2015: A. J. Domínguez, «Phantom Eleans' in Southern Epirus», *Ancient West & East* 14 (2015) 111-143.

Domínguez 2017: A. J. Domínguez, «Constructing an Eleian Ethnic Identity in Southern Epirus: the Inscription of Cassope (SEG 36, 555) Reconsidered», *ZPE* 204 (2017) 79-88.
Domínguez 2018: A. J. Domínguez, «New Developments and Tradition in Epirus: The Creation of the Molossian State», στο: A. J. Domínguez (εκδ.), *Politics, Territory and Identity in Ancient Epirus*, Πίζα 2018, 1-42.
Dow 1935: S. Dow, «Greek Inscriptions», *Hesperia* 4 (1935) 5-90.
Egger 1877: R. Egger, «Inscription inédite de Dodone», *BCH* 1 (1877) 254-258.
Eidinow 2007: E. Eidinow, *Oracles, Curses and Risk among the Ancient Greeks*, Οξφόρδη 2007.
Eidinow 2012: E. Eidinow, «What Will Happen To Me If I Leave?: Ancient Greek Oracles, Slaves And Slave Owners», στο: D. Geary & S. Hodkinson (εκδ.), *Slaves and Religions in Greaco-Roman Antiquity and modern Brazil*, Καίμπριτζ 2012, 244-278.
Eidinow 2014: E. Eidinow, «Oracles and Oracle Sellers. An Ancient Market in Futures», στο: D. Engels & P. Van Nuffelen (εκδ.), *Religion and Competition in Antiquity. Collection Latomus* vol. 343, Βρυξέλλες 2014, 55-89.
Eidinow 2019: E. Eidinow, «ΤΥΧΑ At The Oracle of Zeus, Dodona», *ZPE* 209 (2019) 91-103.
Ελευθεράτου 2016: Σ. Ελευθεράτου, «Δωδώνη και Ακρόπολη», στο: Σ. Ελευθεράτου & Κ. Σουέρεφ (επιμ.), *Δωδώνη. Το Μαντείο των Ήχων (Κατάλογος Έκθεσης) Μουσείο Ακρόπολης 20 Ιουνίου 2016-10 Ιανουαρίου 2017,* Αθήνα 2016, 191-192.
Emmerling 2012: T. E. Emmerling, *Studien zu Datierung, Gestalt und Funktion der, Kultbauten' im Zeus-Heiligtum von Dodona*, Αμβούργο 2012.
Étienne 1987: R. Étienne, «Les Cyclades et l'Épire: Rapports Épistolaires et Ambassade a l'époque Hellénistique », στο: P. Cabanes (εκδ.), *L'Illyrie Méridionale et l'Épire dans l'Antiquité. Actes du colloque international de Clermont-Ferrand* (22-25 octobre 1984), Παρίσι 1987, 175-177.
Ευαγγελίδης 1929: Δ. Ευαγγελίδης, «Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Δωδώνης», *ΠΑΕ* 1929 (1931) 104-129.
Ευαγγελίδης 1930: Δ. Ευαγγελίδης, «Ἀνασκαφαὶ Δωδώνης καὶ Παραμυθιάς», *ΠΑΕ* 1930 (1931) 52-68.
Ευαγγελίδης 1931: Δ. Ευαγγελίδης, «Ἀνασκαφὴ Δωδώνης», *ΠΑΕ* 1931 (1932) 83-91.
Ευαγγελίδης 1932: Δ. Ευαγγελίδης, «Ἀνασκαφὴ Δωδώνης», *ΠΑΕ* 1932 (1933) 47-52.
Ευαγγελίδης 1935: Δ. Ευαγγελίδης, «Ἠπειρωτικαὶ ἔρευναι», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 10 (1935) 192-260.
Ευαγγελίδης 1952: Δ.Ε. Ευαγγελίδης, «Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Δωδώνης», *ΠΑΕ* 1952 (1955) 279-306.
Ευαγγελίδης 1953: Δ. Ευαγγελίδης, «Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἠπείρῳ», *ΠΑΕ* 1953 (1956) 159-163.
Ευαγγελίδης 1953/4: Δ. Ευαγγελίδης, «Ἐπιγραφὴ ἐκ Δωδώνης», *ΑΕ* 1953-1954 Α΄«Εἰς Μνήμην Γ. Π. Οἰκονόμου» (1955) 99-103.
Ευαγγελίδης 1954: Δ. Ευαγγελίδης, «Ἀνασκαφὴ ἐν Δωδώνῃ», *ΠΑΕ* 1954 (1957) 188-193.
Ευαγγελίδης 1955: Δ. Ευαγγελίδης, «Ἀνασκαφὴ ἐν Δωδώνῃ», *ΠΑΕ* 1955 (1960) 169-173.
Ευαγγελίδης 1956: Δ. Ευαγγελίδης, «Ἀνασκαφὴ ἐν Δωδώνῃ», *ΠΑΕ* 1956 (1961) 154-157.
Ευαγγελίδης 1956α: Δ. Ευαγγελίδης, «Ψήφισμα τοῦ Βασιλέως Νεοπτολέμου ἐκ Δωδώνης», *ΑΕ* 1956 (1959) 1-13.
Ευαγγελίδης 1957: Δ. Ευαγγελίδης, «Ἀνασκαφὴ ἐν Δωδώνῃ», *ΠΑΕ* 1957 (1964) 76-78.

Ευαγγελίδης 1957α: Δ. Ευαγγελίδης, «Τιμητικὸν Ψήφισμα τῶν Μολοσσῶν ἐκ Δωδώνης», *Ελληνικά* 15 (1957) 247-255.
Ευαγγελίδης 1958: Δ. Ευαγγελίδης, «Ἀνασκαφὴ Δωδώνης», *ΠΑΕ* 1958 (1965) 103-106.
Ευαγγελίδης 1959: Δ. Ευαγγελίδης, «Ἀνασκαφαὶ Δωδώνης», *ΠΑΕ* 1959 (1965) 114.
Ευαγγελίδης-Δάκαρης 1959: Δ. Ευαγγελίδης-Σ. Δάκαρης, «Το Ιερόν της Δωδώνης. Α. Ιερά Οικία», *ΑΕ* 1959 (1964).
Ζάχος 2008: Κ. Ζάχος, *ΑΚΤΙΑ. Αθλητικοί Αγώνες των Αυτοκρατορικών χρόνων στη Νικόπολη της Ηπείρου*, Αθήνα 2008.
Ζάχος 2010: Κ. Ζάχος, «Αιακίδες και Τημενίδες», στο: Δ. Τσαγκάρη (επιμ.), *Μέγας Αλέξανδρος. Από τη γη της Μακεδονίας έως τα πέρατα της Οικουμένης. Η Νομισματική Συλλογή της Alpha Bank*, Αθήνα 2010, 26-48.
Ζάχος 2016: Κ. Ζάχος, «Η Δωδώνη στους Ρωμαϊκούς Χρόνους», στο: Σ. Ελευθεράτου & Κ. Σουέρεφ (επιμ.), *Δωδώνη. το Μαντείο των Ήχων, Μουσείο Ακρόπολης 20 Ιουνίου 2016-10 Ιανουαρίου 2017*, Αθήνα 2016, 30-33.
Ζουμπάκη 2019: Σ. Ζουμπάκη, «Ποιος σαλπάρει από ένα Ιταλικό λιμάνι για να μιλήσει για χοίρους;»: Διασχίζοντας τη Αδριατική προς αναζήτηση ευκαιριών στη Θεσπρωτία», στο: Ι. Χουλιαράς & Γ. Πλιάκου (επιμ.), *Θεσπρωτία Ι, Πρακτικά Α΄ Αρχαιολογικού και Ιστορικού συνεδρίου για τη Θεσπρωτία* (τόμος 1ος), Ιωάννινα 2019, 373-388.
Fantasia 2017: U. Fantasia, *Ambracia dai Cipselidi ad Augusto. Contributo alla storia della Grecia nord-occidentale fino alla prima età imperiale*, Collana Diabaseis 7, Πίζα, 2017
Fick 1879: A. Fick, «Die epirotischen Inschriften von Dodona», *Bezzenberger Beiträge (Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen)* 3 (1879) 266-284.
Fischer-Hansen & Nielsen & Ampolo 2004: T. Fischer-Hansen & Th. Heine Nielsen & C. Ampolo, «Italia and Kampania», στο: M. H. Hansen & T. H. Nielsen (εκδ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Οξφόρδη 2004, 249-320.
Fotiadi 2018: M. Fotiadi, *Dedications at Ancient Dodona*, Birmingham 2018.
Fränkel 1878: M. Fränkel, «Inschrift aus Dodona», *AZ* 36 (1879) 71-73.
Franke 1955: P. R. Franke, *Alt-Epirus und das Konigtum der Molosser*, Kallmunz 1955.
Franke 1961: P. R. Franke, *Die antiken Munzen von Epirus*, Wiesbaden 1961.
Frazer 1954: P. M. Frazer, «A bronze from Dodona», *JHS* 74 (1954) 56-58.
Frazer & Rönne 1957: P. M. Frazer & T. Rönne, *Boeotian and West Greek Tombstones*, Lund 1957
Frazer 2003: P. M. Frazer, «Agathon and Cassandra (*IG* IX.12 4.1750)», *JHS* 123 (2003) 26–40.
Freeth & Jones & Steele & Bitsakis 2008: T. Freeth & A. Jones & J. M. Steele & Y. Bitsakis, «Calendars with Olympiad display and eclipse prediction on the Antikythera Mechanism», *Nature* 454 (2008) 614-617.
Freitag & Funke & Moustakis 2004: K. Freitag & P. Funke & N. Moustakis, «Aitolia», στο: M. H. Hansen, T. H. Nielsen (εκδ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Οξφόρδη 2004, 379-390.
Funke 2000α: S. Funke, *Aiakidenmythos und Epeirotisches Königtum: Der Weg einer Hellenischen Monarchie*, Στουτγάρδη 2000.
Funke 2000β: S. Funke, «ΆΠΕΙΡΟΣ 317-272BC: the Struggle of the Diadochi and the Political Structure of the Federation», στο: L. Mooren (επιμ.): *Politics,*

Administration and Society in the Hellenistic and Roman World. Proceedings of the International Colloquium, Bertinoro 19-24 July 1997, Studia Hellenistica 36, Louvain 2000, 107-121.

Funke 2009: P. Funke, «Concilio Epirotarum habitato, Überlegungen zum Problem von Polyzentrismus und Zentralorten im antiken Epirus», στο: B. Forsén (επιμ.), *Thesprotia Expedition I. Towards a Regional History*, Papers and Monographs of the Finnish Institute at Athens, Ελσίνκι 2009, 97-112.

Funke & Moustakis & Hochschulz 2004: P. Funke & N. Moustakis & B. Hochschulz, «Epeiros», στο: M. H. Hansen & T. H. Nielsen (εκδ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Οξφόρδη 2004, 338-350.

Gaebler 1927: H. Gaebler, «Zur Münzkunde Makedoniens IX», *ZfN* 37 (1927) 223–53.

Gartziou-Tatti 1990: A. Gartziou-Tatti, «L'Oracle de Dodone. Mythe et Rituel», *Kernos* 3 (1990) 175-184.

Gartziou-Tatti 2017: A. Gartziou-Tatti, «Diaitoi and Hieromnamon in the Sanctuary of Dodona. A Panhellenic Phenomenon?», στο: Κ. Ι. Σουέρεφ (επιμ), *ΔΩΔΩΝΗ. Οι Ερωτήσεις των Χρησμών. Νέες προσεγγίσεις στα Χρηστήρια Ελάσματα*, Ιωάννινα 2017, 67-78.

Gauthier 1979: P. Gauthier, «Sur les Institutions de l'Épire Hellénistique», *R.Ph.* 53. 3 (1979) 120-128.

Gauthier 1985: P. Gauthier, Les Cités Grecques et leurs Bienfaiteurs (Ive-Ier siècle avant J.-C.). Contribution à l'Histoire d'Institutions, *BCH* Suppl. XII, Παρίσι 1985.

Gawantka 1975: W. Gawantka: *Isopolitie. Ein Beitrag zur Geschichte der zwischenstaatlichen Beziehungen in der griechischen Antike. (Vestigia 22)*, Μόναχο 1975.

Gehrke & Wirbelauer 2004: H.-J. Gehrke & E. Wirbelauer, «Akarnania and Adjacent Areas», στο: M. H. Hansen, T. H. Nielsen (εκδ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Οξφόρδη 2004, 351-378.

Georgoudi 2012: S. Georgoudi, «De sons, des signes et des paroles: La divination a l'œuvres dans l'oracle de Dodone», στο: S. Georgoudi & R. Koch Piettre & F. Schmidt (εκδ.), *La raison de signes. Présages, rites, destin dans les Sociétés de la Méditerranée Ancienne, Religions in the Graeco-Roman World,* Leiden-Boston 2012, 55-90.

Gomperz 1880: T. Gomperz, «Dodonäische Aehrenlese», *AEMÖ* IV (1880), 59-66.

Gomperz 1881: T. Gomperz, «Dodonäische Aehrenlese», *AEMÖ* V (1881) 130-139.

Gomperz 1884: T. Gomperz, «Originallarbeiten. Eine Orakelantwort aus Dodona», *BpW* V 1884 (1885) 129-130.

Greifenhagen 1981: A. Greifenhagen, «Zu den Funden von Dodona», *JbBerl. Mus.* 23 (1981) 5-10.

Gschnitzer 1993: Fr. Gschnitzer, «Beiträge zur Geschichte des ersten Römisch-Makedonischen Krieges», *Αρχαία Μακεδονία* 5 (1989) [1993] 529-537.

Guarducci 1967: M. Guarducci, *Epigrafia Greca* I: *«Caratteri e Storia della disciplina. La scrittura Greca dalle origini all' età Imperiale»*, Ρώμη 1967.

Guarducci 1969: M. Guarducci, *Epigrafia Greca* II: *«Epigrafi di Carattere Pubblico»,* Ρώμη 1969.

Guarducci 1974: M. Guarducci, *Epigrafia Greca* III: «*Epigrafi di Carattere Privato»*, Ρώμη 1974.

Guarducci 1978: M. Guarducci, *Epigrafia Greca* IV: «*Epigrafi Sacre, Pagane e Cristiane*, Ρώμη 1978.
Gurlitt 1880: W. Gurlitt, «Inschriften auf Bleiplättchen», *AEMO* IV (1880) 61-64.
Hammond 1967: N. G. L. Hammond, *Epirus. The Geography, the Ancient Remains, the History and Topography of Epirus and Adjacent Areas*, Οξφόρδη 1967
Hammond 1980: N. G. L Hammond, «The Hosts of Sacred Envoys travelling through Epirus», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 22 (1980) 10-19.
Hammond 1989: N. G. L Hammond, «The Illyrian Atintani, the Epirote Atintanes and the Roman Protectorate», *JRS* 79 (1989) 11-25.
Hammond 2000: N.G.L Hammond, «The Ethne in Epirus and Upper Macedonia», *BSA* 95 (2000) 345-352.
Hammond & Walbank 2001: N. G. L Hammond & F. W. Walbank, *A History of Macedonia. Volume III, 336–167 B.C,* Οξφόρδη 2001[4] (1972).
Hatzopoulos 1993: M. B. Hatzopoulos, «Le problème des Atintanes et le peuplement de la Vallée de l' Aóös», στο: P. Cabanes (εκδ.), *L' Illyrie méridionale et l'Epire dans l'Antiquité - II: actes du IIe Colloque International de Clermont-Ferrand (25 - 27 Octobre 1990)*, Clermont-Ferrand, 1993, 183-190.
Hatzopoulos 1996: M. B. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions under the Kings. I, A Historical and Epigraphic Study and II, Epigraphic Appendix*. ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 22, Αθήνα 1996.
Χατζόπουλος 1997: Μ. Β. Χατζόπουλος, «Τα Όρια του Ελληνισμού στην Ήπειρο κατά την Αρχαιότητα», στο: Μ. Β. Σακελλαρίου (εκδ.), *ΗΠΕΙΡΟΣ 4000 χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού*, Αθήνα 1997, 140-145.
Hatzopoulos 2007: M. B. Hatzopoulos, «Institution Royale et Communauté Civique (Sparte, Épire, Macédoine)», στο: Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά & Α. Α. Λαιμού & Λ. Γ. Μενδώνη & Ν. Κούρου (επιμ.), *Άμύμονα ἔργα. Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Βασίλη Κ. Λαμπρινουδάκη*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, «Αρχαιογνωσία» αρ. 5, Αθήνα 2007, 474-483.
Hatzopoulos 2007α: M. B. Hatzopoulos, «Décrets d'Asylie, de Macédoine et d'Épire», στο: Danièle Berranger-Auserve (εκδ.), *ÉPIRE, ILLYRIE, MACÉDOINE… Mélanges offerts au Professeur Pierre Cabanes*, Collection *ERGA* Recherches sur l'Antiquité 10, CRCA, Clermont-Ferrand 2007, 271-274.
Hatzopoulos & Mari 2004: M. B. Hatzopoulos & M. Mari: «Dion et Dodone», στο: P. Cabanes & J. L. Lamboley (εκδ.), *L'Illyrie Méridionale et l'Épire dans l'Antiquité* IV, Παρίσι 2004, 505-513.
Hausman 1959: U. Hausman, *Hellenistische Reliefbecher aus attischen und böotischen Werkstätten; Untersuchungen zur Zeitstellung und Bildüberlieferung*, Στουτγάρδη 1959.
Hennig 1994: D. Hennig, «Immobilienerbewerb durch Nichtbürger in der klassischen und hellenistischen Polis», *Chiron* 24 (1994) 305-344.
Hernandez 2017: D. R. Hernandez, «Bouthrotos (Butrint) in the archaic and classical periods. The Acropolis and Temple of Athena Polias», *Hesperia* 86 (2017) 205-271.
Hoffmann 1899: O. Hoffmann, «Les Lamelles Oraculaires de Dodone», *SGDI* II, 1557-1998, Γοττίγγη 1899.

Hoffman 1894: O. Hoffmann, «Orakelinschriften aus Dodona», *Beiträge zur Kunde der Indogermanischen Sprachen* XX (1894) 102-104.
Intrieri 2017: M. Intrieri, «Dedica Votiva di Pirro e degli alleati a Zeus Naios per la vittoria sui Romani», στο: C. Antonetti & S. De Vido (εκδ.), *Inscrizioni Greche. Un' Antologia*, Ρώμη 2017, 260-263.
Intrieri 2018: M. Intrieri, «L'Isola, l'Epeiros e il Santuario: una riflessione sull' Anathema Corcirese a Dodona», στο: A. J. Domínguez (εκδ.), *Politics, Territory and Identity in Ancient Epirus*, Πίζα 2018, 135-170.
Iversen 2017: P. A. Iversen, «The Calendar on the Antikythera Mechanism and the Corinthian Family of Calendars», *Hesperia* 86/1 (2017) 129-203.
Jeffery 1948: L.H. Jeffery 1948, «The Use of the Straight Iota in Corinthian Epichoric Inscriptions», *BSA* 43 (1948) 201-208.
Jeličić-Radonić 2005: J. Jeličić-Radonić, The foundation of the Greek city of Pharos on the island of Hvar, στο: M. Sanader (εκδ.), *Illyrica Antiqua: ob honorem Duje Rendić-Miočević: radovi s međunarodnoga skupa o problemima antičke arheologije,* Zagreb 2005, 315-328.
Johnston 1999: S. I. Johnston, *Restless Dead. Encounters between the Living and the Dead in Ancient Greece*, Berkeley 1999.
Johnston 2008: S. I. Johnston, *Ancient Greek Divination*, Οξφόρδη 2008.
Καλλιγάς 1976, «Κερκυραία Μάστιξ», *Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν* IX.1 (1976) 61-68.
Κάντα & Λάμπρου 2008: Α. Κάντα-Κίτσου & Β. Λάμπρου, *Ντόλιανη Θεσπρωτίας. Αρχαιολογικός Οδηγός*, Αθήνα 2008.
Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1999: Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Βόιον-Νότια Ορεστίς: Αρχαιολογική Έρευνα και Ιστορική Τοπογραφία*, τομ. Α, Θεσσαλονίκη 1999.
Καρατζένη 1994: Β. Καρατζένη, «Το Ιερόν όρος Κράνεια της Αμβρακίας», στο: Χ. Τζουβάρα-Σούλη & Κ. Γραβάνη-Κατσίκη & Α. Βλαχοπούλου-Οικονόμου (επιμ), *ΦΗΓΟΣ, Τόμος τιμητικός για τον καθηγητή Σ. Δάκαρη*, Ιωάννινα 1994, 289-304.
Καρατζένη 1997: Β. Καρατζένη, «Τοπογραφικά τη χώρας των Αμβρακιωτών», στο: *Αφιέρωμα στον N. G. L. Hammond,* Παράρτημα Μακεδονικών αρ. 7, Θεσσαλονίκη 1997, 233-249.
Κατσαδήμα 2003: Ι. Κ. Κατσαδήμα, *Επιτάφιες Στήλες από την Αμβρακία*, Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα 2003.
Κατσαδήμα 2010: Ι. Κατσαδήμα, «Παραδόσεις», *ΑΔ* 65 (2010) Β΄1β, Αθήνα 2016, 1178.
Κατσαδήμα 2016: Ι. Κατσαδήμα, στο: Σ. Ελευθεράτου & Κ. Σουέρεφ (επιμ.), *Δωδώνη. Το Μαντείο των Ήχων (Κατάλογος Έκθεσης) Μουσείο Ακρόπολης 20 Ιουνίου 2016-10 Ιανουαρίου 2017,* Αθήνα 2016, 166 αρ. 210, 183 αρ. 226-228.
Κατσαδήμα 2017, Ι. Κατσαδήμα, «Μαρτυρίες για την Παρουσία Κερκυραίων στο Ιερό της Δωδώνης», στο: *Ι΄ Διεθνές Πανιόνιο Συνέδριο Κέρκυρα 30 Απριλίου-4Μαίου 2014. Κερκυραϊκά Χρονικά (περίοδος Β΄ τόμοςΙΑ΄)* IV, Κέρκυρα 2017, 495-498.
Katsadima 2017: I. K. Katsadima, «Women's Inquiries on the Oracular Tablets of Dodona», στο: Κ. Σουέρεφ (εκδ.), *ΔΩΔΩΝΗ. Οι Ερωτήσεις των Χρησμών. Νέες Προσεγγίσεις στα Χρηστήρια Ελάσματα της Δωδώνης*, Ιωάννινα 2017, 131-141.
Katsadima 2018: I. K. Katsadima, «Ambracian Onomastics: Problems and Perspectives», στο: J-L. Lamboley & L. Përzhita & A. Skënderaj (εκδ.), *L'Illyrie Méridionale et*

l'Épire dans l'Antiquité VI. Actes du VIe colloque international de Tirana (20-23 Mai 2015) I, Τίρανα 2018, 165-172.

Κατσικούδης 1997: Ν. Κατσικούδης, «Μαρτυρίες για την Ηγεμονική Προβολή του Πύρρου στο Ιερό της Δωδώνης». *Δωδώνη Ιστορία-Αρχαιολογία* 26 (1997) 255-286.

Κατσικούδης 2000: Ν. Κατσικούδης, «Το Θέατρο στην Αρχαία Ήπειρο», *Δωδώνη. Ιστορία-Αρχαιολογία* ΚΘ΄(2000) 167-230.

Κατσικούδης 2005: Ν. Κατσικούδης, *Δωδώνη. Οι Τιμητικοί Ανδριάντες*, Ιωάννινα 2005.

Κατσικούδης 2009: Ν. Κατσικούδης, «Πύρρος Βασιλεύς Ηγήτωρ», *ΑΕ* 148 (2009), 97-120.

Κατσικούδης 2013: Ν. Κατσικούδης: «Η παρουσία των ξένων αργυρών νομισμάτων στο Ιερό της Δωδώνης», στο: Κ. Λιάμπη & Κλ. Παπαευαγγέλου-Γκενάκου & Κ. Ζάχος & Α. Ντούζουγλη & Α. Ιακωβίδου (επιμ.), *ΚΕΡΜΑ Νομισματική και Οικονομική Ιστορία στην Ήπειρο κατά την Αρχαιότητα*: Πρακτικά του 1ου Διεθνούς Συνεδρίου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 3-7 Οκτωβρίου 2007. ΛΥΔΙΑ ΛΙΘΟΣ: Εταιρεία Μελέτης Νομισματικής και Οικονομικής Ιστορίας, Αθήνα 2013.

Kekule von Stradonitz & Winnefeld 1909: R. Kekule von Stradonitz & H.Winnefeld, *Bronzen aus Dodona in den Königlichen Museen zu Berlin*, Βερολίνο 1909.

Kittelä 2013: S.-I. Kittelä, «Dodona and Neoptolemus: Heroic Genealogies and Claims of Ethnicity», στο: M. Kajava (εκδ.), *Studies in Ancient Oracles and Divination. Acta Instituti Romani Finlandiae vol. 40*, Ρώμη 2013, 29-47.

Κλείτσας 2016: Χ. Κλείτσας, στο: Σ. Ελευθεράτου, Κ. Σουέρεφ (επιμ.), *Δωδώνη. Το μαντείο των ήχων (Κατάλογος Έκθεσης) Μουσείο Ακρόπολης 20 Ιουνίου 2016-10 Ιανουαρίου 2017*, Αθήνα 2016, 68 αρ. 47-49, 71-72 αρ. 53-56.

Kleitsas 2017: Ch. N. Kleitsas, «Prehistoric Dodona, Epirus, NW Greece: Towards the identification of a Sacred Place», στο: M. Fotiadis & R. Laffineur & Y. Lolos & A. Vlachopoulos (εκδ.), *ΕΣΠΕΡΟΣ/HESPEROS. The Aegean seen from the West. Proceedings of the 16th International Aegean Conference 18-21 May 2016*, Peeters, Leuven – Liege 2017, 401-406.

Κοντογιάννη 2006: Θ. Κοντογιάννη, *ΚΑΣΣΩΠΗ. Συνοπτικός Οδηγός του Αρχαιολογικού Χώρου*, Ιωάννινα 2006.

Κοντορίνη 1987: Β. Κοντορίνη, «Δημοσιευμένες Ελληνικές Επιγραφές του Μουσείου Ιωαννίνων», *Δωδώνη Ιστορία και Αρχαιολογία* ΙΣΤ 1 (1987) 611-632.

Kontorini 1999: V. Kontorini, «Recherches épigraphiques sur l'Epire antique découvertes récentes et programmes», στο: *XI Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina*, Ρώμη 1999, 275-284.

Kotera-Feyer 1993: E. Kotera-Feyer, *Die Strigilis*, Φρανκφούρτη 1993.

Kunze 1991: E. Kunze, «Beinschienen», *OF* XXI (1991).

Λάζαρη & Τζωρτζάτου & Κουντούρη 2008: Κ. Λάζαρη & Α. Τζωρτζάτου & Κ. Κουντούρη, *Δυμόκαστρο Θεσπρωτίας. Αρχαιολογικός οδηγός*, Αθήνα 2008.

Lamb 1969: W. Lamb, *Ancient Greek and Roman Bronzes*, Σικάγο 1969.

Lambrinudakis 1984: W. Lambrinudakis, «Apollon», στο: N. Yalouris (εκδ.), *Lexicon iconographicum mythologiae classicae, II[1]. Aphrodisias-Athena. Text and plates,* Ζυρίχη-Μόναχο 1984, 183-327.

Lamboley et all 2010: J.-L. Lamboley et all, «Apollonia d'Illyrie: nouvelles données sur l'urbanisme et l'histoire de la ville antique», *Dialogues d'histoire ancienne* 36/2 (2010), 165-178.

Langlotz 1927: E. Langlotz, *Frühgriechische Bildhauerschulen*, Nürnberg 1927.

Larsen 1964: J.A.O. Larsen, «Epirote Grants of Citizenship to Woman», *CP* 59 (1964) 106-107.
Larsen 1967: J.A.O. Larsen, «Epirote Grants of Citizenship to Woman Again», *CP* 62 (1967) 255-256.
Larsen 1968: J.A.O. Larsen, *Greek Federal States. Their Institutions and History*, Οξφόρδη 1968.
Larfeld 1886: W. Larfeld, «review of *SGDI* 2.1», *BpW* 29.30 (17 July 1886), 927-929.
Larfeld 1887: W. Larfeld, «Griechische Epigraphik VIIb. Epirus. Dodona», στο: C. Bursian (εκδ.), *Jahresbericht uber die Fortschritte der Classischen. Alterthumswissenschaft*, Funfzehter Jahrgang 1887, Βερολίνο 1889, 529-532.
Lazzarini 1976: M.-L. Lazzarini, *Le formule delle dediche votive nella Grecia arcaica*, *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei,* 373. *Memorie: Classe di scienze morali, storiche e filologiche* 19.2, Ρώμη 1976
Lévêque 1957: P. Lévêque, *PYRRHOS*, Παρίσι 1957.
Lévêque 1997: P. Lévêque, «Από τον Αλέξανδρο Μολοσσό έως τον Πύρρο», στο: Μ. Β. Σακελλαρίου (εκδ.), *ΗΠΕΙΡΟΣ 4000 χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού*, Αθήνα 1997, 74-90.
LGPN I-V.C: P. Fraser et all, *A Lexicon of Greek Personal* Names I-V.C, Οξφόρδη 1987-2018.
Lhôte 2002: E. Lhôte, «Nouveau Déchiffrement d'une petite plaque de plomb trouvée à Dodone et partant une Liste de 137 Noms» στο P. Cabanes & J. L. Laboley (εκδ.), *L'Illyrie Méridionale et l'Épire dans l'Antiquité IV. Actes du IVe colloque international de Grenoble (10-12 octobre 2002)* 113-131
Lhôte 2004: E. Lhôte, «Nouveau Déchiffrement d'une Petite Plaque de plomb trouvée ὰ Dodone et partant une liste de 137 noms», στο: P. Cabanes & J. L. Lamboley (εκδ.), *L'Illyrie Méridionale et l'Épire dans l'Antiquité* IV. Actes du IVe colloque international de Grenoble (10-12 Octobre 2002), Παρίσι 2004, 113-131.
Lhôte 2006: É. Lhôte, *Les lamelles oraculaires de Dodone*, *École Pratique des Hautes Études, Sciences Historiques et Philologiques* III. *Hautes études du monde gréco-romain* 36, Γενεύη 2006
Lhôte 2017: E. Lhôte, «La datation des texts oraculaires de Dodone», στο: Κ. Σουέρεφ (εκδ.), *ΔΩΔΩΝΗ. Οι ερωτήσεις των χρησμών. Νέες προσεγγίσεις στα Χρηστήρια Ελάσματα της Δωδώνης*, Ιωάννινα 2017, 41-65.
Lhôte 2017α: E. Lhôte, «Correspondre avec les dieux, d'après les nouvelles Lamelles Oraculaires de Dodone: les cas de réponse de l'Oracle», *Semitica et Classica* 10 (2017) 151-158.
Liampi 1998: K. Liampi, *Der Makedonische Schild*, Deutsches Archäologisches Institut Athen, Βόννη 1998.
Λιάμπη 2009: Κ. Λιάμπη, «Τα νομίσματα των Ηπειρωτών», στο: Κ. Ζάχος (επιμ), *Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων*, Αθήνα 2009, 50-61.
Λιάμπη 2009α: Κ. Λιάμπη, «Πολιτική Ιστορία της Ηπείρου, της Ακαρνανίας και των Νησιών του Ιονίου πελάγους κατά την Ελληνιστική Περίοδο», στο: *Ελληνιστική κεραμική από την αρχαία Ήπειρο, την Αιτωλοακαρνανία και τα Ιόνια νησιά* (συλλ. Έργο), ΤΑΠΑ, Αθήνα 2009, 11-45.
Liampi 2012: K. Liampi, «Royal Macedonian coins in Epirus in the Historical Context», *JNG* 62 (2012) 55-96.

Λιάμπη 2016: Κ. Λιάμπη, «Η Νομισματική Κυκλοφορία στο Ιερό», στο: Σ. Ελευθεράτου & Κ. Σουέρεφ (επιμ.), *Δωδώνη. Το Μαντείο των Ήχων (Κατάλογος Έκθεσης) Μουσείο Ακρόπολης 20 Ιουνίου 2016-10 Ιανουαρίου 2017*, Αθήνα 2016, 178-180.

Liampi 2017: K. Liampi, «Ἄπειρος», στο: *Σπείρα. Επιστημονική συνάντηση προς τιμήν της Αγγέλικας Ντούζουγλη και του Κωνσταντίνου Ζάχου, Πρακτικά, Ιωάννινα 1-3 Νοεμβρίου 2012,* Αθήνα 2017, 279-291.

Liapis 2015: V. Liapis, «On the Oracular Lamella 2430-2432 from Dodona», *ZPE* 195 (2015) 85-90.

LIMC II[1]: Lexicon iconographicum mythologiae classicae, (εκδ: N. Yalouris) I. Aphrodisias-Athena. Text and plates, Ζυρίχη-Μόναχο 1984.

Lombardo 2016: M. Lombardo: «Eraclea ed Eracleoti nelle laminette oracolari di Dodona», στο: S. Struffolino (εκδ.), *Ἡμέτερα γράμματα. Scritti in onore di Teresa Alfieri Tonini, Aristonothos 12*, Μιλάνο 2016, 131-147.

Lombardo 2017, M. Lombardo, «The Oracle of Dodona: a view from the other side of the Ionios poros», στο: Κ. Σουέρεφ (εκδ.), *ΔΩΔΩΝΗ. Οι ερωτήσεις των χρησμών. Νέες προσεγγίσεις στα Χρηστήρια Ελάσματα της Δωδώνης,* Ιωάννινα 2017, 113-121.

Lucas 1997: G. Lucas, *Le Cités Antiques de la Haute Vallée du Titarèse. Étude de topographie et de Géographie Historique,* Λυών-Παρίσι 1997.

Ma 2008: J. Ma, «review of Nikolaos Katsikoudis, Dôdônê. Oi Timêtikoi Andriantes», *BMCR* 2008.02.27.

Ma 2013: J. Ma, *Statues and Cities*: *Honorific Portraits and Civic Identity in the Hellenistic World*, Οξφόρδη 2013.

Maass 1981: M. Maass, «Die Geometrischen Dreifüsse von Olympia», *OF* X (1978).

Mack 2014: W. Mack, «Consulting the Oracle at Dodona. About a Female Proxenos? Lhôte no 15 reconsidered (SEG 56 663)», *ZPE* 188 (2014) 155-158.

Mack 2015: W. Mack, *Proxeny and Polis: Institutional Networks in the Ancient Greek World*, Οξφόρδη 2015.

Mancini 2013: L. Mancini, «Da Eracle a Zeus», *ASAtene* XCI, Serie III, 13 2013 (2015) 335-368.

Manganaro 1999: G. Manganaro, *Sikelikà, Studi di Antichità e di Epigrafia della Sicilia Greca*, Πίζα-Ρώμη 1999.

Manganaro 2002: G. Manganaro, «Epiro, "Adriatico" e Sicilia: Colonizzazione Timoleontea e monete», στο: L. Bracceri & M. Luni (εκδ.), *I Greci in Adriatico, Hesperìa* 15, Ρώμη 2002, 113-122.

Marchetti 1992: P. Marchetti, «Témoignages épigraphiques concernant Pyrrhus», στο: T. Hackens & N. D. Holloway & R. R. Holloway & G Moucharte (εκδ), *The Age of Pyrrhus. Papers Delivered at the International Conference, Brown University, 8-10 April 1988, Archaeologia Transatlantica XI*, Providence and Louvain-la-Neuve 1992, 51-72.

Marek 1984: C. Marek, *Die Proxenie*, Φραγκφούρτη-Βέρνη-Νέα Υόρκη 1984.

Marwitz 1979: H. Marwitz, «Eine Strigilis», *AntK* 22 (1979) 72-81.

Méndez Dosuna 1982: J. Méndez Dosuna, «Une autre question de Dialectologie Grecque: Connaît-on beaucoup d'exemples assurés de nominatifs masculins en -ᾱ?», *Glotta* 60. 1. (1982) 65-79.

Méndez Dosuna 1984: J. Méndez Dosuna, «À propos de IG, VII, 3377, 6 ιουιῶ», *Glotta* 62 (1984) 59-63.

Méndez Dosuna 1985: J. Méndez Dosuna: *Los dialectos dorios del Noroeste. Gramática y estudio dialectal*, Ediciones Universidad de Salamanca, 1985.
Méndez Dosuna 2007α: J. Méndez Dosuna, «Notes de lecture sur les lamelles oraculaires de Dodone», *ZPE* 161 (2007) 137-144.
Méndez Dosuna 2007β: J. Méndez Dosuna, «Le Skyphos de Satyros et le Kelês de Dorilaos: une consultation oraculaire de Dodone (Lhôte no 113)», *ZPE* 162 (2007) 181-187.
Méndez Dosuna 2007γ: J. Méndez Dosuna, «Παρατηρήσεις στις νέες μαντειακές πινακίδες της Δωδώνης», στο: *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα: Μνήμη Α.-Φ. Χρηστίδη*, τ.27 (2007), 277-285.
Méndez Dosuna 2008: J. Méndez Dosuna, «Novedades en el oráculo de Dodona. A propósito de una reciente monografía de Éric Lhôte», *Minerva* 21 (2008) 51-79.
Méndez Dosuna 2016: J. Méndez Dosuna, «Some critical notes on the New Dodona Lead Plates», *ZPE* 197 (2016) 119-139.
Méndez Dosuna 2018α: J. Méndez Dosuna, «The language of the Dodona Oracular Tablets: The Non-Doric Inquiries», στο: G.K. Giannakis & E. Crespo & P. Filos (εκδ.), *Studies in Ancient Greek Dialects. Dialects from Central Greece to the Black Sea*, Βερολίνο-Βοστόνη 2018, 265-296.
Méndez Dosuna 2018β: J. Méndez Dosuna, «West by Northwest: A Linguistic Survey of the Doric Oracular Inquiries of Dodona», στο: M. Kalaitzi & P. Paschidis & C. Antonetti & A. M. Guimier-Sorbets (εκδ.), *Βορειοελλαδικά, Tales from the Lands of the Ethne. Essays in Honour of Miltiades B. Hatzopoulos.* ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 78. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Αθήνα 2018, 33-52.
Merriam 1884: A. C. Merriam, «On an Inscription of Dodona», *AJPh* (1884) 85-86.
Meyer 2010: E. A. Meyer, *Metics and the Athenian Phialai Inscriptions: A Study in Athenian Epigraphy and Law*, Historia Einzelschriften 208, Στουτγάρδη 2010.
Meyer 2012: E. A. Meyer, «Two grants of Politeia and the Molossians at Dodona», *ZPE* 180 (2012) 205-216.
Meyer 2013: E. A. Meyer, *The inscriptions of Dodona and a new history of Molossia*, *HABES* 54, Στουτγάρδη 2013.
Meyer 2015: A. E Meyer, «Molossia and Epeiros», στο: H. Beck & P. Funke (εκδ.), *Federalism in Greek Antiquity*, Καίμπριτζ 2015, 297-318.
Meyer 2017: E. A. Meyer, «Slavery and Paramonē in the Dodona lamellae», στο: Κ. Σουέρεφ (εκδ.), *ΔΩΔΩΝΗ. Οι Ερωτήσεις των Χρησμών. Νέες προσεγγίσεις στα Χρηστήρια Ελάσματα της Δωδώνης,* Ιωάννινα 2017, 151-157.
McKechnie 1989: P. McKechnie, *Outsiders in the Greek Cities in the 4th Century B.C.*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1989.
Michaud 1970: J. P. Michaud, «Chronique des fouilles et découvertes Archéologiques en Gréce en 1968-1969», *BCH* 94 (1970) 883-1164.
Michel 1900: Ch. Michel, *Recueil d'Inscriptions Grecques*, Βρυξέλλες 1900.
Milne 1944: M. J. Milne, «A Greek footbath in the Metropolitan Museum of Art», *AJA* 48 (1944) 26-63.
Morgan 2003: C. Morgan, *Early Greek States beyond the Polis*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 2013.
Moretti 1953: L. Moretti, *Iscrizioni Agonistiche Greche*, Ρώμη 1953.
Moscati Castelnuovo 2005: L. Moscati Castelnuovo, «Iperborei ed Eubei», *SIFC* IV.III.2 (2005) 133-149.

Moustakis 2006: N. Moustakis, *Heiligtümer als politische Zentren. Untersuchungen zu den multidimensionalen Wirkungsgebieten von polisübergreifenden Heiligtümern im antiken Epirus*, Μόναχο 2006.
Murakawa 1957: K. Murakawa, «Demiurgos», *Historia* 6 (1957) 385-415.
Mylonopoulos 2006: «Das Zeusheiligtum in Dodona: Zwischen Orakel und venatio», στο: J. Mylonopoulos, H. Roeder (εκδ.), *Archäologie und Ritual. Auf der Suche nach der rituellen Handlung in den antiken Kulturen Ägyptens und Griechenlands*, Βιέννη 2006, 185-214.
Nafissi 1995: M. Nafissi, «La Dacumentazione letteraria ed epigrafica», στο: E. Lippolis, S. Garraffo, M. Nafissi (εκδ.), *Culti greci in Occidente, I: Taranto*, Τάρας 1995, 155-334.
Nilsson 1909: M. P Nilsson, *Studien zur Geschichte des alten Epeiros*, Lunds Universitets Årsskrift N.F. Afd. Band 6 αρ. 4, Lund 1909.
Nock 1930: A. D. Nock, «Σύνναος θεός», *H.S.C. Ph* XLI (1930) 1-62.
Oberländer 1967: P. Oberländer, *Griechische Handspiegel*, Αμβούργο 1967.
Οικονόμου 2006: Κ. Ε. Οικονόμου, *Τα οικωνύμια του νομού Ιωαννίνων*, Ιωάννινα 2006.
Oikonomides 1987: A. N. Oikonomides, «The Inscriptions of Two Dedications by Epirot Royalty», στο: P. Cabanes (εκδ.), *L'Illyrie Méridionale et l' Épire dans l'Antiquité. Actes du colloque international de Clermont-Ferrrand (22-25 octobre 1984),* Clermont-Ferrrand 1987, 121-124.
Oeconomides 1990: M. Oeconomides, «Épire: relations politiques et économiques au IIIe et aux IIe siècles jusqu'en 146 av. J.-C., d'après les monnaies», *Revue numismatique*, 6e série - Tome 32 (1990), 264-272.
Ogden 1996: D. Ogden, *Greek Bastards in the Classical and Hellenistic Periods*, Οξφόρδη 1996.
Oost 1954: S. I. Oost, *Roman Policy in Epirus and Acarnania in the Age of the Roman Conquest of Greece,* Arnold Foundation Studies, Vol. IV, Dallas 1954.
Oost 1957: S. I. Oost, «Amynander, Athamania, and Rome», *CPh* 52/1 (1957) 1-15.
Osborne 1982: M. P. Osborne, *Naturalization in Athens: Commentaries on the Decrees Granting Citizenship*, Βρυξέλλες 1982.
Osborne & Byrne 1996: M. J. Osborne & S. G. Byrne, *The Foreign Residents of Athens: An Annex to the Lexicon of Greek Personal Names: Attica*, Studia Hellenistica 33, Leuven 1996.
Παλαγγιά 2002: Ο. Παλαγγιά, «Ζεύς Νάϊος και Διώνη στην Ακρόπολη των Αθηνών», στο: *Αφιέρωμα στη μνήμη του γλύπτη Στέλιου Τριάντη. Μουσείο Μπενάκη, 1ο Παράρτημα*. Αθήνα 2002, 171-180.
Παλαιοκρασσά 2016: Ν. Παλαιοκρασσά, στο: Σ. Ελευθεράτου, Κ. Σουέρεφ (επιμ.), *Δωδώνη. Το Μαντείο των Ήχων (Κατάλογος Έκθεσης) Μουσείο Ακρόπολης 20 Ιουνίου 2016-10 Ιανουαρίου 2017*, Αθήνα 2016, 125 αρ. 138.
Papazoglou 1963: F. Papazoglou, «Sur le Territoire des Ardiéens», *Recueils de travaux de la Faculté de philosophie* (Belgrade) 7. 1 (1963) 71-86.
Papazoglou 1970: F. Papazoglou, «Quelques problèmes de l Histoire Épirote», *ŽAnt* 20 (1970) 115-136.
Papazoglou 1986: F. Papazoglou, «Politarques en Illyrie», *Historia* 35 (1986) 438-448.
Papazoglou 1988: F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'Époque Romaine*, *BCH* Suppl. XVI (1988).

Papazoglou 1989: F. Papazoglou, «L'organisation Politique de l'Illyrie méridionale», *ŽAnt.* 39 (1989) 31-53.
Parke 1967: H.W. Parke, *The oracles of Zeus. Dodona, Olympia, Ammon*, Οξφόρδη 1967.
Parke 1967α: H. W. Parke, «Three New Enquiries from Dodona», *JHS* 87 (1967) 132-133.
Parker 1985: R. Parker, «Greek States and Greek Oracles», στο: P. A. Cartledge, & F. D. Harvey (εκδ.), *Crux: essays presented to G. E. M. de Ste. Croix on his 75th birthday. History of Political Thought 6, Exeter 1985* = R. G. A. Buxton (εκδ.), *Oxford Readings in Greek Religion*, Οξφόρδη 2000, 76-108.
Parker 1996: R. Parker, *Athenian Religion: A History*, Οξφόρδη 1996.
Parker 2015: R. Parker, «The Lot Oracle at Dodona», *ZPE* 194 (2015) 111-114.
Parker 2016: R. Parker, «Seeking Advice from Zeus at Dodona», *G&R* 63 (2016) 69-90.
Peek 1978: W. Peek, «Orakel aus Dodona für den Piratenkönig Zeniketes», *ZPE* 30 (1978) 247-248.
Petersmann 1987: H. Petersmann, «Demeter in Dodona und Thrakien. Ein Nachtrag», *WS* 100 (1987) 5-12.
Piccinini 2011: J. Piccinini, «Did the Spartans Consult the Oracle of Dodona?», στο: J. L. Lamboley & M. P. Castiglioni (εκδ.), *L'Illyrie Méridionale et l'Épire dans l'Antiquité-V.* Actes du Ve colloque Internationale de Grenoble (8-11 Octobre 2008), Παρίσι 2011, 685-699.
Piccinini 2012: J. Piccinini, *The Customers of the Oracle of Dodona through the Analysis of the Archaeological and Literary Evidence up to the Mid-4th Century BC*, Diss. Οξφόρδη 2012
Piccinini 2013: J. Piccinini, «Dodona at the time of Augustus. A few notes», στο: M. Gali (επιμ.), *Roman Power and Greek Sanctuaries. Forms of Interaction and Communication*, Αθήνα 2013, 177-192.
Piccinini 2013α: J. Piccinini, «A Forgotten votive plaque from Dodona: a brief addendum to P. A. Hansen, Carmina Epigraphica Graeca», *ZPE* 187 (2013) 69-71.
Piccinini 2013β: J. Piccinini, «Ἀντιτεταγμένοι: Sul monument degli Apolloniati a Olimpia», *ASAtene* LXXXIX, Serie III, 11 2011 (2013) 237-250.
Piccinini 2015: J. Piccinini, «Longing for Children in Dodona. Considerations on the Epigraphic Evidence», *PP* 70 (2015) 139- 151.
Piccinini 2016: J. Piccinini, «Dalla Puglia all'Epiro: Gaios Polfennios figlio di Dazos da Brindisi, Proxenos degli Epiroti», στο: *ΔΡΟΜΟΙ. Studi sul mondo antico offerti a Emanuele Greco dagli allievi della Scuola Archeologica Italiana di Atene*, Αθήνα-Paestum 2016, 395-401.
Piccinini 2017: J. Piccinini, *The Shrine of Dodona in the Archaic and Classical Ages. A History*, Eum 2017.
Piccinini 2017α: J. Piccinini, «Decreto di Dodona per Cleomaco Atintano», στο: C. Antonetti & S. De Vido (εκδ.), *Iscrizioni Greche. Un'Antologia*, Ρώμη 2017, 240-242.
Pilz 2011: O. Pilz, «The Uses of small Things and the semiotics of Greek miniature Objects», *Pallas* 86 (2011) 15-30.
Plassart 1921: A. Plassart, «Inscriptions de Delphes, le liste des Théorodoques», *BCH* 45 (1921) 1-85.
Pleket 1981: H. W. Pleket, «Religious History as the History of Mentality: The 'Believer' as Servant of the Deity in the Greek World», στο: H. S. Versnel (εκδ.), *Faith, Hope and*

Worship. Aspects of Religious Mentality in the Ancient World, Leiden 1981 152-189.

Πλιάκου 2007: Γ. Πλιάκου, *Το λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων και η ευρύτερη περιοχή της Μολοσσίας στην κεντρική Ήπειρο: Αρχαιολογικά κατάλοιπα, Οικιστική οργάνωση και Οικονομία*. Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 2007.

Pliakou 2011: G. Pliakou, «Cômai et Ethné. L'Organisation Spatiale du Basin d'Ioannina à la Lumière du Materiel Archéologique», στο: J. L Lamboley & M. P. Castiglioni (εκδ), *L'Illyrie Méridionale et l'Épire dans l'Antiquté V, Actes du Ve colloque international de Grenoble (8-11 octobre 2008)*, Παρίσι 2011, 631–647.

Pocceti 2017: P. Pocceti, «Santuari oracolari e practiche della scrittura: Grecia e Italia a confronto», στο: Κ. Σουέρεφ (εκδ.), *ΔΩΔΩΝΗ. Οι ερωτήσεις των χρησμών. Νέες προσεγγίσεις στα Χρηστήρια Ελάσματα της Δωδώνης*, Ιωάννινα 2017, 79-94.

Pomtow 1883: H. R. Pomtow, «Die Orakelinschriften von Dodona», *JKPh* 29. 1 (1883) 305-360.

Πρέκα-Αλεξανδρή 2018: Κ. Πρέκα-Αλεξανδρή, «Μακεδονικά Σύμβολα στα Σφραγίσματα των Γιτάνων», στο: *Θ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Θεσσαλονίκη 5-9 Δεκεμβρίου 2012, Πρακτικά ΙΙ*, Αθήνα 2018, 649-656.

Πρέκα-Αλεξανδρή 2019: Κ. Πρέκα-Αλεξανδρή, «Γίτανα», στο: Ι. Χουλιαράς & Γ. Πλιάκου (επιμ.), *ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ Ι Πρακτικά Α΄ Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου για τη Θεσπρωτία*, Ιωάννινα 2019, 177-189.

Prestianni-Giallombardo 2000: A. M. Prestianni-Giallombardo, «Dodona e la Sicilia: Frammenti di un Dialogo», στο: Π. Αδάμ-Βελένη (εκδ.), *ΜΥΡΤΟΣ. Μνήμη Ιουλίας Βοκοτοπούλου*, Θεσσαλονίκη 2000, 91-107.

Prestianni-Giallombardo 2001: A. M. Prestianni-Giallombardo, «L' Oracolo di Dodona e le Navigazioni Adriatiche nei Secoli VI-IV a.C.», στο: L. Bracceri & M. Luni (εκδ.), *I Greci in Adriatico, Hesperìa* 15, Ρώμη 2001 (2002), 123-136.

Preuner 1902: E. Preuner, «Inschriften aus Leukas», *Athenische Abteilung* 27 (1902) 353-371.

Pritchett 1996: W. K. Pritchett, *Greek Archives, Cults and Topography*, Άμστερνταμ 1966.

Quantin 1999: F. Quantin, «Aspects épirotes de la vie religieuse antique», *REG* 112 (1999) 61-98.

Quantin 2007: S. & F. Quantin 2007, «Le Déplacement du Temple d'Athéna Polias en Choanie. Remarques sur les *Cosiddetti* «Temples Voyageurs», στο: D. Berranger-Auserve (εκδ.), *ÉPIRE, ILLYRIE, MACÉDOINE… Mélanges offerts au Professeur Pierre Cabanes*, Collection *ERGA* Recherches sur l'Antiquité 10, CRCA, Clermont-Ferrand 2007, 175-196.

Quantin 2008: Fr. Quantin, ««Recherches sur l'histoire et l'archéologie du sanctuaire de Dodone: les «oikoi», Zeus «Naios» et les «Naia»», *Kernos* 21 (2008) 9-48.

Rangabe 1878: A. R. Rangabé, «Ü̈ber einige Dodonäische Inschriften», *AZ* 36 (1878) 118.

Randsborg 2002: K. Randsborg, *Kephallénia. Archaeology & History, Acta Archaeologica Vol. 73.2. Acta Archaeologica Supplementa* IV.2, Κοπεγχάγη 2002.

Raubitschek 1949: A. E. Raubitschek, *Dedications from the Athenian Akropolis. A Catalogue of the Inscriptions of the Sixth and Fifth Centuries B.C. Edited with the collaboration of Lilian H. Jeffery*, Καίμπριτζ 1949.

Raubitschek 1954: A. E. Raubitschek, «Philinos», *Hesperia* 23/I (1954) 68-71.

Raynor 2017: B. Raynor, «Alexander I of Molossia and the creation of Apeiros», *CHIRON* 47 (2017) 243-268.
Ρήγινος & Λάζαρη 2007: Γ. Ρήγινος & Κ. Λάζαρη, *Ελέα Θεσπρωτίας. Αρχαιολογικός οδηγός του χώρου και της ευρύτερης περιοχής*, Αθήνα 2007.
Rhodes & Osborne: P. J. Rhodes & R. Osborne, *Greek Historical Inscriptions 478-404 BC*, Οξφόρδη 2003.
Rigsby 1996: K. J. Rigsby, Asylia. *Territorial Inviolability in the Hellenistic World*, Berkeley-Los Angeles-London 1996.
Rigsby 2018: K. J. Rigsby, «Asclepius in Illyria», *ZPE* 207 (2018) 55-56.
Rickenbach 1999: J. Rickenbach, «Dodona – ein der ältesten Orakelstätten der Antike», στο: A. Langer & A. Lutz (εκδ.), *Orakel. Der Blick in die Zukunft*, Ζυρίχη 1999, 44-49.
Robert 1883: C. Robert, «Ein antikes Numerirungssystem und die Bleitäfelchen von Dodona», *Hermes* 18 (1883) 466-472.
Robert 1928: L. Robert, «Notes d'épigraphie hellénistique», *BCH* 52 (1928) 433-434.
Robert 1935: L. Robert, «Inscription Hellénistique de Dalmatie», *BCH* 59 (1935) 489-513.
Robert 1936: L. Robert, *Collection Froehner: I. Inscriptions grecques*, Éditions des Bibliothèques Nationales, Παρίσι 1936.
Robert 1940: L. Robert, «Pergame d' Epire», *Ελληνικά* 1 (1940) 95-105.
Robert 1984: L. Robert, «Εναρκτήριος Λόγος», στο: *Πρακτικά του Η΄ Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής και Λατινικής επιγραφικής, 3-9 Οκτωβρίου 1982*, Αθήνα 1984, 34-35.
Roberts 1880: E. S. Roberts, «The Oracle Inscriptions Discovered at Dodona», *JHS* 1 (1880) 228-241.
Roesch 1987: P. Roesch, «Y eut-il des Rapports entre les Béotiens, les Épirotes et les Illyriens», στο: P. Cabanes (εκδ.), *L'Illyrie Méridionale et l'Épire dans l'Antiquité. Actes du Colloque International de Clermont-Ferrrand (22-25 octobre 1984),* Clermont-Ferrrand 1987, 179-183.
Röhl 1882: H. Röhl, «Jahresbericht über die griechische Epigraphik für 1878-1882. VIIb. Epirus», στο: C. Bursian & I. Müller (εκδ.), *Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft* 1882 (1884), 125-132.
Rouse 1902: W. H. D. Rouse, *Greek votive offerings: An Essay in the History of Greek Religion*, Καίμπριτζ 1902.
Rutherford 2013: I. Rutherford, *State Pilgrims and Sacred Observers in Ancient Greece. A Study of Theōriā and Theōroi*, Καίμπριτζ 2013.
Σακελλαρίου 1997: Μ. Β. Σακελλαρίου (επιμ.), *ΗΠΕΙΡΟΣ 4000 χρόνια Ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα 1997.
Salmon 1984: P. Salmon, «Les Magistrats Fédéraux du Koinon des Épirotes (232-167)», στο: P. Cabanes (εκδ.), *L'Illyrie Méridionale et l'Épire dans l'Antiquité. Actes du Colloque International de Clermont-Ferrand (22-25 Octobre 1984),* Παρίσι 1987, 125-133.
Salviat 1993: F. Salviat, «Timodamos et son Gaulos. Oracles et marchands a Dodone», στο: P. Cabanes (εκδ.), *L' Illyrie méridionale et l'Epire dans l'Antiquité - II: actes du IIe Colloque International de Clermont-Ferrand (25 - 27 Octobre 1990),* Clermont-Ferrand 1993, 61-64.
Σαμσάρης 1994: Δ. Σαμσάρης, *Η Ακτία Νικόπολη και η 'Χώρα' της (Νότια Ήπειρος - Ακαρνανία). Ιστορικογεωγραφική και Επιγραφική Συμβολή*, Θεσσαλονίκη 1994.

Σαπουνά-Σακελλαράκη 1984: Ε. Σαπουνά-Σακελλαράκη, «Η Ευβοϊκή Κύμη της Εποχής των Αποικισμών», *ΑΕ* 123 (1984) [1986] 151-160.
Σβέρκος 2000: Η. Κ. Σβέρκος, Συμβολή στην Ιστορία της άνω Μακεδονίας των Ρωμαϊκών Χρόνων *(Πολιτική Οργάνωση – Κοινωνία - Ανθρωπωνύμια*), Θεσσαλονίκη 2000.
Σβέρκος & Τζαναβάρη 2009: Η. Κ. Σβέρκος & Κ. Τζαναβάρη, «Νέα Έπιτύμβια Μνημεῖα ἀπὸ τὴ Λητή», *ΑΕ* 148 (2009) 183-221.
Σβέρκος 2013: Η. Κ. Σβέρκος, «Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα στὴν Ἄνω Μακεδονία ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νέων ἐπιγραφικῶν εὑρημάτων», στο: *Το Αρχαιολογικό έργο στην Άνω Μακεδονία κατά το 2010*, *ΑΕΑΜ 2, 2011*, Αιανή 2013, 238-309.
Sverkos 2017: E. Sverkos, «Prominente Familien und die Prometatik der Civitas Romana im Römischen Makedonien», στο: A. D. Rizakis & F. Camia & S. Zoumbaki (εκδ.), *Social Dynamics under Roman Rule. Mobility and Status Change in the Provincies of Achaia and Macedonia*, ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 74. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Αθήνα 2017, 287-347.
Sverkos 2018: E. Sverkos, «Roman Names in the Macedonian Ephebic Catalogues: Some Observations», στο: M. Kalaitzi & P. Paschidis & Cl. Antonetti & A. M. Guimier-Sorbets (εκδ.), *Βορειοελλαδικά. Tales from the Lands of the ethne. Essays in Honour of Miltiades B. Hatzopoulos*, ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 78, Αθήνα 2018, 69-112.
Schwyzer 1923: E. Schwyzer, *Dialectorum Graecarum Exempla Epigraphica Potiora*, Λειψία 1923.
Scullard 1945: H. Scullard, «Charops and Roman Policy in Epirus», *JRS* 35 (1945) 58-64.
SGDI: H. Collitz & F. Bechtel, *Sammlung der Griechischen Dialekt-Inschriften*, Γοττίγγη 1884-1915.
Sharpe 2006: H. F. Sharpe, *From Hieron and Oikos: The Religious and Secular use of Hellenistic and Greek Imperial Bronze Statuettes*, Indiana 2006.
Shipley 2004: G. Shipley, «Lakedaimon», στο: M. H. Hansen & T. H. Nielsen (εκδ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Οξφόρδη 2004, 569-598.
Sideris 2002: A. Sideris, «Bronze Drinking Vases Bearing Dedicatory Inscriptions», *Eirene* 38 (2002) 167-201.
Siewert & Taeuber 2013: P. Siewert & H. Taeuber, *Neue Inschriften von Olympia: die ab 1896 veröffentlichten Texte*, Tyche Sonderband 7, Βιέννη 2013.
Σκαλιστή 2016: Ε. Κ. Σκαλιστή, «Νάια, η μεγάλη γιορτή της Δωδώνης. Τοπικοί και Πανελλήνιοι Αγώνες», στο: Σ. Ελευθεράτου & Κ. Σουέρεφ (επιμ.), *Δωδώνη. Το Μαντείο των Ήχων (κατάλογος έκθεσης) Μουσείο Ακρόπολης 20 Ιουνίου 2016-10 Ιανουαρίου 2017*, Αθήνα 2016, 117-118.
Σκαλιστή 2017: Ε. Κ. Σκαλιστή, «Η Αγωνία τη Ζορκίδος. Ένα νέο χρηστήριο Έλασμα από τη Δωδώνη», στο: *Συμπόσιο προς τιμήν του καθηγητή Γ. Βελένη, Πρακτικά*, υπό έκδοση.
Σκαλιστή & Γεωργούλας 2017: Ε. Κ. Σκαλιστή & Γ. Γεωργούλας, «Θέατρο Δωδώνης. Καταγραφή Στοιχείων από τις Εργασίες Αποκατάστασης των Τελευταίων Ετών», στο: *ΣΠΕΙΡΑ. Πρακτικά Συμποσίου προς τιμή της Αγγέλικας Ντούζουγλη και του Κωνσταντίνου Ζάχου. 1-3 Νοεμβρίου 2012,* Αθήνα 2017, 333-343.
Sokolowski 1969: F. Sokolowski, *Lois Sacrees des Cités Grecques*, Παρίσι 1969.
Σουέρεφ 2012: Κ. Ι. Σουέρεφ, «Μεταξύ Πίνδου και Ιονίου», στο: Κ. Ι. Σουέρεφ (επιμ.), *Αρχαία θέατρα της Ηπείρου*, Αθήνα 2012, 9-20.

Σουέρεφ 2016: Κ. Ι. Σουέρεφ, «Η ανάκτηση της Δωδώνης», στο: Σ. Ελευθεράτου & Κ. Σουέρεφ (επιμ.), *Δωδώνη. Το Μαντείο των Ήχων (Κατάλογος Έκθεσης)*, *Μουσείο Ακρόπολης 20 Ιουνίου 2016-10 Ιανουαρίου 2017,* Αθήνα 2016, 14-20.

Σουέρεφ 2017: Κ. Σουέρεφ, στο: Κ. Σουέρεφ (εκδ.), *ΔΩΔΩΝΗ. Οι ερωτήσεις των Χρησμών. Νέες προσεγγίσεις στα Χρηστήρια Ελάσματα της Δωδώνης,* Ιωάννινα 2017, 17-34, 165-169.

Σουέρεφ & Γκάρτζιου-Τάττη & Σβέρκος & Τσέλικας & Κατσαδήμα & Γεωργούλας & Σκαλιστή & Φίλος & Ζωγράφου 2017: Κ. Σουέρεφ & Α. Γκάρτζιου-Τάττη & Η. Σβέρκος & Σ. Τσέλικας & Ι. Κατσαδήμα & Γ. Γεωργούλας & Ε. Σκαλιστή & Π. Φίλος & Α. Ζωγράφου, «Από την έρευνα των χρηστηρίων ελασμάτων της Δωδώνης», στο: *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Βορειοδυτική Ελλάδα και τα Νησιά του Ιονίου 2, Ιωάννινα 23-26 Νοεμβρίου 2017, Πρακτικά*, υπό έκδοση.

Σούλη & Βλαχοπούλου & Γραβάνη 1998: Χρ. Σούλη & Α. Βλαχοπούλου & Κ. Γραβάνη, «Ἀνασκαφὴ Δωδώνης», *ΠΑΕ* 1998 (2000) 143-151.

Σούλη & Βλαχοπούλου & Γραβάνη 2000: Χρ. Σούλη & Α. Βλαχοπούλου & Κ. Γραβάνη, «Ἀνασκαφὴ Δωδώνης», *ΠΑΕ* 2000 (2003) 145-150.

Σούλη & Βλαχοπούλου & Γραβάνη 2001: Χρ. Σούλη & Α. Βλαχοπούλου & Κ. Γραβάνη, «Ἀνασκαφὴ Δωδώνης», *ΠΑΕ* 2001 (2004) 113-117.

Σούλη & Βλαχοπούλου & Γραβάνη 2003: Χρ. Σούλη & Α. Βλαχοπούλου & Κ. Γραβάνη, «Ἀνασκαφὴ Δωδώνης», *ΠΑΕ* 2003 (2006) 61-70.

Sourvinou-Inwood 2000: C. Sourvinou-Inwood, «What is Polis Religion», στο C. Baxton (εκδ.) *Oxford Readings in Greek Religion*, Οξφόρδη 2000, 13-37.

Στεφανῆς 1988: Ἰ. Ἐ. Στεφανῆς, *Διονυσιακοὶ Τεχνῖται*, Ηράκλειο 1988.

Stibbe 2003: C. M. Stibbe, «Zwei bronzene Krieger aus Dodona», *Boreas* 26 (2003) 1-21.

Tarditi 1996: Ch. Tarditi, *Vasi di Bronzo in area Apula. Produzione Greche ed Italiche di età Arcaica e Classica*, Galatina 1996.

Tataki 1998: A. B. Tataki: *Macedonians Abroad: a Contribution to the Prosopography of Ancient Macedonia,* ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 26, Αθήνα 1998.

Τζουβάρα-Σούλη 1979: Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, *Η Λατρεία των Γυναικείων Θεοτήτων εις την Αρχαίαν Ήπειρον*, Ιωάννινα 1979.

Τζουβάρα-Σούλη 1979α: Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, «Λατρεία του Απόλλωνα Αγιυέα στην Ήπειρο», *Δωδώνη* 8 (1979) 427-442.

Τζουβάρα-Σούλη 1988-89: Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, «Λατρεία των Νυμφών στην Ήπειρο», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 29 (1988-89) 9-65.

Τζουβάρα-Σούλη 1991: Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, «Λατρευτικές Σχέσεις Ιονίων νήσων και Ηπείρου», στο: Γ. Ν. Μοσχόπουλος (επιμ.), *Πρακτικά του Ε΄ Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου, τομ. 3. Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών*, Αργοστόλι 1991, 243-259.

Τζουβάρα-Σούλη 1992: Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, «Κορινθιακές Λατρείες στην Ήπειρο και την Αιτωλοακαρνανία», *Σκουφάς* Θ (1992) 77-96.

Τζουβάρα-Σούλη 1994: Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, «Λατρείες στην Αθαμανία», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 31 (1994) 51-59.

Τζουβάρα-Σούλη 1997: Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, «Τρόποι Μαντείας στὸ Ἱερὸ τῆς Δωδώνης», *Δωδώνη Ιστορία Αρχαιολογία* 11 «Μνήμη Σωτήρη Δάκαρη» (1997) 29-70.

Τζουβάρα-Σούλη 1999: Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, «Ο σεισμός στην Ήπειρο και η Λατρεία του Ποσειδώνα», *Σκουφάς* ΙΑ (1999) 102-110.

Τζουβάρα-Σούλη 2000: Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, «Λατρεία του Ηρακλή στην Ήπειρο», στο: Π. Αδάμ-Βελένη (εκδ.), *ΜΥΡΤΟΣ. Μνήμη Ιουλίας Βοκοτοπούλου*, Θεσσαλονίκη 2000, 109-138.

Τζουβάρα-Σούλη 2001: Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, «Η Θρησκευτική Πολιτική του Πύρρου», *Σκουφάς* 12 (2001) 27-37.

Τζουβάρα-Σούλη 2007: Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, «Λατρείες στο Ιερό της Δωδώνης», *Ηπειρωτικά Γράμματα* 11 (2007) 123-174.

Τζουβάρα-Σούλη 2008: Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, *Η λατρεία του Διός στην Αρχαία Ήπειρο*, *Δωδώνη* Παράρτημα 18, Ιωάννινα 2008

Tzouvara-Souli 1992: Ch. Tzouvara-Souli, «Cults and Temples in Epirus, Magna Grecia and Sicily», στο: A. Stazio & S. Ceccoli (εκδ.), *La Magna Grecia ei Santuari della Madrepatria. Atti del trentuessimo (XXXI) convegno di studi sulla Magna Grecia. Taranto 4-8 Ott. 1991*, Τάρας 1992, 91-122.

Tzouvara-Souli 2004: Ch. Tzouvara-Souli, «The Cult of Zeus in Ancient Epirus», στο: P. Cabanes & J. L. Lamboley (εκδ.), *L'Illyrie Méridionale et l'Epire dans l'Antiquité IV. Actes du Iv^e^ Colloque International de Grenoble (10-12 octobre 2002),* Παρίσι 2004, 515-543.

Tod 1985: M. N. Tod, *Greek Historical Inscriptions from the Sixth Century B.C. to the Death of Alexander the Great in 323 B.C.*, Σικάγο 1985.

Traill 1998: J. S. Traill, *Persons of Ancient Athens,* τόμ. *7*, Τορόντο 1998.

Τσαντσάνογλου 2001: Κ. Τσαντσάνογλου, «Πάν Νάϊος», *Ελληνικά* 51 (2001) 153-155.

Τσέλικας 2015: Σ. Τσέλικας, «Οι Δωρικές Διάλεκτοι στο Corpus των Χρηστηρίων Ελασμάτων της Δωδώνης», στο: Γ. Κ. Γιαννάκης (εκδ.), *Ο Γλωσσικός Χάρτης της Κεντρικής και Βόρειας Ελλάδας κατά την Αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 2015

Τσέλικας 2017: «Χρηστήρια ελάσματα της Δωδώνης. Εκδοτικά και ερμηνευτικά ζητήματα», στο: Κ. Σουέρεφ (εκδ.), *ΔΩΔΩΝΗ. Οι ερωτήσεις των Χρησμών. Νέες προσεγγίσεις στα Χρηστήρια Ελάσματα της Δωδώνης,* Ιωάννινα 2017, 35-141.

Tselikas 2018: S. Tselikas, «The Doric Dialects in the Corpus of the Oracular Tablets from Dodona», στο: G. K. Giannakis & E. Crespo & P. Filos (εκδ.), *Studies in Ancient Greek Dialects. From Central Greece to the Black Sea*, Βερολίνο-Βοστόνη 2018, 249-264.

Tzafalias & Helly 2007: A. Tzafalias & Br. Helly, «Décrets inédits de Larissa», *BCH* 131 (2007) 421-474.

Τζιφόπουλος 2017: Ι. Τζιφόπουλος, «Αιακίδες στην Πιερία», στο: *Σπείρα. Επιστημονική συνάντηση προς τιμήν της Αγγέλικας Ντούζουγλη και του Κωνσταντίνου Ζάχου, Πρακτικά, Ιωάννινα 1-3 Νοεμβρίου 2012,* Αθήνα 2017, 145-152.

Van Straten 1981: F. T. Van Straten, «Gifts for the Gods», στο: H. S. Versnel (εκδ.), *Faith, Hope and Worship. Aspects of Religious Mentality in the Ancient World*, Leiden 1981, 65-105.

Vahtikari 2014: V. Vahtikari, *Tragedy Performances outside Athens in the Late Fifth and the Fourth Centuries BC*, Ελσίνκι 2014.

Vecchio 2015: L. Vecchio, «Su una laminetta oracolare da Dodona (Lhôte 113)», *PP* 70 (2015) 227-242.

Vecchio 2017: L. Vecchio, «Dodona and Pharos», στο: Κ. Σουέρεφ (εκδ.), *ΔΩΔΩΝΗ. Οι ερωτήσεις των Χρησμών. Νέες προσεγγίσεις στα Χρηστήρια Ελάσματα της Δωδώνης,* Ιωάννινα 2017, 123-130.

Veligianni-Terzi 1977: C. Veligianni-Terzi, *Damiurgen. Zur Entwicklung einer Magistratur*, Heidelberg 1977.
Versnel 1981: H. S. Versnel, «Religious Mentality in Ancient Prayer», στο: H. S. Versnel (εκδ.), *Faith, Hope and Worship. Aspects of Religious Mentality in the Ancient World*, Leiden 1981, 1-63.
Versnel 2011: H. S. Versnel, *Coping with the Gods. Wayward Readings in Greek Theology*, Leyden-Βοστώνη 2011.
Βοκοτοπούλου 1973: Ι. Βοκοτοπούλου, *Οδηγός Μουσείου Ιωαννίνων*, Αθήνα 1973.
Βοκοτοπούλου 1975: Ι. Κουλεϊμάνη-Βοκοτοπούλου, *Χαλκαί Κορινθιουργείς Πρόχοι. Συμβολὴ είς τήν Μελέτην τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς Χαλκουργίας*, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀρ. 82, Αθήνα 1975.
Βοκοτοπούλου 1982: Ι. Βοκοτοπούλου, «Ἡ Ἤπειρος στὸν 8ο και 7ο αἰ. π.Χ.», στο: *Atti del Convegno Internazionale Grecia, Italia e Sicilia nell' VIII e VII sec. A.C, Atene 15-20 Ottobre 1979*, Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente LX (N.S. XLIV), 1982, 77-98.
Βοκοτοπούλου 1986: Ι. Βοκοτοπούλου, *Βίτσα. Τὰ νεκροταφεῖα μιᾶς Μολοσσικῆς Κώμης, Α-Γ.* Δημοσιεύματα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου ἀρ. 33, Ἀθήνα 1986.
Βοκοτοπούλου 1987: Ι. Βοκοτοπούλου, «Η δημοσίευση των Μολύβδινων Πινακίων της Δωδώνης», στο: *Πρακτικὰ τοῦ Η΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Ἐπιγραφικῆς, Ἀθήνα, 3-9 Ὀκτωβρίου 1982*, Β', Ἀθήνα 1987, 82-86.
Vokotopoulou 1992: J. Vokotopoulou, «Dodone et les Villes de la Grande Gréce et de la Sicile», στο: A. Stazio & S. Ceccoli (εκδ.), *La Magna Grecia ei Santuari della Madrepatria. Atti del trentuessimo (XXXI) Convegno di Studi sulla Magna Grecia. Taranto 4-8 Ott. 1991*, Τάρας 1992, 66-90.
Βοκοτοπούλου 1997: Ι. Βοκοτοπούλου, *Αργυρά και Χάλκινα Έργα Τέχνης*, Αθήνα 1997.
Vollkommer 2004: R. Vollkommer (εκδ.), *Künstlerlexikon der Antike. Über 3800 Künstler aus drei Jahrtausenden*, Μόναχο-Λειψία 2004, 980-981.
Voutiras 2004: E. Voutiras, «La Macedonia e l'Epiro in un periodo di Transizione: la seconda metà del quatro secolo», στο: *Alessandro il Molosso e i "Condotieri" in Magna Grecia. Atti del Quarantatressimo Convegno di Studi sulla Magna Grecia*, Taranto-Cosenza 26-30 Settembre 2003, Νάπολη 2004, 217-242.
Φίλος 2015: Π. Φίλος, «Ο γλωσσικός χαρακτήρας της αρχαίας Ηπείρου», στο: Γ. Κ. Γιαννάκης (εκδ.), *Ο Γλωσσικός Χάρτης της Κεντρικής και Βόρειας Ελλάδας κατά την Αρχαιότητα,* Θεσσαλονίκη 2015, 37-60.
Χαρίσης 2010, Β. Χαρίσης, *Αρχιτεκτονικά Μελετήματα*, Ιωάννινα 2010.
Χατζηπαναγιώτου 2016: Α. Χατζηπαναγιώτου, στο: Σ. Ελευθεράτου & Κ. Σουέρεφ (επιμ.), *Δωδώνη. Το μαντείο των ήχων (Κατάλογος Έκθεσης), Μουσείο Ακρόπολης 20 Ιουνίου 2016-10 Ιανουαρίου 2017,* Αθήνα 2016, 129 αρ. 147, αρ. 159, 141-143 αρ. 160-163.
Χατζηνικολάου 2011: Κ. Γ. Χατζηνικολάου, *Οι Λατρείες των Θεών και των Ηρώων στην Άνω Μακεδονία κατά την Αρχαιότητα (Ελίμεια, Εορδαία, Ορεστίδα, Λυγκηστίδα)*, Θεσσαλονίκη 2011.
Χιδίρογλου 2016: Μ. Χιδίρογλου, στο: Σ. Ελευθεράτου, Κ. Σουέρεφ (επιμ.), *Δωδώνη. Το Μαντείο των Ήχων (Κατάλογος Έκθεσης), Μουσείο Ακρόπολης 20 Ιουνίου 2016-10 Ιανουαρίου 2017,* Αθήνα 2016, 181 αρ. 223.

Χόινας 2016: Ν. Χόινας, στο: Σ. Ελευθεράτου, Κ. Σουέρεφ (επιμ.), *Δωδώνη. Το Μαντείο των Ήχων (Κατάλογος Έκθεσης), Μουσείο Ακρόπολης 20 Ιουνίου 2016-10 Ιανουαρίου 2017*, Αθήνα 2016, 140 αρ. 157
Χρυσοστόμου 1998: Π. Χρυσοστόμου, *Η θεσσαλική Θεά Εν(ν)οδία. Ή Φεραία Θεά*, Αθήνα 1998.
Walbank 1957: F. W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius, vol. I*, Οξφόρδη 1957.
Wallenstein 1971: K. Wallenstein, *Korinthische Plastik des 7. Und 6. Jahrhunderts v. Chr.*, *Abhandlungen zur Kunst-Musik und Literaturwissenschaft*, Vol. 113, Βόννη 1971.
Walter-Karydi 1981: El. Walter-Karydi, «Bronzen aus Dodona. Eine Epirotische Erzbildnerschule», *Jb Ber. Mus*. 23 (1981) 11-48.
Whitehead 1984: D. Whitehead, «Immigrant Communities in the Classical Polis: Some Principles for a Synoptic Treatment», *AC* 53 (1984) 47-59.
Wieseler 1879: W. Friedrich, *Ueber die Entdeckung von Dodona*, Γοττίγγη 1879.
Wilhelm 1953: A. Wilhelm, «Orakelfragen und Orakelantworten, II, aus Dodona», *APF* 15 (1953) 71-79.
Wilkes 1999: *Οι Ιλλυριοί*, (μτφ. Ε. Πέππα) Αθήνα 1999 = *The Illyrians,* Οξφόρδη 1992.
Wilkes & Fischer-Hansen 2004: J. Wilkes & T. Fischer-Hansen & «The Adriatic», στο: M. H. Hansen & T. H. Nielsen (εκδ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Οξφόρδη 2004, 322-334.